ПЕТЪР КУЦАРОВ

ЕРКЕЧ И ЕРКЕЧАНИ

ИСТОРИЯ, КУЛТУРА, БИТ И ДУШЕВНОСТ

ЕРКЕЧ

Еркѐч е прабългарско село,
скрито от тревоги и шум,
днес то гордо издига чело
и диря стъпките на Крум.

В Еркѐч знаят за Раковски
и за Паисий Габровски,
а за Васил Левски,
разказват легенди и песни.

Познато с лазарки и шевици,
с коледари и девици –
в Черноморска България
за Козичино всеки знае.

На селища многобройни
в България и Русия,
Еркѐч живот и начало
преди векове е дало.

Вярно, то е село тихо,
с чудни места за разходка.
Елате по празник в Еркѐч
и чуйте древна българска реч.

Наред с хорà, песни и тон,
ще срещнете добри хòра,
тъжен паметник на кон,
и скръбни къщи и стобори.

Бързайте, щото иде реч
по пътя труден, тревожен
от прабългарското в Еркѐч
да остане само спомен.

ПЕТЪР КУЦАРОВ

ЕРКЕЧ И ЕРКЕЧАНИ

София, 2009

Изданието е осъществено с финансовата
помощ на автора, на г-н Димитър Хрусафов
и на г-н Кольо Михнев

ЕРКЕЧ И ЕРКЕЧАНИ
Петър Куцаров

Предпечатна подготовка: *„Графика" ООД*

ISBN 978-954-9323-35-1

ПЕТЪР КУЦАРОВ

ЕРКЕЧ И ЕРКЕЧАНИ

ИСТОРИЯ, КУЛТУРА, БИТ И ДУШЕВНОСТ

ВТОРО РАЗШИРЕНО И ДОПЪЛНЕНО ИЗДАНИЕ

ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА АНИМАР

*В памет на моите родители Тяна и Жеко
и на братята ми Куцар и Стоян
Куцарови.*

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОДНИ ДУМИ

Откак древните българи, предвождани от кан Аспарух, стъпиха на Балканския полуостров и забиха знамето с конската опашка, оттогава като камбанен звън се понася над нашите земи името българин. Съхранено през толкова века, донесено от широките азиатски степи, то се предава от бащата на сина, от дядото на внука, за да не загасва никога, а да се пренесе през многовековната история на България, за да напомня на всички за делата и заветите на прабългарите. И не случайно първият български поет и философ кан Омуртаг констатира и препоръчва: човек и добре да живее умира и друг се ражда и нека роденият последен, като гледа това да си спомни за този, който го е направил.

Дискусията, намерила място през последните години на страниците на историческите издания и в ефира на електронните медии, станала предмет на редица конференции за историческата родина на древните българи, за тяхната роля и място в развитието на световната цивилизация и българската държава, постепенно завладява сърцата и умовете на всички българи. В тази връзка и за улеснение на читателя ще предам синтезирано най-новите изследвания за произхода на нашите прадеди. Древните българи са индоевропейци от иранския клон на расата, прародината им е Балхара, равнините на запад от Памир. Те не са тюрки. Прабългарите са цивилизован отседнал народ с развито занаятчийство, земеделие и култура. Те имат традиция в изграждането на държавна организация и създават държава навсякъде, където са обитавали: в прародината в памирските равнини, във Велика България, в Дунавска България и във Волжска България. Територията на Дунавска България се разпростира върху земите на днешна Украйна на запад от Днепър, Молдова и Влашко. В Дунавска България живеят около милион и половина древни българи, готови да изведат в сражение не по-малко от сто хиляди бойци.

Визираната дискусия, започнала от Гавраил Кръстевич,[1] не е прекратявана през годините на Третата българска държава. Въпросът за древно българското в българина в една или друга форма и степен занимава съзнанието на хората и витае в българското национално пространство. Виталността на тази идея е доказана през вековете, тъй като тя надживява икономически, духовни и политически кризи. А отговорът на въпроса за съхраненото прабългарско у нас в неговото вътрешно измерение е даден от самия живот: в сърцето на Източна Стара планина се намира село Еркѐч. В неговата история и в богатия му автентичен фолклор, в неизвестния му хумор и в загадъчния му език, в топонимията, топографията и етнографията се съдържат принципни отправни точки за отговорите на голяма част от въпросите за древно българското в българина.

И докато не е станало критично късно, време е от теоретически дискусии да се премине към практически дела, за да се съхрани онова, което все още се е запазило в това езиково островче. Не че досега Еркѐч не е било обект на научни проучвания. Но те не са били комплексни, а фрагментарни, най-вече езиковедски, провеждани с други цели и задачи. Те не са имали като основна

[1] Г. Кръстевич. История българска, съчинена от Гавраила Кръстевича, член на Върховно-то ц. Судилище Диван-и ахкям-и адлие. Том първий, Цариград, 1869 (1871).

задача откриване, събиране и обясняване на древно българските елементи в Еркѐч. Предприемането на практически стъпки е наложително. Те биха могли да намерят израз в организиране на филиал на не учредения все още национален Институт за древните българи, подробно описание на запазените все още прабългарски елементи в носията и езика – шевици, бродерии, тъкане на женски колани, шиене на джамадани, направа на кичи, ямурлуци, организиране на музейна сбирка с производство и продажба на еркѐчки женски и мъжки облекла, възвръщане на старото име на село Еркѐч, организиране на археологически разкопки и други стъпки.

Мотивите за подобни действия са, че село Еркѐч изиграва огромна, неоценена досега от науката роля за опазването на това свято име, името българин. В своята над XV вековна история Еркѐч се превръща в гнездо на българщината, в огнище на буден български дух. Сгушено в пазвите на Коджа Балкан, то запазва през вековете на своето съществуване и разпространява древно българската култура, там е съхранена една от най-старинните носии в България. Според професор Иван Гълъбов, в говора на населението има податки, показващи, че то се е установило по тия места през V – VI век. В еркѐчкия говор са съхранени всички древно български думи, установени на този етап от науката (такива думи са: калпак, сукман, българин, Борис, Курти, хан, кумир, корем, бъбрек, названията на половите органи, буля, калина, шаран, шиле, чавка, бисер, чапак, делва, тояга, шейна, пинкав, самсур, дели-боран, еди-кой, еди-коя, еди-кое, карам и др.[2]). Академик А. Т. Балан определя Еркѐч като „своеобразно езиково островче". Според професор Л. Милетич, Еркѐч е съхранило най-старинният говор в България, известен с ударения си квантитет и дългата гласна ѐ. С тези и други свои особености селото е привлякло вниманието на българските и чуждестранни езиковеди. Еркѐч е съхранило оригинални обичаи като лазаруване, коледуване, петльов ден, неговото самобитно народно творчество е известно на науката като еркѐчки фолклор. Еркѐч доказва, че род и родина се пазят не само с оръжие в ръка, а и с език, песни, предания и по такъв начин потвърждава думите на д-р И. Богоров „дор език живее, народ не умира". Родът на Георги Стойков Раковски по майчина линия е от Еркѐч. Дядото на Раковски, Ради Мамарецът, живее в Еркѐч до 1750 година и е бил пазач на Хемските порти. Селото е посетено от Апостола на свободата Васил Левски, изграден е комитет, оглавяван от местния свещеник поп Петко Дойнов. Еркѐчани са особено ревниви в опазването на своя език и още през 1845 година, на мястото на изгорената дървена си построяват нова каменна църква, която и днес съществува. Еркѐчкият Български Великден изпреварва с 15 години Българския Великден от 1860 г. Благодарение на своя буден български дух и стремеж към знания и просвета, с. Еркѐч се превръща в своеобразна районна държава на духа, в просветен и духовен център на Североизточна България. В Еркѐч хората се размножават много бързо, раждат се на по 10 – 15 деца, храната и „авата" помагат за израстването на едри, снажни, силни и читави хора. Така Еркѐч става естествен родоначалник и майка на над 60 села в Североизточна България и Русия.

В историята времето е строго разделено на векове и епохи. В паметта на народа всички знаци на историята имат силата и смисъла на сегашната

[2] По-подробно по този въпрос виж: Боев Емил. За пред турското тюрско влияние в българския език – още няколко прабългарски думи., сп. „Български език„, кн. I, 1965, с. 3-17.

реалност. За да се запитаме: Откъде сме дошли? Кой преди нас е тъпкал тази земя? Кой е газил бистрите планински ручеи? Тези фундаментални проблеми са поставени още в зората на ренесанса от Франческо Петрарка. Въпроси, чиито отговори се съдържат в днешна България, в случая, в историята на село Еркѐч. Защото ние, живите, сме едно продължение на Времето, звено в непрекъснатата верига на живота. Когато говорим за Възраждането и бъдещето на Еркѐч, то, наред с вътрешно българското измерение на дейността, следва да се работи на международната нива. В това направление трябва да се използват всички възможности като се търси и намира конкретна връзка на еркѐчани с древните българи, дошли от азиатските степи и днешните руски земи, с ръководителите и жителите на селата носещи името Еркѐч, с преселниците от Еркѐч през годините на турското робство в Русия (Украйна, Молдова), с етнографията на наследниците на Велика България и нейното разклонение във Волжска България (Татарстан, Чувашия, Кабардино-България), с фамилните имена в Русия и ОНД, с етническите българи, които са на високи ръководни постове в пост съветското пространство. В тази връзка е необходимо кметът на село Козичино, ръководството на община Поморие и област Бургас да установяват конкретни контакти с представители на преселници от споменатите задгранични региони, с редакцията на списание „Болгары" (Българи), което от 2004 г. излиза в Москва като орган на етническите българи в Русия, Украйна и ОНД. Поканата и размяната на фолклорни групи е само една от многото форми за работа по визираното направление. Време е селото-майка Еркѐч да прояви интерес как се развиват неговите деца. Но преди това еркѐчани и Еркѐч трябва да възродят и да поддържат със свои сили хорови и танцови колективи за най-важните еркѐчки празници и обичаи. Връзката между Козичино и образуваните от еркѐчани 60 населени места трябва да намери конкретна форма: участие в празниците на Еркѐч като лазаруване, коледуване, организиране на съвместни мероприятия като ежегодния събор на вайковци в първата събота и неделя на август, проследяване съдбата на преселилите се еркѐчани, организиране на съвместни родови срещи, съставяне на родословно дърво на еркѐчките родове с цел определяне на потомците на рода на Г. С. Раковски. А е време, от друга страна, отгледаните с любов деца да проявяват законен интерес към съдбата на своите родители, към своето минало, към своите корени. Радостен е фактът, че тези процеси започват да придобиват все по-определени форми. В това отношение важна роля би могла да изиграе община Аврен, тъй като жителите ѝ са от еркѐчко потекло.

Искам специално да отбележа, че се придържам към утвърдената теория за „трите компонента на българската нация" – сплав от прабългари, славяни и траки. Някои историци като Божидар Димитров[3] считат, че българската нация е сплав от 53 по-големи или по-малки народи от различен произход като готи, авари, великоморавци, печенези, узи, кумани, татари, алани, западноевропейци, средноевропейци, балканци и др. Без да оспорвам очевидността на подобно твърдение, считам, че поради географското си разположение, затворения характер на стопанско производство и основно занятие – пазачи на Хемските порти, еркѐчани са се запазили от процесите на смесване и взаимно влияние, характерни за българското население в другите краища на страната. Еркѐч и еркѐчани са успели да съхранят древно българското начало поради племенната

[3] Д-р Божидар Димитров. Нацията ни е сплав от десетки народности. В-к „Труд", 19.02.2009 г.

си приближеност към рода на прабългарските канове. Известно е, че охраната на важните проходи се поверява на родствени на българските канове родове. В подкрепа на това твърдение са историята, културата, езикът и битът на еркѐчани, за които ще стане дума по-надолу. Ще напомня за устното еркѐчко творчество, в което се разказва че еркѐчките землища помнят стъпките, делата и заветите на българските канове Аспарух Велики и Крум Страшни. Според някои изследователи фолклорът на Еркѐч съдържа необяснени досега думи, чиито корени и значение се коренят в древно българския език.[4] Във връзка с визираното твърдение на г-н Иванов, искам особено да подчертая, че в еркечките песни има редица думи (виж раздела „Речник на еркѐчкия говор"), чието значение е неясно не само за изпълнителите, но и за специалистите-фолклористи. Затова еркечкият диалект е широко поле за научна работа и очаква бъдещите изследвания на учените.

---

[4] Иванов Иван Танев (http://protobulgarians. com) „Върху значението на термините xLwybphn u aLxacn от Военно-инвентарния преславски надпис" отбелязва: В песента от с. Еркѐч се казва „Сам си е Петър, с хранена коня, с бойна купѐ". Вероятно терминът „купѐ" сам по себе си не означава „ризница", а qâbâ – „дълга връхна дреха" и за да се уточни ролята му на военен термин трябва да се употреби и подходящо прилагателно, примерно „бойна купѐ", „защитна купѐ" и др. Съгласно правилата на съвременния български език думата „купѐ" би трябвало да е в среден род, но в песента от с. Еркѐч тя е от женски род (бойна купѐ!), което е изненадващо и се обяснява с механизма на цялостно съхранение не само на смисъла, но и на рода на прабългарската дума – „купѐ". Това ще рече, че думите в езика на прабългарите са имали граматичната категория род, за разлика от тюркските езици, където думите нямат род.

ФЕНОМЕНЪТ ЕРКЀЧ – ДУХЪТ ПРАБЪЛГАРСКИ

Когато обсъждаме феномена Еркѐч, следва да отчитаме няколко специфични за Еркѐч, еркѐчани и тяхната култура, бит и душевност неща. Основният момент е, че еркѐчани като важна част от основното племе на прабългарите не само са донесли и съхранили своето име, култура, език и обичаи, но и са ги доразвили в условията на отвоюваната от Византия територия. Затова еркѐчката култура винаги е била продължавана във времето, без да има прекъсване. Не може да се забрави еркѐчката сентенция, че нито турците, нито управляващите преди девети септември са могли да се справят с характера еркѐчки, но комунистите „му е... майката". Еркѐчките песни, обичаи, език, танци, шевици и други специфични за Еркѐч и образуваните от него села характеристики се предават от бабата на внучката, от майката на дъщерята, от дядото на внука, от бащата на сина. Радостен е фактът, че самите еркѐчани започват интуитивно да разбират смисъла и значението на това, което са направили техните деди. Винаги е пред очите ми осемдесет годишната еркѐчанка Вълкана Булярчовца, която, изцяло осъзнала и разбрала естетическата красота на еркѐчката носия, се възхищава от своите деди: „Умни хора са били нашите бащи и майки". В Еркѐч, както когато селото става известно на науката, така и по-късно, а отчасти и в наши дни, все още са живи песните, преданията и легендите, коледарските благословии и лазарските напеви, изпъленията на Еньова буля и щипанията по валянки и седенки. Феноменално, но е факт, че тези еркѐчки уроци се преподават и в наши дни, по време на лазаруване и коледуване, по седенки и хора. Има блестящи примери. Буенец на лазарките през 2007 г. стана девойче, родено извън селото, в северна България, но баба ѝ Вълкана е родена и си живее в Еркѐч и предаде, наред с носията, всичките си умения да се облича и кичи буенеца, песните, които знае и всичко онова, което не може да се опише, а е жива връзка между баба и внучка. Тези уроци заемат особено място в паметта на момичето, защото то не е обикновена лазарка, а буенец, който води и отговаря за лазарките. На тези открити за деца и възрастни, за преподаватели и ученици уроци-празници се стичат пръснатите по цяла Черноморска България еркѐчани. Мога само да възкликна! Какво неизползвано от образователната система на България средство за обучение и възпитание на подрастващите. При това децата без никаква принуда, а с голямо желание усвояват тези житейски уроци по патриотизъм, нравственост и естетика. Това е частица от обяснението за жилавия характер на еркѐчани. В това отношение, а именно живата връзка между поколенията, еркѐчката култура може да бъде сравнявана с други култури, например с индийската култура. Известно е, че в Гърция и Египет има прекъсване на връзката между поколенията за много векове. Други култури като асиро-вавилонската изчезват. Днешните жители на Гърция и Египет, преди археологическите разкопки и откриването на Акропола и пирамидите, не знаят почти нищо за живота и културата на своите деди в Древна Елада и Древен Египет. Докато в Гърция и Египет има прекъсване на културната традиция, то в Индия културата се предава както в Еркѐч основно устно – от поколение на поколение, няма прекъсване и не се забравя и в наши дни. Затова с пълно право и

определена доза гордост можем да констатираме, че в това отношение феноменът Еркѐч, еркѐчката култура се родеят с древната културата на Индия. И това е още един мотив, че село Еркѐч, с всички свои особености, трябва да бъде съхранено, възродено и предадено на идните поколения.

И още нещо. С грижите за съхраняване и възраждане на древно българското в Еркѐч ние ще сторим необходимото, за да успокоим духа български. Ще дадем своеобразен „дом" на духа на нашите деди и прадеди. В този „дом" той ще бъде приютен и успокоен, убедил се, че българщината и българското в Еркѐч, в Поморийска община, в Черноморска и цяла България няма да изчезне, няма да загине. Така ние не само ще изпълним своя дълг, но ще докажем, че скритото прабългарско у всекиго у нас ще пребъде, спастрено и предадено на идните поколения. Ще поясня изложената теза. Посещавайки различни области на бившата Руска империя, бившия СССР, сега територия на Русия и Общността на независимите държави (ОНД), винаги дълбоко в себе си съм изпитвал чувството, че ме направлява, присъства и води духът на нашите предци. Този невидим дух настоява да сторим необходимото за запазване на българщината. Кой, ако не същият този дух на нашите предци, е подтикнал жителите на руския град на река Волга, Самара, да ушият през 1876 г. известното у нас Самарско знаме. Нима те, обикновените крепостни селяни, са знаели за намеренията на Русия да завладее Босфора и Дарданелите? Нима стратегическите имперски цели на руските царе са ги мотивирали да помогнат на българите? Не, помощта на обикновените руски хора е помощ от сърце и душа. Не може да бъде забравен разказа как руски младеж, който не е бил в селото си по време на мобилизацията, и, воден от чувството си да помогне на българите, тръгва пеша за Москва, изминавайки повече от 500 км. Самарското знаме е ушито от монахините на Иверския манастир в града. Жителите не са успели да го предадат на въстаналия български народ през 1876 г., тъй като въстанието е потушено. Духът прабългарски, наричан славянски от някои руски изследователи, ще съпровожда знамето през 1877 г. от Самара до Москва. Благодарение на него по пътя са събрани парични помощи и дарени хиляди метра платно за превръзки на ранени бойци. Знамето е изложено за три дни в главния храм на Русия – Успенския събор в Московския Кремъл. И това не е случайно. Защото именно в същия този храм, в ъгъла вдясно след влизане в храма, е погребан знаменит наш сънародник Киприан Българин, митрополит Московски и на цяла Русия, оглавявал Руската Православна църква от 1375 до 16.09.1406 г.[5] По времето на престоя на знамето в храма се стичат хиляди жители на руския престолен град, чакат наредени на опашка от ранна утрин до късна вечер, за да предадат своята невидима духовна енергия на българските опълченци. И не само това. Знамето е съпровождано и предадено на българските отряди от Петър Алабин, член на градската дума на Самара, един от първите кметове на град Самара, чиито деди са етнически българи. За неговите заслуги към София името му е увековечено в названието на една от централните софийски улици. Нима всичко това е сторено по заповед на началството? Духът прабългарски е докоснал и руския императорски двор и от 1415 г.[6] той навлиза в титулатурата на руските царе и императори, за да

[5] По-подробно виж Петър Куцаров, „Киприан Българин митрополит Московски и на цяла Русия", С., 2001 г.

[6] През 1415 г. руският цар Иван Грозни превзема Волжка България, създадена през X век от българите котраги. Дотогава този клон на българската общност населявал териториите на север от Азовско и Черно море от десния бряг на река Дон до Крим. Те изглеждали като европейци с

се съхрани до края на династията на Романови – от Иван Грозни, та до Николай II руските царе и императори, в издаваните от тях укази, добавят към многобройните си титли и княз (княгиня-Екатерина II) български. Тук е уместно да припомним думите на известния руски писател Сергей Марков: „Във великото „Слово за похода"[7] като жилава степна трева, в редовете славянски са врасли издръжливи кипчакски слова". Известно е също, че до XVIII век церемониите на руския императорски двор са извършвани според тюркските канони.[8]

Преселилите се наши сънародници в Русия, привличани от невидимия силен дух на прабългарите, се настаняват по същите места в Югоизточна Русия, където са обитавали нашите прадеди – българите на Велика България. В тези места е намерен и гробът на кан Кубрат (село Перещепина, Украйна), разчетен е надписът на съхраняваният в Ермитажа златен пръстен на прабългарския владетел. В Украйна бе проведен и Първият събор на всички българи през 2000 г. В тези места намират приют българите, потърсили убежище в Русия по време на турското робство, натам се отправят българските емигранти след възраждането на Третата българска държава. В периодичните издания на тези области излизат печатни материали по време на Съединението и след 1886 г., когато са прекъснати дипломатическите отношения между България и Русия. Руският министър на вътрешните работи предлага през 1894 г. българските емигранти да не се съсредоточават само в Одеса, а да бъдат разселени и другаде и посочва, че българските офицери лесно ще се адаптират по местата в Южна Русия, тъй като там са живели техните предци. В тези места намира своята смърт героят на царство България и на царска Русия Радко Димитриев, пълномощен министър на България в Петербург, генерал в руската армия, съсечен от болшевиките в Пятигорск, Ставрополски край.[9] Недалеч от Ставропол повече от 10 години провежда разкопки проф. А. Кудрявцев, завеждащ катедра археология на Ставрополския държавен университет, дирейки археологически останки от прабългарите в столицата на Велика България – Фанагория. Неговите находки, изложени в университета, биха били гордост за всеки българин, а неговите проучвания, ако бъдат издадени у нас, биха допълнили знанията ни за прабългарите на Велика България. Той се занимава с прабългарската тема, тъй като намира, че е духовно свързан с нашите прадеди (родът му е от Кавказ, където има села с име Еркѐч). И още факти. Любопитните ще открият между оставените от съветските воини през 1945 г. подписи на стените на Райхстага надпис от руски войници – „Мы булгары из Саратова и Самары" (Ние сме българи от Саратов и Самара). Какъв порив трябва да носиш в сърцето си, та в такъв сюблимен момент да си спомниш за своите прабългарски корени и да дадеш израз на това в онези години на тържество на победния дух на тоталитарната държава. (Контролните органи тогава са приели, може би, тезата, която и днес някои учени споделят, че бойците не се искали да изпишат българи от Самара, а вулгари, т. е. живеещи покрай Волга).

лек монголоиден примес. Котрагите са сред първите българи, които се заселили на Балканите и византийците се страхували от тях. Според византийския хронист Прокопий Кесарийски те носели златни украшения, тънки, пъстри, извезани със злато дрехи, обичали виното и можели да си позволят „най-изтънчени ястия".

[7] Иде реч за известния древно руски литературен паметник „Слово о полку Игорове".

[8] Олжас Сулейменов. АЗиЯ. С., 2007, с. 312-313.

[9] Подробности: Куцаров П. „Генерал Радко Димитриев бил зверски убит от болшевиките", в-к „Черноморски фар",12.09.2008 г.

Друг е въпросът, който касае нас, съвременните българи. По различни поводи подчертаваме ролята на нашата страна за спасяването на евреите. И това е похвално. Но е редно да се запитаме какво направихме за „спасяване" на паметта на депортираните 12 хиляди кримски българи, между които и преселници от Еркѐч, за заточените в руските гулаци наши сънародници. Повече от 60 години след Втората световна война в България не се знае почти нищо за мъките и страданията на нашите сънародници. Техните деца и внуци, пръснати по целия бивш Съветски съюз, не могат да се върнат и поне да видят своите родни места, камо ли да си възвърнат собствеността. Все още няма официална българска позиция по въпроса за Волжка България, за Волжките българи, Велика България и нейната столица Фанагория, намираща се в Ставрополския край. Тези въпроси са оставени на течението и добрата воля на някои обществени организации като ТАНГРА. За официалните български представители в Русия все едно не съществува такъв проблем. А посланикът на Унгария, посещавайки Татарстан, след излизане от самолета целува земята – официален израз и признание на известната теза, че част от прабългарите са се влели в унгарския етнос.

Всичко визирано и още много други проблеми и въпроси, които чакат своето разрешение, според мен, с право могат да бъдат определени като дух на прабългарите, който витае над пространството и дири своето вечно пристанище. Дух, който търси своето място, своето заселване навеки, своето успокоение. И ние сме длъжни като продължители на рода български да сторим това. Да дадем приют на този неспокоен дух и да намерим този пристан. И това място може и трябва да бъде село Еркѐч. Духът прабългарски ще намери успокоение в бъдещия Институт за прабългарите, чийто филиал би следвало да бъде в Еркѐч, в сградата на изоставеното училище, в което ще се разположат различни работилници. Така това просветно гнездо пак ще си възвърне ролята на училище за младежи и възрастни, за тъкане на женски колани, на кичи, ямурлуци, за шиене на джамадани, училище за бродиране на еркѐчките родови бродерии, за правене на много, много други неща, които ще дадат облика и ще възродят българското в Еркѐч. Така ние, живите продължители на духа прабългарски, ще изпълним завета на своите предци да поставяме род и родина над всичко, да поставяме България над отделни партии, коалиции, обединения и конюнктурни увлечения. Още повече, че в годините на всеобща глобализация, на разселване на българите в Европа и света, духът прабългарски ще бъде основният свързващ нашия народ елемент.

ЕТИМОЛОГИЯ НА ДУМАТА ЕРКЀЧ

Еркѐч е старото, извечното име на селото, което на 14 август 1934 г. е наречено Козичино, област Бургас. Еркѐч е име, пренесено от древните българи – еркѐчани, когато се установяват по тези места преди повече от XV века. Селото е разположено в дебрите на Балкана, на границата между Бургаска и Варненска област. Еркѐч някога наброява до осем хиляди души и преди десетилетия е било център на община с 17 населени места. Днес селото, според административното деление в Република България, е включено като периферна и неинтересна за центъра точка в състава на община Поморие. За всяка община, за всяка област, за всяка страна Еркѐч би било дар Божи. Уви! Ръководството на община Поморие го оставя на самотек и забрава като ненужен, не доходоносен придатък. По размера на предоставените бюджетни средства Еркѐч заема, в рамките на общината, последното място.

За произхода и значението на думата Еркѐч сред местното население и в околните села съществуват няколко предания. Според първото от тях, името на селото произлизало от турските[10] думи (в действителност те са персийски, кипчакски и тюркски) „еркек" – мъжки и „кечи" – козел. Старите хора разказват записаното от професор Любомир Милетич предание, че на северната страна на селото, в дола, при Доньово усое, пладнували козите на селото. Едно „бравче" – мъжко козле, като ровило всеки ден на едно и също място, издълбало толкова дълбоко, та излязла вода. Това място турците нарекли еркечѝбунар, от еркек кечѝ бунар, а дола – кечѝ дерси. Та от името на това кладенче произлязло и името на селото. Това предание не отговаря на историческата истинна, изворът и местността както преди, така и днес се нарича Дольник. Освен това, селото с име Еркѐч е съществувало преди идването на турците на Балканския полуостров. Нито един от разпитаните от изследователите стари хора не си спомня този кладенец някога да се е наричал еркечи бунар. Когото и да попитате по време на лазаруване в Еркѐч къде отива ще ви каже: „кък къдя ва, на Дольник, лазариту да пугледам!" И още. От историята и устните предания се знае, че в Еркѐч никога не са живели турци, че всички топонимични названия имат чисто български и най-вече прабългарски произход. Нито едно топонимично наименование в еркѐчката мера не е свързано с турците. Може само да се съжалява, че въз основа на тази легенда, с министерска заповед № 2820 от 14.08.1934 г. се взема решение за преименуване на селото от Еркѐч на Козичино. Явно, че е допусната неточност и грешка както в случая с преименуването на Аврен на Момино, но старото име Аврен е възстановено през 1956 г.

Тук ще припомня на читателите интересна историческа подробност, дала тласък на преименуването. Турските мераци към българските земи не са от вчера, а от изгонването им от България през 1878 г., та до наши дни. Те съпровождат и съпътстват съществуването на Третата българска държава. При среща на делегации между България и Турция през 1934 година, понеже бъл-

[10] Следва да отбележа факта, че много думи от арабски, персийски и друг произход, в т. ч. и древно български думи, понеже навлизат у нас чрез турската администрация, както през миналия век (виж поясненията към речника на „Видрица" от Илко Татарлиев – Ибрахим Татърль), така и до наши дни продължават неоснователно да се определят като турски по произход.

гарската страна не е съгласна с турските предложения, то представител на турската страна подхвърля, че подобно поведение на българската делегация е необосновано, тъй като 90 % от населението и населените места в България са турци или най-малко носят турски имена. Този инцидент става повод да се състави набързо специална комисия, която подготвя списък на селата, подлежащи на преименуване. В този списък попада и село Еркѐч. Комисията няма време и възможност за подробни специални езикови проучвания. Международната обстановка налага да се действа бързо и така (в унисон с поговорката наред със сухото изгаря и суровото) е затрито името на древно българското село Еркѐч и то се превръща в Козѝчино.

Съществува и се разказва и друго предание за произхода на името на селото. То е свързано с героичната страна в историята на Еркѐч. Според тази теория Еркѐч означава място, през което само да мине човек, без да се спира. Това тълкуване се свързва и доближава до турските думи иер (място) и геш (мини) – иергеш, оттам иергеч, от което се било получило еркѐч. Това тълкуване на думата Еркѐч се покрива с миналото на селото и с отношението на еркѐчани към турците. Тези от поробителите, които се осмелявали не само да отидат в Еркѐч, но и да нарушават общоприетите норми на поведение и замръкнат там, то не осъмвали. Затова ще чуете и обяснение на етимологията на името на селото като рано мини, не замръквай, рано мини и същият ден подмини. Тук може да си припомним думите на еркѐчани: „В Патронювта кория имало една голяма дупка и там, в тази яма, хвърляли убитите турчуля".

Това предание също свързва Еркѐч с турското робство. Ще повторя, че селото е съществувало още преди идването и установяването на турците в България. Посочените тълкувания на думата се свързват с турски думи, тъй като турският език е господствал в администрацията почти пет века. Споменатите две предания и до днес се разказват като „последна" истина за името и миналото на Еркѐч. От проучените документи, събраните факти и проведените беседи с над 120 възрастни еркѐчани следва изводът, че тези две обяснения за името на Еркѐч не отговарят на историческата истина. Те не намират опора и в топонимията на местностите и са свързани с разказите за Еркѐч и неговите жители и най-вече на преселници от селото от по-ново време, когато Еркѐч и еркѐчани стават известни в цяла Североизточна България. С тези разкази преселилите се еркѐчани се опитват да тушират присмехите за консервативността на еркѐчани. Те искат с героичните събития и истории да издигнат престижа на родното си село, придобило широка негативна известност с кражбите на едър и дребен добитък. С подобни героични разкази преселниците от Еркѐч, по всяка вероятност, са искали да повдигнат своя авторитет сред останалото заобикалящо ги население.

Според тълковния речник на киргизкия и други източни езици, с думата еркек се обозначават качества и поведение, свойствени най-вече на мъжа-воин и на всяко живо същество от мъжки пол. Това значение на думата е основание да се тълкува значението на Еркѐч като синоним на мъжество, смелост, храброст. Второто значение на Еркѐч е определено като животно, което води стадото и то дава основание думата да се тълкува като водач. На територията от Кавказ до Китай, където е била разпространяна Велика България, все още съществуват села, запазили името Еркѐч. Такова е арменското село Еркѐч, анклав в Азербайджан, около което се разигра конфликта между двете държави Армения и Азербайджан. Села с име Еркѐч има на кавказкия хребет Кяпаз и на река Бузлук

на границата между Киргизия и Китай се намира район и село Еркѐч. Тези села, след съответно проучване и установяване на контакти с тях, могат да се разглеждат като останки и живи паметници, запазили в една или друга степен елементи от прабългарските племена. Едни бъдещи комплексни проучвания в това отношение ще внесат по-голяма яснота по този въпрос. От своя страна, преселените в Русия еркѐчани през периода 1828-1830 г., образуват село Еркѐч, което впоследствие се влива в друго населено място на днешна Украйна.

Има и други интересни твърдения за етимологията на думата Еркѐч. Според едно от тях, името на селото[11] е от туранско-сарматски произход, като решаващо в случая е значението на думата „еркес" (пресечена, копана земя). В подкрепа на това твърдение могат да бъдат останките от старобългарското погранично съоръжение еркес, издигащото се на най-високата опорна точка Еркѐчко кале. Възможно е то да е изграждано и охранявано от българите заедно с техните съюзници – славяните от племето севери, за което историческите хроники пишат, че са защитавали източно планинските проходи по времето на кан Аспарух. Внимателният прочит на специализираните изследвания за връзката на индоевропейските езици с шумерския, акадския и тюркски езици[12] дават възможност за тълкувания на думата Еркѐч. Морфемата ЕР има поне две значения. По шумерски тя означава следвай ме, върви след мене, а по древнотюркски – воин, мъж, герой. Трябва да отбележа, че посочените трактовки подкрепят основното значение на Еркѐч като водач, предводител. По хронология те не са свързани с турското присъствие в България. Даже името на селото да съдържа визираните значения, то шумеро-тюркските думи са пренесени в България от прабългарите при установяването им в еркѐчките земи.

Обобщавайки изложеното, ще подчертая, че авторът се придържа към тезата, че етимологията на името на селото е свързана с прабългарската дума еркѐч, донесена от първите заселници в еркечкото землище. Тук може да си спомним за традицията и стремежа на преселници в друга държава да съхранят като мил спомен за своите деди наименованието на селището, откъдето са дошли. Основен поминък на еркѐчани е било скотовъдството, наред със земеделието и дервенджиството. У тях представата за много добитък винаги се е свързвала с красотата и богатството на звуците, издавани от звънците, бумбалите и хлопките. Затова гордост за всеки еркѐчанин е бил пръчът, овенът или говедото, което води стадото и носи най-голямата, хубава и звънлива хлопка. Това име нашите прадеди са пренесли от Велика България и Фанагория. Името на село Еркѐч е свързано с животното, което върви най-отпред, води стадото и носи ясен звънлив звънец. Тази дума е запазена и днес както в говорите на етносите, настанили се на територията на Велика България, така и в някои албански говори, където се установяват прабългарите на Кубер. В подкрепа на това становище е и фактът, че ѐркечът у еркѐчани е символ на достойнство и гордост. Така между пастирите се заговорва за най-добрите между тях, които притежават най-хубавите еркѐчи – водачи на стада. Така започват да наричат и жителите на селото – еркѐчани. А донесеното от прабългарите име заживява нов живот и все още се помни, независимо от направената през 1934 г. промяна.

---

[11] Дражева Цоня. Приемственост на еркѐчката култура във вековете. В сб. „Еркѐчки Великден", Б-с, 2006, с. 7.

[12] Дьяконов И. М. Языки Древней Передней Азии. М.,1967, с. 21; Олжас Сулейменов. АЗиЯ. С.,2007, с. 241.

И още нещо. Еркѐчани не са единствено и само пастири. Останките от археологически съоръжения като Хемските порти, Еркѐчкото градище, изградените от прабългарите валове в района на Еркѐч, показват, че те са се настанили преди VI век. Не е случайно твърдението на историческите хроники за защитата на планинските проходи и изградените съоръжения. Не са случайни и местните предания и легенди за това, че тези места помнят стъпките на кан Крум, който от Еркѐч гледал морето и кроял планове за завладяването на Византийския тогава град Несебър. Нека си припомним отново легендата за отрязаните ръкави на елечките от пратениците на Крум Страшни. Този характерен и запазен и в наши дни елемент от еркѐчката носия също заслужава да бъде увековечен не само в легендите и преданията. И не са ли тези факти поредното основание, мотивировка ако щете, за да бъде издигнат подобаващ паметник на кан Крум, цар на българи и ромеи. Паметникът трябва да бъде на най-важното открай време селско място – на хорището, в центъра на прабългарското село Еркѐч, защото това място е предопределено за паметник от неписаната еркѐчка житейска архитектурна наука.

Символичен е и фактът, че, независимо от обратите в развитието на селото, Еркѐч успява да съхрани основното значение на името си и днес то е все още водач на образуваните от него многобройни населени места в Североизточна България. В общината, в област Бургас, в Черноморска България и в науката селото е известно със старото си название Еркѐч. От нас, съвременниците, зависи дали ще оставим това древно прабългарско село да бъде заличено от картата на Република България.

ВЪЗНИКВАНЕ НА СЕЛО ЕРКЀЧ

Историята на село Еркѐч е неразривно свързана с въпроса за съдбата на древните българи в България и дали от тях е останало само названието на народа, на езика и на държавата ни. Село Еркѐч е все още живо доказателство за съхранени до наши дни прабългарски следи в езика, културата, бита, фолклора, нравите и обичаите на еркѐчани. Често възниква въпросът защо точно по българските земи се установяват древните българи? Може би част от отговора се съдържа във факта, че те са запомнили разказите на своите предци за тяхната прародина, за равнините на Балхара на запад от Памир, за горите и планините на Хималаите, за столицата на Велика България Фанагория, недалеч от Кавказ. И в ландшафта на България: в Стара планина и Рила, в Родопите и Пирина са намерили онова място, което най-добре отговаря на техните въжделения. Такова място за еркѐчани се оказват Голежите (гол-лежи), служещи за естествена граница и съставляващи част от т. нар. предна Балканска укрепителна линия.

В края на XVIII и началото на XIX век в европейската историография, от една страна, се появяват трудове, които изтъкват тюркския или хунски произход на древните българи и пренасят този произход и върху тогавашните българи. Тази теза рязко противоречи на политическите интереси на намиращия се под турско иго български народ, тъй като го свързва с неговите угнетители.

Паисий Хилендарски в „История славяноболгарская", от друга страна, прокарва идеята, че българите са славяни и само славяни, че са произлезли от Мосхос, т. е. обосновава политическия съюз с руския народ и другите славяни с общия им произход. Още тогава сред българските книжовници нямат успех теориите, които изтъкват в една или друга степен прабългарския компонент в българския етногенезис.

През 1869 г. Гавраил Кръстевич представя в своята история древните българи като хуноезично и тюркоезично племе и изтъква ролята им в нашата история. В същото време вече е оформено течението на младите османци, които твърдят, че в османската империя няма българи, турци, гърци, албанци, арменци и др., а само османци и османска общност. Тогава сред тях започват да се лансират идеи (Ахмед Джевдет паша), че българи и турци имат еднакъв произход. Политическата опасност от тази теория в онова време е видяна много добре от Марин Дринов, който написва гневна рецензия за книгата на Кръстевич, озаглавена „Хуни ли сме?"[13] В нея той признава, че прабългарите са хуноезично, т. е. тюркоезично племе, но заедно с това утвърждава схващането, че те били незначителна група, която е дала само името на държавата и се е претопила без остатък в славянското море.

След Освобождението на България в обществено-политическия и научен живот на младата българска държава намират място и се утвърждават тезите, които свързват българите със славяните. Под напора на историческите факти обаче, привържениците и продължителите на теорията на Марин Дринов трябвало да направят някои отстъпления. Васил Златарски допуска, че

---

[13] М. Дринов. Хуни ли сме? По повод „История българска от Г. Кръстевич. Периодическо списание, т. I, 1871, кн. 5-6, с. 210 и сл.

В Първата българска държава, поне до приемането на християнството, доминира прабългарският елемент и озаглавява първата книга от своята „История на българската държава през средните векове" с подзаглавието „Епоха на хунобългарското надмощие."[14] Той приема, че християнизацията, приемането на славянската писменост и език като официални в църковния и държавен живот завършват през X век процеса на асимилиране на прабългарите. И никой повече не се осмелява да премести тази граница – нито Петър Мутафчиев, нито историците след Втората световна война.[15] Едва през 1977 г. се появи една статия на полковник Ив. Узунов, в която се оспорва хипотезата за пълната асимилация на древните българи и изчезването на език им.[16] Трябва да отбележа, че единствено професор П. Мутафчиев, занимавайки се с историята на Североизточна България, прояви колебание по визираната по-горе теза. Сблъскал се с проблема за гагаузите, той направи извода, че „заварените от османските завоеватели северно тюркски остатъци са били навярно доста многобройни"[17] и тези многочислени остатъци от древно българско население не били още езиково славянизирани. Поради политически причини, изследванията на П. Мутафчиев не са подети. В историческата наука, етнографията и езикознанието господства схващането, че българският народ към XIV век е само славяноезичен.

Историята на най-ранните заселвания на прабългарите на Балканите е разгледана от В. Н. Златарски, Л. Н. Гумильов и други учени.[18] От изследванията на посочените и други автори става ясно, че отделни отсядания на древни българи по нашите земи е имало още от началото и средата на V век. След създаването на българския племенен съюз в Северното Причерноморие започват поредица от нападения и нахлувания на прабългари във Византийските балкански владения. През 551 г. около 2000 прабългари се заселили в Тракия, приети като поданици на византийския император. През следващите години, според изследванията на В. Златарски, те се слели с други нападатели от древно български произход.[19]

Етническите отношения между прабългари и славяни през Първата българска държава носят белега на масовото заселване на Аспаруховото племе, което трайно се установява по нашите земи между 550 и 668 г. Общуването между тях започва много по-рано, много преди те да заживеят в рамките на българската държава на Балканите, вероятно през IV – V век. Древните българи, като носители на традициите на изграждане на държава, крепости, организация на войска и древна култура, са оказали много силно влияние върху славяните. Много термини и прабългарски думи като сановник, бирник, болярин и други трайно навлизат в обществените отношения на славяните.

За числеността на дошлите с Аспарух прабългари се изказват различни

---

[14] В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове, т. I, ч. I, С. 1918.

[15] П. Мутафчиев. Произходът на Асеневци. Избрани произведения. т. II, С., 1973; История на България, т. I, С. 1960; Д. Ангелов. Образуване на българската народност, С., 1971.

[16] Ив. Узунов. Някои страни на въпроса окончателно ли е отмрял езика на прабългарите. Известия на Института за военна история при Генералния щаб и Военноисторическото научно дружество, т. XXIII, С., 1977, с. 98-116.

[17] П. Мутафчиев. Мнимото преселение на селджукските турци в Добруджа през XIII в. Избрани произведения, т. II., С., 1973, с. 718.

[18] В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове. Т. I, ч. I, С., 1918; Л. Н. Гумилев. История Гунов, М., 1967.

[19] В. Н. Златарски. История на..., с. 116 и сл.

становища. Посочват се цифри от 10 до 100 хиляди души.[20] Ако изхождаме от предпоставките, че в онези години живата сила, а не техниката е решавала изхода от военните сражения, че прабългарите успяват да нанесат поражение на водената от самия император византийска армия, то броят на прабългарите не ще да е бил малък, а посочваните цифри се отнасят за ангажираните пряко във военните действия наши пра-прадеди. Именно затова император Константин IV Погонат праща срещу българите цялата си армия и флот. Ако те бяха малобройна чергарска орда, той би поръчал на областния си управител да ги унищожи с поверените му гарнизони. Като отлични бойци и верни на българския кан люде, прабългарите се настаняват трайно и се заемат с охраната на ключовите проходи, свързващи Първата българска държава с Византийската империя. Тази констатация се отнася и за Североизточна България, в т. ч. и за проходите Върбишки, Хемските порти, Бяла река, като ключ към Хемските порти и Дюлинския проход. Историческите извори разказват, че след победата над Константин IV, аспаруховите българи достигат областта на Варна, където се заселват, защото намират място, подходящо и в пълна безопасност, оградено отзад от река Дунав, а отпред и отстрани с клисури и Понтийско море. Тук вече имало славянски заселници, които прабългарите разместили. Прабългарите се настаняват в центъра, срещу Ришкия, Върбишкия и други важни проходи, през които минават най-кратките пътища от Тракия на север към столицата на новата българска държава.[21] Проходите, в нашия случай Хемските порти и Бяла река, са важна част от безопасността на държавата и тяхната охрана се поверява на родствени и близки до българския кан племена. Оттук извода за близостта на еркèчани до рода на прабългарските канове. Ще поясня този извод. Държавното устройство на държавата на Аспарух, според Съселов[22], е старото хунорско и прабългарско родово военно устройство. Родът е бил ядката, главната съставна част на народа и държавата. Българският народ се е състоял не от отделни лица, а от родове, които са свързани помежду си и образуват родово цяло, начело на което стои кханския род. При това при прабългарите родът е имал по-друго измерение, отколкото родовете в Европа и извън нея: Връзката при родовете на нашите деди е била дълбочинна, а не хоризонтална. При прабългарите родът е надхвърлял роднинското родство. Нека още веднъж си припомним думите „човек и добре да живее умира и друг се ражда". В тези редове са скрити мислите, които нашите деди отдават на отделния човек, който е само брънка в дългата верига на рода. Отделните лица се раждат и умират, а родовете остават, техният състав се мени постоянно, а те се вечни крепители на духа прабългарски и на държавата. И това са родове на войници, на бойци, които прибират в рода си пленени жени, за да раждат и увеличават рода. Обикновените войнишки родове са разклонения на владетелския род и племенните родоначалници са били кхански люде. Разполагането по територията на България на родовете става само с оглед на успешната отбрана и воюване в случай на необходимост. Вътрешното устройство на рода е подчинено единствено и само на създаването на здраво и силно поколение от бъдещи бойци и майки. Родовете били разпределяни неравномерно, не с оглед на обработването на земята, а оглед на отбраната на държавата. В добре укре-

---

[20] Д. Ангелов. Образуване на българската народност, С., 1971., с. 203-204.

[21] В. Н. Златарски. История на..., с. 141-143 и сл. ; Извори за българската история, т. VI, С., 1960.

[22] Съселов Д. Пътят на българите. С., 2000, с. 382 и сл.

пените лагери – онгъли – били събирани жените и децата. Само малка част от мъжете е била охрана на онгъла. Основната част от бойците са в конни отряди по границата или охраняват, както е в нашия случай, важни проходи.

От историческите сведения може да се направи извода, че прабългарите и славяните, макар и значителното смесване, продължават да живеят на отделни племена, които запазват автономността на своя вътрешен живот. Въз основа на обилна аргументация професор В. Златарски изтъква, че „Влизайки в състава на българската държава, славяните запазват пълна самостоятелност във вътрешния си живот и остават да живеят отделно по своите нрави, обичаи и право".[23] Тази констатация, според нас, се отнася с още по-голяма сила за прабългарите, които ревниво пазят своя език и култура.

Намерените досега надписи от времето на Крум, Омуртаг и Пресиян сочат изключително български имена сред боилите, кавхана и другите сановници, споменавани в надписите. Убедителен е В. Златарски, че до края на управлението на Пресиян (852 г.) „Властта все още оставала в ръцете на господстващото племе – българите... Смело можем да кажем, пише той, че през първия период на първото царство имало българска държава, но нямало още български народ със строго определено културно начало, битови особености".[24]

В интересуващата ни Североизточна България, където са разселени еркечани и където са концентрирани прабългарите, срещаме и славянски селища. Това показва, че протичат процеси на размесване на населението, че културно битовото влияние през онова време не вървяло еднопосочно от асимилиращите славяни към асимилираните прабългари, но и обратно. В своето изследване Ж. Въжарова показва много славянски некрополи, в които е употребена керамика от т. н. салтовски тип, т. е. прабългарска керамика. Авторката пояснява, че в Североизточна България и Северна Добруджа славяните, живеейки заедно с прабългарите, са могли да придобиват предмети от тях, да им влияят и да изпитват влияние от тях в областта на материалната култура".[25] Въз основа на материалите на всички разкрити некрополи от VI – XI в. Ж. Въжарова заключава, че процесът на взаимно проникване е започнал не по-рано от началото на IX век, за което свидетелства най-добре употребата на съдове от салтовски тип и на гърнета от славянски тип от населението както с прабългарски, така и със славянски произход и на появата на гърнета с хибридни форми.[26] Тя констатира, че погребения с трупоизгаряне, каквито практикували езичниците, се срещат паралелно с погребения през VIII – X и даже през XI век. Оказва се, че официалното въвеждане на християнството не изкоренило старите племенни обичаи дори в сферата, която е строго регламентирана от религията. Щом като нововъведената религия не успява да нивелира дори тези обичаи, то можем да заключим, че още по-малка е вероятността да бъдат заставени древните българи да забравят езика си. Прабългарската аристокрация разбира, че с християнизацията се уврежда хегемонното ѝ положение и се вдига на бунт, чието средище били околностите на столицата Плиска. „В Североизточна България, където българският елемент бил най-силен"[27] Борис победил „коравото и непокорно българско

[23] В. Н. Златарски. История на..., с. 200.

[24] Пак там, с. 351-352.

[25] Ж. Въжарова. Славяни и прабългари по данни на некрополите от VI-IX в. на територията на България. С. 1976, с. 426.

[26] Пак там, с. 436.

[27] В. Н. Златарски, цит. съч.,т. I,, ч. II, С.,1971, с. 48.

племе", се казва в „Чудото с българина".[28] Този факт показва, че до 865 г. дори аристокрацията не била славянизирана, а тъй като народните низини по-малко са можели да общуват със славяните, то техният език и бит са били запазени. Взаимно проникване и влияние е имало по време на често водените войни, но общините не са били засягани. А именно там се раждат и отглеждат децата, в семейния кръг се научава майчиния език и обичаите.

Тук ще цитирам няколко източника, в които се третира обичая на прабългарите за т. н. бръснати или „остригани глави". Документите показват как този обичай се е запазил през вековете и намира място в битието на жителите на Еркѐч. В бележития исторически паметник „Именник на българските ханове"[29], във връзка с „остриганите глави", се отбелязва: „по старинния обичай на туранските народи и прабългарските владетели до средата на VII век стрижат ниско косите си, като оставят само на темето си дълъг сноп косми, наречен чуб". Съществуват и други източници, които потвърждават, че през X век прабългарите са съхранили своите обичаи. Лангобрадският пратеник в Константинопол Луидпранд пише, че през 968 г. дошли български пратеници, остригани „по унгарски обичай", т. е. още продължавала практиката при стригането на косата на мъжете да се оставя опашка на върха на главата.[30] „Момците и мъжете, пише първият изследовател на еркѐчкия говор Л. Милетич,[31] са носили едно време „перчан" (сега наричан и чемба) сир. дълга плетенка насред главата, която наоколо перчана била бръсната. Сега перчан не се носи вече, а още добре се помни, как преди сватба роднините се събирали в неделя "да бръснат" момъка, като му пеели песни, в които за перчана и сега още се повтарят. Като бръснат зетя, прибират „руното" (косата) от врата, което булката завива в „пешкира" и запазва". Разказвайки за бита на еркѐчани, Г. Георгиев пише: „Главите си бръснели наоколо, а в средата оставали „перчан", на който забождали едно паче перо, наречено „кукулче". Перчана носили до освободителната война, когато русите ги принудили да го махнат".[32] В тази връзка ще припомня следният разказ на моя баща Жеко Куцаров. При него като шивач често се събираха повечко хора – клиенти, роднини, комшии или гости. По време на подобна сбирка си припомняха шегата на вуйчо ми Трендафил, който остригал (баща ми притежаваше машинка за подстригване) както едно време някакъв човек като му оставил за майтап по средата на главата част от косата. Когато остриганият разбрал и дошъл да бъде отстранен „перчана", получил отговор: „Како ти барка ва! Дукарахми тъ кату ино врями"(*). Без да разглеждам фонетичната близост и звуковия състав на думите „чуб" (в руски език етимологията на чуб е кичур коса над челото на мъж, а при запорожките казаци – на тила) и „чемба", ще подчертая следното: този и ред други факти показват, че даже след толко-

---

[28] Ал. Бурмов, П. Петров. Христоматия по история на България. I. От най-стари времена до средата на XVIII в. С., 1964, с. 143.

[29] Именник на българските ханове. Критично издание с коментар и обяснителни бележки от Иван Богданов. С., 1981, с. 19.

[30] Ал. Бурмов, П. Петров. Христоматия по история на България. I. От най-стари времена до средата на XVIII в. С.,1964, с. 143.

[31] Д-ръ Л. Милетичъ. Старото българско население в Североизточна България. С., 1902, с. 37.

[32] Г. А. Георгиев. Еркечаните и техният говор. Известия на института по славянска филология, кн. 2, С., 1907, с. 154.

(*) Навсякъде в текста цитатите, обозначени с този знак, са въз основа на документи от личния архив на автора.

ва години в съзнанието на местните хора все още е жив споменът за обичаите и нравите на нашите пра прадеди – прабългарите.

Нека да припомня и друг факт. При падането на България под византийска власт прабългарски имена носят защитниците на българската независимост като Кракра, Ивац, Елемаг и други.[33] По време на византийското владичество в България често навлизат печенеги и узи, чийто език се отнася към огузо-българската подгрупа на огузките езици.[34] Те по произход са огузи, но при движението си на запад до IX в. включили в състава си значителна част прабългарски групи, живеещи по северното Причерноморие. С това те в значителна степен изменили своя състав, а заедно с това и своя език, който придобил някои български черти и се приближил чувствително към прабългарския език. През XI – XII в. хуноезични елементи масово се настанили в Североизточна България като за десетилетия премахват византийската власт там. По такъв начин тюркоезичната среда преобладава в тази част на нашата родина. Държавата е разрушена, а религията не играе вече такава важна роля. Всичко това също спомага за запазването на прабългарския език и бит, за пресичането на процеса на славянизация на прабългарите и е предпоставка за българизиране на дошлите печенеги, узи и кумани.

През епохата на Втората българска държава продължава настаняването по нашите земи на части от посочените племена. Главно място заемат куманите. Родството на езика представлява жив мост за сближаване на българи и кумани. Водачите на въстанието за освобождението на България, братята Асен Белгун и Петър са прабългари. Асен означава „Здравко“[35]. Прозвището Белгун е от прабългарския корен „bul, bel, bil“[36] – знаещ, сведущ, мъдър. Изворите съобщават, че при Делян е запазена титлата кавхан, за Георги Войтех е отбелязано, че той бил от рода на кавханите. Това означава, че не са забравени старите титли, че почти двувековното византийско иго не е в състояние да заличи прабългарските следи в обществения живот на страната, че при Петър Делян е възстановена старата прабългарска титулатура. Близкото родство с куманите и общите интереси допринасят за сближаване на участниците в освободителните войни на Асеневци срещу Византия. Калоян се оженва за куманка. Куманско е името на Балчик. В Североизточна България присъствието на куманите е по-осезаемо. Там се намирали феодалните владения на Елтимир, брата на Георги Тертер I. Името Елтимир означава „ел“ – ръка и „темир“ – желязо. Кантакузин пише в хрониката си, че Михаил Шишман бил „наполовина куманин“. За прабългарски запазени имена говорят и следните факти: в Североизточна България владеели родовете Балик (на север от Стара планина) и на Елтимир в Крънската хора (област); такъв бил и Асен, управител на Провадийската крепост преди завладяването ѝ от турците. Авторът няма да разглежда всички съхранени в еркѐчкия говор прабългарски думи, но не може да не насочи вниманието на интересуващия се читател към някои издания, които третират визираната тема (Ярулина Татяна. Величието на Волжка България; Голийски Петър. В: Зиези, от които са българите. Предхристиянска и предмюсюлманска религия и митология; Българи и арменци – заедно през вековете; Риза Бариев. Философские

---

[33] П. Мутафчиев, Произходът на Асеневци. Избрани произведения, т. II, С. 1971, с. 162.

[34] Н. А. Баскаков. Тюркские языки, М. 1960.

[35] Ст. Младенов. Потекло и състав на среднобългарското Белгунъ, прякор на цар Асен I, Сп. БАН, кн. 45 (22), С. 1931, с. 49-66.

[36] Йордан Андреев. Българските ханове и царе VII – XIV век. С. 1988, с. 103.

аспекты этногенеза Волжских болгар; Плетнева С. А. Хазары и др.). В посочените издания се констатира, че българският етноним идва от Балх град (Бял град), че българското име Куцар, Куцаров означава „бял, блестящ" и произлиза от тохарската дума kutsi. Думата „Баки" означава „очи". В тази връзка нека си припомним еркѐчкия глагол изБАКАтя, извадя, избода очи: „Отиде между двете плочи, та си изБАКАти двете очи". Не можем да отминем и факта, че когато през 1444 г. войските на Владислав Варненчик минават по тези земи, те навсякъде по пътя си срещат преди всичко все българско население. На фона на гореизложеното е трудно да се приеме наложилото се твърдение, че прабългарите са били изцяло славянизирани в битово и езиково отношение. Явно е, че аристокрацията е запазила своята родова прабългарска принадлежност. Тази констатация се отнася с още по-голяма сила за обикновените хора, които живеят в своите селища, родове и пазят своя език и битови особености. Родово племенната уредба сред древните българи била издигната в култ към рода и предците. Затова не бива да се удивяваме на факта, че именникът на българските ханове не пропуска да изтъкне родовата принадлежност на всеки владетел като се посочва кой е от рода Дуло, от рода Вокил или други родове.

Какво пречи за езиковото и битово славянизиране на прабългарите. Основните причини са в тяхната обществена организация и начин на живот. Родово племенната организация на прабългарите е била много силна. Селската община се оказва твърде жизнен елемент в обществения организъм на средновековна България. Тя не е разрушена от феодалния строй и от турците по време на робството. Племенната организация и териториално-съседската община със своята затворена структура трудно позволяват включването на чужди елементи в тях. Те препятстват асимилирането на прабългарите от славяните. Натуралният характер на икономиката и затвореният характер на стопанството също допринасят много за съхраняването на прабългарския език и обичаи.

Посочената констатация с пълна сила се отнася и за село Еркѐч, което в течение на толкова века и години успява да се запази като „езиково островче". Общината, наред със затворения характер на живот на еркѐчани, също играе огромна роля в историята на селото. Чрез нея се регулира изграждането но обществени сгради – църква, училище, кметство. Общината като форма на българско самоуправление се запазва и по време на турското робство – еркѐчани си избират кмет. Освен това, по време на разруха и кризи еркѐчани много бързо се групират и благодарение на всестранките (кооперации, чиято основна дейност е дърводобивът) успяват да се съхранят и оцелеят въпреки превратностите на времето. След големия бозгун през 1828-1832 г. те се организират, секат и извозват трупи за изграждащото се в Обзор пристанище (за скелять ух Гьозека). След Освобождението, по време на националните катастрофи, пак коопериранието спасява еркѐчани от нищетата. Образуваната още по времето на Ал. Стамболийски кооперация „Напредък" просъществува почти до кооперирането през 1958 г. (За бъдещите изследователи на този проблем ще посоча, че Българската земеделска и кооперативна банка в София, отделение съдебно, с писмо № 2444/18.01.1943 г. уведомява клона си в Бургас, че „на улица „Княз Александър" № 36 в града ви живее лицето ИВАН СТОЯНОВ КЬОСЕВ от с. Козичино (Поморийска околия)", което „в битността си на касиер-деловодител при Трудовата Гор. Производителна кооперация „НАПРЕДЪКЪ" в с. Козичино е отклонило по неправомерен начин от касата ѝ сумата 4,366 лв.")(*). Спомням си, че чичо Аврам през 1964 г., след пенсионирането си, ме помоли да му съдействам и той

получи капитала си от Всестранката в Еркѐч.

Разглежданият въпрос има и друг важен аспект, който не е предмет на това изследване и тук само го маркирам. Към него привличат вниманието още братя Шкорпилови. „В отчета на Варненската гимназия за 1896 г. братя Шкорпилови изказаха едно твърде смело по оригиналността си мнение, а именно, че делиорманските турци може да са прями потомци на доведените от Аспарух прабългари, които може да са спазили тюркския си език до падането на България под турците".[37] В подкрепа на тази теза може да се припомни разказа на Ф. Фотон, който като член на щаба на Дибич Задбалкански, обикаля следващите руските войски българи, разговаря с отделните групи и записва разказите им. Неговото удивление било безпределно, когато се натъква на голяма група преселници, които говорят на турски език. На въпроса „Вие пък защо и от кого бягате?", те отговарят че бягат от турците, тъй като техните деди преди векове са преминали през Дунава и се заселили в България. Бъдещи проучвания могат да посочат, че делиорманските турци са наследници на установили се по тези земи тюркски племена.

В цялата източна част на Стара планина няма друго така обгледно възвишение, на каквото е заселено село Еркѐч с днешно име Козѝчино. Всички пътищата на планината водят естествено към него: те вървят по гребена на височините, каквито са древните пътища. Явно е, че мястото е избрано като естествена крепост, от която врагът се вижда отдалече. А врагът селото не е могъл да види, защо са го скривали вековни гори. Самите еркѐчани носят в себе си знанието, че тяхното село е много древно. Не мога де не цитирам думите на разпитван от мен жител на Еркѐч Кольо Едрев, който заяви: „Туй нашето село, Петре, ще знаеш е много старо, още от римско време – туй дедите ни са го казвали". А дядо Хрусаф допълва: „Еркѐч е съществувало преди турците да дойдат. Тези укрепления наоколо ни ги е правил турчин. Те са мързеливи, изоставили всичко"(*). Еркѐчани винаги са давали хора да пазят Хемските порти, проход между селата Голица и Булаир, днешния Белчов път. Затова и султанът бил дал на селото ферман, с който го освобождава от данък и го задължава да пази проходите Белчов път и Бяла река. Тези султански фермани „били няколко пъти подновявани. По казването на учителя Петър Липчев в Айтос, който е родом от Еркѐч, пише д-р Милетич, един такъв ферман се намирал и сега у някой си Добрев, секретар (?) в Бургас".[38] Г. Георгиев също отбелязва, че подобни фермани все още се пазели у някои старци. В тази връзка авторът на това изследване предприе многобройни стъпки за издирване на казания документ: намерени бяха наследниците на посочените лица, някои, преселили се в София също бяха издирени, но фермани не бяха открити. По всяка вероятност, типичната българска небрежност е спомогнала, за да не бъде съхранен както следва този важен за миналото на Еркѐч документ. Друга привилегия на Еркѐч е било правото да си избира българин за кмет, който, наред с другите задължения, в случай на нужда, представлява еркѐчани пред турските власти. От този връх Еркѐч удържало нашествието на османлиите и по-късно дало разселване, според сведенията на професор Милетич, в петдесет и осем села на североизточна България. Така то става естествена глава и водач. Както отбелязах, Еркѐч е прабългарска дума, донесена от еркѐчани по време на тяхното установяване по еркѐчки-

---

[37] Д-ръ Л. Милетичъ. Старото българско население в Североизточна България. С., 1902, с. 7.
[38] Д-ръ Л. Милетичъ. Старото българско население..., с. 35.

те земи. И до днес еркѐчани разказват, че връхната дреха елечка с подрязани до лактите ръкави била спомен от времето на кан Крум Страшни. Изпратил царят свой съдия да накаже крадците, но когато видял, че няма мъж, който да не краде, не отрязва ръцете на крадците, а само ръкавите им. Тях занесъл за доказателство, че е изпълнил дълга си. И не се знае доколко и в каква степен тази легендарна приказка съдържа истината, но тя е също доказателство, че Еркѐч е древно българско село. Името на славния български кан Крум е записано и от други изследователи на хора̀та на Еркѐч. „Съществува предание, пишат те през 1958 г.,[39] че на това място (в Еркѐч – П. К.) хан Крум е имал палати, в които почивал през свободното си от войни време". В Еркѐч доскоро момченцата, навършили седемгодишна възраст, затъкват в навоите си дълги ножове. С тях си режат хляб, колят черните ярета, правят дупки на цървулите си, а в училище, по тия тесни чинове, се предупреждават един друг: „Не мърдай ва, че си остря молива!"

Сред езиковедите у нас и в чужбина се заговорва за Еркѐч след 1889 г., когато проф. Любомир Милетич публикува във Виена книгата си „Das Ostbulgarische" (Източните българи). Освен посоченото произведение, Милетич публикува през 1902 г. „Старото българско население в Североизточна България", а една година по-рано и студията „Източните български говори". Неговият ученик Г. Георгиев публикува през 1907 година студията си „Еркѐчаните и техният говор". През 1956 г. проф. Стойко Стойков написва „Днешното състояние на еркѐчкия говор", като този въпрос намира място и в неговия труд „Българска диалектология". Авторски колектив прави описание на еркѐчките хора. Чрез трудовете на посочените и ред други автори езикознанието, етнографията и фолклористиката са узаконили еркѐчкия говор като най-старинният български говор, запазен и до днес. Всички автори са единодушни, че селото е древно българско. В допълнение ще цитирам професор Иван Гълъбов (БАН, Известия на ИБЕ, кн. 5, 1957), който, разглеждайки формите ВЪХЕЛО и НИСЕБАР в еркѐчкия говор, счита, че еркѐчани „са научили имената на горните селища не от техните гръцки обитатели, а чрез посредничеството на друго население, в чийто говор са се пазили още горните имена с не изпаднали носови съгласни". Гълъбов прави още извода, че тези примери „са ценни и в друго отношение – край останалите архаични черти, както в говора, така и в етнографията на селото, те свидетелстват за население, което се е запазило от по-дълбоки промени и размествания от своето установяване в тези места".[40] От изложените факти и данни може да бъде направен категоричният извод: няма никакво съмнение, че Еркѐч е древно прабългарско поселение, което и до днес съхранява през вековете елементи от езика и бита на установилите се по тези места прабългари.

---

[39] Ан. Луков, В. Кючуков, Здр. Димова, Ир. Ибришимова. Еркѐчките хорѐ. Библиотека „Танцова самодейност", кн. 8 – 9, 1958 г., с. 5.

[40] Иван Гълъбов, виж, БАН, Известия на ИБЕ, кн. 5, 1957.

ГЕОГРАФСКО ПОЛОЖЕНИЕ, ТОПОНИМИЯ, ТОПОГРАФИЯ

Село Еркѐч се намира в Източна Стара планина, в разклоненията на Коджа Балкан. Разположено е на около 530 метра над морското равнище. Частично описание на селото дава през 1898 г. Константин Иричек: „На север се виждаше низкият Балкан и високо между неговата гора жълти ниви с една къщица на село Еркеч: на юг беше разположено селото, сега във време на жетва освен периодичното лаене на кучета, като измряло, с кафяви каменни покриви, а зад него се издигаха малко по-нататък върховете на Пепирина. Горещият въздух (+26 градуса на сянка) едва се раздвижваше сегиз-тогиз от лек ветрец от планините".[41] Балканът тук, Еминският дял на Стара планина, постепенно се снишава и разстила, прорязан от многобройни малки рекички и долове, които в дъждовно време се пълнят с буйни води, влачещи дървета и камъни. Жертва на тези порои често са ставали хора и добитък, за което разказват хората, а и част от топонимичните названия съдържат подобни елементи. Майка ми разказваше, че отивайки на сватба в село Солник, Варненска област, колите на сватбарите се преобръщат в реката, леля Велика е отвлечена от придошлите буйни и мътни води. За щастие, детенцето ѝ Неда е спасено. Случката е възпята в песен. В същата река Двойница в началото на 2009 г. се удавиха баба и внуче.

Землището на Еркѐч е богато на гористи местности и природни забележителности, един от които е скалният феномен Доброванските зъби. В непосредствена близост до селото е изворът, откъдето води началото си река Двойница. Селото е разположено на възвишение, от южната страна по-високо и обърнато към полето, към населените места Горица (Урман), Гюльовца, Несебър (Нисебар), Поморие (Анхиало), а от северната по-ниско и ограничено от Еркѐчката река, от Селската и Тенката кория. Съобщенията преди са били много затруднени, дори невъзможни. Пътищата минават през височини и усои и зимно време биват прекъсвани. Ветровете, които се спускат по билото на Балкана към нос Емине, натрупват преспи, които пречат на движението. Дядо Неделчо, на 90 години, разказва през 1963 г., че „пу пряспъ пръз Пеювъ дол дърва возяхми"(*). Жертва на такива преспи стават и хора – трима младежи са затрупани,смъртта им е възпята в „Песен за УзуновмитЮвтя синови"(*).

В административен план Еркеч е в границите на община Поморие, като 38 км. го делят от общинския център. Селото се намира на пет километра от Дюлинския (Айваджишкия) проход Бургас – Табите – Дюлино – Варна. Еркѐч е заобиколено от кории – Патронска, Камбурска, Селска и по-нова Тенката кория. За Камбурската кория съм слушал следният разказ. Трябвало, във връзка с възникнал спор и за доказателство пред съда, да бъдат посочени от комисия границите на Камбурската кория. Събрала се комисията, в която влизал и Кольо Кожеклията, народен представител, но, кой знае защо, не отишла на самото място, а си „свършила" работата отдалеч, от Идилица – местност край селото. По-късно след тази случка, след спречкване между Камбура Нейчо и Кольо Кожеклията, към депутата и бивш околийски управител била отправена следната неприлична

[41] Константин Иричек. Княжество България, II част, 1899, с. 810.

реплика: „И... тъ ух майната, како ми съ ерчиш! За шест звонкъ тъ купих, колкут струва идин вол!"(*).

Старите хора разказват, а и до днес е така: селото се дели на горна и долна махала. Имената са свързани с това, че долната махала е в по-ниско, долу, и още, че е близо до Дольник, а горната се намира на по-високо, в горния край. Между двете махали съществуват дружески отношения. Ако момата (любовницата) на момъка е от „дольната" махала, то той ходи на становника на тази махала, другарува (кавадарь е) с момците от таза махала и на Силиврия се бори за същата махала.

Село Еркѐч и землището му заемат над 100 000 декара, като половината е общинска гора. То е било център на община Козичино, в която през 1935 година са били включени селата Божур (закрито, било е до Цонево), Бърдарево, Булаир, Голица (тези села днес са във Варненска област), Доброван (закрито), Казанлък (закрито), Козичино, Козница, Мрежечко, Морско (закрито), Паницово, Подгорец, Плазовец (закрито), Рудина, Рожден, Сборско (Джумакьой – закрито), Сини рид и малкия Еркѐч (наричано още Равнината, закрито).

Между Еркѐч и Голица, единственото българско село в региона по време на турското робство, съществуват дружески отношения. Хората се уважават, ходят си на гости по празници и сборове. Още повече, че в миналото преобладаващата част от еркѐчани и голичани са били роднини. С Голица е свързана и води началото си древната еркѐчка песен „Койо слиза от Голица, китка носи настраната", изпята за пръв път, според събраните писмени свидетелства през посочената по-горе 1964 година, от баба Дена, прабаба на Ради Христов – Бурията (*).

Теренът на еркѐчката мера е предимно хълмист, прорязан от бистри поточета и кладенчета. По-важни планински хълмове са: Дапча, Гръцки рът, Стоките, Палашко усое, Казанлъшко усое, Пряслъпа, Хожерду, Синяза и други. Сравнително равнинен характер имат местностите Бельнища, Лапача, Кутарана, Пипирина, Равни рът, Ральчухци, Садьнята и др.

През землището на Еркѐч минава селската или Еркѐчка река, която в долното си течение се събира с Голишката река и образува река Двойница (Чифтедере). Има няколко локви (малки блата) като Петрова локва, на изток от селото под Ральчухци, Турчинова локва, на Дъртия път, Синяшката локва в Синяза и други.

В района на землището местностите носят следните имена:

Аладжововата страна – прединиви, днес обрасли с храсти.

Аптакириме – изоставени ниви, залесени.

Бапката – малка височинка.

Бельнища (царевицата на бея при Кулята останала да се белее неприбрана, тъй като еркѐчлии запалили чифлика на бея. В уречената вечер всички мъже от селото отсъствали – „учишле ух късъбата") (*).

Байрактаря – там потурчения „по заръка" еркѐчанин Байрактарь имал мелница. Денем мелел брашно на турците, а вечер на българите.

Белчух голеж – част от планинската верига Голежи, голи върхове, дали наименование на село Голица.

Белчува пъть (Хемските порти) или Гирмето – местност между селата Булаир и Голица, Варненска област, където еркѐчани са били пазачи на прохода. В тази местност се провеждат традиционните събори (през първата събота и неделя на август) на преселниците от Еркѐч, известни с общото наименова-

ние ВАЙКОВЦИ. През 2005 година тук са проведени археологически проучвания, организирани от Венцислав Димчев от Археологическия институт-музей при БАН. Намерените предмети са датирани от 430 г. след Христа до 6 век. Поради недостатъчно финансиране разкопките са прекратени с предложение за продължаване.

Белчува чушмь – естествен извор зад Голежа, където са се срещнали Вълчан Войвода и Карадойчо.

Бодуров рът; Боюх припек – местности с ниски храсти.

Бульчин трап – „кулата, обяснява Жеко Куцаров, дет возяла булката сь прабърнала, затуй гу нарекли тъй" (*).

Бучка поляна – „ам тъй й думат вòть какоту бучнеш се сь хащало" (*).

Бяла ряка – проход и дере на 8 км. на юг от Еркѐч. Според едни етимологията на думата се свързва с бялата пръст, която се вижда покрай брега на дерето, а според други е свързана с думата бела (белъ), тъй като там често ставали бели – убийства, засади, обири. Песента „Пусабрали се събрали" е свързана с това место. Там са убити дядо Куцар и дядо Велико – „дяда Велика стрелили, Куцара жух уловили". Моят баща Жеко Куцаров разказваше, че като войник-трудовак (нека припомня, че след Втората национална катастрофа на България са наложени строги военни ограничения на войска, боеприпаси и въоръжение, пушки няма даже за общинските пазачи) през 1924-1925 г. в Бяла ряка са копаели, за да прокарат шосето и често били изкопавани черепи и други човешки кости (*).

Вал, Валове[42] – в околностите на Еркѐч и Равнината. Предполага се, че са от VII век, когато границата между Първото българско царство и Византия е минавала през района на еркѐчките земи.

Везиртарла – легендата твърди, че там са се срещнали Вълчан Войвода и турският везир и че там българският воевода надхитрил турския военен началник.

Вълчува келеме – по името на Вълчан Войвода. Въобще, на името на прославения воевода има доста наименования на изворчета, скали и местности.

Влагъ – местност в южните земи на Еркѐч.

Гининъ чушме – извор, който се намира на северната страна на селото, зад Равнината (малкия Еркѐч). Там наказателната група на отряд „Народен юмрук" изпълнява присъдата над Парапанко, предател на командира на отряда Николай Лъсков. След предаването на Лъсков, Парапанко, който е „пульченин", т. е. родом и дошъл от полето, помага за залавянето и на друг партизанин. Радостен, убил змия – смок (стрелец), одрал кожата и я нахлузил на кривака си, Парапанко тържествено влиза в Еркѐч. Той се похвалил на баща ми, че ще получи 75 хил. лв. Жеко Куцаров му казва: „Ава пари ти немь видиш, ам гледай дан ти упьнат и тойта кожа на някой кривак, кат тоз дет носиш"(*). В действителност, Парапанко не получава никаква сума от обещаната награда от 75 хиляди лева, тъй като, по всяка вероятност, полицията го „преметнала"(*).

Гирмету – „Тейкуви думахъ вòть врата, гирме, имало там"(*).

Голежи – (гол-лежи) гола планинска верига, издигаща се на север от село Голица, естествена преграда от предната Балканска укрепителна линия.

[42] Подробности в: Михайлов Йордан. Археологически паметници в землището на село Козичино (Еркѐч), в „Еркѐчки Великден", сборник с материали от международна научна дискусия, Бургас 2006, с. 12.

Градището (Малкото и Голямото Еркѐчко градище[43]) – части от предната Балканска укрепителна линия (близо Паницово, Бургаска област).

Гроба – място, където открай време се знае, че има убит и погребан там еркѐчанин.

Грънчух рът – по-рано имало „млогу грънци", вид дъб.

Гръцки рът – по време на чумавите години 1700-1750 „гърчулять ут градищать там съ крили". Има и друго обяснение за названието – гръцки пленници са били пращани да секат гората в тази местност.

Дапча – название на сега местност и вековна гора, където има горска барака. Докьма – гориста местност, обрасла с храсти.

Дънювтъ вурва; Дъртия пътъ – там се намират част от нивите на еркѐчани.

Дядуви ниви – местност срещу Синяза. Там са живеели еркѐчани „пръс гулямия бузгунъ" – 1828-1832 година.

Змейски кладенец и Змейски дол – намират се на изток от селото, под Павлювта чешма. Според преданията, хората са вярвали, че там е свърталището „на змеювтя", а стари хора разказват, че те често се явявали на хорото, провикват се „йох, йох юначина, преметни си упашина", дигни сь иднъ пушилкъ, пугледнат – немъ я някуя мума"(*). С появата на огнестрелното оръжие змейовете са изчезнали. Хората от селото разказват, че узуняга са имали нещо общо със змейовете, защото са били много силни. Представители на узунския род с гордост разказват как разгневения техен прадядо с един замах е хвърлил отсреща колесарката, как с едно напрягане спира колата, теглена от няколко чифта биволи и др. На Змейски кладенец по-рано имало параклис, където на втори май, летния Танасов ден, хората се събирали и колели за курбан една сърна, която сама идвала в уречения ден и час. Преди да я заколят хората я нахранвали и я оставяли да си отдъхне. Последната година сърната закъсняла и както била уморена я заклали. На следната година вече не дошла. На това място по-рано имало разкошна кория и хубава поляна(*).

Идилъца – ниви, засети със сливи по време на ТКЗС.

Казанлъка; Казънлъшкуту усое – ниви, храсталаци и гора.

Калиндеря; Камбурската кория – ниви и гора.

Карагюза – дол и усое, обрасли с храсталаци.

Карамиднътъ уденцъ – местност в руслото на реката, на 7 километра източно от селото. Там моят дядо Куцар Нейчев Куцаров направил първата воденица, покрита с керемиди (карамиди), от които води наименованието си местността. На това място до 1959 година еркѐчани засяваха пиперки, домати и други зеленчуци, които по еркѐчки се наричат пиперник.

Кидикя – бивше турско село, ниви днес пустеещи.

Кичокус; Кирзиева шума – бивши ниви на еркѐчани.

Комарьова чука – макар и чука, високо място и не трябва да има комари, то там те най-много хапели.

Коджензя – [коджа янгя(*)], голямата буля, изоставени ниви.

Колибитя – местност, където по време на опасност са живеели еркѐчани.

Котарана – пустеещи ниви.

Криватъ стокъ; Кънскатъ чука – изоставени ниви, обрасли с храсталаци.

---

[43] Тракийски паметници, том 3, с. 392.

Лапача – бивше турско село, днес пустеещи ниви от землището на Еркѐч.

Лексюх юрт – купчините камъни и остатъци от керамика предполагат наличие на остатъци от антично селище.

Лимана – кладенец и ливади.

Ликарница – река и местност.

Могилите – местност, където има видими останки поне от три могили.[44] Тези и много други обекти в местностите на Еркѐч очакват своите бъдещи проучвания и археологически разкопки.

Мусонгила – пустеещи ниви на еркѐчани.

Павлювтъ чушме – чешма недалеч от селото.

Паластя – място, където са се криели при опасност еркѐчани.

Палашкоту усое; Палилата – гора и храсти.

Патронскатъ кория, където еркѐчани хвърлят убитите турски насилници, които пристигат в Еркѐч и с поведението си нарушават местните норми – там, според спомените на разпитваните хора, имало „бездънна и страшна яма", в която били хвърляни труповете на самозабравили се поробители.

Петрова локва – оттам и от другите локви еркѐчлии събират папур за престягане на каци и бъчви по време на гроздобер.

Пукала – местност, свързана с името на растението пукал – ален мак.

Пиперина; Пиперински рът – пустеещи ниви, упоменати от К. Иречек.

Равнинатъ – Малкия Еркеч, Петкова махала, днес там има само изоставени къщи и кошари за добитък.

Равни рът; Равненската чука – пустеещи ниви.

Рамаданица; Ралчухци; Рашея – пустеещи ниви.

Рогачухци, гориста местност край селото, където имало много рогачи (елени).

Рускух рът – пустеещи ниви.

Садията; Сакържа; Смрадликата – храсти и пустеещи ниви.

Седлото; Синяза; Синята чешма – пустеещи ниви.

Срядултя – храсти и пустеещи ниви.

Старгальница – име на река и местност около нея.

Сувъла – стръмни и високи, отвесно набучени скали. За това място съм запомнил като малък впечатляващия разказ на баща ми как глутница вълци са заобиколили и подгонили стадо коне. Изправени пред страшната картина да бъдат разкъсани, в опита си да се спасят, конете се хвърлили в пропастта, за да намерят смъртта си в Сувъла. Каква легендарна и горда смърт. Освен това друга легенда разказва, че в тези скали се е намирало едно от скривалищата на Петко, който решил да не служи и да не участвува във войната (*).

Острата чукичка – там на остър кол турците набучили жив еркѐчанин.

Табите (таа бите) – още един път, още едно място, през което може да се премине. Според преданието, това име възникнало след преминаването на Дибич Задбалкански през 1828-1832 г. през Дюлинския проход което напомнило, че може да се преминава през този път.

Тахря – скалиста местност и пустеещи ниви.

Тенката кория; Турлата – пустеещи ниви.

Уйкуджията – пустеещи ниви.

---

[44] Подробности в: Михайлов Йордан. Археологически паметници..., с. 11-14.

узунската кория; Узунския чучур – корията е извън, а чучурът край селото.

Узунската чешма – любимо място за отдих на еркѐчлии.

Халахурските турници – там Юшката, който слугувал при поп Петко Дойнов, случайно намерил скрити златни пари, от които 42 златни лири били дадени за общото дело на Васил Левски.

Хамбартя – място, където еркѐчани криели зърното, пък и самите те се криели по време на опасности.

Хутола – извор и местност около него.

Цертя и Церовата равнина – пустеещи ниви.

Церова чука (етимологията е свързана с названието цер – вид дъб.

Чобанската нива – има редица легенди и предания за заровени пари на Вълчан Войвода в този район, който е постоянен обект за разкопаване от иманяри.

Шабана – пустеещи ниви.

Широката стока – гора и храсти.

Ярамаская – не ти отива, не ти подхожда, не е за теб тази работа; отвесни скали край реката. Там, според преданието, имало подземно скривалище на Вълчан Войвода.

Друга забележителност в региона на Еркѐч е, че през еркѐчката мера преминава т. н. БАЛКАНСКА УКРЕПИТЕЛНА ЛИНИЯ с посочените по-горе местности. Тези местности, особено Градището (Еркѐчко голямо градище – 355 м. над морското равнище и Малкото), често са бивали разкопавани надлъж и шир, защото има предание, че там били заровени „млогу" пари, парите на Вълчан Войвода, пък и там било неговото скривалище. Известните изследователи на археологически паметници братя Шкорпилови разказват: „Линията, построена през IV в. пр. н. е. по Несебър, отсам Влас, Градището, Калето, Русков рът, Бодуров рът, Белчов път през прочутите Хемски порти (тук имало две големи кули-бойници, малка и голяма и (Ярамас Кая) днес Арамаская. В V в. след. Раждането на Христа Византийският двор поверил на Теодорих (остготски владетел) защитата на Мизия. В Цариград се появило съзаклятие (заговор) срещу императора Зено, който избягал и се присъединил към Теодорих при Хемските порти с 12 000 войници".[45]

Това е поредно писмено свидетелство, че еркѐчката мера, топонимията и топографията на Еркѐч намират място в най-древните писмени паметници за историята на България и то следва да се използва при разработката на темата за феномена Еркѐч. Този и редица други архивни, топонимични и археологически документи би следвало да бъдат основно проучени за откриване на взаимоотношението и връзките на Еркѐч и неговата култура с тази на Фанагория, Тракия, Рим и Византия. На този етап археологически разкопки е имало само в Еркѐчкото голямо градище, където е открита изложената в регионалния исторически музей в Бургас стела, документираща присъствието на римляните в региона на еркѐчкото землище.

Тишината като обръч прегръща Еркѐч, селото е прилепнало към Селската река, вятърът духа ту от изток – морският (моренинът), ту от запад и слънцето плува над синкавата белизна на Белница. Пролетта пристига понякога

[45] К. и Х. Шкорпил. Североизточна България в географическо и археологическо отношение. М. сб. кн. VIII.

рано или късно, а есента често застъпва полите на лятото и шумоли с пожълтелите листа, за да подскаже че идва зимата, която докарва огромни преспи и студове. А Еркѐч все тъй се гуши сред вдървената тегоба и дните текат еднакви като ярета близнаци. И в това еднообразие рядко се случват значими събития, възпети от еркѐчани като затрупването на Узуновмитьовите синове, влаченето на Еленка от коня или „открадването“ на автобуса от трима младежи на селото. И само паметта на еркѐчани е онова мерило, което отсява важното и значимото и го съхранява за историята.

ЕРКЀЧ ПРЕЗ ГОДИНИТЕ НА ТУРСКОТО РОБСТВО

Следва особено да подчертая, че основната характерна черта на еркѐчани е, че те са ревностни и неотклонни пазители на своята вяра, своя език, нрави и обичаи. И то в условията на потисничество, ежедневни ограничения и борба за защита на живота, имота, честта и достойнството си.

С идването на поробителите, условията за живот постепенно се изменят. Първоначално привилегиите на Еркѐч и еркѐчани, като пазители на проходите Хемските порти и Бяла река, са признати със султански ферман. Формата на управление, по-скоро на самоуправление в Еркѐч се запазва – еркѐчани си избират кмет. В първите години на робството еркѐчани са плащали минимален данък: кола дърва, кило ечемик и една кокошка. Дървата карат в Несебър, а с кокошките и ечемика посрещат турските големци и конете им. Задълженията на жителите на селото са били да пазят проходите при Бяла река и Хемските порти.

Постепенно турската администрация увеличава събираните и от Еркѐч данъци. В запазените в Ориенталския отдел на библиотека „Св. св. Кирил и Методий" документи се споменава за събиране на данък и от овцете – на 10 овце са взимали една. Съдържанието на документа гласи: „Повод за съставяне на настоящия регистър е следният: поради това, че приходът на държавата от овцете в Анхиало (Поморие – П. К.) през 1144 година, арабско летоочисление – 1731 год. от нов стил, поради лютата зима силно е намалял, защото броят на овцете наполовина е намалял. Заповядано било да се преброят овцете и да се извърши опис на същите по населени места".[46] От Еркѐч са събрани 3,027 овце. Следователно в селото са регистрирани най-малко 30 270 овце в 1731 година. Тук следва да отчитаме факта, че при подобни преброявания еркѐчани, използвайки потайностите на Балкана, по принцип са укривали поне половината от добитъка. Тази практика продължава и до наши дни, до премахването на частната собственост. Броенето на овцете и тяхното укриване са били важна тема в битието на еркѐчани. Укриването се прославя в легенди и предания, намира място в еркѐчкия фолклор и даже в лазарските песни (В село сайджии дойдоха, / сайджии и бегликчии, / в село овцете да четат)(*). От друг документ можем да направим заключение за броя на жителите в Еркѐч през 1676 година. Тогава е събран ечемик в Еркѐч от 50 и 1/4 ханета. По мнението на специалистите-тюрколози, в едно хане имало по 4-5 семейства. От изложеното можем да заключим, че в Еркѐч е събран ечемик поне от 220 семейства. Тази цифра следва да умножим по 15-20, колкото са били членовете на едно семейство. Така макар и косвено можем категорично да заключим, че в Еркѐч в казаната година са живели около три-четири хиляди души.[47] Посочената цифра обяснява откъде са дошли толкова еркѐчани, та да побългарят и заселят над 60 села в Черноморска България. Раждането и отглеждането на многобройна челяд сте-

---

[46] Руси Стойков. Наименование на българските селища в турски документи на ориенталския отдел на НБВК от XV, XVI, XVII и XVIII век. Известия на НБВК за 1959, т. I, С., 1961, с. 418.
[47] Пак там

снява и без това ограничената площ на обработваемата земя. Това е една от причините за постоянното разселване на еркèчани по равните места на долна Камчия, по Варненско, Добруджа и Бургаско. Въпреки разселването, въпреки че е разрушавано и разсипвано селото няколко пъти, особено по време на похода на генерал Дибич Задбалкански и Освобождението на България, то преброяването през 1893 година показва, че Еркèч има 1441 жители.[48]

До края на 18-то и началото на 19-то столетие, пише Г. Георгиев,[49] Еркèчани са живели необезпокоявани твърде от турците. През периода 1805-1808 година село Еркèч било нападнато от кърджалии на няколко пъти. Когато първи път „душле да сриват селото, някой си дядо Яни, йедър чиляк" и друг еркèчлия, успели да отклонят нахлуването им в селото. Те си спомнили подвизите на дедите си и използвали опита на бащите си за устройване на засади и застанали от двете страни над Бяла река. Когато наближили кърджалиите, извикали едновременно „гелиорлар а давранмаин", „пукнали ут сипяите и тугас кърджалиите са върнали ух Бараклий (Оризаре – П. К.) и изгорили снопиту"(*). С течение на времето условията за живот стават все по-тежки, все по-трудно си изкарват прехраната тези като че ли забравени българи. Най-много ги притесняват турските нападения, които се придружават с обири, кражби на добитък и убийства, особено на мъжката част от населението. За такива безчинства ми разказваха в спомените си разпитаните през 1963-1964 година стари хора от селата Козичино, Голица, Солник, Кривини, Долни чифлик, Булаир, Бърдарево, Паницово, Козница, Сини рид, Мрежичко, Припек, Подгорец, Рожден, Рудина, Дъбник, Габерово, Косовец, Просеник, Бата, Страцин, Медово, Каблешково, Ахелой, Александрово, Горица, Гълъбец, Порой, Гюльовца, Оризаре, Кошарица и други.

Турските безчинства стават причина и за редица преселвания. Така известният „далечен праотец на Мамарчовския род Ради Мамарецът, който се е родил и живял през първата половина на XVII век в село Еркèч (той е бил заможен скотовъдец и пазач на прохода Хемските порти – П. К.), поради преследвания е напуснал еркèчкия край с челядта си и се преселва в Котел".

Със загниването на феодализма в Османската империя често явление е нежеланието на турските младежи да служат в армията. В резултат на това те се превръщат в бегълци, които се крият в планините и образуват групи, които нападат, грабят и убиват. В селата Еркèч и Голица тези разбойници са известни под името крайовци. Те нападат селата, ограбват и без това бедната покъщнина, отвличат деца и жени, а мъжката част на селата подлагат на сеч. Баба Мария Петрова Василева, родена около 1880 г., разказва през 1964 г. : „Гат духодяли турцитя, селту се пръснало и сетня пак се сбирали. Додат, карат жентя да им пекат зелници и гонят и убиват мъжтя. Гат улувят някуй х кърь, земът му цьрултя и навойтя и гу устават цялдень да ходи бос. Пусти турци kът душле, зели Патронювтя бивули и кулата, ачи им натварили багажа на баба Митя сичкия багаж –немьлъ дрехи да си завие децатъ. А че сетня сь сбрали жентя ут цялать махаль и им направили идин гулям хател (юрган) да сь завиват"(*). А баба Йова Златинова, която не помни кога е родена, си спомня и допьлва: „Майкини били мумичета, турцитя ги подгонили и тий избягали и сь скрили kъмто Хамбартя. Пък инь нипразнь жина ни можелъ да бяга, на Коюх Дойча жина била. Стигнали жината, распрали курема ѝ и извадили дятиту. Ух тейкови

[48] Д-рь Л. Милетичь. Старото българско население...с. 35.
[49] Г. Георгиев. Еркèчаните и техният говор. Известия на института по славянска филология, кн. 2, С., 1907, с. 140 и сл.

пари търсяли. И воть нема како да дадът, турцитя турили на Желяхчиту на главатъ гурещъ перус и то умрялу"(*).

Почти всички възрастни хора, с които съм разговарял, си спомняха разкази на своите родители за убийството на мъжа на баба Рада Емшурюхца. „Нейча гу убили ду Лапашката ряка. Лицету му билу нарязану, пък ръцетя на парчетъ били, дету стискал ножовтя им да съ варди". А баба Рада Василева Тодорова уточнява: „Емширту Нейчу учишел за дърва ух Лапашката ряка и турцитя гу заклали. Гат минеш моста чи уттак гу заклали, развили му вървитя и му зели навуйтя"(*). Моята майка Тяна разказваше (*), как нейният дядо е бил пресрещнат от турците край местността Три кладенеца. Те го набили, взели му ямурлука, цървулите и навоите, а това се случило през зимата и било много студено. Когато се прибрал в селото, краката му били замръзнали и той въобще не ги усещал. Завели го на Долната чешма, неговият баща го сложил да седне на коритото и му разтривал и миел краката със студена вода докато пострадалият не започнал да си усеща краката.

Турските бейове от околните турски села и чифлици в региона почнали често да безпокоят еркѐчани, като ги карали да работят ангария. Имало определен период, както си спомнят някои хора, когато младоженците от Еркѐч били длъжни да работят една или две години през лятото на бея в Ахлий (Страцин). Имало случаи, когато еркѐчани били принуждавани от околните турски големци да взимат участие в саморазправите им за завладяване на определени местности. Такива разправии имало между бея Хасан Гаваз, владетел на местността „Кулята", Айваджишкия бей и Карабейя, владетел на местността Карапитя. Всичко това принудило еркѐчани около 1808 г., а някои и по-рано, да напуснат селото си и да се заселят в други села или в колиби в околните гъсти гори, които днес са ниви или поляни. Такива са съхранените и до днес местности с характерни наименования: Колибите, отдалечената и непристъпна местност „Синяза", където еркѐчани живели дълго преди идването на русите през 1828 г. и след тяхното изтегляне. Все още в тези места съществуват остатъци от дуварите на къщите и градините – вековни орехови и сливови дървета, които са били изоставени.

Още са живи спомените за реакцията на еркѐчани при събиране на данъка десятък. Често стадата били укривани в далечни и непристъпни места. В други случаи, както разказва Петър Липчев, еркѐчани предприемали решителни мерки, стигащи до убийства на събирачите на данъка. По-трудно е било по време на жътва, тъй като всеки десети сноп е трябвало да бъде даден като данък. Това накарало еркѐчани да използват друга хитрост – снопите, които оставали за тях били „иедри", а даваните за данък „малки и дребни" (*).

Формите на съпротива от страна на еркѐчани са разправа с отделни турци. Поробителите не замръквали в Еркѐч, тъй като бивали избивани и останките им били хвърляни в дупките-ями в Патронската кория. Тази дейност на еркѐчани дотолкова става известна, та се превръща в нарицателна за село Еркѐч. Освен убийствата на провинилите се злодеи, като форма на отмъщение се използва запалването на имотите на поробителя и кражбата. Така преданието говори, че бил изгорен чифликът на Хасан Гаваз при Кулята, а той самият е принуден да напусне землището на селото. За подобни палежи се разказва и в лазарската песен „Запали Рада". За да отмъсти за убийството на брат си, еркѐчанката Рада запалва: „Алибейови конаци и Сулбашови чухлици / чи изгуряха Радо мо / техните бели кадъни / с пу девет върви алтъни". Запазените и до

днес старинни обичаи и празници са спомогнали за опазване на българската същност на селото. Защото чрез сватбите, годежите, кръщавките, помените, празниците, сборовете и седенките Еркѐчани съхраняват духовната си самобитност.

Независимо от самобитността на еркѐчани, на техния затворен икономически живот, на обичаите и нравите, които спомагат за запазване на език и вяра, безчинствата на турците все повече оказват своето влияние върху живота на тези като че ли забравени и от Бога българи. Честите нападения на крайовци, кърджалии и други разбойници, враждите между турските големци притесняват живота на еркѐчани. Все по-често тяхно сигурно убежище стават планинските усои и скривалища, които населението и до днес помни – Синяза, Дядовиниви, Хамбартя, Влага и много други. Убийствата и грабежите принуждават някои от жителите на селото да дават своите деца в турски заможни семейства, за да им запазят живота. „Хубавите момичета, разказва Георги Писарев, бивш свещеник в Еркѐч, са ги давали на кадъни, за да ги запазят от разбойниците"(*).

Тук ще съобщя на читателите интересен разказ, свързан с борбите между българи и турци по време на черните години на игото. В него се разказва за религиозните обичаи на бердянските българи, Бердянски уезд на Таврическа губерния. Българите се преселват там през 1862 г., когато тяхното село в Бесарабия, по силата на Парижкия мирен договор от 1856 г., преминава към Румъния. Местният свещеник записва и публикува[50] разказа на стари хора, преселили се от село Еркѐч. Те разказват, че в черквата не ходели много често щом имали работа, а само да се причестяват, пък някои даже на път за нивата спирали да вземат причастието от попа и пак продължавали. Преди причестяване задължително са постели. Разказва се за обичая да се прави курбан – жертва на добитък по повод избавянето от беда . По-подробно е описан и се обяснява обичая да се коли агне на Гергьовден. В тази връзка е разказана легендата за случка, когато бащите им били още в България, т. е. в Турция. Близо до тяхното село, оттатък реката (може би става дума за Лапашката река и бившето село Лопачлър - П. К.) имало турско село. Имало случаи, когато българите се събирали в църквата, то турците искали да ги нападнат и изколят. При един подобен случай пред тях, пред турците, на брега на реката се изпречва конник на бял кон и със сабя в ръката. Според преданието, Свети Георги притежавал невероятна смразяваща сила и не пуснал турците в селото. После турците ходили през деня да питат кой е този толкова силен и смел човек, та не могли да устоят на неговата сила. Еркѐчани казвали не знаем. Турците видели иконата на Свети Георги и се провикнали: „той е, той беше се изпречил пред нас!" Поради тази причина в Еркѐч се почита много деня̀т на Свети Георги, не се ядели агнета до Гергьовден, а се пазели за светеца-закрилник на овчарите и стадарите. Легендата е записана от отец Полжаларски от село Андреевка.

Не е отминато селото и при събирането на най-тежкия за нашия народ данък – кръвния, девширмето – взимането на малките момчета. Един от многобройните еркѐчки празници е петльов ден. Разпитаните стари хора свързват този празник на момчето със събирането насила на българските деца. Една смела еркѐчанка отказва да даде своето чедо на турците, които заплашват, че ще го заколят, ако не им бъде дадено. Тогава тя заявява, че сама ще заколи

[50] *Русский паломник*, С. -Петербург, № 9, 1885, с. 72.

рожбата си, но не ще им я даде. През нощта скрила детето си извън селото, заклала в полунощ петела на прага на къщата и опръскала с кръвта му навред. Когато дошли повторно, турците останали стъписани пред постъпката на майката и повече не събирали деца от двете села Еркѐч и Голица. Така този ден – втори февруари се празнува и до днес като ден за запазване на живота на мъжката рожба, като ден на мъжкото начало на рода прабългарски.

Еркѐч като гнездо на българщината става трън в очите на турците. Поради различни причини, бозгуни, селото е разрушавано и изгаряно три пъти. Двете разорения на Еркѐч са станали преди 1825 г. Трети път селото е опожарено по време на похода на Дибич Задбалкански през 1828-1830 г. Тези години са черен период в историята на Еркѐч. Заради участието си на страната на русите, еркѐчаните, които не тръгват след руските войски, са подложени на поголовно клане. Оцелелите се крият из Балкана и само силата на обичта към бащиното огнище ги накарва да се завърнат в родното село, за да намерят оцелели само три къщи – всичко било изгорено и разсипано. Честите нападения, убийствата и безчинствата на поробителя, а и неговата асимилаторска политика дават отражение върху живота на еркѐчани.

Въпреки че стара гордост на селото да е, че „турчин не е смеел да замръкне там, а който замръквал не осъмвал", т. е. изчезвал, има доказателства за няколко случая на насилствено потурчване на мъже от Еркѐч. В спомените, топонимията и фолклора на Еркѐч има податки за три случая на ислямизирани еркѐчани, които хората наричат потурнаци. Първият потурнак бил Байрактаря. Той имал воденица в Синяза, край Синяшката река. Според преданието, Михал Байрактарят се потурчил по поръчение на стари хора (*). Целта била да могат и българите, макар и нощно време, да мелят брашно на неговата воденица, тъй като Айваджшкият бей, заради непокорството на еркѐчани, им забранил да имат мелници и да мелят брашно. Може би за благодарност поколенията са съхранили в паметта си името на този човек и до днес това място се нарича Байрактаря. Последният случай на ислямизиран еркѐчанин, особено добре запомнен от всички жители на Еркѐч, е станал вероятно след 1860 година. Тогава насила сменил вярата си и потурнакът Павли Дойчев Сархошев. Той бил петият от шестимата братя и една сестра. Според други сведения Дойчо и Мануша Сархошеви имали 11 деца – 6 момчета и 5 момичета. Осемдесет и четири годишната Мария Петрова Василева разказва през 1964 г. : „Имах идин вуйчо, тий му викахъ Павли потурнака. Той бил малък, пасял ухцетя и турцитя гу уловили и гу направили техин хчяръ. Сетня гу накарали да съ потурчи. Водили гу ух Нисебар и му дали турски дрехи(*)". Останалите братя на Павли – Митьо, Пейко, Желю, Демир, Вълчо са имали по пет-осем деца. Техни наследници днес живеят в Козичино, Козница, Паницово, Поморие, Обзор и другаде. Потурнакът Павли имал от първата си жена двама сина. По-късно той се установява в село Дъбник, оженва се повторно. Наследниците на Павли са известни като рода на Потурови и живеят и работят и до днес в селата Дъбник, Габерово, Бата, Косовец, Руен и другаде. Една част са се преселили в Турция – в Бурса, Истанбул, Памук кале и други райони. Наследник на Павли, негов внук от село Бата ми разказваше, с молба да не споменавам името му: „Много обичам вино, най-вече еркѐчката капина. Пък когато чуя гайда да свири, без да искам, ай тука, вътре, в сърцето ми, нещо започва от само себе си да играе(*)". По думите на Марко Лечев Демирев, записани през 1963 г., на 64 години от село Козичино: „Ас гат съм ходил пу рапта към тяс сила, към Дъбник и Бата де, съм съ срещал с мои далечни братовчеди"(*).

Жив е все още споменът, когато потурнакът Павли, преоблечен в нови турски дрехи, дошъл в Еркѐч да си вземе „имота". Той забрал всичките овце, пък майка му Мануша думала: „Бря Павле, устави някуя ухць и на Вълча" (най-големият брат – П. К.). Тогава ново изпеченият османлия, в стремежа си да защити своята лакомия, изрекъл думите: „Вълчо, пърчо, билмям бабо, куюн мой" (Вълчо-пърчо не познавам бабо, овцете са мои – П. К.)(*). За този случай се разказват различни подробности от продължители на Сархошкия род както в Козичино, така и в Поморие, Бата, Порой и Страцин. За неуспешен опит за потурчване на еркечлия се разказва и в записаната от стари хора песен „Георге ле, сербез българин". Легендата за този случай и вариантите на песента разказваме в друг раздел на изследването.

В заключение на този раздел искам да подчертая, че в мирно време българи и турци са намирали общ език и са си помагали. Вече припомних спомените на разпитваните стари хора, че при опасност, еркѐчани са давали своите момичета при семейства на турци, в околните турски села, за да бъдат запазени от турските разбойници. Разбира се, това са били отделни случаи. Основната маса хора са бягали, крили се, мажели лицата си с пепел, кал и разни бои, за да изглеждат грозни и състарени. При опасност за децата на обикновените турци, те са дирели и намирали помощ от еркѐчани. Дядо Хрусаф разказваше, че неговият баща и турско дете от турските села са сукали от една и съща майка, тъй като се наложило това дете да бъде укривано в еркѐчко семейство. Посочените примери показват, че обикновените хора много правилно и вярно намират пътя към сътрудничество и взаимна помощ. Бих добавил, че по време на своята обществено политическа дейност през годините 1965-1971 много от най-добрите ми помощници са били български турци от селата около Еркѐч като Хасан Четов от Мрежичко и редица други.

ЕРКЕЧЕНСКО
СЕЛСКО ОБЩИНСКО
УПРАВЛЕНИЕ
№ 14[illegible]
13/VIII 1904
с. Еркечъ

Удостоверение

Еркечкото селско общинско управление Анхиалска околия, на основание протоколното постановление подъ № 8 отъ 9 т. г. на постоянната общинска [illegible] и чл. 2 отъ закона за [illegible] на турските документи, за право на собственость на крепостни актъ, дава настоящето на Желю Вълковъ отъ с. Еркечъ въ удостоверение на това, че той владее [illegible] и ползува отъ преди 80 години и до сега отъ [illegible] собствени недвижими имоти, находящи се въ землището на с. Еркечъ, които са записани въ [illegible] регистъръ въ с. Еркечъ страница 55-та а именно:

1/ В Тора в местността [illegible]
[illegible] декара [illegible]
[illegible] а съ (Велико
[illegible] местността Хоума
[illegible] декара съ граници
[illegible] а сега (Киро
[illegible]
[illegible]
[illegible] Стоядовъ [illegible]

Документи от архива на автора

АНХИАЛСКА ОК.
ЕРКЕЧКО
ОСНОВНО НАРОДНО УЧИЛ[illegible]
№ 31
29 Май 1929 г.
с. Еркечъ

Удостоверение

Еркечкото Основно Народно Първоначално училище, на основание махленското свидетелство заверено отъ Еркечкото селско общинско управление под № 1002 отъ 25 Май 1909 год. дава настоящето на Кръстю Янев Чолаковъ отъ с. Еркечъ, ок. Анхиалско, въ уверение на това, че той е свършилъ IV-то отделение презъ учебната 1895/1896 година при същото училище.

Настоящето му се дава да му послужи тамъ където му стане нужда.

Гл. учител: [signature]

МИНИСТЕРСТВО
на
ВЪНШНИТѢ РАБОТИ
и
ИСПОВѢДАНИЯТА

ИМПЕРАТОРСКА ТУГРА.

Тапийски актъ. Мирийска земя.

Година.

Година.

Ерекешко
Основно училище
№ 8
22 Октомврий 1919 г.
с. Ерекечъ

До Господина
Председателя на Ерекешкото Настоятелство
Тукъ.

Рапортъ

Съ настоящий си честь имамъ да Ви съобщя, Господинъ Председателю, че училището не може да служи за общинска канцелария, въ която всеки день изъ училищний дворъ се пръкаратъ по трицесеть и повече селяни; не може то също да служи за канцелария на бирника, заради което постоянно има харачи и заради което всекой день предъ училището се пръкатъ съ десятки: Турци, Българи, Цигани и най-после училището не може да бъде место за изтезвание на разни хора и тюрма за затваряние на същите.

Това като Ви съобщавамъ, предупреждавамъ Ви, въ най-скоро време [illegible] преместите канцеларията [illegible] място или тукъ да се от[illegible] двата училищни дворъ отъ [illegible] на общинската канцелария, [illegible] този начинъ да се избавимъ на[illegible] [illegible]рата отъ враговете на учили[illegible] или пъкъ въ противенъ слу[illegible] [illegible] донеса на Господина Инсп[illegible] за нарушеното [illegible] распо[illegible] [illegible]ние.

Учитель: [signature]

Актъ

[illegible]

МАХАЛЕНСКО СВИДЕТЕЛСТВО

Долуподписанитѣ, жители отъ село Гьозликенъ удостовѣряваме, че Тодоръ Харалампиевъ отъ село Воденъ [illegible] роденъ на (15) петнадесети день отъ мѣсецъ Май на година (1903) хилядадеветстотинъ и трета година отъ православни родители Харалампий Жековъ отъ с. Пенека, и законната му съпруга Мария Харалампиева отъ с. Пенека и е кръстенъ отъ свещеника Иванъ Влаевъ въ църквата „Св. Троица", въ с. Пенека, и е възпріетъ отъ Св. купель отъ Вълчо Михаевъ отъ село Пенека.

с. Гьозликенъ 13 Юлий 1926 год.

Свидетели: 1) [illegible] 2) [illegible] 3) [illegible]

Гьозликенско [illegible] управление удостовѣрява истинността [illegible] горе три подписа.

с. Гьозликенъ [illegible]

№ 974

Кметъ: [illegible]

Секретарь: [illegible]

ЕРКЕЧКИ МАРШ

„Еркечки марш", или както го наричат още „Бужнец", е лазарско хоро, което се играе от жени, а в някои случаи и смесено. Хват за леса за пояс. Такт 2/4. Обикновено танцуващите пеят и играят. В много редки случаи използуват съпровод на гайда или кавал. Хорото се развива зигзагообразно (змейка) и в дадени моменти се залюлява напред и назад, създавайки илюзия на преливаща вълна. Характерно е викането на жените „иха, иха, иха...", наподобяващо крясъка на чайки. Играе се в къщи и на мегдана. Поради това, че е много характерно за селото, хорото беше наречено преди двадесетина години от някакъв горски стражар „Еркечки марш". Названието бе възприето от селяните и сега всички го наричат така. С това име е известно и в Панилово. Записано е в с. Козичино.

ДВИЖЕНИЕ НА ХОРОТО

Изходно положение на краката първа позиция.
На „раз" — подчертана стъпка с десен крак вдясно.
На „два" — стъпка с левия крак до десния.
Движението се изпълнява с малки стъпки и може да се играе във всички желани посоки. По-долу се дават лазарски песни, на които се играе „Еркечки марш".

ПРЕХВРЪКНА ПТИЧКА

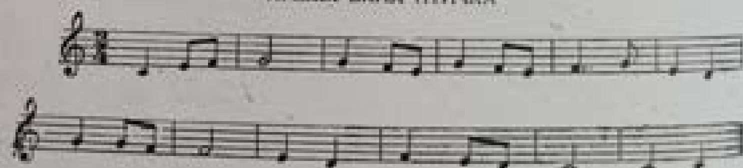

Прехвръкна птичка през равни двори,
Дойне, Тудоро, Дойне, либе ле (повтаря се след всеки стих).
Като прехвръкна, и с глас повика,
и излез, излез була Желяло,
хабер ти носи от сыща майка,
от сыща майка, от сыща баща
хатър да гледаш на свекърва си,
на свекърва си и на свекъро
кат сыща майка, кат сыща баща . . .

ВЕРБА ИМА

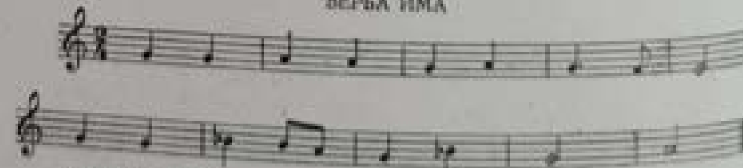

Верба има, верба няма,
мене майка една има.
По-добре е да ме нема,
че не ма й дала дет съм щяла,
дет съм щяла и искала,
А ма й дала надалеко,
Надалеко през три села,
през три села в четвърто,
на зъли свекър и свекърва.
Свекървата ти научила
да ма дига среди нощи,
среди нощи на полунощи
да й давам студна вода,
студна вода, ледяная . . .

3 Баба. „Тиквена свещийвасг" — кн. 3—3

ДОНЕСЕНИЕ НА РУСКИЯ ИМПЕРАТОРСКИ ВИЦЕКОНСУЛ В БУРГАС ДО УПРАВЛЯВАЩИЯ ГЕНЕРАЛНОТО КОНСУЛСТВО НА РУСИЯ ВЪВ ФИЛИПОПОЛ

Бургас, 1/13 февруари 1879 г., № 3.

Навсякъде се срещат вълнения, свързани с решенията на Берлинския трактат за отделяне на Източна Румелия. „Ние не искаме да вярваме, че Русия, проляла толкова кръв за нашето освобождение, би искала отново да ни даде във властта на турските войници". „Какво е това Източна Румелия? – подхвана председателят на окръжния съвет Боев, стоящ сред тълпата. – Ние знаем една наша родина България, а Източна Румелия нито за нас, нито за народа е разбираема. И там, зад Балкана, нас не ще ни забравят! Ние разполагаме със сведения, че в Търново няма да изберат княз до тогава, докато Европа не се съгласи с нашето присъединяване към България".

В донесението се съобщава, че на 26.02.1879 г. е открито руското вицеконсулство в Бургас. Тържествената церемония по освещаване на знамето се е състояла в гръцката църква, пред църквата е бил построен Бендерският полк. След службата знамето е изнесено, полкът взема „За почест", след това се е състоял церемониален марш и знамето с музика е придружено до зданието на вицеконсулството. Руският кораб „Братец" е поздравил церемонията с 21 топовни изстрела. Вицеконсулът е много доволен от това откриване, тъй като „този ден дълго ще бъде единствена тема за всички в града".

Със същото донесение в приложение е изпратена бланка на новооткритата мисия в Бургас, като името на града е изписано по следния начин: БУРГОСЪ.

АВП РИ. Фонд 161, Главный архив V- A2, опись 181, дело № 204, год 1879, лл. 7-11.

СЕКРЕТНО ДОНЕСЕНИЕ НА РУСКИЯ ИМПЕРАТОРСКИ ВИЦЕКОНСУЛ В БУРГАС ДО ЗАМЕСТНИК-МИНИСТЪРА НА ВЪНШНИТЕ РАБОТИ Н. К. ГИРС

Бургас, 6 септември 1879 г., № 1379

С телеграма от 29 август аз съобщих на Ваше сиятелство за това, че на мюсюлманското движение в Балкана не се вижда краят. Не може да не признаем, че за това са виновни отчасти и самите българи.

Вземайки от Чобан Хасан необходимите показания, префектът го пусна на свобода, според даденото обещание и при условие, обаче, че той, при по-нататъшно търсене и преследване на шайките, би оказвал съдействие на милицията. Чобан Хасан заявил, че му е омръзвало разбойническото скитане в планините и че той се подготвя да води мирен начин на живот и, в случай на нужда, с охота ще вземе участие в търсенето на активните инициатори на безредиците.

След определено време, командирът на рота на Бургаската дружина Набоков се отправил с двама дружинници войници към село Кара Ахмед махала (Айтоски кантон), където той е имал среща с Чобан Хасан, обещал да даде сведения за новопоявила се шайка. По пътя Набоков среща група българи от село Каприкьой, които набързо се присъединяват към него. Така влизат в селото, питат за Чобан Хасан, но са пратени за зелен хайвер; същевременно турците съобщават на Чобан Хасан, че руски офицер с група дружинници и българи го дирят. Опасявайки се от отмъщение на българите, Чобан Хасан заповядва на своите другари незабавно

да открият стрелба по дружинниците и башибозуците-българи. Набоков, объркан, отстъпва в село Еркеч[1] при своята рота и когато на разсъмване повторно отива в Кара Ахмед, Чобан Хасан[2] вече се е скрил в планината; вследствие на внезапното си разболяване, Набоков, обаче, не се решава да го преследва. Чобан Хасан начело на разбойническа шайка отново разпалва почти затихналото въстание. Той праща хабер на българите, че тъй като те не са сдържали своето обещание и са искали да го заловят отново в плен, то той не се счита обвързан с обещанието си да води мирен живот.

В настоящото време в Балкана бродят около 20 шайки от 20 до 30 човека всяка; всички те са на коне, прекрасно въоръжени с винтовки, пушки пибоди, а много и със саби. Обикаляйки мирните турски селища, старшият на шайката определя колко човека, коне, пушки, фураж и хляб трябва да даде всяко село в тяхна полза. При отказ – разправа, наказания.

Тези дни на жандармерийския комисар Ширински се удаде да проследи от село Татаркьой[3] Чобан Хасан. Начело на шайка от 40 души, той поред обикаля айтоските селища: на 24 август е бил в Белебе[4]; Бурунджук[5]; на 25 август в Каскьой[6], Чавдаркьой[7]; на 26 август – в Харамидере[8] и отново в Чавдаркьой, вземайки отвсякъде въоръжени хора и коне. Мирните жители на посочените села, като турци, така и българи, са в страшна паника, оставяйки всякаква работа, те са в постоянно очакване на разбойниците. Ширински поискал помощ, от Айтос му пращат командир на рота Нишелски с 33 войници. Устроен му е капан и едва се отървал с 9 убити дружинници, ранени 6 и 2 жандарми. Самият Нишелски също е тежко ранен.

Необходими са обединени, от няколко дружини, сили за борба с шайките.

АВП РИ, Фонд 161, Главный Архив V- А2, опись 181, дело № 204, год 1879, лл. 61-63.

СЕКРЕТНА ТЕЛЕГРАМА НА ГАРТВИГ ДО МВнР НА РУСИЯ

Бургас, 29 август 1879 г.

Движението на мюсюлманите взема огромни размери. В Балкана са до 20 шайки. Освободеният Чобан начело на шайка нападна жандарми в Кара Ахмед. Вчера са водили престрелка с Набоков в Топумахали. Убити и ранени са 20 дружинника и двама жандарми. Днес от Бургас са изпратени две роти. Узнавайки за тези събития, Карнобат отказа да изпрати в Бургас каруци за турците-преселници.

Параходът докара до две хиляди бедни турци, жители на Карнобат и Айтос. Те очакват префекта, молейки за хляб. Петров не знае как да помогне. Събитията в Балкана се усложняват. Подробно пиша с пощата.

АВП РИ, Фонд 133, Канцелярия, опись 470, дело № 16, год 1879, лл. 4 - 5.

---

[1] Козичино.

[2] Чобан Хасан е убит в бившето село Калгамач (Доброван) от отряд жандармеристи под командването на г-н Икономов.

[3] Гълъбец.

[4] Булаир, Варненска област.

[5] Просеник.

[6] Косовец.

[7] Ръжица.

[8] Налър.

СЕКРЕТНА ТЕЛЕГРАМА НА ГАРТВИГ ДО МВнР НА РУСИЯ

Бургас, 12 септември 1879 г.

Петдесет кримски татари, преселили се преди 18 години в Айтос[9], искат да се върнат в Русия. Моля да удовлетворите тяхната молба.

АВП РИ, Фонд 133, Канцелярия, опись 470, дело № 16, год 1879, л. 9.

СЕКРЕТНА ТЕЛЕГРАМА НА ГАРТВИГ ДО ЗАМЕСТНИК-МИНИСТЪРА Н. К. ГИРС.

Бургас, 19 април/1 май 1879 г.

Местните власти пристъпиха към набор на милиция. В Бургас и особено в Анхиало има паника сред гърците. Анхиалският митрополит беше при мен с оплакване, че никъде, освен в Анхиало и Бургас, не са набирали гърци. Всички казват, че това е самоволно разпореждане на властите. Като нямам сведения от Столипин, чакам разпорежданията на Ваше сиятелство.

АВП РИ, Фонд 133, Канцелярия, опись 470, дело № 16, год 1879, л. 14.

ДОНЕСЕНИЕ НА РУСКИЯ ВИЦЕКОНСУЛ В БУРГАС ДО ГЕНЕРАЛНИЯ КОНСУЛ ВЪВ ФИЛИПОПОЛ

Бургас, 26 януари 1882 г., № 29.

Вчера, 25 януари, годишнината от влизането на нашите войски в Бургас, общинският съвет, както обикновено, организира тържество. В 10 часа сутринта беше организиран на площада, близо до българската църква, тържествен молебен, на който присъстваха тукашните власти, представители на всички общини и много народ. От чуждестранните консули присъстваше само персийският. Останалите обясниха след това своето отсъствие с това, че, въз основа на инструкциите си, не могат да участват в празненства, посветени на спомена за поражението на приятелска на тяхното правителство държава. Молебенът трябваше да бъде извършен от български свещеници съвместно с гръцките, но последните, както това винаги ставаше, не се явиха в определения час, оправдавайки се със забрана от гръцкия консул.

След молебена капитан Мергански направи преглед на дружината с церемониален марш. Тук добре изпъкна цялата несъстоятелност на господстващата в милицията система за набиране на новобранци. Едва ли не цялата дружина се оказа събрана вчера и се яви на парад, за голямо огорчение на патриотите, без най-малка подготовка. Заради това, едва младият войник започнал да разбира първоначалното обучение, то той се оказва наред да попълни запаса, на който провинцията трябва да възлага своите надежди в трудни минути. По такъв начин се оказва, че страната няма нито обучена милиция, нито запас. Между впрочем, при други порядки, биха могли да се постигнат твърде съществени резултати, тъй като, според уверенията на най-опитните от нашите офицери, българинът селянин е образцов войник, с неимоверна лекота усвоява фронтовата служба и скоро свиква с военната дисциплина под ръководство на руски офицери.

[9] Между Руската и Отоманската империи е подписан таен договор за заселване на християни от турските земи в Русия и на мюсюлмани от Русия в пределите на Турция.

След парада градският глава каза няколко думи пред дружината, припомняйки й много значителността на деня 25 януари и провъзгласи тост за здравето на господаря император. Словото е посрещнато с „Ура!" и „Да живее!". После следва закуска, речи. Припомнени бяха виновниците за свободата – руските храбри войски и в частност орденоносния Драгунски полк, стъпил първи в Бургас. Изразени бяха няколко пожелания за по-скорошно съединяване на Южна и Северна България, за освобождаване на нещастната Македония и за успеха на оръжието на въстаниците на Херцеговина и Босна. За отбелязване бе и това, че сред ораторите се оказаха и двама турци, пожелали в прочувствени речи пълно преуспяване на българския народ.

Вечерта целият град е потънал в илюминации.

Градският глава предава тържествен адрес до Императора Освободител.

АВП РИ, Фонд 161, Главный Архив V- A2, опись 181/2, дело № 207, год 1882, л. 8-9

СЕКРЕТНА ТЕЛЕГРАМА НА КОЛЕЖКИЯ СЪВЕТНИК ЕМИЛЯНОВ

Бургас, 6 септември 1885 година.

Днес в Бургас е провъзгласено съединението с България. Властите и народът посрещнаха преврата с ентусиазъм. На дружината е заповядана готовност за действие. Тълпа се яви към консулите. Представителите на народа бяха при мен и заявиха, че съединението е извършено по волята на българския народ, без различие на изповедание и предизвикано от нетърпимото повече икономическо положение на страната. Обещаха да поддържат ред и тишина и да не допуснат анархия, докато съдбата на областта не бъде решена от държавите. Тълпи с военна музика и български знамена дефилира из града. Порядъкът е пълен. Моля за указания.

АВП РИ, Фонд 151, Политархив, опись 482,дело № 2192, год 1885, л. 1

СЕКРЕТНА ТЕЛЕГРАМА НА КОЛЕЖКИЯ СЪВЕТНИК ЕМИЛЯНОВ

Бургас, 16 септември 1885 година.

Упълномощени на града ме помолиха да изпратя на господаря Император следното на български.

„Ваше Императорско Величество Общо руски Цар Освободител!

Неправдата на Берлинския конгрес ни доведе до икономически упадък. Народът, войската и офицерите единодушно провъзгласиха съединението. Вярвайки, че се съобразяваме с неотдавнашните завети на Блажено починалия и Присно-паметен ВАШ БАЩА ЦАРЯ ОСВОБОДИТЕЛ, ние от името на населението на Бургас, Айтос, Карнобат и Бургаските околности коленопреклонно се навеждаме към краката на ВАШЕ ИМПЕРАТОРСКО ВЕЛИЧЕСТВО и все покорно молим да ни дарите с благоволение и покровителство и да ускорите утвърждаването на съединението."

Упълномощени от гражданите на Бургас, Айтос, Карнобат и околностите на Бургас кметове Бракалов и Караманов.

АВП РИ, Фонд 151, Политархив, опись 482, дело № 2192, год 1885, л. 5.

ПОХОДЪТ НА ГЕНЕРАЛ И. И. ДИБИЧ-ЗАДБАЛКАНСКИ (1828-1830 г.) – ПРЕСЕЛВАНЕТО В ИСТОРИЯТА НА ЕРКѐЧ

Всяка война на Русия с Турция българите свързват със своето освобождение. За царска Русия главната стратегическа цел при водене на тези войни е свързана с утвърждаване на позициите на империята в Черно море и трайно настаняване в Проливите. Те са разглеждани от царската дипломация като ключ за влизане и излизане от Черно море. Посочената констатация с пълна сила важи и за поредната руско-турската война от 1828-1832 година като тактическа стъпка за постигане на крайната цел – овладяване, първоначално на Босфора, а после и на Дарданелите.

Затягането на бойните действия, липсата на решаващи военни успехи наложили промяна в плановете на руското командване за войната. В „Прокламацията на главнокомандуващия на II-ра армия И. И. Дибич към жителите на България" се казва: „Суровата ранна зима спря отчасти военните действия. С настъпването на пролетта те трябва да се възобновят, тъй като не е достигната единствената цел на справедливата война: постигането на благословен мир".[51] Както се вижда даже в такъв официален документ, обръщение, предназначено за разпространяване сред българите не се говори за тяхното освобождаване, а за мир.

По време на руско-турските войни борбата на българите срещу поробителите се активизира. В Североизточна България през 1829 година възобновяват дейността си сформираните предната година въоръжени отряди. Командваният от Георги Мамарчев, вуйчо на Г. С. Раковски, отряд подпомогнал прехвърлянето на руските войски в района на Силистра, при превземането на крепостта в Шумен и Силистра. В цяла Североизточна България имало масово надигане на населението. Бойната група на Тодор Попов, сформирана във Варна, взела участие във важно сражение при река Камчия, в боевете за Табите, Несебър и Айтос. В началото на юни 1829 г. жителите на Поморие уведомили руските моряци, че турските войски са започнали да напущат града и са помолили за военна подкрепа, за да овладеят селището.[52] „Във вътрешността на страната – пише през лятото на 1829 г. Ф. П. Фотон,[53] – ние виждаме набито, бодро и стройно българско племе, въодушевено от надежда за освобождение от омразното иго, жадуващо да има оръжие в ръцете си, за да основе своята независимост на собственото си мъжество. Стига само да свирнем и ние ще имаме не десет, не двадесет, но двеста хиляди души." Отначало руското командване издава разпореждане оръжие да се дава и да се включват в бойните отряди само българи-преселници, но не и живеещи на територията на Турция. С хода на войната тази позиция се променя и генерал Дибич се изказва за „въоръжаване на

[51] АВПРИ, фонд СПБ. Главный Архив, 1-9, опис. 8, 1829 г., д. 2, п. 6, л. 16-17

[52] Конобеев В. Д. Българско националноосвободително движение. Идеология. Програма. Развитие. С.,1972, с. 246, 250.

[53] Фотон Ф. Хумористични, политични и военни писма из Главната квартира на Дунавската армия в 1828 и 1829 година. БИБ, 4. 1931/1932, № 2-3, с. 269.

българите и за използуване на техните анти турски настроения".[54]

Руските офицери на Николай I са били поставени пред сериозна дилема: хем да използват свободолюбието и омразата на българите към поробителите, хем да сдържат техните революционни и свободолюбиви стремежи. С цел да ограничи размаха на българското национално освободително движение и да го постави под свой контрол, руското командване решава да създаде от българските бойни групи общ отряд под командването на руски офицер. С тази задача бил натоварен полковник И. П. Липранди, който формирал отряд и успешно действал в Североизточна България. Този отряд се проявил особено в „охраната на тила на армията и действал в Делиорманските гори, в района на Силистра, Разград, Шумен".[55]

Преди Войната на Русия с Турция от 1828 година, турците извършват в Еркѐч голям зулум. Причината за тази разправа над българското население се съдържа в записания от д-р Л. Милетич разказ и спомени на съвременници. „Момчето на някой си Узун Конда било пастирче у един турчин (в турско село – П. К.). Имал и турчинът момчета, па се сбрали и други момчета да играят и най-сетне набили хубаво овчарчето. Пък то рекло тогиз: „Вий ни биете, а ще дойде московецът, та ще ви зъмним сичкуту". Питали го кой дума дет ще дойде москова. То казало първом: „Майкини хортуват си тъй", а сетне научили го та казало: „кака ми каза". Викали кака му – то било момиче – и показало момичето: „Аз казах, чувам тъй". Тогиз хванали да колят: поповете напред заклали, сетне буруджията (от тръба, тръбач, в случая, по всяка вероятност, с термина буруджията се определя най-уважаваният човек в селото, старейшината, който казва тежката си дума, задължителна за всички – П. К.), ала и него като заклали, „станало затъмнение" и те спрели да колят".[56] Притеснен става животът на тези свободолюбиви хора. Те пишат писмо-жалба до „майка-Русия", до руския император, скриват го в копитото на кон и го изпращат на „москова". Затова за еркѐчани е добре дошъл походът на генерал Дибич Задбалкански. Поредната руско-турска война придобива известност не само в България, но и в Русия. Следва да припомним на читателите, че централната улица на тогавашната столица на Руската империя Санкт-Петербург, днешният Московски проспект, се е наричал Задбалкански. Арката „Московские Ворота" се е наричала Балканские Ворота. В названията на петербургските улици е имало също Малая и Большая Балканская улица. Самият командващ армията генерал Иван Иванович Дибич прибавя към името си, съгласно традиция, прозвище, свързано с преминатия от него Балкан, и става известен с прозвището Задбалкански, на руски – Забалканский, т. е. преминал отвъд Балкана (Стара планина).

Прославеният руски генерал е минал през прохода Варна-Дюлино (Айваджик) – Табите-Бяла река (Алчакдере). Осемдесет и пет години по-късно ревностният изследовател на българската история, бит, език и култура професор д-р Константин Иричек пише: „Спряхме в клисурата, наречена Акбоаз (Бяла река – П. К.). През тук е минал на 22 юли 1829 година главният руски отряд и през тук в старо време е водел главният път от Цариград към Дунава: ала при все това този проход в нашите книги и карти е почти съвършено забравен". Еркѐчани носят хляб и вода на руските войнишки постове, оставени да пазят през ця-

[54] Русская старина, 1881, т. 32, с. 566 – 568.
[55] Липранди И. П. Восточный Вопрос и Болгария. М., 1868, с.,125.
[56] Д-р Л. Милетич. Старото българско население..., с. 35

лото време на руската военна акция проходите Алчакдере и Табите. „Майкини помагали на руснаците, спомня си дядо Хрусаф (*). Когато минали през Табите. бабини им казвали: „Кума майка, занесете на руските солдати вода и хляб".

Частите на Втора руска армия настъпват победоносно и през лятото на 1829 година завземат цяла Югоизточна България: Силистра, Варна, Несебър, Поморие, Бургас, Созопол и Сливен. Д-р Зейдлиц си спомня за ласкавия прием и доверие на българите към руските войски. „В навечерието на превземането на Несебър, пише той, в близките села, в своите изоставени жилища се завръщаха българи, гонени от отстъпващите турци. Те с хляб и сол и със сълзи на очи посрещаха нашите войски". А главнокомандващият на Втора армия фелдмаршал И. И. Дибич в своето донесение до Николай I докълва: „Балканите, считани за непроходими в течение на толкова векове, са преминати от нас за три дни и победоносните знамена на Ваше Величество се развяват на стените на Месемврия, Анхиало и Бургас всред населението, което посреща нашите храбреци като свои освободители и братя".

Документите и спомените показват, че дружбата между българи и руси е двустранна и се проявява и в мирни условия. Така през декември 1829 г. руските артилеристи, разквартирувани в с. Факия „дружно и усърдно помагали на селяните", пише Фотон. Дружбата се проявява и в помощта на българите от Еркѐч, които носят вода и хляб на поставените за охрана на Айваджишкия проход бойци. Българите доставят сведения за врага и неговото разположение, съпровождат руските разузнавачи. „Жителите са ни безпределно предани и ни служат безвъзмездно, пише Фотон. Когато турски отряд се появи някъде, начаса българин или грък ще дотича с известие".

Българското население съдейства за създаването на надежден тил на руската армия, за да може тя да продължи настъплението си към Одрин и да го превземе без бой. Съвременниците на похода на генерал Дибич Задбалкански с основание констатират, че не руската, а турската армия се намира на неприятелска земя. Но кратка е радостта на изстрадалите българи. Идва вестта, че руските войски се оттеглят. Част от Еркѐчани тръгват с тях, за да сложат заедно с бежанци от Североизточна България началото на българска колония в Бесарабия, за да оставят своите следи в имената на населените места, които и до днес съществуват в днешна Молдова, Украйна и Русия.[57]

Тук се налага да припомним, че и днес на територията на Украйна, Молдова, Русия и други държави от ОНД живеят стотици хиляди българи. Масовото преселване на българи е ставало винаги по време на войни: първото през 1769-1791 г., когато в Буджак пристигат около 2 хиляди български семейства; второто е по време на войната от 1806-1812 г. Тогава се преселват около три хиляди български семейства. Най-голямото и най-масово преселване е станало през войната 1828-1832 г. Ето защо ще се спра по подробно на това преселване и то в рамките на Бургаския регион.

Закономерен е интересът към миналото на българите, намерили приют зад граница. По въпроса за преселването и настаняването на нашите прадеди в Русия са писали автори като А. Скальковски, А. Клаус, А. Защук, В. Кошков, Н. Державин, К. Иричек, И. Иванов, Г. Занетов, Йов Титоров, Г. Раковски, Д. Косев, Хр. Гендов, Жак Натан, Преселването е намерило частично отражение и в спо

---

[57] Подробности виж в книгата на Мещерюк „Переселение болгар в Бессарабию в 1828-1832 гг." Кишинев, 1965.

менните и бележките на д-р Ив. Селемински, Ф. Фотон, И. И. Дибич, И. Липранди, командир на отряд опълченци, живеещи зад Дунава, Ф. Каниц и редица други.

Въпросът за преселването възниква още в първите месеци на войната. Той стои с особена острота пред онези българи, които турците гонят със себе си, а руските войски ги освобождават и сънародниците ни се връщат в изоставените населени места. Тези българи не са уверени в окончателната победа на руснаците и, за да избягнат турските безчинства, заявяват за своето намерение да се преселят в Русия, за да живеят на свобода.

От друга страна, руската политика по преселването цели да засели граничещите с Турция райони с православни християни, които да ѝ служат като надеждна защита на границата. Тази политика е следвана още от Екатерина Велика. В конкретния случай, е било издадено разпореждане какви професии е желателно да притежават кандидатите за преселване в Русия. Продължение на подобна политика в наше време се явява практиката със зелените американски карти и другите начини за привличане от САЩ и от големите западни държави на подготвени кадри.

Организатор, реализатор и проводник на преселническата политика на руското правителство става новорусийският и бесарабски генерал-губернатор граф М. С. Воронцов. (Тук ще направя малко отклонение, за да съобщя на читателите, че в съпругата на Воронцов се влюбва изпратеният на служба при губернатора млад дипломатически чиновник и бъдещ велик руски поет А. С. Пушкин. Предвид поетическите наклонности на поета и с цел да го уязви заради ухажванията на съпругата му, губернаторът го натоварва да състави подробен доклад за природното бедствие – нашествие на ята от скакалци и нанесените от тях щети на района. Пушкин подготвя и предлага на граф Воронцов следния доклад: „Саранча прилетела, села, все съела и улетела" (скакалците долетяха, кацнаха, изядоха всичко и отлетяха). Визираният доклад е съхранен за историята и е станал анекдотично известен).

Но да се върнем на нашата тема. Според чл. 13 на мирния договор, подписан през септември 1829 г. в Одрин, и наречен Адрианополски (от гръцкото название на град Одрин) мирен договор, България получава, по мнението на Ст. Бобчев „велика придобивка": Всеки, който се бои от преследване от страна на турците, може да продаде имуществото си и да се пресели в Русия. К. Иричек отбелязва, че „отчаяние обхваща населението по Балкана във връзка с подготовката на руската армия за изтегляне". Населението от приморските области изпраща депутация при генерал Дибич в Анхиало, която заявява: „Ние не можем повече да останем в тази страна, тъй като вашите войски си отиват и турците ще започнат да ни избиват. Много от нас, както Ви е известно, взеха участие във войната и затова ще пострадат". Руският главнокомандуващият отговаря, че на желаещите ще бъдат дадени превозни средства, но официално съветва българите да не напускат родните си места и страната си. Организатор на преселването от българска страна става д-р Иван Селимински от Сливен. Историческата истина и вредата от преселването съзира революционерът Георги Раковски и той се обявява против преселването, тъй като по този начин ще бъдат обезбългарени българските земи.

Освободените и изоставени от българите български села веднага са заселени от докарани от Анадола турци. Нещо повече. Русия и Турция се договарят за размяна на славянско население (основно българи и отчасти сърби) срещу изпращане на мюсюлмани и татари от територията на Руската империя. Това

е била много опасна за бъдещето на България стъпка, която не е доведена до
пълен успешен край. Основните причини са, че постепенно Турция разбира, че
преселените от Русия мюсюлмани не са грижовни стопани и ефективни сел-
скостопански производители и не внасят нужните на турската хазна даньци.
Нещо повече. Новодошлите преселници от Русия се считат за господари, не се
трудят и не желаят да участвуват в преследването на гяурите по време на
бунт, безредици и други подобни. Някои от преселниците мюсюлмани не са мог-
ли да се аклиматизират и пожелават да се върнат в Русия след Освобождение-
то на България. Подробен пример ще приведа в раздела за живота на еркѐчани
в рамките на Източна Румелия.

Руската армия оказва помощ на желаещите да се преселят българи. Ти-пичен пример е Созопол. След превземането му от адмирал Кумани, в града се стичат отвсякъде българи, изразяващи своята радост и доверие. По нареждане на руския адмирал, се предприема извозване на хората с имуществото им от св. Николай и св. Троица до града. Бежанците се обезпечават с храна и продоволствие. Друг пример. През май 1830 г. в Поморие и Несебър пристигат много бедни и ограбени по пътищата семейства, включително и бежанци от село Еркѐч. Лишени от средства, те разчитат на помощта на местното население. Но уви! Положението на местните жители не е цветущо. Тогава няколко офицера от пети пехотен корпус събират средства, наемат частни кораби и изпращат част от преселниците, а на останалите са осигурени продукти за из път. Но не навсякъде е било така. Имало е случаи когато желаещите да се качат в корабите са били толкова много, та се е налагало със сила да бъдат изтласквани, удряни, бити и даже осакатявани със саби.

От Бургаския регион преселниците са от следните населени места: Ахтопол, Айтос, Бургас, Българи, Поморие, Винарско, Граматиково, Дюлево, Еркѐч, Порой, Заберново, Тънково, Мъдрино, Извор, Камчия, Вратица, Грудово, Карнобат, Камено, Трояново, Бяла вода, Малка поляна, Малко Търново, Росен, Несебър, Кондолово, Дъбник, Лясково, Велика, Веселие, Сигмен, Созопол, Чукарка, Хаджиите и Славянци. От Североизточна България се преселват жители на: Варна, Голица, Добри дол, Изворско, Константиново, Орешак, Ново село, Дъбник, Кичево, Златица, Виница, Долен близнак, Провадия, Игнатиево, Черковна, Балчик, Камен, Приморци, Конаре, Бяла, Пиргово, Разград, Шумен, Кюлевча, Преслав, Енево, Каракоч, Кайнарджа.

Изниква въпросът защо са заселени в Буджак, Бесарабия? (Думата Буджак е свързана с нашата история – преселените българи в Русия са били настанявани под карантина първоначално там. Етимологията на думата е от тюркски език – ъгъл в южната част на Бесарабия, при устието на Дунав и Днепър, там по-рано е живяло племето угличи). Причините са няколко. Официалната е, че в този район има свободни места за усвояване и живеене. Истинската е преселниците да бъдат държани далеч от „сърцето" на Русия, за да не „заразяват" и тревожат спокойната душа на руските крепостни селяни. На второ място, Буджак е по-близо до родината на преселниците, които, овладени от носталгията и враждебно настроени спрямо поробителите, са били надежден щит, нещатна гранична охрана за Русия на границата ѝ с Турция. Наред с това, съществува и икономическа изгода за Русия, тъй като преселените българи са били добри стопани: земеделци и градинари, скотовъдци и лозари. Масовото преселване е закономерно следствие от борбата на българите срещу турските безчинства. В Русия българското население вижда силата, която може да ги избави от физи-

ческо унищожение.

От друга страна, руската политика, насочена към изтласкване на Турция от Черноморския басейн, се стреми със своите стъпки да създаде в лицето на славянските народи на Балканския полуостров свои бъдещи съюзници и да разклати турската империя отвътре. Преселването е ново доказателство за растящото влияние на Русия на Балканите. Преселването е изгодно за Русия от икономическа и военностратегическа гледна точка. То заплашва Турция от загуба на значително количество поданици и я заставя да направи определени отстъпки спрямо останалата на територията ѝ рая.

Обективно преселването изиграва и положителна роля не само за развитието на Буджак, но и на България. Преселилите се българи са били дълбоко убедени, че русите ще им помогнат за цялостното освобождение на родината им, че те ще могат да изпълнят своя дълг пред отечеството си. Тези надежди обективно се оправдават по-късно и намират израз по време на руско-турската освободителна война от 1877/1878 г. Синовете и внуците на преселилите се българи образуват първите батальони опълченци, сформирани през март-април 1877 година в Кишинев. Тези батальони дават ядрото на националната българска армия. Повече от 250 българи от Буджак стават видни политически деятели в новоосвободена България: 7 министри, 3 посланици, 32 генерали и полковници, 2 ректори и 6 професора в Софийския университет, директори на гимназии, педагози, инженери, агрономи и над 100 чиновници. Внуците на нашите преселници се включват активно в антифашистката борба. Потомци на преселилите се българи заемат висши командни длъжности в руската царска армия и в Червената армия след 1917 г.

Тежко и горко на тия еркѐчани, които не са искали или не са успели да сподирят руските войски. Те са подложени на поголовно клане от завърналите се башибозуци. Това е тъй нареченият голям бозгун, карашмалък: годините 1829-1832 са черни години за село Еркѐч. Ето какво пише по този повод споменатият по-горе Г. Георгиев: „Еркѐчани, не навикнали на такъв стеснителен живот, решили да напуснат удобните си скривалища и да тръгнат след руските войски, за да се заселят в Русия... приготвили си гьочувтя, но турците пристигнали по-рано от юг и изклали тия, на които колята били обърнати към север. Останалите, за да се спасят, обърнали колите си към юг и излъгали, че ще тръгнат след тях". За размера на страданието и мъката на еркѐчани свидетелства народната песен-проклятие „Клета му душа проклета, който руснака пугъна". Тази песен е може би единствената, в която се проклина идеята за похода на генерал Дибич Задбалкански и опитът му да бъде освободена България. Песента, слушана от еркѐчанката Недялка Димитрова, която тя научила от баба си, разказва за похода на руснаците и изселването на българите.

Клета му душа проклета,
който мускофа пугъна.
Черан сай облак задало,
черан ми облак казаци,
пусти руси руснаци.
Ут дету мина мусковина
в зимять трева ни устана,
в гурата листи ни устана.
Гулям е помен станалу,

в пуста Русия щъ утодят,
в пустата равна Добруджа.
Кое без майка остана,
кое без бащата остана,
брат с брата ни вижда,
сестра с сестра ни чува.
Гулям е помен станалу,
гулям е каран бивалу
на хора и на добитък –

гулямa пуста мураба;
гурки сирумаси тваряха,
тваряха, джанъм, бягаха –

хората мрат от чума
вцетя мрат от сипанца".[58]

Оцеляват онези еркѐчани, които, верни на чувството за самосъхранение, се крият в Балкана. Само притегателната сила към родното огнище ги връща пак в любимото село Еркѐч, за да намерят оцелели едва три къщи – всичко било изгорено и разсипано. Вярата в бъдещето и жаждата за живот са по-силни от мъката, по-силен е и стремежът да се продължи българският род. Тук следва да спомена и за неписаното правило в тогавашния обществено-политически живот. Бързите промени и несигурността са накарали еркѐчани да развият непознати до тогава за тях качества: засетите ниви оставали неожънати, тези, които тръгнали след руските войски или се криели в непристъпни и непознати за турците места, са засявали ниви по пътя си. Идеята е била земята да не остава „празна", а да ражда. Друг е въпросът кой ще събере просото. Важното било скитащите се хора при нужда да намерят храна.

Дядо Грози поставя четири икони в една стая, където хората се черкуват в продължение на петнадесет години до 1845 година, когато е построена новата църква, съществуваща и днес в Еркѐч. За построяването на църквата са събирани яйца от еркѐчани. Разказват, че са заложени хиляди яйца в темелите на „Света Петка", та тя и до днес устоява на превратностите на вековете. Тежък, труден и притеснен става животът на еркѐчани. Често мъката спохожда домовете им. Увеличават се данъците, затрудняват се хората с прехраната. Все по-чести стават турските нападения. Единствената утеха и надежда – това са децата. Затова еркѐчани се радват особено на момчетата. В тях им е упованието. Ще порастат и ще закрилят бащин дом и огнище. Когато отбелязваме, че еркѐчани съхраняват своя език и самобитност, то това е благодарение и на факта, че се раждат и отглеждат по много деца във всяко семейство. При еркѐчани е съхранена все още родовата община – често в една къща живеят по две и повече семейства. Преди 1828 година селото наброява 700 къщи. Ако допуснем, че във всяка къща има даже по 10-15 човека, то в Еркѐч са живели тогава хиляди българи. А в 1893 Еркѐч наброява едва 175 къщи. Именно многобройните, хилядите Еркѐчани, които тръгват с руските войски, се разселват, образуват нови села или побългаряват вече съществуващи населени места. Посочвайки факта, че еркѐчани образуват близо 60 села, д-р Милетич отбелязва: „Еркѐчани са едри, високи, а при туй са тъй известни навред и като твърде хитри, упорити, смели и предприемчиви хора. Поради тия свои качества и главно поради своята физическа здравина, те са извънредно добри колонизатори".

58 Г. Георгиев, указ. съч. с. 142.

ОСВОБОЖДЕНИЕТО. ЕРКЀЧ В ГРАНИЦИТЕ НА ИЗТОЧНА РУМЕЛИЯ

Така тече животът на тези като че ли забравени българи до повторното идване на руските войски през 1877/78 година. За отражението на Освобождението на България в живота на еркѐчани не бяха намерени някакви конкретни документи. Устните свидетелства разказват. „От тейка съм чувала, спомня си баба Йова Златинова, еркѐчани написали писмо, закували го под петалата на коня, проводили го на руснаците и чак тогас те дошли". А Стойка Демирева допълва:„Помня доходяха руски войници да ни вардят от турците. Остава им хляб и чорба дето ядат и те ни дават и ние да ядем" (*).

От разказите на майка си и баща си зная, че моят дядо Куцар е участвал в руско-турската война. Когато дошли руснаците в Еркѐч, събрали мъжете, за да подбират от тях ония, които могат да бъдат подготвени и да участвуват в борбата с поробителите в състава на българското опълчение. Моят дядо Куцар, двадесет годишен младеж (роден е в 1858 г.) бил определен за десетник, началник на групата еркѐчани. Главен показател, по който подбирали кандидатите, била грамотността. Дядо Куцар показал знания, които отговаряли на изискванията на тогавашните екзаминатори. Той впоследствие разказвал, че изпитът му се провел „на ульцатъ". Проверката включвала писмен изпит – дядо Куцар написал името си и продиктуваните думи на пясъка с пръчка. Устният изпит се провел в хода на самия разговор (*).

След този толкова „строг" изпит, атестационната комисия в лицето на руския „началник" постановила, че той е годен да служи. За участие на дядо ми в сражения или някакви конкретни акции не бе разказвано. В какво се е изразявала неговата служба също бе загадка за мен, тогавашно петгодишно хлапе. По-късно аз затрупвах с многобройни въпроси баща си, а той отговаряше, че не знае и не е питал своя баща, макар той да живя до 1946 и почина на 88 години. От войната дядо Куцар се завърнал с пълна манерка златни пари – рубли. Въобще за парите на дядо се разказват легенди. От времето на войната съм запомнил следният епизод. Дядо Куцар като отговорник-началник на групата еркѐчани им обяснявал нещо и ги призовавал към ред, дисциплина и изпълнителност. Понеже всички еркѐчани-участници в казаната група били почти набори, то те отначало не възприемали своя командир на сериозно. Чичо Аврам, най-големият син на дядо Куцар, предаваше разказа на дядо Гачо, участник в групата. Дядо Куцар го предупреждавал да съблюдава нужните изисквания, а той му отговарял: „Ава, ти ль щъ ми казваш аз како да правя?" На заплахите за наказания отговарял с въпроса: „како щъ ми направиш? Ава туй Куцарчи, ут де я зе тъз сила, кату съ завъртя, тъй мъ удари, чи чак на зиметъ паднах(*)". След този показателен за педагогиката случай всички еркѐчани от отделението на дядо Куцар били много изпълнителни и служели за пример. Въобще, балканджиите и еркѐчани в частност, са били отлични войници. Доказателство за тази констатация е фактът, че еркѐчани са служили в охраната на князете и царете български.

Другото предание бе свързано с донесените пари. Те били толкова много, та дядо Куцар построил втората в Еркѐч къща, покрита с керемиди, „карамидната" воденица и купил два „иедри" вола, толкова големи, та в Еркѐч до тогава

не били виждали такива. Но воловете се оказали неподходящи за стръмните пътища и долове в Еркѐч. Единият вол си счупил краката, другият нещо пострадал. Дядо не се отказал от желанието да притежава най-хубавият в селото чифт и купил други волове, за да поддържа „авторитета" на името си, но и те не могли да се приспособят към трудните теренни условия на Еркѐч. Легендата за „млогуту пари на дяда Куцара" бе дотолкова упорито разказвана, та много хора вярваха и упорито разказваха, че баща ми е изучил своите синове с „парите на Куцарчиту", донесени от войната. Като косвено доказателство за парите на дядо Куцар се привеждаше пример с неговата женитба. Той поискал баба ми Петра, която била прислужница у поп Петко Дойнов и еркѐчкият свещеник се съгласил, защото се убедил, че кандидатът бил достатъчно състоятелен.

Докато трае руско-турската освободителна война, докато главните отряди на руската войска навлизат в Южна България, подписва се договора в Сан Стефано, а после се оформя и разделянето на Санстефанска България на Берлинският конгрес. А в живота на еркѐчани не настъпват някакви съществени промени. Такава промяна се забелязва с идването на руски отряд за прочистване на този регион. „Пусрещнахми ги в Нейченчувть нивъ . (под сградите на бившето ТКЗС – П. К.), спомня си дядо Хрусаф, а дядо Нейчо допълва: „Руснакът бая врями пуживя в селту – квартируваха и палатки правиха биля (*)". Тази мярка на руските войски се налага, тъй като освобождението в района на Еркѐч, Голица, Булаир, Бърдарево, Доброван и въобще по билото на Балкана не могло да бъде почувствано от месното население. От историята е известно, че посочения по-горе регион, включително и село Еркѐч, са останали в границите на Източна Румелия. На турските власти и дипломати е поставена задачата да възстановят и върнат от Турция избягалите по време на войната сънародници. В този смисъл голяма заплаха съществувала и за село Еркѐч, тъй като изпокрилите се турски разбойници „крайовци" отново надигнали глава и търсели реванш. Поради посочените причини ситуацията в региона на Еркѐч, като село на границата с Източна Румелия, остава сложна от подписването на Санстефанския мирен договор, през Берлинския конгрес, та чак до Съединението и даже малко след тази светла дата в историята на България. Еркѐчани трябвало, както и по-рано, през годините на робството, да защитават почти ежедневно своя имот, достойнство и живот. Наред с това, поради водените военни действия, въведените реквизиции от турската и по-късно и от руската армия, икономическото положение на българите, а и въобще на населението в региона е било много сложно и трудно.

Работейки върху друга тема в руските секретни архиви, попаднах на интересни сведения за Бургас и региона непосредствено след Освобождението. Титулярният съветник А. Гартвиг (Hartvig) пътува от Пловдив за Бургас, за да заеме поста вицеконсул на Русия в новооткритата руска дипломатическа мисия в Бургас. Неговите донесения са били предоставени на вниманието на императора и министъра на външните работи на Русия А. М. Горчаков.[59] Нарисуваната от руския дипломат картина представя Бургаския край в печален вид: нивите не са засети, навсякъде се виждат остатъци от обгорели къщи и множество тълпи от турски и български бежанци. В Карнобат той вижда как тълпи от гладни селяни обграждат болницата на Червения кръст и молят за хляб. Особено тежко се отразява на българските населени места задължителното доставяне

[59] АВПРИ, Главный архив – V-А 2, опись 181, дело 204, год 1879, л. 3.

на коли за руските войски. Поради тази причина нивите не могат да бъдат обработвани и засети. За впрегатен добитък взимали не само воловете, но даже и кравите. Предстоящото изтегляне на руските войски се очаквало със страх. „Всеки, който само може, продължава Гартвиг, се въоръжава. Гимнастическите дружества, където се обучават на военно дело, получават голяма популярност и развитие. Всички бързат да се обучат, за да бъдат готови да посрещнат врага: така те наричат бъдещата турска администрация". Една от първите задачи на руския дипломат, поставени му от княз Церетелев, управляващ Генералното консулство на Русия в Пловдив, е да събере сведения за икономическото развитие на Източната част на Южна България, т. е. за Бургаския край. От донесението на Гартвиг от 13.02.1879 г., посетил Сливен и околните селища,[60] можем да си съставим представа за положението в региона. „Положението на този край е най-нерадостно: наоколо голи не засетиниви; обгорели и разрушени села. Най-много са пострадали жителите на Ески и Ени-Загарските окръзи. Навсякъде множество турски и български бежанци. Особено в Карнобат, Сеймен и околностите на Ямбол... Финансовата комисия не се ползува с доверието на хората. Публикуваните цени в руски пари и франкове са занижени във вреда на селяните. Така полуимпериалът в тези места върви по 22 франка, комисията го оценява за 20 фр.; 20 копейки се приемат за 6 голагана, а цената – 5".

„Цялото население, информира Гартвиг, се готви за отпор на турците след оттеглянето на русите. Боен център на агитацията е Сливен. Преди месец там се основава общество под наименованието Гимнастическо дружество, за членове на което се приемат всички българи без оглед на имот и звание: почетни граждани, богати търговци, лица, завършили духовната академия, дребни търговци, бедняци – всички те се събират два пъти седмично (всеки четвъртък и неделя) извън града, за да се обучават на военното дело. Четирима унтерофицера от разформираното българско опълчение, отправили се в Македония да вземат участие във въстанието, са задържани от жителите на Сливен в качеството им на учители. Скоро, впрочем, те констатират, че учителите им са недостатъчно подготвени и се обърнали с молба към бившия редник на Нарвския хусарски полк Луканин да се заеме с обучението им срещу определено заплащане. Луканин също е служил в Българското опълчение, а понастоящем е преподавател в Сливенското реално училище. Дружеството образува съвет, който се грижи за приемането на нови членове, въоръжаването им, изграждането на каса. Има членове, които считат за голямо щастие да запишат себе си като членове спомоществователи. Всички, от малки до големи, бързат да внесат своята лепта. Вноските на отделните лица достигат до няколко полуимпериала на месец. Известните граждани записват като членове – дарители даже своите деца".[61] Руският дипломат присъства на занятие и е поразен от постигнатите успехи на българите за толкова кратко време. Всички участници в дружеството много усърдно изпълняват показваните им упражнения. Всички са прекрасно въоръжени с турски оръжия. Един от богатите търговци на Сливен притежавал цели складове с ятагани, пушки и патрони и ги раздавал безплатно на новопостъпващите членове на дружеството. Броят на доброволците бил около 500, но по време на учението, на което присъства Гартвиг, са участвали над хиляда човека. Вестта бързо се разнася и се образували все

---

[60] Пак там, л. 4.

[61] АВПРИ, Главный Архив – V-A 2, опись 181, дело 204, год 1879, л. 5-6.

нови и нови дружества.

Самоподготовката и участието на българите в гимнастическите дружества е било мотивирано от съществуващата ситуация в Източна Румелия. Идеята на западните дипломати е била да отдалечат Русия от проливите чрез създаването на румелиотска националност – смесица от българи, турци и гърци. Стратегическата цел е била Южно България да остане завинаги в състава на Турската империя. За да може читателят да получи по-ярка представа за истинската сложна и тежка политическа ситуация в онези далечни години в интересуващия ни регион, ще приведа данни, цитати и сведения, почерпени от Архива на Външната политика на Руската империя. Приведените данни са неизвестно досега документално свидетелство за борбата на нашите деди за опазване на българския характер на Източна Румелия.

Ето какво съобщава руският вицеконсул в Бургас през декември 1879 година: „Много от завръщащите се емигранти отиват в планините, увеличавайки шайките. С последния транспорт (кораб от Истанбул – П. К.) пристигнаха над тридесет разбойника. Не намирате ли за възможно да бъдат изолирани в затвора до получаване на списък на разбойниците. Настоявам в този смисъл пред префекта. Предлагам на колегите си (на консулите на другите държави-П. К) да искат изпращането зад граница на намиращите се в Бургас и известни на всички убийци“. [62] От донесенията на руския дипломат се потвърждава за пореден път документално стремежът на Турция да съхрани своето влияние в този регион на България, използвайки даже криминални елементи. В друга своя шифрограма руският дипломат съобщава тревожна информация. „Параходът докара около две хиляди бедни турци, жители на Карнобат и Айтос. Те очакват префекта, молейки за хляб. Събитията в Балкана се усложняват“. Обстановката става до такава степен непоносима, та даже жители на по-големи центрове, какъвто е Айтос, са били подложени на тормоз и безчинства. На 12 септември 1879 г. Вицеконсул Гартвиг съобщава в Петербург: „Петдесет кримски татари, преселили се преди осемнадесет години в Айтос желаят да се върнат в Русия. Моля да бъде удовлетворено ходатайството им“. [63] Към края на септември обстановката в Бургас, според секретните донесения на руския дипломат, става критична. Той с тревога информира руските мисии, Генералното консулство в Пловдив, Посолството в Цариград и центъра в Петербург: „Гладните и без пари турски преселници заплашват с нападение върху хлебарските магазини. Те са вече около две хиляди, очакват се още две парахода. Префектът е в отчаяние. Не може ли да бъде спрян притокът на гладните имигранти. В момента с колегите си изпращаме колективна телеграма до комисията да вземе превантивни мерки срещу безредиците“[64] От следващото донесение на руското консулство в Бургас става ясно, че английските представители в Турция и в освободените български земи са оказвали пълна скрита подкрепа на турските власти в реализацията на визираните по-горе техни планове за възстановяване на турското влияние и власт там, където това е възможно. На 25 ноември 1879 година вицеконсул Гартвиг изпраща поредната си тревожна шифрограма. „В петък, пише той, английският параход докара седемстотин гладни имигранти, уверявайки ги, че в Бургас те ще намерят запаси от хляб най-малко за два месеца. Турците

---

[62] АВПРИ, фонд 133, опись 470, 1879 г., л. 3.

[63] АВПРИ, фонд 133, опись 470, 1879 г., л. 9.

[64] Пак там, л. 15.

обсаждат отново властите, молейки за помощ. Току що пристигна турски военен параход пак с имигранти. Засега не зная колко човека е докарал".[65]

В обрисуваните условия все по-често избухват сблъсъци между българското и турско население на Източна Румелия. При потушаването на бунтовете жертви стават не само местните жители, но и самите жандарми. „В убийството на дружинниците и другите лица, съобщава Гартвиг,[66] са участвали българи от селата Бесано и старшият жандарм на Айтос гъркът Кандос със знанието на Воденичаров". През август 1879 г. руският дипломат констатира: „Безредията започнаха и в Несебър и околностите. Гърците бият българските власти".[67] За да отговори адекватно на създалата се ситуация, българската власт в Бургас предприема мерки. „Местните власти пристъпиха към набор на милиция в Бургас и особено в Ахиоло (Поморие – П. К.) има паника между гърците. Ахиолският Митрополит беше при мен, пише Гартвиг,[68] с оплакване, че никъде, освен Ахиоло и Бургас, не са набирали гърци. Всички казват, че това е самоволна разпореждане на властите. Като нямам сведения от Столипин (генерал-губернатор на Пловдив, баща на известния руски премиер и реформатор П. Столипин), чакам указанията на Ваше Сиятелство" (става дума за указания от Н. К. Гирс, заместник-министър на външните работи на Русия – П. К.).

На 6 август 1879 година руският вицеконсул съобщава: „Предводителят на шайката Чобан Хасан е заловен. Той е дал дума, че убийства самият той не е извършвал. Префектът иска да го пусне безнаказано".[69] След като Чобан Хасан е пуснат на свобода, безредиците се увеличават. „Движението на мюсюлманите взима огромни размери. В Балкана има над 20 шайки. Освободеният Чобан Хасан, начело на шайка, напада жандармите в Караахмет. Вчера е водил престрелки с Набоков (руски офицер в Бургаския гарнизон – П. К.) в Топумахали. Убити и ранени са 20 дружинника и два жандарма. Днес от Бургас в помощ са изпратени две роти." Краткото шифровано съобщение намира по-подробно изложение в донесението на руския дипломат. В него Гартвиг пише: „Според получените от мен сведения от Айтос, тези шайки нямат политически характер; единствената им цел е да убиват и грабят мирните жители, както българи, така и турци. Страданията от действията на тези шайки са предимно в Айтоски окръг. Балджи-Оглу – предводител на първата шайка, безчинства в околностите на Керемахли; втората шайка начело с Кулансъза всява страх сред жителите на Байрам-Аланския участък; шайката на Чобан Хасан действа в Ахиало-Месемврийския окръг. Аз вече съобщих на местното началство предлаганите мерки".[70] За борба срещу турски банди действат няколко чети. „Третата, най-голямата чета, състояща се от 50 турци и българи, под ръководството на старшия жандарм Петър Тонев, заемайки селото Делдже-дере, преследва Чобан Хасан. Четите поддържат връзка помежду си, за да си помагат. От безчинствата страдат както българите, така и турското население. Айтоският началник е докладвал списък от подобни зверства над мюсюлманите. В село Рупча, на 10 юли 1879 г., осем разбойника влизат в дома на Муса оглу Хасан, пребиват го до смърт,

[65] Пак там, л. 16.
[66] Пак там, фонд 133, опись 470,1879, № 16, л. 10
[67] Пак там, л. 13.
[68] Пак там, л. 14.
[69] Пак там, л. 12.
[70] АВПРИ, Главный архив, V-A2, опись 181, дело 204, год 1879, л. 39.

изнасилват жена му и взимат парите и покъщнината му. Всичко това заставя
и турците да участвуват в преследването на разбойниците. В друго съобще-
ние[71] руският дипломат констатира, че на мюсюлманското движение в Балкана
не се вижда краят. В посочената депеша вицеконсулът Гартвиг дава подроб-
ности за най-известния в района на Еркѐч главатар на разбойници Чобан Хасан.
„Снемайки нужните показания от Чобан Хасан, префектът го пусна на свобода,
съгласно дадената от него дума и при условие че ще оказва съдействие на мили-
цията в борбата ѝ с шайките и техните водачи". Чобан Хасан е уверил власти-
те, че му е омръзнало разбойническото бродене в планините, че той се готви
за мирен живот и при нужда ще се включи в издирването на инициаторите на
безредиците. Предвид важността на информацията и споменаването на Еркѐч
в донесението на руския дипломат, ще цитирам близко до текста секретния
доклад на руския вицеконсул в Бургас. „След определено време, командирът на
ротата на Бургаската дружина Набоков с двама войници се отправил към село
Кара Ахмет махала, Айтоски кантон, където била насрочена среща с Чобан Ха-
сан, обещал да предаде конкретни сведения за отново сформирана шайка. По
пътя Набоков срещнал банда българи от село Коприкьой, които побързали да се
присъединят към него". Влизат в селото. Набоков пита за Чобан Хасан, пращат
го за „зелен хайвер", докладват на Чобан Хасан, че руски офицер с дружинници и
българи го търси. „Чобан Хасан, опасявайки се от някакви отмъщения от страна
на българите, заповядва на своите другари да открият огън по дружинниците.
Набоков, предвид неравните сили, отстъпва в село Еркѐч при своята рота и ко-
гато на разсъмване за втори път пристига, Чобан Хасан се скрива в планината".
Поради внезапното си заболяване, Набоков не се решава да го преследва.

От посоченото донесение на руския дипломат в Бургас, документално се
потвърждават разказите на стари хора, че руснаци са се разположили в Еркѐч,
че са живели там доста време и са правили палатки. Ясно е също така, че ер-
кѐчани, в една или друга степен, също са участвали в борбата с Чобан Хасан и
неговите разбойници. След посоченото сблъскване между руските сили и шай-
ката на турския разбойник Чобан Хасан се дава тласък на съпротивата срещу
установения нов порядък и се разпалва почти затихналия бунт на турското
население от региона на Еркѐч. Чобан Хасан изпраща делегация, която съобщава
на всички, включително в Бургас и Еркѐч, че тъй като българите „не са сдържа-
ли дадената дума и са искали да го заловят отново в плен, то той вече не се
счита обвързан с обещанието да води мирен начин на живот". Ще приведа още
няколко цитата от посочения по-горе секретен доклад, касаещи действията
на Чобан Хасан не само в Еркѐч, но и в околните села, както в планината, така
и в полето. „Тези дни жандармерийският комисар Ширински успя да проследи Чо-
бан Хасан. Начело на шайка от над 40 човека, той последователно е обиколил
айтоските селища: на 24 август бил в (не се чете), в Бурунджук; на 25 август
в Каскьой, Чавдарлък; на 26 пристига в Харамидере и отново в Чавдарлък, взи-
майки отвсякъде въоръжени хора и коне. Мирните жители на посочените села,
както турците, така и българите, са в страшна паника, оставяйки всякаква
работа, те са в постоянно очакване на разбойниците". В материала се посоч-
ва, че изключение от посочената констатация представляват само отделни
български села, „в частност Еркѐч", където българите са поели защитата си
в свои ръце. Посочените в доклада на чужди дипломати сведения могат само

[71] Пак там, л. 60.

да ни радват, тъй като еркѐчани, свикнали от край време да не разчитат на властта, а да решават проблемите си чрез само организация и мобилизация на собствените си сили, са намерили правилното и точно направление и са дали отпор на турския главорез. Разбира се, при липса на по-подробни сведения, ние можем само да предполагаме как и от кого са били организирани еркѐчани. Защо само част от разпитаните хора са разказвали за тази случка? Дали не са я смятали за толкова важна или хората са живели толкова дълго време в условия на несигурност, та даже не са искали да си спомнят и разказват за своя живот в уж свободната ни вече родина.

Обстановката в региона на Еркѐч продължава да бъде неспокойна, докато шефът на МВР в Бургас Икономов не намира начини и средства да въведе ред както в ръководения от него департамент на Вътрешните работи, така и в района на турските села в Балкана.

В донесение от 30.10.1879 г. на споменатия вече руски дипломат[72] се посочва, че „новият префект Икономов се отправи в Балкана, обиколи турските села, и, след завръщането си, има намерение да моли централното правителство (Има се предвид правителството в Източна Румелия на Алеко Богориди в Пловдив) да го уволни от толкова безпокойния департамент (на Вътрешните работи – П. К.), тъй като не му се подчиняват дружинниците и жандармите. Ако споменатите по-горе обстоятелства, информира Гартвиг, заставят Икономов, известен като човек енергичен и настойчив, способен даже при нужда със собствените си ръце да раздава правосъдие и наказание, ако тези обстоятелства го заставят да напусне префектурата в Бургас, то, без съмнение, ще бъде много трудно да му се намери достоен заместник". В посочената и други информации, руският дипломат ясно и недвусмислено обвинява централното правителство на Източна Румелия, тъй като неговото „равнодушие се отразява зле на спокойствието" в Бургаския край. От други документи става ясно, че г-н Икономов не само довежда до победен край борбата с Чобан Хасан и другите разбойници, но активно се включва в осигуряването на населението от окръга със семена и заеми от правителството в Княжество България. Впоследствие г-н Икономов, през 1881 година при княз Александър I Български, известен още като принц Александър Батенберг, става министър на Вътрешните работи в Княжество България.

И след въвеждането на ред и спокойствие в областта, икономическото положение на хората, особено на земеделците не се подобрява. Има много документи, които свидетелстват, че еркѐчани по-рано, при турците, са живеели по-добре, тъй като не са плащали толкова много данъци. В едно от донесенията си консулът на Русия в Бургас се спира на положението на населението в областта.[73] Когато обикновените хора и чуждите представители упрекват управляващата партия, че хората живеят по-лошо отколкото преди, то управляващите горделиво възкликвали: „Беше време, когато се трудехме в полза на народа, сега е време народът да поработи за нас". „И действително, пише Гартвиг през октомври 1883 г., той работи до тогава, докато не му отнемат и последният вол за покриване на задължения. Особено тежко е на земеделската класа през тази година, с повсеместното въвеждане на кадастралната система. Тази работа беше извършена по най-небрежен начин, без каквато и да е

[72] АВПРИ, Главный архив, V-A2, опись 181, дело 204, год 1879, л. 79-80.

[73] По-подробно по този въпрос виж в „Известия на народния музей във Варна", т. IV, 1968 г., с. 99-100.

сериозна подготовка. Урожаят е слаб, цените падат – не е за учудване, че в последно време зачестиха случаите на емиграция на селяните от северните окръзи в България, а от южните – в Турция".

ЦЪРКВАТА И УЧИЛИЩЕТО В ИСТОРИЯТА НА ЕРКЀЧ

„Голи са народите без книги."
Свети Константин – Кирил Философ.

Във времето, когато хората взаимно се унищожаваха, във времето на племенни вражди и войни, те, прабългари и славяни, проникнати от мъдростта, се съюзиха и създадоха държава, която вековете не можаха да разрушат. Българите със сила създават държавата си, но те знаят, че само със сила не могат да отстоят срещу могъщата Византия. Те проумяват една нетленна истина – „народността на пада там, дето знанието живей". Нещо повече, още в далечната 893 година в Преслав е свикан събор, в който наред с болярите участвуват и обикновени хора. Във втората българска столица Преслав, държава и църква си подават ръка, за да изградят държавата на духа. Именно тази държава на духа, според думите на академик Д. С. Лихачов, става образец и пример за изграждането и на държави от другите славянски и не славянски племена.

Нашите прадеди са проникнати от едничката мисъл: да пребъде във вековете България, да пребъде пренесено през времето и да звучи все така гордо името БЪЛГАРИН.

Движението за независима българска църква и за отваряне на български училища е непосредствен израз на свободолюбивия български дух, изблик на любов към народ и родина, стремеж да се обезпечи бъдещето на нацията. А това всъщност е стремеж към вътрешно духовно извисяване чрез опознаване на миналото и историята на българския народ, за да бъде обезпечено неговото бъдеще.

Просветното дело в България се разраства особено през последните 4-5 десетилетия на робството, макар то да е наричано от продали се български политици и „учени" турско присъствие. Църквите и училищата се появяват само благодарение на инициативата, материалната и морална подкрепа на българското население. Турската власт не само не съдейства, но в редица случаи пречи. Не малка отрицателна роля за възпиране на този процес изиграва гръцката патриаршия и нейните представители по места – гръцките свещеници, проводници на гръцката политика. Мотивите на гръцките владици за гонение на българските книги и българския език от църквите и училищата са посочени от свидетеля на тези тежки времена в българската национална история П. Р. Славейков. „Гръцките владици трябва всякак и всякъде,[74] цитира той наставленията на гръцкия (Вселенски) патриарх, да препятстват на разпространението на българските книги и да не допускат отварянето на български училища. Ако нейде поискат да си отварят училище, да им се предложи да си направят черква по-напред, ако се види, че не е възможно да се възпрепятства за отваряне на училище, тогава владиката да се погрижи той да се тури начело на работата, за да вземе училището в ръце и под негов надзор".

Поради отдалечеността на епохата и липсата на съхранени документи,

[74] П. Р. Славейков. Избрани творби. С., 1981, стр. 129.

днес е твърде трудно да се подреди пълна документална хроника на църквата и училището в село Еркѐч, особено за времето преди Освобождението. Въпреки това, събраните материали от книги, архиви и спомените на възрастните хора дават сравнително ясна картина за зараждането и развитието на движението за собствена църква и школо в Еркѐч.

Ако се позовем на цитирания по-горе разказ на преселени еркѐчани за живота им в Русия, то можем да заключим, че в Еркѐч е имало дървена църква преди голямото преселване през периода 1828-1832 година. В подкрепа на това предположение са и дадените от д-р Л. Милетич и неговия ученик Г. Георгиев данни в споменатите вече техни книги. Разпитаните стари хора също потвърдиха, че преди последното, трето, опожаряване на селото през 1828 г., в Еркѐч е имало малка черква, където се е помещавало и училището. Поп Киро бил свещеник и учител. До 1845 г., по думите на дядо Нейчо, еркѐчкото училище се е помещавало „където е камбанарията стаичка имало, там било школото. Децата си носели хляб, а имало и хора да вардят праз диня, когато еркѐчани са в къра. Пък по-рано са събирали да са учат на дядо Кръстьо в хамбара" (*).

През 1845 година с общите усилия на еркѐчани е построена съществуващата и днес църква. Вече беше съобщено, че в основите на църквата са положени хиляди яйца, с което се обяснява нейната устойчивост през годините. (За съжаление, 164 години след построяването църквата се руши и би било много тъжно, ако се допусне нейното рухване). За изграждането на църквата няколко еркѐчани са ходили чак в Стамбул, за да издействат разрешение за строежа. Тя е издигната в долния, ниския край на селото, за да не се вижда при влизане в селото, да не „бие на очи", макар че в селото „турчин не е замръквал, а който замръкне не осъмвал". Черквата е строена само нощем. Понякога турски шайки от съседните села Лопачлър, Палазлър и Кедиклър са правели набези и разрушавали изграденото. Еркѐчани не са се задоволявали само с възстановяване на построеното, а в отговор са предприемали ответни наказателни мерки като са разрушавали и пречели за изграждането на минаре на известната джамия недалеч от село Сини рид.

Трудностите, които срещат инициаторите за отваряне на българска църква и училище, свързани с получаване на разрешение от официалните турски власти, продължават и при набавянето на църковни и учебни книги и църковна утвар. „Дядо Куцар, на баба Тудора мъжа, когото заклали турците, и още двама души ходили да купуват черковни книги чак във Филибе. Парите са си крили в крачолите, защото хайдутлук голям бил тогава по пътищата" – разказваше през 1964 година дядо Нейчо(*).

Окуражили се еркѐчани от успеха и наличието на собствена българска църква и свое българско училище, укрепнала вярата им в бъдещето. Според казването на хората, свещеник и учител в новопостроената черква „най-напред е бил поп Дойчо". Но радостта на еркѐчани била непродължителна. Те били „наковладени" пред гръцкия владика в Въхело. И за свещеник, което означавало и за учител, бил изпратен от Поморие поп Синесий. Той извършвал църковните обреди на гръцки и искал да обучава младежите на четмо и писмо на елински език. Нещо повече. В изпълнение на предписанията на гръцката патриаршия да се преследват и изхвърлят както българските книги и език от църквата и училищата, така и да се унищожават всички български книги със светско и църковно съдържание, поп Синесий и владиката Василаки изгарят доставените с толкова труд в Еркѐч книги. „Твоят дядо Куцар ми казваше, разказва дядо Хрусаф, че

гръцкият Владика Василаки дошъл с коне и турски жандарми, ограбили черквата, изгорили книгите – туй било наскоро подир напарването ѝ" (*).

Заради посочените деяния и сторените зулуми на църковното дело в Еркѐч, жителите на селото си поговорили с поп Синесий по „еркѐчки", а се носи приказка, че в допълнение към побоя от „неизвестни" лица имало и друго – той бил съблечен гол и намазан с „еркѐчко миро" (смес от катран и човешки изпражнения). Поп Синесий не пожелал да остане повече в Еркѐч и напуснал пределите на това непокорно и диво паство, което при това говорело на някакъв непознат нему език. Той даже с учудване разказвал, че не се намерил в това „загубено" село нито един човек, който да знае или да желае да разговаря на езика на древната елинска култура. Този български еркѐчки Великден е описан от посочените вече автори Л. Милетич и Г. Георгиев в книгите им за еркѐчкия говор. За това неповторимо тържество на будния български дух на еркѐчани разказваха с възторг разпитваните стари хора (*).

Разбира се, трудно е всички тези събития да бъдат подредени по лета и месеци. Не може да се твърди, че след изгонването на гръцкия свещеник не е дошъл друг на негово място. Може би борбата за тържеството на българщината и на вероизповеданието на български език да е имала променлив характер. По-близка до истината е тезата, че това е първи и единствен опит на гръцката патриаршия да проникне и насади гъркоманство и елинска култура сред жителите на това древно прабългарско село.

Българщината окончателно взима връх около 1855-1858 г., когато в село Еркѐч пристигнал монах Паисий Габровски. Все още не е ясно как монах Паисий Габровски се озовава сред тези родолюбиви българи. Можем с голяма доза вероятност да предположим, че жителите на Еркѐч са търсили и в негово лице са намерили своя истински духовен пастир. Наред с това, твърде вероятно е известието за борбата на еркѐчани за проповядване на български език да се е разнесла сред църковните среди и монах Паисий Габровски да е пожелал да подкрепи патриотичния стремеж на жителите на Еркѐч. Той идва от Троянския манастир, макар да е известен с прозвището Габровски. и донася „История славянободгарская", чете я пред малки и големи, пред мъже и жени. Старите хора с умиление и гордост повтаряха неговите думи, превърнали се в девиз на еркѐчани: „Не се срами българино от рода си, коравият български юмрук и дух са ни запазили". Тези слова на еркѐчкия Паисий Габровски се родеят със знаменитите слова на автора на „История славяноболгарская".

Ето защо считам, че когато се отбелязва деня на будителите, трябва да се отдава почит и на продължителите на тяхното дело, да се разказва за техните следовници и да се споменават всички, които са работили на „ползу роду своему". Такъв будител и защитник на българщината, учител на малки и големи е монах Паисий Габровски. Неговата поява, над десетгодишният му престой и работа сред жителите на село Еркѐч оказват неоценимо влияние за националното и духовно израстване на населението не само от това село, но и на целия регион, предвид факта, че от Еркѐч са заселени над 60 села. На монах Паисий Габровски би следвало паметник да се издигне в село Еркѐч. Впрочем той е обезсмъртил името си с кръстените от него многобройни паисковци. И днес родът паисковци и името Паиско, Паиса, Паиска, Паис се срещат често в Еркѐч и образуваните от него села. Наред с духовната и просветна дейност монах Паисий Габровски е учител и на възрастните. А Петър Липчев – Питанак (у неговите родители е живял еркѐчкият Софроний Врачански), благодарение на получените

знания и продълженото образование в България и чужбина, след Освобождението става главен учител отначало в Поморие, където гръцкият владика го намразил и за да му угодят преместват Питанак по-късно в Айтос. Там възпитаникът на Еркѐч пак заема длъжността главен учител и остава такъв да края на дните си. „Мене той, Питанак, разказва дядо Хрусаф (*), ме учи. Сетне го повикаха у Вѫхело. Той взе много ученици и ги заведе там да се учат, но владиката го намразва, защото му се подиграл". С него, с Питанак се среща проф. Л. Милетич в Айтос, основно от него черпи сведения за Еркѐч и еркѐчани. Монах Паисий не само се грижи за духовното възпитание на еркѐчани. Той гледа напред в бъдещето. Затова изпраща на собствени разноски на обучение местния младеж Петко Дойнов, който след завършване на образованието си се завръща в Еркѐч и в 1870 година е ръкоположен за свещеник от владиката в Несебър. Така Паисий Габровски престоява в Еркѐч около 15 години, подготвя свои приемници и почвата за по-нататъшно развитие на българщината в Еркѐч и чак тогава се оттегля в Троянския манастир. Авторът положи много усилия, за да проучи по-нататъшната съдба на този голям български родолюбец, но уви – всички опити останаха пусти. Архивите на светата обител в Троян са изгорели по време на пожар.

На въпроса за началната дата на еркѐчкото училище е трудно да се отговори с точност. Наред с приведените по-горе факти и данни ще посоча и още нещо, което косвено потвърждава факта, че еркѐчани са имали училище още преди похода на генерал Дибич Задбалкански. През 1830 година, в резултат на големия бозгун, както вече бе посочено, много еркѐчани напущат родното си огнище. Двадесет еркѐчки семейства, тръгнали след руските войски, се отказват от далечния поход и се заселват в село Водица (Суджаскьой), Варненско, където заварват само шест турски къщи. Много скоро преселилите се еркѐчани отварят свое българско училище. Явно е, че те вече са изпитали насладата да не бъдат „слепи и неми", че са имали опит в организирането на училището. Понеже не открихме спомени, записки или описание за занятията в еркѐчкото училище, ще цитирам спомените от „Летописна книга на Ради Патронски", която се съхранява в училището на с. Водица (Едни бъдещи проучвания могат да покажат дали родът на Патроната от Еркѐч има родова връзка с посоченото лице. Това може да бъде направено само от представители на Патронския род. Ради Патронски е роден през 1860 г., завършва V клас във Варна и в продължение на 38 години развива народополезна дейност в родното си село Водица). Формата на обучение в килийното училище в село Водица е характерна и за останалите училища в района, в т. ч. и за Еркѐч. Обучението продължавало през целия ден и всеки ученик, пише Ради Патронски, носеше със себе си царевично брашно, от което учителят им приготвя качамак за обяд. Освен това всеки си носи възглавничка за сядане, а през зимата и дърва за отопление. След обяд учениците почиват и учат зададените уроци. През това време учителят е в кръчмата или на някаква църковна служба, изпълняващ длъжността на свещеник, църковен певец или писар. А понякога е и абаджия и си работи по време на обучението. Учителят се връща в училището късно след обяд, проверява усвояването на урока и разпуща надвечер учениците. Запознаването с буквите става на панакида (малка изгладена дъсчица), на която учителят написва с паче перо азбуката. Щом тя бъде усвоена, панакидата се изстъргва и тогава се написват различни срички като ба, ва, га и пр. След тяхното заучаване се преминава към наустницата. Този процес обикновено продължавал няколко години, след което учениците започват да се учат на писане. За времето си това представлявало

голяма трудност и ученик, който достигал до тази степен, си купувал дивит, който натъкнат на пояса го представял като „половин даскалче".

За изграждане на по-ясна и нагледна представа за тогавашната училищна обстановка ще цитирам описанието на г-н Райко Илиев Блъсков, учителствал в селата (Черковна) на Варненска област, където са разселени и еркѐчани. Следващите цитати са от книгата на Райко Илиев Блъсков „Спомени из ученическия, учителския и писателския ми живот.[75] „Училището, пише той, беше бордей, като всички бордеи, място надлъж 10-12 разкрача, нашир 5-6, до половин вкопан в земята. От половината нагоре един плет, измазан отвътре и отвън с черна пръст, отгоре покривът без таван, вън покрит с пръст и пръти, долу земята уравнена, покрай дуварите зимна трева. На двете страни по една дупка, наречена прозорец. В дъното на бордея огнище, над огнището такъв голям комин, изграден от пръте и измазан, щото един мъртвец с носилото можеше да се измъкне из него. Повечето светлина в бордея идеше из комина. Вратата на бордея беше направена също от пръти, измазана с гювежници. На другия ден бордеят биде очистен, двата прозореца закнижени, на вратата се развяваше една дрипава черга, която покриваше расторзите между прътито. На огнището гореше половин кола дърва, малко далеч от огнището две рогозки, приготвени за новите даскалчета, в горния кът до огнището една рунтяста козя кожа – седалището на учителя, на нея се отморих аз и се припекох срещу огъня. Вратата заскърцаха, даскалчетата прииждаха кое с баща си, кое с майка си, всяко приплещило торбичка с хляб и друго за ядене през деня. Аз ги посрещах и посаждах на търкало край огнището. В първия ден надойдоха 15 деца повечето сополиви и без гащички. Трябваше още в началото да ги залъжа с нещо по бъдещето им занятие, но с що? Букварче – где такова букварче? Но имахме си ние, тогавашните стари учители, свое учителско първоначално пособие и без пари и трайно. – За утре, деца, чувате ли: кажете на бащите си да намерят по една суха говежда плешка, да я остържат хубаво та да стане бяла като мляко, и да ми я донесете да ви напиша на нея „азбуки". Това пособие, ако и за сегашните времена да е чудно и смешно, но за тогавашните времена беше и сгодно и износно. Напишеш на ученика на равната изтрита страна на плешката азбуката, той улавя плешката от долната страна, която е прилична на дръжка, и учи. Замацат ли се буквите от честото показване с пръста (показалки излязоха посетне) умиеш или остържеш плешката и пак пиши на нея. А турското мастило тогава не беше скъпо; пера от патки и орли вред се намираха."

В такава обстановка се учат и еркѐчките деца. Училището е функционирало с известни прекъсвания. За резултатите от обучението можем да съдим косвено от определени факти. Така баща ми Ж. Куцаров разказваше за моя дядо Куцар: „Когато дошли руснаците те търсели хора грамотни, за да им помагат". Дядо Куцар, понеже показал приличен успех по време на проверката, т. е. успял да напише на пясъка името си, постъпил на служба при тях. Отначало той бил командир на групата еркѐчани, включила се в помощ на руската армия.

Учители в село Еркѐч са били поп Киро, монах Паисий Габровски, поп Петко Дойнов от 1870 до и след Освобождението, Петър Липчев-Питанак, Дойно Коенциту, Добри Вълков и други. През 1880 г., само две години след руско-турската война, в условия на немотия, недоимък и в границите на Източна Румелия, еркѐчани построили ново училище, „което е доста голямо и разделено на две поло-

[75] Райко Ил. Блъсков. Спомени из ученическия, учителския и писателския ми живот София, 1907 г.

вини, едната за момчетата, а другата за момичетата". За това свидетелстват запазените и до днес в двора на училището надписи на камък: единият гласи – Училище в Еркѐч 1880 г., а вторият – Българско Еркѐчко Девическо училище 1882 г. За желанието на училищното настоятелство и инициативността на учителите еркѐчките деца да познават най-новите издания и публикации на българските писатели свидетелства писмото – покана от 21 ноември 1884 година на училищното настоятелство на Еркѐч до Захари Стоянов[76] да помогне на училището с книги, списания и вестници.

През 1887 г., две години след Съединението на Княжество България с Източна Румелия, Константин Иричек, обикаляйки България, спира край Бяла река. Ето как той описва срещата си с жител на село Еркѐч: „Мъжествен и високо израснал еркѐчанинът в рунтав калпак и груби дрехи от мургава овча вълна седна без поздрав до мене на тревата, дялкаше си с костурата малка клечка, попита ме какво правя и накъде отивам и на моя въпрос сухо отговори, че кара шилетата на един касапин в Месембрия. За своето село Еркѐч каза, че има 200 (два'ста) къщи само български и че има двамина учители, след което стана и също тъй безцеремонно тръгна след своето стадо".[77]

Споменатият вече Георги Георгиев, посетил селото през 1906 г., отбелязва, че отначало училището имало I и II клас, че всички деца посещавали училището, а много са продължавали образованието си в Бургас, Айтос, Т. Пазарджик и Сливен. „Така Петър Липчев, бивш учител в с. Еркѐч, Нейка Липчева, негова жена, Станка Петрова, Кольо Стоянов, сега секретар-бирник в общината и Желязко Нейчев са свършили пети клас. Първият даже два месеца бил на запад да следва правото. Мнозина пък имат второкласно образование, добито в Еркѐч или града". Новите икономически условия, големите и непосилни данъци, наложени от властите, прекършват стремежа на еркѐчани към знание. Нуждата ги принуждава да заставят децата да им помагат, за да „вържат двата края". Със съжаление Г. Георгиев констатира през 1906 г., че „днес училището е почти празно" – момчетата не посещават, а момичетата достигат до второ или трето отделение.[78] Каква ирония на съдбата? 90 години след посочената дата училището опустява.

За да изгради читателят по-пълна картина за условията на работа на училището, ще цитирам цялостно рапорта № 8 на учителя Д. Рашев от 22 октомври 1889 г. до председателя на Еркѐчкото училищно настоятелство. „С настоящий си рапорт, пише Рашев, чест имам да Ви съобщя, Господин Председателю, че училището не може да служи за общинска канцелария, в която всеки ден из училищний двор се пречат по тридесет и повече селяни, не може то също да служи за канцелария на бирника, заради когото постоянно има караули и заради когото всекой ден пред училището се пречат с десятки: турци, българи, цигани и най-после училището не може да бъде място за изследване на разни крадци и тюрма за затваряне на същите. Това като Ви съобщавам, предупреждявам Ви, в най-скоро време или да премахнете канцеларията на друго място или пък да се отдели училищний двор от дворът на общинската канцелария, та по този начин да се избегне навалицата от вратите на училището или пък

---

[76] ТД „Държавен архив" Русе. Инвентарен опис на личен фонд, фонд № 12 К, Стоянов, Захари Далакчиев (1878-1909), л. 44.

[77] Константин Иричек. Пътувания по България. С.,1889, с. 810.

[78] Г. Георгиев, указ. съч. с. 176.

В противен случай, ще донеса на Господина Инспектора за надлежащо негово разпореждане"(*).

Може би за читателите, особено за родените или свързани с Еркеч, ще представлява интерес как учениците от селото са посрещнали двадесети век. Не може, обаче, да се направи сравнение как училището посрещна 21 век, тъй като то вече е закрито. За срам и позор, по време на прехода към демокрация, училището и неговото обзавеждане е разграбено, при това с участието или бездействието на кметовете. Техните имена няма да спомена, но хората ги знаят и ще ги запомнят като разрушители на училището. Обективно погледнато, те са могли поне да предприемат определени мерки, например да не настаняват там цигани, работещи в горското стопанство, които нанасят непоправими поражения на училищното имущество и дограма.

Ще цитирам „Испитна ведомост за учениците от II и III отделения, които са посещавали и са се явили на испит през учебната 1899/1900 г. при Еркечкото основно училище".[79] В документа са отбелязани 27 ученика, от тях пет са момичета. Няма ученик без много отсъствия. Оценките по български език са 4 двойки, 5 тройки и останалите добри. По закон Божи няма двойки. Срещу имената на пет от посочените 27 ученика са поставени тирета, което означава, че те не са атестирани. По възраст те са трима осемгодишни, десет са на 9 години, десет на 10 години и 4 на 11 години. Следват имената на учениците, като са дадени в посочената ведомост: Аврам Куцаров, Атанаса Икономова, Виня Алексиева, Велико Петров, Дойчо Желев, Добри Петков, Елена Стоянова, Злата Вълчева, Златин Душев, Кою Стоянов, Куцар Демирев, Лечо Липчев, Липчо Петков, Митра Желева, Милю Желев, Марко Тодоров, Никола Душев, Недю Липчев, Никола Марков, Петър Янчев, Петър Стойков, Стойко Стоянов, Стойко Желев, Юрдан Стоев, Желю Милков, Желю Кръстев, Кръстю Великов. В първия тримесечен рапорт № 50 от ноември 1906 година до инспектора на Бургаската учебна околия се дават следните сведения за училището в селото: подлежащи на обучение – 121, от които 49 деца от м. пол и 72 от ж. пол. Постоянно посещават школото всичко 72 деца, от които 44 от м. пол и 28 деца от ж. пол. Постоянните деца са разпределени на четири отделения с по една паралелка, от които I и II отделение се ръководят от учителката Ст. П. Паликарева, а III и IV отделение от учителя К. П. Паликарев. Записването на учениците е започнало от 12 септември и продължава до първи октомври. От всички подлежащи на задължително обучение „останаха незаписани само 26 деца" поради крайна бедност и по болест. Редовните занятия са започнали на първи ноември, като до тогава са повтаряли миналогодишния материал. Състоянието на училището е окаяно. Закупена е една печка за едната класна стая, заменени са счупените стъкла. Оплаквания има от незаинтересоваността и не загрижеността на училищното настоятелство, „което трябва насила да се застави, за да свърши нещо". Средствата училището получава само от „дугеня" – около триста лева годишно. Училищната покъщнина е бедна. „Училище, което има приход 270 близо 300 лева би трябвало да има доставени поне най-необходимите потреби. Тук би трябвало да спомена, че в класната стая на I и II отделение има съвсем негодни чинове, които нямат писалища и децата са принудени да държат плочите во време на писане в ръце си. Има нужда от една малка печка за в канцеларията, от една маса и най-малко 4 стола за сядане, поправка на качето за вода, която ще

[79] Окръжен държавен архив Бургас, ф. 717 К, арх. ед. 8, опис 1, л. 116

коствува не повече от 50 стотинки. Училищното настоятелство се оправдават с това, като казват, че приходът от дугеня за 1906-1907 год. бил изтеглен още миналата година и изразходван за поправка на дугеня, направена от бившия кмет К. Иванов; та сега наемателят на дугеня не давал пари. Класните стаи се отопляват от ламаринени печки, отоплението е удовлетворително. За прислуга в училището предоставиха такъв в края на м. октомври. Училищното настоятелство е далеч от мисълта да се грижи за училището, освен, ако бъде насила заставено. Учебни пособия няма достатъчно" и се изброяват нужните такива, с които следва да бъде снабдено училището.[80]

В заключение на раздела за школото в Еркѐч ще се спра на още два документа, от които личи отношението на околийските власти към учителите и тяхната роля в обществения живот на селото и региона. Д. Рашев бил три години главен учител и напуснал на 25 юли 1900 г., като причината посочва в своя рапорт.[81] От документа се разбира, че съгласно окръжно писмо учителите трябвало да стоят по селата и да помагат на контрольорите, „а полицията, която става дохожда няколко пъти в селото, ме заставя още днес да се махна и при това търси сгоден случай да ме отстрани от селяните и да се разправи по своему с мен". След като пита дали това е със знанието на училищните власти в Бургас, той заключава: „предпочитам да ме уволнят, отколкото да ми вземат здравето по сред бял ден в **свободна** (подчертано – Д. Р.) България и още повече, че това се извършва пред очите на преките началници на учителите". Вторият документ касае работата на друг еркѐчки учител. Околийският управител докладва в окръжното управление на полицията, „че Георги Вълчев от с. Еркѐч, учител, заедно с учители от други села, устроил митинг срещу десятъка в с. Бараклий (Оризаре) и произнесъл реч". Окръжният управител „донася министру просвещението" и с протокол № 2907 от 4 май 1900 г. Георги Вълчев-Еркѐчкия е уволнен.[82] В Окръжния държавен архив липсват данни за училището в Еркѐч през периода 1906-1944 г., които може и следва да бъдат събрани от все още живите свидетели и участници в учебния процес в селото. Същата констатация и препоръка важи и за църквата в Еркѐч, където поп Петко Икономов поп Дойнов работи до самата си смърт. Това се вижда от редовно водената книга за новородените и мъртвите. На 8 август 1925 г. поп Петко Дойнов предава регистрите на свещеник Манол Керемедчиев. По такъв начин празнотите в историята на училището и църквата ще бъдат запълнени и тя ще стане по-пълна и завършена. Още повече, че от няколко години в селото няма училище. Добре би било в това отношение да се запишат спомените на дългогодишния учител Златин Янков (или той сам да ги запише), за съжаление съпругата му Стойка и Иван Вощев си отидоха от този свят, без да оставят писмени свои записки. Това би могла да стори бившата учителка Марина Вощева, а новоизбраният кмет Неко Стоянов може да инициира други еркѐчани да запишат всичко онова, което знаят и помнят, свързано не само с училището, но и с обществено-политическия живот в Еркѐч в по-ново време. Същата констатация и препоръка се отнася и важи за още редица други еркѐчани като Желязко Тодоров, бивш дългогодишен председател на съвета, преселени в Поморие еркѐчани, Кръстинка Кръстева, дългогодишна служителка в съвета и други, живеещи в Еркѐч или преселили се еркѐчани в други села и градове.

---

[80] Пак там, л. 42.

[81] Окръжен държавен архив Бургас, ф. 717 К, арх. ед. 8, опис 1, л. 117.

[82] Пак там, л. 118.

РОДЪТ НА ГЕОРГИ РАКОВСКИ Е ОТ ЕРКЀЧ

Всеизвестна е констатацията на Захари Стоянов, че свободолюбивият български дух се ражда, развива и достига апогея си в Балкана и в населените места, разположени в лоното на планините и непроходимите гъсти гори на България. Примерите са свързани с имената на нашите национални герои Васил Левски, Христо Ботев, Георги Бенковски, Любен Каравелов, Захари Стоянов и редица други. Историята на Еркѐч е поредното потвърждение на мисълта на автора на „Записки по българските въстания". Конкретен израз в случая е родословното дърво на революционера Г. С. Раковски, чийто корен по майчина линия произхожда от Еркѐч.

За Георги Стойков Раковски, този голям български революционер, дипломат и журналист, поет и философ, е писано много. Искам да припомня някои факти, свързани с рода на Раковски, тъй като, от една страна, малцина, даже историци, знаят че родът му по майчина линия води началото си от Еркѐч. От друга страна, книгите за родословното дърво на Раковски са станали библиографска рядкост.[83] „Както повечето стари български родове, пише Д. Мамарчев през 1935 г., тъй и родът на Мамарчовци води своя произход в миналото, до там до дето се намират сведения по семейни предания, от недрата на Балкана, около който вече в продължение на повече от 20 века се е крепил и съхранявал духът на българската народност. Всъщност, родственият прякор на тази многобройна фамилия от семейства, живите потомци от която понастоящем са разпръснати по цяла България, а даже и в чужбина, е Мамарците, който води своето начало от думата мамарец, название на едно живо, пъргаво и неуморимо малко насекомо, което живее и бързо се движи в чистите и бистри балкански води".

Георги (Сава) Стойков Раковски е издънка на Мамарчовския род. Като известен праотец на този род се знае Ради Мамареца, родил се и живял в село Еркѐч през първата половина на XVIII век до 1750 г. В мерата на Еркѐч са били прибтени стадата на Ради Мамареца. Той е бил заможен еркѐчанин, същевременно е бил и пазач на Хемските порти, а според някои сведения Ради Мамареца е бил началник на караула.

Поради зачестяването на турските зулуми и преследвания, Ради се преселва в Котел. Той има син Стойко, роден 1750 г. Стойко има трима синове и две дъщери. Третият му син е Георги Стойков Мамарецът, известен като капитан Георги Мамарчев, бил на служба в руската армия, участник е във въстанието, известно като „Велчева завера", заточен на остров Самос, където умира.

По-малката дъщеря на Стойко на име Руса се оженва за Стойко Папаза от село Раковица, недалеч от Котел. Третото чедо на Руса и Стойко е бил Сава Стойков Попович, известен под името Георги (Сава) Стойков Раковски. Фамилното име Мамарчов е стъкмено от бъдещия поет. Изглежда за благозвучие Раковски е предпочел да употреби името Мамарчов вместо Мамарецов или обикновеното Мамарецът. Възхитен от военните подвизи на вуйчо си, капитан

[83] Димитър Мамарчев. Звезделин Цонев. Родословията на трима дейци от заверата в 1835 година. С. 1935.

Георги Мамарчев, бъдещият Велик Българин взема неговото име, а фамилията си получава от родното село на баща си Раковица. Етимологията на думата раковица е свързана с местното наименование на малки водни живинки, които се въдят в бистрите планински извори и кладенчета. В Еркѐч ги наричат магарци. Те са плоски, бързоподвижни и с многобройни крачета. Няма овчар или човек, свързан с кърската работа, който е пил вода от изворче или кладенче и да не е виждал описваните по-горе магарци. Село Раковица е наречено така по наименованието на описаните водни живинки, наречени раковици.

Най-големият син на Стойко Радев и вуйчо на Георги Раковски е Ради Стойков Мамарецът. Той се върнал в Еркѐч, наследил дядовите си имоти и се оженил за еркѐчанката Марина. Те са имали синове Стоян, Стати, Петър и Митьо. По време на преселването в Русия, през руско-турската война 1828-1832, роднините на Раковски в Еркѐч също се преселват в Буджак. Те не могли да привикнат с равнината, а и тяхната майка постоянно ги молела да се завърнат в Еркѐч, за да може да я погребат в родното ѝ село Еркѐч. Те наистина се връщат, но поради появилите се размирици не стигат до Еркѐч, а се установяват в с. Юшенли (Ботево), Русенска област.

Дядо Хрусаф също разказва за еркѐчани, които осем години живели в Русия, но се върнали в родното си село и пак поради размирици живели в местността Синяза. „Дядо Стоян, на баба ми брат, баба Недялка и други още ходили в Русия. Баба Мара ми разправяше: „Минахме Дунава със салове, осем години там живяхме". Върнали се подир амнистията и живели в Синяза – баба Мара, сестра ѝ Вълкана, Дафина и други. Нашият род е живял в Синяза".

Всички издънки от рода на Мамарците са се отличавали с едър ръст, физическа сила, всички са били черноoки с големи засукани мустаци. Те са били известни пехливани и са участвали в местни и районни състезания по борба на сборовете. Тяхната слава и известност стигнала и до Варненския валия. Пратил пашата покана до четиримата известни борци Стоян, Стати, Петър и Митьо. На поканата се отзовал само Митьо, въпреки предупрежденията, че ако надвие „баш пехливанина" на пашата, то ще си навлече голяма беля и гнева на турското татарско население, събрало се да наблюдава това любимо за турците спортно състезание. Еркѐчанинът Митьо се борил и надвил най-силния турски борец. Пашата спазил обещанието си, поздравил го с победата, връчил му полагащата се награда и пуснал Митя свободно да се завърне.

В предание и в еркѐчка песен се разказва за по-друго развитие на нещата и за по-нататъшната съдба на прочутия борец. Стари хора разказват, че Митьо се борил облечен срещу намазания със зехтин турски пехливанин. На въпроса защо не се съблече, той отговорил: „То ако ще бъде и с абата ще бъде". Митьо хванал съперника си, вдигнал го над главата си и го забил в земята. Той не се съблякъл, защото предчувствал бедата и искал да бъде готов бързо да бяга. Еркѐчанинът бил нападнат извън Варна от недоволното турско население. Песента разказва, как Митьо моли и вика своите братя за помощ, обръща се към тях с въпроса къде са да чуят, да чуят и дойдат, да дойдат и да му помогнат, от турци да го отърват.

В заключение към този раздел от нашия разказ за Еркѐч искам особено да отбележа радостния факт, че много родове и хора от селото и преселници желаят и се наричат продължители на рода на Раковски. За да бъде уточнено и научно доказано в кой от многобройните еркѐчки родове тече кръвта на бележития български революционер и поет, следва да бъде направено родословие

на еркèчките родове от 1830 година насам. До тази дата авторът е изготвил описание на тогавашните еркèчки родове, което може да бъде сравнено с имената и родовата връзка на еркèчките родове след тази дата. Сравнителното бъдещо изучаване на този въпрос може да покаже кой род и конкретно кои лица могат да се считат за продължители на рода на Георги Стойков Раковски по майчина линия. Посочената задача е обемна и трудна и не е по силите на отделен човек, а на инициативни представители на всеки род. Подготовката на родословно дърво ще подпомогне и работата по организиране и провеждане на родови срещи, каквито вече се провеждат: рода на Кесите, рода на Куцарови, на баба Руса, на Опърлаците и други.

ПОСЕЩЕНИЕТО НА ВАСИЛ ЛЕВСКИ В ЕРКѐЧ

Преди всичко искам да започна този раздел от разказа си за село Еркѐч с думите на Иван Вазов: „От всички наши първи революционери само един Левски може да печели от всяко разчопляне на неговия живот". Една от любимите песни на Апостола е свързана с еничарите, с набирането на малки момчета от българските семейства. За еркѐчани също мъжката рожба, мъжкото начало в живота е свещено. Затова момчето е възпято в песни, предания, на него е посветен и празник петльов ден.

Животът на този велик българин, баш комитата, както са го наричали турците, е свързан и с историята и живота на Еркѐч и еркѐчани. Същевременно, напълно разбирам изложените от опонентите мнения, по време на обсъждане на книгите за Еркѐч, че Васил Левски не е посещавал този край на нашата родина и че всяко българско населено място би желало да бъде посетено от Апостола на свободата. В този си стремеж често хората са разказвали желаното за действителност и по този начин са се раждали легенди и предания за посещения на Васил Левски в различни селища на България. Да, така е!

Даже ако приемем подобна хипотеза за вярна, то аз бих попитал: нима Кемал Ататюрк, роден в Гърция, бидейки дълго време на дипломатическа служба, в т. ч. и в България, е успял да посети всеки град, всяко село и всяко населено място в Република Турция, та навсякъде са издигнати негови паметници, създадени са музеи с отделни вещи на известния турски реформатор, разказват се подробности за визитите на бащата на турците във всяко населено место. Нима от тази всенародна любов образът на Кемал Ататюрк е помръкнал?

И още нещо в предварителен порядък бих желал да подчертая. В раздела за църквата и училището в живота на Еркѐч вече отбелязах огромната роля на Паисий Габровски за Възраждането на селото и региона на Североизточна България. Напълно е допустима възможността Васил Левски да е научил за родолюбието на еркѐчани чрез този монах, който е пребивавал в селото и района 15 години. Отчитам историческия факт, че Паисий Габровски е дошъл в Еркѐч от Троянския манастир и след приключване на мисията си през 1870 година се е завърнал пак в същия манастир. А и на децата са известни ролята и мястото на тази света обител в живота и апостолската дейност на Васил Иванов Кунчев в България. Нима е възможно Паисий Габровски да „живее" под един покрив с Васил Левски и да не му разкаже за ученолюбивите и родолюбиви българи от това древно българско село. Нима е възможно този родолюбец, отдал сили и средства за Възраждане на Еркѐч, така бързо да забрави своите боголюбиви во Христа чеда. Още повече че събитията, свързани с Еркѐчкия Великден бързо се разнасят и предават от човек на човек. При това сам Апостолът на свободата е търсел всевъзможни начини за разширяване на дейността на Българския таен революционен комитет. А още по време на турското робство Еркѐч се прочува със своята непокорност, със свободолюбието на еркѐчани и неподчинението им на турската официална власт. Еркѐч притежава всички обективни предпоставки, които Апостолът на свободата съзира и използва възможностите на еркѐчани за свободолюбивото дело.

Апостолът на свободата е кръстосал няколко пъти България, но в село Еркѐч е идвал само веднъж – през пролетта на 1871 година. Според думите на поп Петко Дойнов, казани пред дядо Хрусаф, Левски е дошъл в селото по Велики пости. Толкова години са изминали оттогава! Това важно събитие не е регистрирано писмено. Поп Петко е живял до 1927 г., но никой не е записал неговите спомени, а и той не бил разговорлив на тази тема и не всичко е разказвал, „защото е положил лично клетва пред Дякона". Истинските причини за „мълчанието" на поп Петко може би са свързани с разочарованията след Освобождението, неясните политически промени и неверието на еркѐчани в официалната власт. Еркѐчани са силно разочаровани от бавното или почти никакво развитие на селото в рамките на Източна Румелия: продължават турските нападения и само неимоверно се увеличават данъците. Така че всички събрани сведения за посещението на Васил Левски в Еркѐч са от втора ръка, а не от непосредствения участник – еркѐчкия свещеник.

За сега в литературата, а и сред разпитаните стари хора, се оформят две мнения относно пътя и мястото, откъдето е минал Васил Левски, за да дойде в Еркѐч. Първото е, че Апостолът е дошъл откъм Сливен, Карнобат, Айтос. Караулът му останал на Балиова чука (височинка западно от селото), а Левски и още един-двама души влезли в селото. Второто е, че е дошъл откъм Бараклий (Оризаре), минал през Садната (местност на юг от селото).

От спомените на хората и писаното досега в печата става ясно следното: Апостолът и другарите му са дошли в Еркѐч след обяд, турско време икиндия и са отседнали в дюкяна. Облечени са били като френски търговци и се представили, че изкупуват добитък за турския аскер. След като отпочинали и разбрали кои имат повечко едър и дребен рогат добитък, се отправили към къщата на попа, който имал няколко добитъка за продаване. Срещата им с еркѐчкия свещеник станала по пътя, близо до мястото, където днес е фурната на бившето ТКЗС. Заедно отишли в къщата на поп Петко Дойнов. Влезли в хлява (обора), огледали добитъка, направили пазарлъка и влезли да хапнат на втория кат. След време другарите на Левски излезли от къщата на попа, като заявили, че ще търсят добитък по другите къщи.

Дяконът се открил пред попа. След двучасов разговор, Петко Дойнов изрекъл свещените думи на клетвата. С кръст в ръка под строгия поглед на Апостола и кръстосаното оръжие поп Петко обещал да запази в тайна разговора. След това той събрал по-заможни хора, заклел ги и им обяснил, че за нуждите на борбата са необходими средства. Има различия по въпроса колко пари получил Левски от селото – 20 или 42 златни турски лири. Веднага изниква въпросът откъде у тези бедни еркѐчани толкова пари. Разпитаните стари хора твърдят, че поп Петко Дойнов, по-точно неговият чирак дядо Демир Юшката, намерил имане в Халахурската торница. „Тейко ми казваше, разказва Трендафил Стоянов"(*), че парите, които взел Левски от поп Петка баштън (първо) ги намерил дядо Демир, на Юшката дядо му, син на Демир Радев, в Алтакириме, Халахурските торници. Били туряни /поставени/ в едно дърво, то прогнило в корените и паднали 4-5 парчета. Димирчиту ги вижда, взема ги, ма ни ги познава. Отива си в село, той бил чирак у попа, и занася парите и му дума: „Петко, аз намерих тези колеленца, виж ги какви са, да еба кореня му, намерих ги до кашлата. Попът му рекъл: дай ми ги за спомен, те нищо не струват и му дава пет сребърни пари. Вечерта попът направил кърмило, слага една брадва в кърмилото и посред нощ вдига дядо Демир и му дума: хайде да идем да накърмим

овцете. Дядо поп извадил едни дисаги пари оттам"(*). Някои от старите хора си спомнят, че за намерените от поп Петко Дойнов златни пари е знаело едва ли не половината село, че Васил Левски бил научил за тези пари и бил притиснал еркѐчкия свещеник. Тази теза също се изтъкваше като причина защо поп Петко не е разказвал подробности около идването и пребиваването на Васил Левски в Еркѐч – не искал да разказва за намерените златни пари, които по право принадлежали на неговия овчар.

„Левски дохожда, обясняваше дядо Хрусаф(*), защото търсел корави българи, за да основе комитет и събере помощ. Било е по Велики пости. Пред попа се открил, иначе много се пазел. Левски заклел попа, явен комитет не можал да направи, таен може да е имало, ама попът не казваше. Един път взе да разказва, че събрали и му дали към четиридесет златни пари, ама ние лапандаци – кой ще запомни". Намирам за необходимо, наред с думите на дядо Хрусаф, да предам записаните от мен спомени на Янко Друмев. „Левски е дошъл с още двама души. Като дошли, престорили се че са френски търговци. Левски отишъл при поп Петко. Като останали сами да разговарят, Левски му рекъл: „Ти си поп, а аз съм дякон. Левски съм. Ще сбирате помощ за оръжие. Въстание ще има". Сбрали и му дали пари. Един път идвал, щял да дохожда още един път, ама не дошъл. Туй попът ми гу казваше, самичкият поп". Частично разказът на бай Янко може да се прочете в раздела „Стари хора разказват", а пълният оригинален текст се съхранява, както и всички други разкази като скъп спомен за моите прекрасни събеседници и ще бъде изложен в бъдещия музей в Еркѐч.

Съществува мнение, че е намерена разписка у Апостола след залавянето му, но всички опити да бъде открита останаха пусти. На въпроса дали е образуван комитет не може да се отговори с положителност. Даже и да е имало комитет, то той не е извършил такава работа, от която да са останали трайни следи. Вярно е, че попът на Еркѐч и още няколко души били посветени в тайната на готвения бунт. Разказът за идването и престоя на Васил Левски в Еркѐч има различни окраски. Разказват, че когато става дума поп Петко да се включи в таен комитет, то той попитал как това се съгласува със службата на Бога, Левски отсякъл: „Ти си поп, аз съм дякон и по-добре зная тези неща!" След като се изяснило, че еркѐчкият свещеник трябва да оглави новосъздадения комитет, то той пожелал да бъде ръкоположен за такъв. Дяконът отговорил: „Като дякон, аз те ръкополагам!" Разпитваните стари хора бяха единодушни, че Васил Левски идва в Еркѐч, защото „търсел корави (истински) българи".

В допълнение към казаното ще отбележа, че въобще за идването на Левски в Еркѐч са писали мнозина. Разказът на г-н Енчо Маринов[84] от с. Карагеоргиево, Айтоско, се основава както на спомени на стари хора, така и на биографичните бележки на Паруш Иванов, сестрин син на Иван Карагеоргиев, четник от четата на Христо Ботев. „От Айтос Левски и Иван Димов, пише посоченият по-горе автор, тръгнали за село Еркѐч (Козичино), като минали през с. Кюпеклии (Пещерско) и отишли в с. Орман (Горица). Там преспиват у свещеник Ангел, с когото на другия ден отиват в с. Еркѐч и отсядат у свещеник Петко Дойнов, на когото отначало Левски се представя като закупчик на добитък, а впоследствие се открива. Там са направили събрание, на което са присъствали: Желю Опърлаков, Друми Долапчиев, Стою Лечев, Рою Лечев и др. Събрали са за делото 50-60 звонка. От Еркѐч Иван Димов се връща обратно за Карнобат, а Левски и

[84] Енчо Маринов. Бил ли е Левски в нашия край? В. „Черноморски фронт", бр. 1220/19.02.1982 г.

поп Петко Дойнов са отишли до с. Голица (Варненско) при поп Йорго... Своите твърдения Паруш Иванов подкрепя също с едно писмо от общината в с. Еркѐч с дата 05.01.1961 г., в което се твърди, че в селото е известно, че поп Петко Дойнов е приемал у дома си Васил Левски, който е дошъл в селото от Айтос през Пещерско и Горица. Когато Левски си отива от селото, то селяните запитали свещеника: „Е, дядо попе, и с тебе ли не стана пазарлъка?" попът отговорил: „Стана, чеда, стана хубав пазарлък. И скоро ще научите за него". В интернет публикация се посочва: „Негова главна задача сега е да изработи устав, да слои в една организация създадените до сега комитети и да разшири мрежата до всяко село и до всеки град в цялата страна. Някои сведения говорят, че дейността на Левски е засягала и Черноморието, като при една от обиколките си той установил контакти в селата Еркѐч и Голица"[85].

В заключение на разказа за посещението на Васил Левски в това древно прабългарско село, ще посоча следния факт. В Еркѐч е широко известна и се пее на „дълга маса" песента за Васил Левски. Спомням си с какво умиление по време на веселби еркѐчани молеха да им бъде изпята песента за „Лехски", която гласи: Провикнал се е Васил Левски от черно бесило: /„Сбирайте се стари и млади, моми и ергени, / да зачуйте барем една, една песенчица – / тази песен, що аз пея, млади не веселя. / Слънце ясно, слънце красно, не грей прибери се. / И ти ясна месечинко, бягай удави се!"[86]

Добре би било, наред с паметниците на Левски в душите на хората, да бъде издигнат в Еркѐч подобаващ паметник на Апостола на свободата, който да напомня за пребиваването на Васил Иванов Кунчев в това древно прабългарско село.

---

[85] http://users. cjb. net/vasillevski/biografia1.html (към март 2008 г.).

[86] Песента е записана според изпълнението на Коста Великов Куцаров, роден в 1939 година. Текстът на песента често се променя и допълва от различните изпълнители.

ХАРАКТЕРИСТИКА НА ЕРКÈЧАНИ И ТЕХНИЯ БИТ

Характерът на еркèчани, еркèчката култура и феноменът Еркèч като цяло се формират в пределите на специфичен географски район. На север той е ограничен от най-величавите в този край възвишения, известни с името Голежи. От южната страна село Еркèч е отделено от останалия свят от югоизточните разклонения на Стара планина. В този като че ли затворен кръг се формира, утвърждава и закалява характерът на еркèчани. Влиянието на планината, на величествените вековни гори допринася не само за зараждането и развитието на еркèчката духовна култура, но играе огромна роля за физическото оцеляване на еркèчани. Заобикалящата ги природа и климат предопределят поведението на еркèчани, играят важна роля при изграждане на техните жилища, облеклото, поведението през седмицата и сезона, начините на хранене, на работа – с една дума, всички предприемани от тях стъпки максимално съответстват на заобикалящите ги физически и географски условия. Именно подобна тактика и поведение допринасят за оживяването и увеличаването на рода еркèчки-български. Всяко друго поведение води до възникване на сложни проблеми и не отговаря на здравия смисъл на тези архи земни и практични хора. Затова е важно да оценим и разберем в какви условия се изгражда и оформя характера на еркèчани. Затова еркèчанинът уважава и пази природата, милее за гората и планината, разговаря с нея, пее своите песни сред гората, тя го обича и пази и той ѝ отвръща със същата обич и преданост. Значението на планината за еркèчани е не само в това, че тя ги изолира от останалия свят и ги пази от злите очи на врага. А може би и в това, че от посочените възвишения тръгват реките: Еркечката река, Голишката река, Старгальница, Ликарница, река Двойница, Бяла река и редица други рекички и поточета, които влияят животворно върху целия регион. Впили поглед в плаващите сиво гривести облаци над Еркèчкото Голямо и Малко градище, Голежите, Ярамаская, Дапча, Калиндеря, Ортото, еркèчани са взимали първите си уроци по естетика, израствали са духовно, сливали са се с природата, учили са се да я разбират и прилагат в ежедневния си живот естествените природни закони. Гордият Балкан, вековните гори и свободата са укрепили и подсилили у еркèчани буден и свободолюбив български дух. По този начин у тях се оформят черти на характера като буйност, гордост, непокорство, решителност, смелост и хитрост. Най-силно развито е чувството за особена гордост, съчетана с достойнство. Ако отнемем достойнството и гордостта на еркèчани, то те ще загубят своята идентичност. Без самочувствието че превъзхождат поробителя, че могат да го надхитрят и победят, еркèчани не биха се съхранили през вековете, за тях нямаше да пишат изследователите, нямаше да бъдат предмет на проучване. Така изолирани сред суровата и дива балканска природа, еркèчани отхранват у себе си балканджийски нрави и развиват особен говор. Еркèчани, в думи като мъж и дъжд, произнасят вместо „Ъ" широко „Е", по-близо до „А", като се чува звук, подобен на първите звуци на дете, кога плаче или агънце, кога блее. Характерното е, че те удължават и приповдигат гласа си при всяка гласна. Затова битува мнението, а и изследователите на Еркèч отбелязват, че еркèчани когато говорят като че ли пеят (По-подробно по този

Въпрос виж въведението към раздела за еркèчкия говор).

Еркèчани са познати на околното население с името „кавадаря" и „вайковци". Тези прозвища са свързани с използването на думата кавадарь, вместо другар, приятел. А също и с възклицанието „ва", което се прибавя едва ли не към всяка дума: „Къдя ходи ва?" „Како правиш ва?" „Ей, батьоо, яла вай, яла ва, тейку умря ва!". В древното българско село Еркèч има един единствен паметник, който се намира в центъра на селото, на най-важното място, на хорището. Паметникът е от по-ново време, тридесетте години на XX век, отразява действителна случка. Паметникът изобразява кон, който влачи еркèчанка. Далеч съм от мисълта да правя каквато и да е аналогия с обожанието на конете от древните българи и тяхното изобразяване по скални масиви. Но фактът си остава факт. Много събития е имало в живота на Еркèч през многовековното му съществуване, но само конят се е оказал достоен да бъде изобразен и фиксиран на паметник в средата на селото. Може би това е скрит отзвук за ролята и мястото на коня в живота на прабългарина. В Еркèч, където времето и годините са застинали, не са записани на книга и не са получили друго материално изображение много други по-важни събития. Този паметник-разказ, като че ли не е написан от еркèчани, а от самият Йордан Радичков. Когото и да попитате ще ви разкаже историята за коня и Еленка мома хубава. Еркèчани са създали и песен по този повод, в която се разказва как Еленка, изпълнявайки поръката на брат си Стоян, повежда коня да го пои. По-малкото ѝ братче пожелава да бъде качено на коня, за да се поноси. При навеждането си да го вземе, Еленка мушнала с хурката си коня между краката, той се подплашва и я повлича, като я влачи от хорището до селския магазин (днес там е кметството). Когато успяват да спрат коня, тя е вече мъртва, а братчето ѝ остава живо. Соня Кънчева промени, може би за благозвучие, името Еленка на Янка и направи песента известна в цяла България като „Янкин брат Янки думаше".

През 1906 г. Г. Георгиев констатира в посоченото вече изследване: „Всички еркèчани, в това число и голичани, правят впечатление със своя консервативен дух, ниска култура и първобитни нрави. Те много малко се влияят от живота на околните градове и продължават да живеят тъй, както са живели преди 100 – 150 години техните деди и прадеди". Въпреки цитираната констатация, можем да кажем, че промените в икономиката и политиката са се отразили и се отразяват и върху еркèчани. Къщите им вече не приличат на описаните от посочения автор. Няма и следа от слама, пръти и саз в къщите на еркèчани, които са от тухла, на един, два или рядко на три етажа. Таваните и стените се измазват с вар от самите стопанки или от майстори. Мястото за изграждане на къщата вече не се определя от самия стопанин, а от съответните служби. Младите хора вече не знаят какво е това дайма и за какво е служела, тъй като навсякъде са построени нужници. Мой земляк разказваше, как задал въпрос на събрани на земляческа среща еркèчани – какво ни свързва всички нас? И отговорил: Даймата! Всички еркèчани са тръгнали от даймата, но вече не знаят какво е това, тъй като ползват модерните тоалетни, гърнета, бидета. А даймата е била старата еркèчка тоалетна, обикновено зад къщата, под навеса. Целият навес служи за тоалетна и няма нужда от почистване, тъй като многобройните домашни животни, най-вече кучетата, са почиствали начаса този древен пра образ на нужника. Въпреки този видим прогрес, все още са запазени наименованията на отделните стаи. И днес в Еркèч вие ще чуете названия, които са от старо време: пруст (коридор, антре), на стената в пруста все още стои

пульцать, на която се набучват „ключовтя", а на тях пък се окачват „котлитя" – бакърите с вода; занца – килер, място за цялата домашна покъщнина.

Покрай известните лоши качества, каквито са кражбите на добитък, еркѐчанинът притежава и много добри качества. Такива са неговата симпатия, гостолюбие, смелост, самоотверженост. Той защитава своите права и свобода по всякакъв начин. „Освен това, еркѐчаните, – продължава Георгиев, се отличават с рядка физическа здравина и балканска красота. Те са едри, с широко и красиво лице, пъстри или черни като въглен очи, особено у жените, които са много красиви, хубави, яки и стройни. Във всичките им движения се забелязва решителност. Мило впечатление правеха старците дядо Мирьо, дядо Байчо, дядо Демир, дядо Марин и др., които на преклонна вече възраст продължаваха да ходят на нивата да жънат или пиеха в кръчмата вино и ракия в голямо количество и весели пак, здраво стъпвайки на крака си отиват у дома. А баба Драгуша, майка на 7 сина и на толкова дъщери, на сто и пет годишна възраст миеше съдове и шеташе в къщи като млада булка или седнала до огнището предеше тънко, като на млади години. Тя много хубаво вижда и приказва, но е забравила много от прежните събития". Умът е неотделим атрибут от характера на еркѐчанина, от неговия талант да наблюдава, да открива своите слабости и да се надсмива над себе си и другите. Бързата умствена реакция на еркѐчанина е родила много сентенции, които читателят ще срещне в раздела за еркѐчкия хумор. Еркѐчани не остават длъжници никому, пък било то „началници", партийни функционери или големеещи се люде. Еркѐчани не са многословни. В една тяхна дума се съдържа натрупания многогодишен опит на поколенията, често явление е еркѐчани да сведат до нула многочасовите речи на пратеници „отгоре". Еркѐчани са мъдри хора, тъй като мъдрият човек запазва здравия смисъл и в дни на щастие и в дни на мъка. Нека припомня отговора на еркѐчанина на съобщението в разгара на сватбата „дядо умря" – „затворете катоя и сложете катинар да не влезе някой да се стресне, пък той няма да избяга, ще го погребем като свърши сватбата". Наред с всички други качества, еркѐчани са и потайни хора: те навярно се ръководят от стария канон, че най-опасният враг е този, който познава твоите слабости. Тежките години на робството, борбата за оцеляване развиват, наред с останалите положителни качества от характера на еркѐчани и съпричастност, участие на всички в преодоляването на бедата. Не мога да забравя думите на старата еркѐчанка: когато турците взели всичкия багаж на баба Митя, та нямало с какво да завие децата си, то се събират жените от село Еркѐч и ушиват голяма завивка за цялата челяд на Патроняата.

Както подчертава първият изследовател и автор на книги за Еркѐч проф. Л. Милетич, еркѐчани са известни като отлични колонизатори. Те завземат изоставени по време на размирици и война села, постепенно превземат и побългаряват в мирно време села и селища в Черноморска България. Техните корени днес са в Русия, Украйна, Молдова, в други държави на ОНД и в многобройните вайковски села. Редно е да поставим въпроса, който поставя и Лев Гумильов: кое и какво кара хората да се разселват? Не е ли това пръст Божи? Не е ли това Духът Прабългарски, който кара еркѐчани да възвърнат българския характер на местата, където са живели техните деди? Главното оръжие на еркѐчани в това отношение е правенето на деца. Еркѐчанката ражда докато може. Братовчедка на моята майка имаше 16 деца. Най-големият ѝ син, който работи на ж. п. гара в Бургас и очаква внуци, при гостуване в Еркѐч, казва на майка си: „Мале мо, докога пеленачета ще гледаш? Не ти ли омръзна дребни деца да ти

дърпат Врахамя? Пък и аз Вече Внуци чакам!" През 1926 г. В Еркѐч има 62 новородени деца, като само 7 от тях са останали В селото. От посочените са се преселили В Поморие – 23, В Несебър – 7, В Айтос – 5, В Бургас – 6, а останалите В област Варна и община Поморие.

Еркѐчани се отличаВат от останалите селяни и по своето облекло, което Все още пази неповторими елементи от предишната еркѐчка носия. Темата за еркѐчката носия е Все още неразработена от учени и изследователи, Все още не са разкрити В цялост душевната хармония и естетическата красота, Втъкана и Вплетена във Всяка дреха и шевица на еркѐчани. Има и още нещо. В Еркѐч любовта към момчето, към МЪЖКОТО НАЧАЛО В живота е издигната В култ. В полза на това твърдение говорят фактите от живота на еркѐчани и техните песни и обичаи. Петльов ден е празник на майката, родила момче, но се утвърждава и прославя именно момчето, бъдещият мъж-закрилник. Даже В песните на най-тържествения празник на девойката – лазари този мотив тържествува. Тук ще спомена една от най-лиричните и прочувствени песни „Сиви гриви гълъби". Певецът се обръща към гълъбите и ги пита като летят далече дали са видели какво прави царицата. И според техния отговор, тя също е родила момче, на което се радва, грижи се за него както Всяка еркѐчанка, пее му песни и му шие шапчица „от девет Върви алтъни". Този мотив намира място и В ежедневието на еркѐчанки. Спомням си как неволно подслушах и записах съвета на моята комшийка баба Кераца към заобиколилите я млади невести: тя ги учеше как те трябва да действат, за да не им изневеряват мъжете. Възрастната жена ги учеше: „Още като се събудиш сутрин трябва да издоиш мъжа си и той цял ден ще мисли за тебя".

Еркѐчани знаят, че образите на човека живеят и след неговата смърт. Оттук и стремежът им приживе да оставят за себе си хубав спомен като средство след физическата смърт да продължат живота на своята душа. В това отношение следва да подчертая друга тяхна забележителна черта – стремежът им да правят чешми за обществено ползване, да облагородяват диви круши из горите, с една дума да творят добро. От къде идва този философски поглед към живота? Може би еркѐчани са разбирали човешката предопределеност – щом си се родил, то непременно ще умреш. Съграждайки дела за общо ползване, те може би са искали да оставят добър спомен за себе си и за рода си. С това може да се обясни тяхната любов и Вярност към съграденото от бащите. Еркѐчанинът, направил чучура В Селската река, когато се изселва, подарява своя нива на Стоян от Узунския род (който живее близо до извора), срещу задължението да поддържа чешмата В изправност. Когато Стоян умира, той също предава безплатно същата нива и то с условие да се полагат такива грижи за чучура, та от него Винаги да тече бистра студена Водица. Бих желал да подчертая още една характерна черта на еркѐчани: те са много трудолюбиви, работят от рано сутрин до късно Вечер. Те Въобще не си считат труда, защото главен е резултатът. От 1963 година съм запомнил думите на стара еркѐчанка: „За живот селото е здраво, ама рано стават, късно лягат и много работят". Щом иде реч за еркѐчанката, то искам специално да отбележа, че тя не губи никога своето достойнство и красота, защото тя е трудолюбива и целеустремена като девойка, любяща и Вярна съпруга и майка и мъдра, но не натрапваща се наставница като баба.

Еркѐчани, както преди, така и днес имат Вино и ракия собствено производство. Те пият, но Винаги умерено и не се напиват, Виното за тях е допъл-

нение към веселието на празника, годата, сватбата, кръщенето. Еркѐчанинът се занимава с „главните“ мъжки работи: оре, сее, коси, краде. Еркѐчанката е стопанката не само вкъщи. Тя е принудена още от млада булка та до стари години да работи и груба селска работа: оране, сеене, копане, жътва, вършитба, производство на зеленчук. Вкъщи тя се занимава с „женските“ работи: грижи за добитъка, предене и тъкане на платове, шиене не женски дрехи, бродиране – цялото семейство се крепи на нейните крехки плещи. Затова нейният физически и нравствен авторитет е висок, затова еркечанките в болшинството си са физически силни и нравствено красиви. Красотата на еркечанката е органично съединение на физичната здравина на планинеца с най-красивото лице на древните българки. И още нещо. В присъствието на външни хора, еркечани считат за неприлично да се държат нежно и ласкаво с жените, а за прегръщане и целуване въобще не може да става дума.

В заключение към характеристиката на еркѐчани искам още веднъж да отбележа онова, което подчертават всички изследователи на Еркѐч – че еркѐчани са много консервативни, не възприемат новото и много трудно се поддават на промени. И това действително е така. Но тази черта, от гледна точка на съхраняването и предаването на традициите, не е отрицателно качество, а точно обратното. В този смисъл отбелязаната от изследователите консервативност не е недостатък, а преимущество на еркѐчани. Това им качество е белег, че те по своята същност носят в себе си и в своя бит и култура качествата на своите прародители прабългарите. И посочената консервативност, наред с външните физически белези, е поредното доказателство за връзката на еркѐчани с народите на Изтока, от където са дошли прабългарите. Известно е, че и до днес на Изток считат за голяма чест и достойнство, ако успеят да научат, продължат и съхранят занаята и изкуството на бащата, на дядото, на майката и на бабата. Така е и в Еркѐч – наследяването, пълното овладяване и продължаването на родовите занаяти е неписано правило, неписан закон в живота на Еркѐч. За песните и танците не може да става и дума да не се знаят. Момата, ако не може да бродира шевиците на рода, не може да тъче димитно платно, да шие завивки, то как ще се омъжи? Ако младежът не може да оре, сее, прави хурки и върши всичко, каквото прави баща му, то как ще го харесат момите. Нали на годата, а след това и на сватбата цялото село ще се стече да види пода (дрехите, които е приготвила) на момата и ще се обсъждат уменията на младоженеца. Хорската преценка е не само оценка, присъда, но и стимул за точното, бързото и пълноценно усвояване на тънкостите на правенето на женски колани, на кичи, на ризи, ямурлуци, навои и т. н. Докато на Запад се смята за чест да откриеш нещо ново, да изобретиш и допълниш съществуващия занаят, то на Изток традицията е издигната в култ. Еркѐчката привързаност към традицията е пословична и тя се засуква с майчиното мляко. Затова тази консервативност е поредното доказателство, допълнение към тезата, че еркѐчани са преки наследници на прабългарите, че Еркѐч е прабългарско село. Тя, тази консервативност, служи и е служила като база за присмех. Помня как преселници от Еркѐч в други места, след гостуване в Еркѐч се присмиваха на свои съселяни, че те продължават да живеят както едно време, че не възприемат новото. Верни на бащиния завет, на завета прабългарски, те, еркѐчани, са успели по такъв начин не само да съхранят, да спастрят, но и да пренесат през вековете завещаното от деди и прадеди, от баби и прабаби. И това не е недостатък, заслужаващ присмех. Това е една от все още недооценените от

науката заслуги на Еркѐч и еркѐчани към нацията българска.

И още нещо, което може би е не само много важно в характеристиката на еркѐчани, но представлява и показва тяхната същност. Това е пеенето на народни песни. Тук не е достатъчно да се спомене поговорката, че който пее зло не мисли. Песента за еркечани е неотделима от тяхното ежедневие: те пеят, когато предат и плетат, когато валят и шият, когато орат и жънат, когато вършеят и сеят и най-вече когато се веселят. В песента еркѐчанинът излива не само своите мисли и мечти, песента за него е лек за душата му. Пеенето започва още сутрин след ставане от сън и продължава до заспиване, когато еркечанката пее и приспива многобройната си челяд. Пеят млади и стари, деца и възрастни, моми и ергени, невести и баби. Затова и еркѐчкият фолклор е толкова богат и разнообразен, защото съпровожда еркечанина от раждането до смъртта му. Та нима можем да забравим заръките на девойката Рада, която е отмъстила за убийството на брат си. Заловена от турците, тя, пред лицето на бесилото, не се страхува от смъртта, а мисли за красотата на подвига. Затова тя поръчва на майка си:

Кога ме, мале, обесят,
кога желати отстъпят,
пък ти, мале мо, пристъпи,
пъстри ми поли наряди,
кръстоват пелеш прикачи -
да видят, мале, хòрата
каква е Рада хубава,
какви й пъстри полите.

Еркѐч, особено по празници, ехти от песни, като чели цялото село пее. Затворете очи и се вслушайте и вие ще чуете как лазарските куди на долната махала питат: де седи кадън Тодора, де седи, де ѝ е къщата? А лазарките от горната махала отговарят: още по-надолу вървете, дето има бели комини с варосани пенчури. Така е и по време на коледа, така е по време на седенки, валянки, бабин ден, петльов ден и всеки път, когато се извива еркѐчкото хорò. Пеят еркѐчани, защото мечтаят, с песента те скъсяват разстоянията между минало и настояще, с песните те приближават и вярват в щастливото бъдеще. Песента е неотделима от живота на еркѐчани. Нима може да се забрави картината как стари еркѐчани, които, загубили гласа си, не губят желанието за песни и продължават да пеят тананикайки.

ХОРОТО В ЖИВОТА НА ЕРКЀЧ

„На мегдана, сред селото, се бяха събрали всички селяни. Децата и старите гледат и се радват, а младите играят оригинални хора, съпроводени с богати песни".
Г. Георгиев

Когато и да отидете в Еркѐч, през зимата по Коледа, на Бабин ден и петльов ден или през пролетта по Лазаруване и Великден, вие ще го видите на мегдана – извива и лъкатуши еркѐчкото хоро, пъстро и богато като чудните шевици на моминските поли.

То, хорото в Еркѐч, се играе и съществува откак съществува селото. Богатството на багрите и прекрасната естетика в облеклото на играещите, драматизмът на мелодиите и разнообразната песенна тематика винаги са правили хорото интересно и привлекателно.

Хорото в Еркѐч е на почит и уважение. Когато се знае, че ще има хоро, то всяка друга работа се оставя настрана, избързва се с нейното завършване, за да могат всички да отидат на хорището – мястото, където се играе хорото.

За ролята и мястото на хорото в живота на еркѐчани говори фактът, че селото е изгаряно и разтуряно три пъти, местено няколко пъти, но винаги, преди определяне на мястото за заселване, се избира най-напред място за хорището. Открай време някаква неписана житейска архитектурна наука е забранявала да се строят каквито и да са постройки и къщи на хорището. Хорото е кръгло, то е символ на слънцето и признак за установяване на пълна хармония между слънцето (огъня) и водата. Космосът ражда човека – дете на водата и огъня. И пак стигаме до въпроса за раждането и смъртта. Тук, в Еркѐч, песните и преданията придобиват и дават особеното еркѐчко звучение. Кръгло е слънцето – кръгло е и хорото, кръгла е кацата, бъчвата, кръгли са гърнетата и паниците за хранене, кръгла е питката, хромелът, кръгъл е харманът и хорището. Кръгли са и редица шевици, бродерии и плетеници еркѐчки. Всичко това още веднъж напомня за връзката на човека с Космоса, между земята и небето – вечни въпроси, с които са се сблъсквали и на които са давали свой особен отговор еркѐчани. И отговорът е такъв та е оставил отпечатък върху битието и съзнанието на толкова хора в Североизточна България.

За еркѐчани хорото е училище за патриотизъм: „Запали Рада", „Посъбрали се събрали". То е школа за музикално и морално възпитание. Хорото е място за проверка и фактически изпит на практика доколко подрастващите се усвоили наследеното богатство от песни, танци и хора от майки, бащи и деди. Хорото е огнище на българщина, ковачница на буден български дух. Еркѐчките песни са оригинални и не се пеят в другите села. Това е типичен еркѐчки фолклор с твърде широк диапазон.

Българско хоро еркѐчко!

Някои от названията на хората напомнят за прабългарското и езическото у еркѐчани. Такова хоро е „Конската". Други хора носят названия като „Гръцката", „Войнишката" и др. Хорото се играе всяка неделя, в понеделник след сватбата и на всеки празник. Някои изследователи свързват хорото с „отку-

пуването" и тържеството след взимането на невястата. Различните хора, не по-малко от двадесет, се знаят и играят както от момите и момците, така и от децата над 10 годишна възраст. Това е една от причините, при нужда или при организиране на трупа за участие в национален преглед на художествената самодейност, еркѐчани да са традиционно на първо място като по автентичност на танците и песните, така и по тяхното оригинално изпълнение. За запазването на традицията играе роля фактът, че след приключване на полската работа, когато узрее гроздето и се свари ракията, като се започне с празниците преди Нова година и се свърши с 21 януари и с петльов ден на 02 февруари, се тачи всеки ден, в който е отбелязван празник. И всичко това се съпровожда с игра на хорището, пред строгия поглед на баби и по-рядко на дядовци. Наред със седенките, предачките, валянките, хорището е мястото, където се завързва и разгаря любовта. Няма празник без общоселско хоро на хорището. На хорото винаги свири гайда, а понякога и кавал. Другите инструменти не намират място в живота на еркѐчани.

В Еркѐч обичат много и кючекът – женски и турски. Според изследователите на хората Ан. Луков, В. Кючуков и др., тези два вида кючек имат еднакъв такт и не са запазили особено много от ориенталския кючек. В Еркѐч кючекът е специфичен за това село. Женският кючек има такт 9/16 като се брои едно, две, три, четири; има и специална мелодия, която прилича на „Дайчово хора". Особено важно е виканeто на играещите жени, което прилича на крясък на птици. Танцуващите играят в кръг една срещу друга, въртят се във всички посоки, но държат тялото си изправено и раменете изпънати. „Трябва да се подчертаят, пишат посочените изследователи, набиването на цяло ходило и с двата крака и чукането в основното движение на женския кючек, които са типични български движения. Отличителна черта на част от хората тук е, че се играят без хват на ръце, като с пляскането и чепането напомнят ориенталски танци. Но те и по движенията си, и по наименованията си, говорят за българска танцова традиция – „Дрънкаливата", Куклената", „Джоката" и ред други. Общото за тези хора е, че те са скокливи, много темпераментни, троплuви и с ясно очертан български ритъм. Тропливостта не е бърза, а повече силна, буйна и набиването е стабилно". В Еркѐч се играят няколко вида ръченица: „зълвенската", „плетената", „плетената по трима", „чорбаджийската" и други.

Друг характерен белег на еркѐчките хора е, че една част от тях са посветени и те могат да характеризират определена професия, каквато за Еркѐч е овцевъдството. Ето защо „Овчата" е танц на овчарите, „Чакмака" – на железарите и ковачите, „Заешката" – на ловджиите, „Дядовата Радюва" – на възрастните еркѐчани, които гледат младите булки и други. Има хорà, които се играят от определена група, например от по-възрастни, когато те са „в настроение" играят „Картала". Вълко Янев, например, имитирайки този танц, се провикваше „на тоз крак най май яд" и играеше на място. Трета група хора носят наименованието на селото, каквато е „Калгамачката". Има хорà само за мъже каквито са „Пайдушко ляво" и „Пайдушко дясно" и много други.

ЕРКЀЧКАТА НОСИЯ

Преди да разказвам и описвам еркѐчката носия, бих желал да подчертая, че не само еркѐчката носия, мъжка и женска, но и всички други изделия предене, тъкане, шиене са ярки и самобитни произведения на изкуството, плод на потърсим източника на зараждането на това изкуство, ще се убедим, че това са преди всичко планините и митологията. Известно е, че планинските върхове като Голежите и други са места, където са обитавали богове и духове. Те са извори на митове, легенди и предания. Този въпрос, за връзката на изкуството с митологията, е разгледан и анализиран подробно от академик Л. В. Шапошникова в нейните трудове, посветени на новото космическо мислене.[87]

Еркѐчките произведения на изкуството са свързани преди всичко с митологията и с първия вид системно мислене на човека на планетата Земя – митологичното. Тази своя мисъл ще поясня с цитат от посочения автор. „Независимо от пространството, в което тя е съществувала, митологията е била пронизана от космологията и не си е представяла човека извън Космоса. Въз основа на всичко това ние можем да твърдим, че митологичното мислене е изначално космическо съзнание. Човекът от първите векове на своето съществуване е усещал себе си като космически субект, имащ пряко отношение към Вселената и процесите, които протичат в нея. Още в най-ранния период чрез митологията човек е знаел за другите светове и за Висшите Сили, действащи в безкрайното пространство, което го обкръжава. Той се е научил да строи домове, отчитайки космическите закономерности, започнал е да шие дрехи, нанасяйки върху тях космически знаци и да се покланя на могъществото на силите, намиращи се над него, в надземното пространство... Той е приемал Космоса не като мъртва пустота, а като жив, разумен и творящ. Най-ранното изкуство носи сакрален характер и в него космическите сюжети са намерили ярък израз."[88]

Прабългарите носят със себе си и донасят в нашите земи своята култура. Тук бих искал да поясня етимологията на думата култура. Тя е свързана със значението на прабългарската дума култ и ура – преклонение към светлината. С други думи културата е стремеж към светлината, към нови източници на познание. Пренасянето на традициите на прабългарската култура в нашите земи дава нов тласък за развитието и обогатяването на културата на новодошлите обитатели с тази на траките и римляните. По този въпрос трябва да се работи, да се изследват наличните арт и археологически факти и документи.

Идеята за Космоса възниква с раждането на човека, с онзи невидим момент, когато човек за пръв път отправя поглед към небето и дири отговор какво е това над него, как в него се отразява всичко, как това небе влияе на неговия живот и битие. Отговорът на тези и ред други въпроси намира място в живота и творчеството на еркѐчани, в техните изделия, облекла, носии, в изработката на сечивата на труда – рала, дикани, канати, хурки, кавали, гайди.

Традиционната носия на всеки народ е символизиран израз на неговия дух и национална представа за красотата и съобразността с природата. За нейното формиране и изработване влияят както обективни обстоятелства като

[87] Шапошникова Л. В. За новото космическо мислене. С. 2007.
[88] Шапошникова Л. В. Книга третья. Вселенная Мастера. Москва. 2005 г., с. 822-823.

природно-климатическите условия, особеностите на историческото, икономическото и културно развитие, така и характерът на народното виждане и представа за живота на човека, за връзката му с Космоса, с отвъдния свят. Този въпрос заслужава отделно, специално проучване. Тук ще припомня, че обичаят за кръщаване на новородени деца с имена на баби и дядовци е косвено доказателство за вярата, че възрастните ще се преродят в новороденото дете. С други думи, еркѐчката носия и нейните характерни елементи са свързани с най-важните прояви на човека на този свят: рождение, любов (годеж, сватба, раждане и отглеждане на деца и внуци) и погребение.

Еркѐчката носия не е била обект на специални проучвания. Но това, което на пръв поглед бие на очи, е нейната пестелива естетическа композиция, която подчертава достойнството на планинеца и господаря на върховете.

По-голямо внимание в описанието се отделя на женската носия, тъй като жената е продължителка на рода, носителка на женското начало, пазителка на семейното огнище. Затова женският костюм по сравнение с мъжкия има по-сложни форми и крие в себе си древната семантика на орнаменти и украшения, свидетелстващи за определена родова, племенна или друга принадлежност.

Изработени с голямо майсторство, еркѐчките носии вълнуват със силата на истински произведения на изобразителното изкуство. Целесъобразно свързаните им отделни части изпълняват не само практическата си задача, но задоволяват високата естетическа взискателност на носителите им. Туникообразната бяла риза на моми и невести е украсена по краищата на ръкавите и полите от тъмно цветно везмо от плътни мотиви – ръчичкитя, мравчанто, пилцитя и други. Според някои изследователи, мотивите на шевиците са били белег за принадлежност към определен род, т. е. това е запазен знак от времето на деленето на прабългарите на родове. И днес в Еркѐч родовата принадлежност е твърде характерна. Когато разказват за определен човек, еркѐчани му дават характеристика за родова принадлежност. „Кой Петър си ти ва? Ам тъй кажи, чи си на Куцарчува Жека момче!"(*). Ще приведа пример в подкрепа на тезата, че шевиците са белег за принадлежност към определен род. След обявяване на малката года, т. е. след пиене на ракията (на кръчмата), на сгоденицата предстои голямо изпитание – тя трябва да отиде в къщата на своя избраник с отговорната задача да зашие, т. е. да види, разбере и ушие (избродира) огърляк и шевици на ръкавите на ризата на годеника. Тези шевици трябва да са в строго съответствие с шевиците, принадлежащи на рода на момчето. От разговорите с еркѐчанки може да се констатира, че тази традиция се спазва до към 30-40 години на XX век.

Чукманът от лито тъкан черен плат се състои от късо до под гърдите елече – чапак и набрана пола. По края на полите, по шевовете и ръбовете на елечето отпред и отзад бели шевици контрастират на черната украса на ризата. След 1918 г. сукманът се измества от врахам – дълга женска дреха от домашно тъкан плат – вишнево поле, разделено на квадрати с черни, жълти, тъмно цветни и други пресичащи се по основата и вътъка черти. Около кръста пристягат тъкан на кори с черни и бели конци колан. Чернобелите багри, придаващи на целия костюм особен стил, са характерни и за орнаментиката на престилката. На черното ѝ поле се открояват ритмично разпръснати бели растителни и геометрични фигури. Невести и лазарки се пременят с красивата сватбена „крива престилка" – на бели и черни отвесни ивици. С не по-малко майсторство е изработен и тъмночервеният вълнен елек, богато украсен по

предниците и гърба с тегелирани и везани жълти геометрични мотиви.

Характерна е връхната отворена отпред дреха кича – покрита с усукани дълги десетина сантиметра вълнени дебели конци. Жените не се отделят от тази древна горна дреха без ръкави. Тя много прилича на дреха-тотемен знак на мечка, защото от вълнената дебела тъкан се спущат усуканите ресни, наречени кит. Кичата е удобна и се носи през цялата година. Особено полезна е през зимата, а в дъждовно време служи и като дъждобран, тъй като капките се стичат по усуканите конци и не проникват през плата.

На сватба зълвите обличат над елека червен кавадь – къса до кръста, отворена отпред, леко ватирана и подплатена дреха с ръкави до под лактите. Невестите се забраждат с дълга кърпа-месал и превезка – ивица орнаментиран по средата плат. Косата се свива на кок на тила. Превезката се слага с орнаментираната си среда над челото и краищата ѝ се завързват около кока. Само лицевият овал остава открит. Цялата глава, вратът и рамената се обвиват с месала, а краищата му се спускат отзад.

Женското празнично облекло се състои от: риза – същата както при лазарките. Чукман – черен сукман, който се състои от пола и чапак, притиснат под гърдите по-горе от кръста. Чукманът е винаги черен, а на полите има бели нашивки, които също носят специфични названия: четири връха, сведени клони, миничкитя, гулишчита. Кунтох – елече. Крива престилка – същата. Колан. Кавадь. Вала. Ръченик – в краищата с дантела „гущерчета" и пулове. На врата се носят два гердана: Врах – ситни златни пари, нанизани с маниста на връвчица и дубли – едри златни пари, нанизани на панделка. На краката си жените винаги носят големи тежки обувки, наречени кондури. Обуват ги с дебели чорапи – шушони. С кондурите еркѐчките колективи се прочуха по време на прегледа на художествената самодейност и на съборите в Копривщица. В условията на липса на мощните съвременни уредби, еркѐчкото лазари с ритмичните удари на кондурите по пода, печелеше неизменно симпатиите и първите места. При това бе достатъчно колективът от самодейци да се събере два-три дни напред и да направи поне една-две репетиции. Даже да липсва гайда, набиването и ритмиката на кондурите и песните на девойките създават типичната еркѐчка хороводна характеристика.

Традиционните женски носии на село Еркѐч са едни от най-старинните и най-дълго запазените носии в България. И днес, ако отидете да погледате лазарито, ще видите пременени в тези носии еркѐчанки. Тогава селото сякаш се превръща в красива пъстро обагрена цветна градина.

Мъжката носия се характеризира с ризата с туникообразна кройка, сравнително тесните черни потури, тъмночервения елек джамадан, украсен с тегели, везмо, копчета между тях и черни горни дрехи с къси или дълги ръкави. Калпакът има подобна на гъба форма, но може да бъде остроган или тенджера калпак, направен от агнешка кожа. През студените и влажни дни еркѐчани обличат връхна дреха ямурлук. Неговият „бозов" (като естествения цвят на овчата вълна) цвят е старателно украсен по всички съединителни шевове, по джобовете, ръкавите и от двете страни на кръста с посинен бял гайтан. Мъжете са облечени в пристегнати гащи, късачетата като „отрязаните" ръкави им позволяват леко да въртят и размахват големите си ножове. Тук доскоро момченцата, които навършват седем годишна възраст, затъквали в навоите си дълги ножове. С тях те си режели хляб, колели черните ярета и правели дупки на цървулите си. А в училище, по тия тесни чинове, те често се предупрежда-

Вали един друг: „Не мърдай ва, чи си остря молива!"

Мъжкият костюм се състои от: цървули, направени от волска, биволска или по-рядко от свинска кожа; навуща от бял вълнен домашен плат (хубаву увъляхми навуйтя); върви – черни, дебели от естествена козя козина; гащи – черни, от дебел вълнен шаяк; риза с червен или черен везан огърляк; джамадан – червен, изписан от шевна машина с жълт юмак; калпак – остроган или „тенджера" и неизменна китка на калпака или на главата над ухото.

В заключение искам да отбележа и подчертая онези елементи от еркѐчката носия, които говорят за връзката на човека с Бога, за връзката на отделния човек с колектива, с рода, за връзката на живите с отвъдния свят. Такива са ръчно тъканото платно, месала на буеница; байракът на буеница; мъжкият пояс; шевиците на полите на женските ризи; бродираният огърляк на мъжката риза и др. Платното, играло ролята на женско наметало, впоследствие намира място в облеклото на буеница, типичен пример за връзка на човека с Бога, с духовността. Човек се ражда и го завиват в платно, човек умира и го покриват с платно. Белотата на платното трябва да отразява, да прогонва злото и е символ на Божията закрила. Месалът в облеклото на буеница е символ на неговата връзка с Бога, а брадвичката, вплетена в байрака е пряко свидетелство за прабългарското, езическото начало на лазарския празник на младостта и красотата. Ролята на платното се проявява също така във важни обреди като раждане, кръщаване, погребение. Подаряването на кърпи, по-рано части от платно, играе ролята по време на годеж и сватба на сближаване на отделни родове, при раждане и погребение подаряването на кърпи сочи пак връзката с Бога: животът на новороденото дете е дар Божи, подарената кърпа по време на погребение е връзка между живите и мъртвите, между нашия и отвъдния свят.

Особена роля по времето на сватбата се отделя на мъжкия пояс. По-рано, преди да се появят тъканите и боядисвани мъжки пояси, бялото платно е изпълнявало тяхната роля по време на сватбата. Бащата на девойката извежда своята дъщеря и зетя, като тримата държат пояса, образувайки равнобедрен триъгълник, който е символ на вечния кръг на живота. Така бащата на булката извежда своето чедо от своя дом и я предава в друг дом. Платното-пояс в този случай играе важна роля на връзка между два отделни рода. Платното, поясът символизират преломният момент в живота на девойката, която напуща родната стряха, променя своя социален статус – от девойка тя става съпруга и преминава в дома и семейството на мъжа си. Този момент е добре отразен в еркѐчката песен „Не ми трепери":

Не ми трепери, бяла куприно, не ми ромони.
Те щеш да идеш, бяла куприно, на друго село.
При друга майка, бяла куприно, при други тейко.
При други братя, бяла куприно, при други сестри.

ЕРКЀЧАНИ НЕ ВЯРВАТ НА ВЛАСТТА

Всеизвестно е неверието и недоверието на еркѐчани към официалните власти. Подлежи на специално изследване темата защо тези най-верни поданици на прабългарските канове, пазачи на важни за прабългарската държава проходи люде започват да не вярват на държавата. Нещо повече. По време на турското иго неверието и недоверието прерастват в самоотбрана, налагане и разширяване действието на локални норми и закони. След Освобождението, поради факта, че Еркѐч е в границите на Източна Румелия, несигурността и честите набези на турски шайки налагат продължаване на по-ранния режим и ритъм на живот и съществуване. Всеизвестен е изразът, че от Бяла река нагоре действат не законите на държавата, а други локални закони – еркѐчки.

Основното занятие на еркѐчани през вековете е било пазенето на проходите Хемските порти и Бяла река – вратата към тях и към Дюлинския проход. Задълженията на жителите на древното село са от времето на кановете Аспарух и Крум и са били признати от Високата порта като са намерили място в специален ферман на турската власт, с който се определят правата и задълженията на еркѐчани: да живеят свободно, да не плащат данъци с изключение на кола дърва и да посрещат турските големци, като ги нахранят, а също и конете им. Тези привилегии са били признание за еркѐчани и невъзможността на турските власти да осигурят контрол над проходите до тогава, докато постепенно намалява тяхното стратегическо значение. Така се доразвива и без това будния и свободолюбив дух на гордите българи, считащи се за господари на тези земи. С течение на времето, задълженията са били постепенно забравяни, а и турската власт не е полагала кой знае какви грижи за селяните от това скрито във вековните гори население. Турчин не е смеел да замръкне в селото, особено ако хората са знаели, че той посягал върху имота и честта на българите.

По този начин в Еркѐч се доразвива наследената от прабългарите организация на охрана и опазване на живота и имуществото. В основата на охраната е положена тройната организация с център Еркѐч и две разклонения на юг от Еркѐч – пост при прохода Бяла река и на север – при Хемските порти, известен още като Гирмето или Белчов път. По този начин са били охранявани и двата възможни пътя, по които може да се влезе в селото.

Въпросите, които не намират решение на общоселския обществен форум, се решават по силата на прабългарските правила и норми – да откраднеш не е престъпление, а гордост, че си отмъстил, изпълнявайки поръката на баща или дядо. Характерна е следната ситуация за Еркѐч – пострадалият еркѐчанин, ако няма възможност да реализира на практика пословицата „заем брашно тъпкано се връща“, изчаква подходящия момент, когато ще пораснат неговите синове, братя, братовчеди. Въобще родовото начало, родът в живота на еркѐчани играе огромна роля. Кражбата тогава, по времето на робството, е насочена главно против поробителите. За това се пее в еркѐчките песни, в разказите, в легендите и преданията, разказвани с удовлетворение от разпитваните стари хора.

По време на Третата българска държава вярата във властта не се усилва.

Причината е в слабостта на властите, невъзможността и неумението им да защитят населението, което е оставено в ръцете на собствената си съдба. Основната причина е развихрената корупция, престъпност и тотален стремеж към обогатяване. Нека припомня в тази връзка цитираните вече информации на руския вицеконсул в Бургас Н. Гартвиг. Когато обикновените хора или чуждите представители упрекват управляващата партия, че хората живеят по-лошо отколкото преди, то управляващите горделиво възкликвали: „Беше време, когато се трудехме в полза на хората, сега е време народът да работи за нас".

„Уважението" към закона се проявява и при залавяне на добитък в нарушение, общинските пазачи го карат в селския капан. При такива случаи пак жените биват изпращани да освободят добитъка си преди да бъде „запрян" в капана. Пазачът е недоволен, заплашва еркѐчанката, която иска да си забере добитъка. Той показва плочката, на която пише „законъ" и която той носи на колана си с думите: „Ти шъ ги забиреш, амъ ъглеш ли законъ?" А еркѐчлийката през това време е отделила своя добитък и го кара вкъщи. За да бъде разбран смисъла на разказаната случка, следва да припомня историческата действителност: с подписването на Ньойския мирен договор на България са наложени редица ограничения, в т. ч. ограничаване размера на българската войска, на въоръжението и оттук липсата на оръжие за общинските пазачи. Затова те от 1925 г. се „въоръжени" с бронзови плочки с надпис „законъ".

Даже при формиране на съдилищата, еркѐчани много рядко се обръщат към съдебната власт за съдействие и справедливост. Те не обичат съда и рядко прибягват до неговите услуги. Въобще в Еркѐч и района действат други правила, свои собствени закони, върху които се изграждат взаимоотношенията на хората.

При кражба на добитък крадецът винаги става известен на пострадалия. С ответния удар не се бърза, отмъщението се планира дълго и основателно. При невъзможност за ответни мерки, се изчаква когато порастат собствените момчета, за да отмъстят по принципа „заем брашно тъпкано се връща". Ходенето по съдилища се счита за губене на време и средства: там само приказват и гълтат пари. Ето няколко случки от съдебната практика с участието на еркѐчани.

Еркѐчанин е обвинен, че е убил прасето на свой съселянин и го призовават в съда. Съдията подканя подсъдимия да разкаже как е станала случката. „Господин съдия, ти ако си една свиня и влезеш в нашата градина, батю те гони из градината, пък аз вардя с кривака на дупката и ти минеш оттам – да не ти ли е... майката?" Достатъчно, достатъчно, – вика още от началото на разказа съдията от Поморие и иска да спре приказливия си подсъдим.

Съдиите в Поморие забелязват, че еркѐчанинът Трендафил Стоянов е много често свидетел по различни дела и винаги с показанията си допринася за оправдаването на подсъдимите. Затова решили да го притиснат с конкретни въпроси при провеждане на поредния му разпит като свидетел.

– Кога стана тази случка? – пита съдията.

– По коледа – отговаря бай Трендафил.

– На коя дата става коледа?

– Е... ли мама му кога става коледа. За меня, господин съдия, днес кът заколя прасето, зоря е коледа.

Новата власт след 1944 г. също не се възприема еднозначно. Стари хора

ми разказваха, че до планинското коопериране през 1958-59 г. Всяко прелитане на самолети над въздушното пространство на Еркѐч е било възприемано с възгласите „нащтя идат“. За неверието допринасят и отделните групи от хора, които не се подчиняват на отечественофронтовската власт, скитат из Балкана на групи и нанасят вреди на държавни и кооперативни обекти.

За силата на неверието в официалните власти и за еркѐчкия характер говорят следните случки. Всеизвестно е, че всеки, който е имал близко или съвсем далечно отношение към антифашистката съпротива стана активен борец. В Еркѐч става точно обратното – има поне два случая, когато хората са дирени, за да им се благодари и помогне, но те не се отзовават. Така Трендафил Стоянов, мой вуйчо, криеше факта, че е давал няколко пъти хляб на партизаните поради следните съображения: първо, той не е дал доброволно хляба, а партизаните му го отнели и по някакъв начин бяха го заставили да им сътрудничи, което беше обидно за него и за горделивия характер на еркѐчани; второ, често слушах как този въпрос бе обсъждан с моя баща и общата констатация и решение бе следното: поради недоверието към властта, в този момент не може да се има доверие и в тази власт; следователно не може да се дирят никакви облаги от нея. Вторият случай бе още по-категоричен и показателен. Еркѐчанинът Пею Харалампов освен помощ с хляб и сирене, бе помогнал на група партизани от отряд „Народен юмрук“ като ги превел по безопасни и неведоми за полицейската блокада пътища. След 1944 г. един от спасените партизани става ръководител на окръжната партийна организация и пожелава да се срещне със своя спасител, да му благодари и му помогне с нещо, ако има нужда. Васил Богданов два пъти ходил в Еркѐч, като преди това праща хабер да предупредят лицето за желаната от него среща. Уви! Пею Харалампов действува по старата еркѐчка логика: щом научава, че го търсят от света, то той много бързо „набива“ в гората и поръчва на жена си да съобщи на кмета – „няма го и ни го знам къде е“. Този случай разказвах по-късно, когато работех в Министерството на външните работи. На партийната ни организация беше предложен за удостояване със званието „активен борец против фашизма и капитализма“ сътрудник на отдел „Печат“, който на девети септември е бил дете на девет – десет години. Разказвах случая с тайната надежда партийните членове да разберат и осъзнаят, че дейността на Пею Харалампов, който отказва получаването на всякакви облаги, превъзхожда многократно извършеното от кандидата за активен борец, за чиято „нелегална“ дейност свидетелстваха само дадените му от партийни познати уверения.

Недоверието към властта се отразява при всяка среща с нейните представители. Особено е характерно отношението към лекторите, които идваха от време навреме в Еркѐч. Ето няколко случки, които говорят сами за себе си. Лектор от окръга, след края на последната война от 1945 г., изнася беседа в Еркѐч за ползата от яденето на коприва, тъй като тя съдържала желязо. Дават думата за въпроси и дядо Йоргакь пита: „Ава кавадарь, колку купривъ тряба да изям, чи дъ изсера жигъла дет гу загубих прулятис?“(*) Околийски агитатор увещава Еркѐчанин през 1957/1958 г. да влязат в ТКЗС, тъй като това е много хубаво. Става най-възрастният еркѐчанин и отсича: „То ку е хубаву, текезето щъ гу направят ух срядать селу, нема кулхозтя да съ се вън ут силата“. 1962 година. Лектор от Бургас изнася беседа в селския хоремаг за международното положение, караибската криза, войната в Близкия Изток и други подобни въпроси. Председателят на събранието пита за въпроси и изказвания. Става най-ав-

торитетният еркѐчанин и заявява: „То ким къке иьй, ам той тьй дума!" и сяда (*). С тези думи той свежда до нула резултата от беседата.

Защо еркѐчани не вярват на властта? Защото упадъкът на морала, бурната партизанщина, ширещата се корупция и увеличените данъци и такси допринасят за увеличаване на неверието и недоверието на еркѐчани и към българските власти.

Отговорът на въпроса е свързан и с настоящето развитие на обстановката не само в общината, областта, но и в сраната. Според заключение на известен еркѐчанин, който се позовава на наблюденията си в община Поморие и община Несебър, местните избори през есента на 2007 г. са показали, че властта е най-големият купувач на гласове. Ето и неговите думи. Изборите са вече в историята. Връщаме се още веднъж към тази тема, за да посочим с конкретни примери как действащата власт в общината фактически се превърна в най-големия купувач на гласове в този регион. С действията си в подкрепа на стария-нов кмет правителството изигра именно такава роля. Нека напомним, че изборите спечели предишният кмет, излъчен от партията на Н. Камов, но този път като независим кандидат. След спечелването на кметското кресло, премиерът Станишев обяви, че това е кандидатът на БСП. Важното в случая е фактът, че и в предишния и през настоящия си мандат той е представител на основната партия в тройната коалиция. Фактите са следните: още през май-август 2007 г. по населените места в общината се лансира изготвянето на списъци на желаещите при условие подпис срещу услуга. В Порой, Медово, Дъбник, Косовец, Габерово, Бата, Козичино, Страцин тя, услугата, е асфалтиране на улиците, в Горица – подобряване на инфраструктурата, в Ахелой – предоставяне на училищния стол за клуб на пенсионера и т. н. Условието е ясно: ако искате визираното желание да стане реалност, то следва да направите това писмено с вписване на трите имена, ЕГН, постоянен адрес и подпис. Удивително, но е факт! Такъв е образеца за събиране на подписи за издигане на независим кандидат за кмет.

И в това, ще кажат опонентите, няма нищо лошо. Просто съвпадение. В град Поморие тактиката е по-друга: активни действия по време на изборната кампания – ремонт на улици, на площади, тротоари, направа на пластмасови навеси по спирките и откриване на обектите в хода на кампанията. Според бившия главен счетоводител на общината Станизарка Ненова, за речените дейности в кредит са изразходвани около 3-6 милиона лева. И в това също няма нищо лошо. Лошото е, че качеството на извършваните ремонти, поради бързината, недостига на специализирани кадри и кратките срокове, е под всякаква критика – в Порой на кръстовището пред магазинчето на Павел Янков троскотът изниква и покрива асфалта само седмици след асфалтирането. И това е видяно от всички, които посещават селото още по време на изборите. Така е и с всички други дейности. На други места (Козичино), за изкърпване на шосето са изписани 15 тона асфалт. Нали трябва да има средства и за пряко купуване на гласове по време на предизборните мероприятия. Най-лошото, обаче, предстояло в бъдещето. Докато се поставяха питания как ще бъде закърпен бюджетът на общината, правителството оправда и изплати от реализиранія през 2007 г. излишък разходите на предишния и настоящ кмет за подобряване на инфраструктурата на общината. Затова обикновените люде в общината казват, че властта, т. е. държавата, която уж се бореше срещу това уродливо явление, се оказа най-големият купувач на гласове на местните избори през

есента на 2007 г.

Този и редица още примери от настоящата действителност подсилват неверието на еркèчани към Властта. И днес е много трудно да бъдат убедени останалите 200-300 жители на Еркèч, че държавата, Властта може да им помогне или стори нещо добро за тях. Те разчитат и вярват единствено на себе си и на това, което могат да направят сами.

КРАЖБАТА В ЖИВОТА НА ЕРКЀЧАНИ

Вече стана дума, че Еркѐч се прочува с оригиналния си говор, фолклор и обичаи. Не по-малка популярност сред околните села и региона село Еркѐч си спечелва с... кражбата. За това, че там крадат, че режат главата на вола заради хлопката и т. н. ще чуете навсякъде. „Въобще, – пише Г. Георгиев, – еркѐчанинът по своите кражби е прочут низ цяла Източна България, защото той посяга и върху добитъка на доста отдалечени села, като откарва повече овце и коне".[89] Кражбата като характеристика на еркѐчани се нарежда сред многобройните доказателства за родствената връзка на еркѐчани с прабългарите. За потвърждение на тази теза е достатъчно да спомена, че почти всички изследователи на прабългарската тема отбелязват навиците на пътуващите номадски народи да присвояват от близки или далечни племена цели стада добитък както в мирно, така и във военно време.

Ако анализираме кражбата като социално явление в живота на еркѐчанина, ще открием, че тя преминава през няколко етапа. В преданията кражбата е издигната в култ. Поговорката, че който не краде не може да се ожени, съдържа определена доза истина, свързана с битието на нашите деди. Способността да откраднеш и да не те хванат (уловят) е била доказателство, че подрастващият младеж е станал вече мъж и може да изхрани семейството си. Разказите за това, че кражбата е станала неотделима част от живота и бита на еркѐчанина често придобиват легендарен характер. За еркѐчани разказват, че те не могат да заспят, ако през деня не са откраднали нещо; ако не успеят нищо да откраднат, то за успокоение на „съвестта си" хвърляли собствения си каллак в градината на съседа и после отивали да го „крадат".

Кражбата на овце, кози и свине е била най-обикновено нещо. Крадецът почти винаги е известен, той най-често е съсед или съселянин, но не го съдят, а му отплащат за едно две – според поговорката „заем взето брашно тъпкано се връща". И това връщане винаги лежи върху плещите на синовете, разбира се със знанието и насърчението на бащите и дедите.

Към кражба е предполагал самият живот на еркѐчани. За да имат много и разнообразен добитък е необходимо да имат много синове, които не само да пасат добитъка, но и да го защитават. Семействата, които нямат момчета не отглеждат добитък или отглеждат съвсем малко. Така например, ние сме четирма братя, но понеже „тримата се юрнаха да учат", то и отглежданият добитък бе съвсем малко. Всеки еркѐчанин знае, че „от ербап човек не се краде", защото той ще те открие и ще си го върне тъпкано. Така например, пчелите на моя баща бяха дълго време на седем километра от селото, заедно с пчелите на друг известен с авторитета си еркѐчанин. И през цялото това време нищо не бе откраднато.

Запомнил съм завинаги следната случка. През лятото на 1952 година пасяхме през нощта овцете с Кольо Важата. Той „отиде да вземе малко хляб и сирене от къщи", която бе в горния край на селото, а с мен остана старият Личо Важата. По някое време идват двама еркѐчани и се оплакват на Важата,

---

[89] Г. Георгиев. Еркѐчаните и техният говор. Известия на института по славянска филология, кн. 2, С., 1907, с. 142.

че видели и познали момчето му да краде от техните овце. Бащата на Кольо така се развика, такъв театър разигра, такива закани и псувни изрече по адрес на сина си, та се наложи оплакващите се да го спрат и молят да пощади „момчето, воть то е малко и вешь никаку низнай". Аз бях удивен от реакцията и гнева на бащата, известен като опитен крадец. Моето удивление нямаше граници от последвалата реакция на Важата, когато си заминаха оплакващите се. Тогава бай Липчо изрече следните думи, придружени с псувня: „Кат ни можеш да крадеш воть се залувяваш ва ахмак?"(*).

Като имаме предвид, че кражбата в селото още от своето зараждане е насочена преди всичко към други села, то лесно обяснимо е защо с идването на турците в страната, те стават обект на кражби от страна на еркèчани. Кражбата тогава е морално оправдана и даже се възпява. Така в лазарската песен „Запали Рада", девойката, като не може да открадне, отмъщава за убийството на брат си, като запалва „алибейови конаци и сулбашови чухлици". Кражбата играе немалка роля в борбата срещу безчинствата на поробителите. Село Еркèч е било заобиколено отвсякъде с турски села Айваджик (Дюлино), Алчакдере (Паницово), Лопачлър, Палазлър, Кедиклър, Калгамач – сега местности. Отначало кражбата се придружава с убийства, които постепенно намаляват, тъй като за тях турската власт търси по-строга отговорност. Откраднатият добитък не всякога се открива. Още повече, че и самите турци са се крадели помежду си, особено след появата на кърджалии, даалии и крайовци. След оттеглянето на турците от околните балкански села и тяхното побългаряване и заграбване (заселване) от еркèчани, обектите на кражбата намаляват. Все по-рядко кражби се извършват в много отдалечени села, а по-често в селата, заселени от еркèчани. По това време се забелязва превръщането на кражбата в занаят за някои хора. „Секи день пу ино агни земьхми, – спомня си дядо К., – колкоту изядем, толкуз, другуту – на кучтать"(*). Съществували са отделни еркèчани-крадци, които въобще не са се занимавали с общополезен труд.

Причините за това състояние трябва да дирим в самия характер на живота на еркèчани. Още в 1907 г. Г. Георгиев пише в студията си „Еркèчани и техният говор": „В материално отношение еркèчани... днес са много отпаднали. Поради бързото си размножаване, земята им става недостатъчна и скъпа, а даньците – тежки. Но най-мъчно им е, че им запретили гората. Почти всички дължат на „земеделческата каца" и на частни лица, особено на кръчмаря."[90] Че тежкото положение и беззаконието са съдействали в една или друга степен поощряващо на кражбите, говори следният факт: рядко еркèчани търсят справедливост от съда, тъй като не разчитат на такава. Сметките се уреждат само оправно.

Има и нещо друго. Придобили веднъж известност с кражбите, на еркèчани са приписвани и неизвършени и неприсъщи на тях кражби. Така истината, свързана с анекдота, че еркèчани режат главата на вола заради хлопката е следната: младежи от село Доброван решили да отрежат рогата на една крава от стадото на село Горица, за да ги употребят за „токмаци" на хлопките и бумбалите. Но докато режат рогата, от ударите кравата умира. (*) (Участник в тази случка е младеж от Доброван, който по-късно стана народен представител, след това партиен секретар в Паницово, а по-късно и секретар на общинския комитет на БКП в Обзор). И анекдотът е готов. Разказан за доброванчани,

[90] Г. Георгиев. Указ. съчинение, с. 143.

не върви, а за еркѐчани се приема и разказва с охота.

Трябва да отбележим, че последните по-крупни кражби са станали през 1935-1943 година. След това кражбите постепенно намаляват. По време на кооперирането и колективизацията, кражбите са дребни. В тази връзка еркѐчани се шегуват, че „турцитя ни мужиха да завладеят селту, ама кумунистите му е. . . майкъта".

В заключение на раздела ще спомена и още нещо. През 1970 г., по време на изборна кампания, трябваше да придружавам в село Еркѐч кандидат за народен представител. Той, като всеки съвестен оратор, искаше да установи контакт с „аудиторията" и ме питаше още в Бургас как да постигне това, искаше да му разказвам разни истории за селото. Когато се изправи в хоремага пред еркѐчани, той започна речта си, стараейки се да говори по еркѐчки, с думите: „Казват, че много сте крадели. Може и да е вярно. Ама ние (кандидатът назова родното си място, село в сливенския край) крадем повече от вас!" Настъпи оживление. Еркѐчани бяха завладяни. Това бе рядък случай в моя обществен живот, когато ораторът успяваше още с първите слова да завладее и да спечели симпатиите на слушателите си. Явно бе, че темата за кражбата е правилно и навреме подхваната и се харесва на слушателите.

СПИСЪК НА СЕЛАТА, ЗАСЕЛЕНИ ОТ ЕРКЀЧ

На нов ред са изписани имената на населените места така, както са дадени в проучванията и публикациите на професор Любомир Милетич и тогавашното административно-териториално деление на България. Разпределените в четири околии селища на този етап са включени в други общини и даже в други области (например, Голица и Булаир не са в Поморийска община, а в община Долни чифлик, област Варна, други като Паницово и Козница са в община Несебър и т. н.).

За улеснение и ориентиране на читателите, в скоби след името на съответното селище са изписани и подчертани издирените от автора съвременни наименования, начина на преименуване: с министерска заповед (м. з.), с указ или с доклад и датата на смяна на името на населеното място.

АХИАЛСКА ОКОЛИЯ

Еркѐч (Козичино, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г., община Поморие, област Бургас).

Голица (Голица, /името произлиза от Гол-еж,/ община Долни чифлик, област Варна). Паницово (Алчак дере, преименувано с протокол № 28/07.02.1887 г., община Несебър, област Бургас).

Денизлер (Морско, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г., община Несебър, област Бургас).

Коприкьой (Капуджи кьой – Вратица, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).

Калгамач (Доброван, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г., земята днес е в община Руен, жителите му се изселват през 1959 – 1963 г., след т. н. „балканско" коопериране).

Караманджа (Козница, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г., около 20 жители, община Несебър, област Бургас).

Кайряк (Кайряк кьой, Плазовец, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г., изселено).

Казанлък (Казанлък, било е на 2 км. вдясно от Табите, по посока към телевизионната кула, изселено, поради свличане на почвата).

Шеремет (Бързица, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г., област Варна).

Елибаш (Пчеларово, преименувано с указ № 201/02.09.1898 г. област Добрич).

Джефер (Джафер, Солник, преименувано с м. з. № 3775/07.12.1934 г., община Долни чифлик, област Варна).

Бяловo (Булаир, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г., община Долни чифлик, област Варна).

Бърдарево, между Голица и Солник, община Долни чифлик, област Варна.

Кованлък (Пчелник, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г., област Варна).

Гебеш (Кривини, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г., област Варна).

ВАРНЕНСКА ОКОЛИЯ

Николаевка (Хадърча, преименувано с Височайши доклад № 4484/18.06.1881).

Чатма (Левски, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).

Гюндогду (Изгрев, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Гевлеклер (Калиманци, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Аканджи (Здравец, преименувано с указ № 113/26.02.1899 г.).
Емилер (Марково, от 1960 – Повеляново, слято с град Девня).
Старо Оряхово (предишно наименование – Ески Дервиш ковал).
Куюджук (Дебрене, преименувано с м. з. № 2191/27.06.1942 г., област Добрич).
Ясъбаш (Равна гора, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Арнаутлар (Рудник, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Боаскесен (Просечен, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Гебедже (Белево, преименувано с Височайша заповед 3662/07.06.1882; Белослав, преименувано с м. з. № 1814/27.06.1940 г.).
Гюналасъ (Слънчево, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Гюлекьой (Засмяно, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Ново Оряхово (предишно име Ени Дервиш ЮВ он, преименувано при Освобождението).
Крумово (предишно име Кумлуджа, преименувано с м. з. № 3775/07.12.1934 г., присъединено към Пясъчник).
Сюнбей (Баново, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Доутжа (Зорница, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Derekьой (Константиново, преименувано с указ 113/26.02.1899 г.).
Джиздаркьой (Добрина, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Елеч (Доброглед, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Кьомурлук (Въглен, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Суджаскьой (Водица, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Мемишсуфлар (Преселци, преименувано с указ № 36/08.02.1906 г.).
Чокек (Китка, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).

ПРОВАДИЙСКА ОКОЛИЯ

Аврен (Момино, преим. с м. з. №1966/16.11.1935, Възстановено с указ 554/22.09.1964 г.).
Сулуджала (Садово, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Сарадър (Венелин[91], преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Казакдере (Казашка река, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Буланлари (Възможно Буланлък – Мътница, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Хасарджик (Възможно Хасър куюсу, Рогозина, преим. с указ 462/21.12.1906, Добрич).
Оручгази (Юнак, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Копусчи (Падина, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).

ДОБРИЧКА ОКОЛИЯ

Ботево (Юшенли, преименувано на Ботьово през 1882, присъединено към Кладенчево).
Бештепе (Пет могили, преименувано с м. з. № 2820/14.08.1934 г.).
Емиркьой (след 1878 Емирово – Генерал Константиново, преименувано с м. з. № 3774/27.12.1934 г.).

[91] Венелин Юрий Иванович (1802-1839) българист, „открил" българите за руската наука, един от създателите на бълг. фолклористика, автор на „Старите и сегашни българи...".

Кокарджа (Бояна, преименувано с указ № 620/30.11.1890 г.).
Опанча (Опанец, преименувано с м. з. № 2191/27.06.1942 г.).

СИЛИСТРЕНСКА ОКОЛИЯ

Малка Кайнарджа (Кайнарджа, преименувано с м. з. № 2191/27.06.1942 г.).
Чаталар (Цар Крум, преименувано с указ № 519/30.10.1899 г.).
Саръмуса (Саръ Муса – Смин, преименувано с м. з. № 2191/27.06.1942 г.).
Канла или Канлия (Възможно Хума, преименувано с м. з. № 3775/07.12.1934 г.)

Към този списък на проф. Любомир Милетич следва да добавим и имената на селата и градовете, в които има преселени много еркѐчани. Това са областните центрове Бургас и Варна, общинските центрове Поморие, Несебър и Айтос. На следващо място са населените места: Каблешково, Гюльовца (наред с еркѐчаните от Казанлък и Равнината, там се заселват и хора от Еркѐч), Оризаре, Кошарица, Влас, Слънчев бряг, Обзор, Ахелой, Равда, Каменар, Лъка, Медово, Александрово, Бата, Порой, Страцин, Просеник, Горица, Гълъбец и много други селища на областите Бургас и Варна. Според мой събеседник, когато се преселвали еркѐчани, майсторите отишли в Паницово, кавгаджиите – в Морско, земеделците – в Козница, баш хайдутите – в Казанлък. Тази приказка се разказва като имената на селата се променят в светлина, благоприятна за разказвача. И на въпроса: в Еркѐч кои са останали отговорът е – останала е сърцевината, най-истинските хора, баш йоза.

ВАЙКОВЦИ ДИРЯТ КОРЕНИТЕ СИ

Според изследванията на професор Любомир Милетич и списъка от предходната страница, еркѐчани са заселили и побългарили през 17-19 век над 60 села в североизточна България. Част от жителите на Еркѐч се настанили в пределите на Руската империя (Буджак, Крим, а по-късно и по цялата територия на Русия). Поради общите езикови форми и характерната честа употреба на частицата „ВА, ВАЙ" (яла вай, къдя утодяш ва, како правиш ва), учените езиковеди (Л. Милетич, С. Стойков и др.) въвеждат термина вайковски села, които са образувани от разселването и преселването на еркѐчани. Както беше отбелязано в други радели на изследването, в Еркѐч храната и „авата" помагат за израстването на едри, снажни, силни и читави хора. В резултат на този необикновен естествен прираст, Еркѐч става естествен родоначалник, водач и майка на многобройни села в Североизточна България, известни вече с името вайковски села. Първо от Еркѐч се отделя Голица, като наименованието се получава от голия планински хребет, наречен Голежи (гол-лежи). Годината на разселването е толкова отдавна, та то се счита за много старо вайковско село, от което също в различни години се преселват в упоменатите и в други села, голичани също образуват в Русия село със същото име. Както съм отбелязал и в други раздели, Голица е единственото в района българско село, с което еркѐчани поддържат дружествени отношения, възпети и в еркѐчкия фолклор. „Спорът" между двете села кое е по-старо е излишен. Историята сочи, че прабългарите, основали Еркѐч са донесли името си така, както и техните деди след това го пренасят в Русия. Голица се отделя от Еркѐч на един по-късен етап и взима името на най-известната природна забележителност, в чиято пазва се обосновават голичани. Поради бързия прираст, мерата на еркѐчани става тясна и те постепенно се превръщат в умели колонизатори, които побългаряват и планомерно завладяват околните села. Така те дават своя принос за оцеляване на българската нация през вековете. Наред с характерните си фолклорни, диалектни и други особености, те пренасят и особеностите на своя език, който намира място в българския диалектен атлас, в учебниците по българска диалектология и др. Повод за масови преселвания са били и поредните руско-турски войни, тъй като еркѐчани са помагали на руските войски. Както беше вече отбелязано, последното, най-масово разселване в Черноморска България, става през годините 1828 – 1832 г., по времето на похода на генерал И. И. Дибич Задбалкански. В резултат на побългаряването на речените села, между тях и Еркѐч се установяват дружески, а много често и роднински връзки – разклонение от рода на моя дядо Куцар и дядо Стоян по майчина линия има в селата Солник, Голица, Кривини, Долни Чифлик, Бърдарево, Паницово, Козница, Старо Оряхово, Варна, Аспарухово, в община Поморие и област Бургас. Изселниците продължават да си ходят на гости, да се канят на сватби, кръщенета и погребения.

Радостен е също фактът, че продължителите на рода еркѐчки – внуци и правнуци на преселниците от Еркѐч, започнаха да дирят своите корени и, тръгнали по следите на своите деди, се връщат в Еркѐч да открият родословието си, да присъстват на лазаруване и коледуване. Друга форма на общуване са организираните родови срещи и събори в исторически местности. Така на

5-6 август 2006 г., в местността Хемските порти, или Гирмето, на границата
между Бургаска и Варненска област, в земите на Еркѐч, си дадоха среща продъл-
жителите на рода еркѐчки от селата, разположени по двете страни на билото
на Балкана. Това е събор на балканджиите от споменатите населени с еркѐчани
села. Мястото е известно и като Белчов път, на разклона между селата Булаир
и Голица, Варненско. До него се отива през Горица-Просеник-Сини рид-Дабча; или
Обзор-Дюлино-Горска барака-Солник-Бърдарево – Голица към Булаир. Участниците
в събора често не знаят нищо или само отделни неща за миналото и историята
на тези места, където е обитавал дядото на Г. С. Раковски. В казаната година
в срещата участваха жители на села от Бургаска и Варненска област, а имен-
но: Николаевка, Щипско, Левски, Водица, Ботево, Аврен, Падина Здравец, Вене-
лин, Козичино, Козница, Гюльовца, Горица, Гълъбец, Паницово, Просеник, Страцин,
Бата, Солник, Голица, Бърдарево, Слънчево, Аспарухово, Тополи, Кривини, Долни
чифлик и др. В годините на стопанска разруха, на материално разорение, жи-
телите на споменатите села, дали българския облик на Черноморска България,
са морално мотивирани да дирят историческата истина за своя роден край.
Можем да направим и друга радостна констатация за ролята на печатното
слово в наше време – книгата на г-н П. Куцаров „Еркѐч“ и неговите публикации за
този регион намират място в речените села и допринасят за засилване на ин-
тереса към Еркѐч. Стремежът на участниците в събора е да узнаят все повече
за своето исконно родно място, като се провеждат родови и землячески срещи.
Особено важна роля в това отношение може да изиграе община Аврен, чиито
села са основани главно от еркѐчани. Историята на събора е следната: след съз-
даването на ТКЗС през 1958-1959 г., жителите на Булаир се изселват в търсене
на по-добър начин на живот и започват ежегодно през първата събота на м.
август да си правят землячески срещи. От 1977 до 1984 г. срещата прераства
в окръжен събор за народни свирачи. След тази дата до 2005 г. има прекъсване
на събора, но земляческите срещи продължават да се провеждат. През 2006 г.,
по инициатива на г-н Илиян Йовев, е регистрирано сдружение „Голица„, което
се заема да възстанови събора, който постепенно да се превърне в събор на
всички вайковски села, които водят началото си от старите прабългарски села
Еркѐч и Голица. Главен инициатор, организатор и активен участник е г-н Пла-
мен Павлов от Долни Чифлик. Той е издирил фамилиите на десетината еркѐчки
семейства, които дават начало на неговото родно село. Наред с обикновените
срещи, на събора се провежда преглед на художествените колективи от рече-
ните села, участват и индивидуални изпълнители на песни и танци, а също и
разказвачи. Надеждата е ръководителите на граничещите общини от Бургаска
и Варненска област да подкрепят стремежа на обикновените хора да научат
повече за историята на своя роден край. Това начинание е в синхрон и с иници-
ативата на община Поморие за възраждане на Еркѐч, провежданите еркѐчки
пленери по живопис, международната дискусия „Еркѐчки Великден“ с участието
на представители на БАН и редица други мероприятия. Даваме си ясна сметка
за реалната възможност подобни инициативи да допринесат за възраждането
и съживяването на целия регион.

Зараждането и развитието на движението на вайковските села е ново
явление в нашето съвремие. Този стремеж на деца и внуци на преселниците от
Еркѐч да научат истината за своето минало, за своя род е не само похвален.
Това е своеобразен зов на прабългарското във всекиго от нас. Погледът към ми-
налото на вайковци е своеобразна проява, изблик на духа прабългарски, който

витае над планинското било Голежи и дири своя приют в Еркѐч. Дошло е време изтощената майка, в Еркѐч са останали около 250 човека, да получи тласък, морална и материална помощ от своите многобройни деца. Така е било в миналото, така трябва да бъде и днес. За каузата Еркѐч трябва да се работи не на думи, а истински, както са работили нашите славни деди и прадеди. Време е да бъде създаден и официално регистриран „Регион Еркѐч". Този регион ще включва населени места преди всичко от областите Бургас и Варна. Активността на региона и възможностите за развитието му като културен феномен зависи от активността и вижданията на бъдещето ръководство на „Регион Еркѐч". На първо време е необходимо формалното учредяване на региона като евро регион в рамките на една държава, създаване на учредителни документи и краткосрочна програма за работа.

Повее ли морениньт, задуха ли старият вятър по скатовете на Еркѐч към Емине, разтопят ли се непроходимите снежни камари, отворят ли се пътищата и те тръгват. Тръгват пръснатите еркѐчани от различните краища на Черноморска България към бащиното огнище, към родното и скъпо село Еркѐч: лазарито да погледат, на мерата да се наситят и душата да си напълнят.

БЪЛГАРИТЕ В РУСИЯ

През годините на прехода сме свидетели как политическата класа на България, съзнателно или неволно, забравя българските корени. Потвърждение на тази констатация е пълната забрава на депортираните 12 хиляди кримски българи – датата на депортацията 27 юни и въобще трагедията на нашите сънародници не намира място в медийното, политическото и национално пространство на България. И политици, и учени се надпреварват в осветяването на темата за спасяването на българските евреи. И това е похвално. Но да не се казва нищо за съдбата на депортираните наши сънародници е непростимо. Тежко е да се спомня тази тъжна дата, но не бива да забравяме за нея.

За преселването на българи в Руската империя се знае. Недостатъчно се знае и пише за мъките на нашите прадеди по пътищата на войната и дългата шестмесечна карантина. Те са били толкова големи, та от тях се е родила уникалната народна песен: „Клета му душа проклета", която цитирахме в друг раздел на изследването.

Не се знае, че преселването е съзнателна политика на царската руска власт, че съществува секретен руско-турски договор за преселване на християни от Турция в пределите на Русия и на руски татари в българските земи. В отчета на МВнР на Русия пред императора за 1862 г. се констатира: „Не трябва да се съмняваме в стопанската полза на преселването в Русия на българи от Турция, без да говорим вече за масата докаран от преселниците добитък, донесеното домашно имущество и пари. Това трудолюбиво и предано население би могло значително да увеличи количеството производителни работни ръце в нашия малко населен южен край. В политическо отношение, чрез даването на приют на българите и демонстрацията на загриженост от страна на Русия пряко и косвено се увеличават връзките ни със славяните, дадената възможност за преселване като че ли събуди от сън българите за борба с турските завоеватели. Преселилите се от нас татари само увеличиха броя на безделниците, хранещи се от труда на друг".[92]

Преселването придобива масов характер за Бургаска област и Черноморска България по време на похода на Дибич Задбалкански (1828-32). Въпросът за преселването възниква още в първите месеци на войната. Той стои с особена острота пред онези българи, които турците гонят със себе си, а руските войски ги освобождават и сънародниците ни се връщат в изоставените населени места. Тези българи не са уверени в окончателната победа на руснаците и, за да избягнат турските безчинства, заявяват за своето намерение да се преселят и живеят на свобода. Организатор, реализатор и проводник на преселническата политика на руското правителство става новорусийският и бесарабски генерал-губернатор граф М. С. Воронцов. Организатор на преселването от българска страна става д-р Иван Селимински от Сливен. Историческата истина и опасността от този акт е съзряна от революционера Георги Раковски и той се обявява против преселването, тъй като по този начин ще бъдат обезбългарени българските земи.

В раздела за похода на Дибич Задбалкански в историята на Еркѐч посочихме

[92] АВПРИ, Фонд 137, Отчеты МИД, опись 475, дело № 49/II, год 1862, л. 126.

от кои български села се преселват наши сънародници в Русия, каква е тяхната роля в обществения и политически живот на България след 1878 година. Нека разгледаме съдбата на българите в пределите на Руската империя.

Първото преселване на българи в Русия е по време на руско-турската война 1769 до 1791г., когато в Русия пристигат около 2 хиляди български семейства. Второто по размери преселване е по време на войната от 1806-1812 г., когато в Русия се настаняват около 3 хиляди семейства българи. Основно преселниците през 1828-1834 г. в Русия и Дунавските княжества са от Източна България. Независимо от огромния брой изследвания на темата за преселването на българите в Русия, то не може точно да бъде посочен какъв е броят на преселените наши деди. Причините са, че са подготвяни различни списъци от щабовете на военните поделения на руската армия, на корабите са качвани и незаписани хора, списъците са изгубвани, а на вървящите след оттеглящите се руски войски въобще не е правен списък. В някои губернии и околии са съставяни списъци на пристигналите българи. Точни са, обаче, само списъците на нашите деди, на които са раздадени парични помощи, т. е. списък на най-бедните българи. А съгласно указанията, дадени от император Николай I[93], към преселване са били подтиквани заможните българи: корабостроители, моряци, занаятчии, поощрявана е била практиката да се продава недвижимото имущество, движимото да се взима, в т. ч. едър и дребен и даже пернат добитък. Обобщените от различни източници данни показват, че в резултат на преселване през различни периоди, в Русия са образувани 83 български села. Само от преселници през 1828-34 г. са образувани нови 26 села в окръзите Болградски, Акермански, Бендерски, Измаиловски и др. Жителите на български градове са се заселвали в руски градове като Болград, Акерман, Измаил, Рени, Одеса, Комрат, Бендери. Има сведения, че по-голямата част от населението на Варна и околните села се преселва в Бесарабия и Влахия. Сливен, според С. Табаков, е загубил около 15 хиляди души. Други автори сочат, че са се преселили голяма част от жителите на Ямбол, Карнобат, Бургас, Шумен, Провадия, Котел, Созопол, Поморие (240 души). В резултат на това преселване Болград се превръща в крупен за онова време град, в който са образувани цели български квартали Сливенски, Ямболски и др. На част от образуваните села са дадени имена, напомнящи за местата, откъдето са дошли преселниците като Еркѐч, Голица, Копаран, като първото се влива впоследствие в Иваново. В Русия, според И. Мещерюк, са се преселили и настанили: в Бесарабия – 61 500 души; в Молдова – 14 713; Влахия – 5515; Одеса – 2745, Крим – 2147 или общо 86 700 българи. Други автори съобщават, че към 15.11.1832 г. в Русия се преселват 1769 семейства или 84,390 души. Те се разпределят в окръг Акерман – 799 семейства; Измаил – 940 семейства. Руската държавна хазна е предоставила към края на 1830 г. 265 хиляди рубли помощ на преселниците за издръжка, или по 2 рубли и 19 копейки. По професии и занаяти нашите сънародници се делят на: земеделци, лозари, градинари, овчари, кожухари, хлебари, бояджии, дърводелци, търговци, обущари, бъчвари, бакърджии и търговци. Въпреки че основното ударение в политиката на руското правителство по преселването да е поставено върху набирането на корабостроители и моряци, то не са намерени данни за броя на наши преселници с посочените и желани от Русия професии. Напротив, има документи, че не са намерени значител-

---

[93] И. Мещерюк. Переселение болгар в Южную Бессарабию 1828-1834 гг. Кишинев, 1965 г., с. 85 и следващи.

но количество хора с посочените професии, макар от крайбрежните български градове да са се преселили достатъчно количество българи. Прави впечатление, че руското командване поставя условие пред българите, които участват и подкрепят действията на руската армия, непременно да се преселят в Русия. Нежеланието да се преселват бедните българи, освен от финансови съображения, е продиктувано и от политически: да не бъдат изцяло обезбългарени населените места, тъй като при последващи войни с Турция на руската армия ще се наложи да действа в наистина неблагоприятни неприятелски условия. Друга характерна черта на българското преселване е, че няма обществена сила, която да обедини българите, желаещи да се преселят: голяма част от българската интелигенция от това време се гърчее, а чорбаджиите подкрепят турската власт. Големи са били трудностите не само при самото преселване, но и при настаняването на пристигналите наши сънародници в новите им определени места. След продължителната карантина, от три до шест месеца, нашите сънародници се сблъскват с типичната руска бюрокрация, липсата на вода в земите за настаняване, намаляване на обещания първоначално размер на предоставяната земя и нейното лошо качество. В тези условия редица автори съобщават за безвъзмездна руска помощ от сърце и душа. Това е помощта на обикновените руски хора, войници и офицери са събирали „секретно" и са предоставяли парична помощ за разходи по прехвърлянето с руски кораби, които са се връщали празни след доставяни на снаряжение и продоволствие за армията. Предоставяни са били и предмети от първа необходимост. В това отношение сред българите се прочува със своята отзивчивост и стремеж за бързо решаване на възникналите въпроси И. Инзов. Посочените и други трудности, появата на болести, неурожайните 1830-1834 години заставят редица наши сънародници да напуснат Русия на път за България. Някои от тях се заселват в княжествата Молдова и Влахия, други в Румъния, трети стигат до България, но нямат сили и средства да се доберат до родните си места. Вече посочихме, че част от продължителите на рода на Раковски, по настояване на тяхната майка, се завръщат в България, но не стигат до родните къщи в Еркѐч, а се заселват в с. Ботево, област Русе. Основата на завърналите са онези българи, които отиват в Русия временно, докато премине опасността. Те са заявили това свое намерение и не са вписвани в списъци. Определена роля за завръщането изиграва и обявената от турското правителство амнистия.

Трудно е в изследването за Еркѐч и еркѐчани да се разкрие съдбата на всички преселили се в Русия българи. Затова ще разкажа за една част от тях. Знае се, че преселените в Таврическа губерния българи по времето на Екатерина II са я наричали своя спасителка и са ѝ били благодарни, защото в Крим те намират своята втора родина. Преселените българи са били преди всичко от посочените населени места на Бургаска област. Скоро те стъпват на крака, стават известни лозари, градинари и общественици в региона на Кримския полуостров (от този край е етническият българин Василий Стамов, художник-скулптор, член-кореспондент на РАН. Изсечената от него от камък фигура на „Девойка със стомна" и до днес краси приморския парк на Бургас, други негови творби са подарени на фонд „1300 години България" и на музея в Пловдив). Постепенно центрове на българското население и българщината в района стават отделни големи села като Кишлав (от къшла –местоположението на селото прилича на игрек за овце), което към края на 1840 г. наброява над 1000 човека. Те са основно преселници от Бургаска област, в т. ч. и от село Еркѐч. Построеният с общи усилия

храм „Възнесение Господне" става символ за всички кримски българи, които се отличават с патриархалност и консервативност. Руски учени отбелязват, че за тях обичаят бил даже нещо повече от Библията. В потвърждение на тези констатации, ще цитирам записаното от мен преди години описание на етническия българин Г. Апостолов на обичая, свързан с раждане на дете. „След раждането детето и родилката се поръсват със светена вода, подир което пекат „малка пита", намазана с мед, на която канят само най-близките жени-роднини. След седмица е „голямата пита", на която се канят повече жени-роднини и приятелки. В течение на 40-те дни, докато жената-лехуса не си е чела, всяка жена, поканена на голямата пита, отнася сготвено в дома ѝ и там обядва с нея. Кръщаването се извършва в църквата от кръстник и кръстница. След това той подава детето на майката с думите: „даде ми го еврейче, на ти го християнче! Да расте да порасне с майка и баща и да го ожените!". Гощавката се казва „кръщаване", даряват се с кърпи, а кръстникът слага две чинии с хляб и сол, в които присъстващите слагат пари – едната чиния е за бабата, а другата за детето. На третия ден кръстницата донася обяд и подаръци, тя къпи детето, като в коритото налива светена вода, после обвива детето в донесено от нея бяло платно, като му закрива лицето, за да се срамува. В корито пущат пари за бабата, а от платното ушиват на детето риза. Този обред се казва „изваждане на детето от мирото". Кумата донася и пелени, в които завиват детето, а на шапчицата му окачва сребърна пара. Три дни след раждането детето не бива да се оставя само, а до 40, ако майката трябва да излезе от стаята, оставя метлата до главата на детето. След 40 ден лехусата се окъпва от бабата и отива в църквата да си чете молитва, подир което посещава майка си и баща си. При отбиване на детето се пече пита с яйце, а щом проходи – прощъпалник – пита с мед, която се раздава на децата и ги карат да бягат и да викат: „Да е здраво детето! Да порасте, да го ожените и да дойдете на сватба!" И още, лехусата носи на главата си чесън, пръстен и червен конец против уроки". (*) Записаните други обичаи, песни и вярвания сочат особена близост със запазените обичаи в Бургаска област и най-вече с тези в старото прабългарско село Еркѐч, с днешно име Козичино. Българите се изхранват с дребно земеделие и скотовъдство (всяко семейство имало по 30-50 овце), с лозарство и риболов. Българите се прочуват с умението си да отглеждат зеленчуци и плодове. След колективизацията в Русия, е образуван колхоз, който, благодарение на трудолюбивите българи, става един от първите колхози-милионери в Кримския полуостров. За нещастие идва Войната, която разделя нашите сънародници в Таврия – едни отиват в горите при партизаните, друга, малка, част, обидена на съветската власт, сътрудничи с немците. На 29 май 1944 г., след освобождаването на Крим, Лаврентий Берия съобщава на Йосиф Сталин: „част от българското население активно е участвала в провежданите от немците мероприятия, съдействала е на германските окупационни власти". С това донесение започва трагедията и депортацията на кримските българи. Ето какво пишат част от депортираните: „На 27 юни, в 4 часа сутринта ни събудиха. Влязоха военни и прочетоха указ за това, че нас, като представители на дребна нация, ни преселват в други райони. Казаха ни нищо да не вземаме, освен хляб за два дни, когато пристигнем ще ни дадат всичко... Целият път беше постлан с вещи – хората ги изхвърляха, нямаха сили да ги носят. Отвсякъде стонове и викове... Нашият ешелон беше № 730, съпровождаха ни войници – по двама на семейство... В деня на депортирането имахме крава, теле малко и на година, свинята се опраси с 18 малки.

Сестра ми Катя отвори портата и ги пусна всичките...Смътно помня, бях на пет години. В паметта ми изникват отделни картини: мама носи шевна машина (тя ни помогна да оцелеем), баба ми и брат ми – вързопи с храна и дрехи. Натовариха ни на камион, после на товарен влак, дълго пътуване, всички сме полугладни и мръсни." Българите са разпръснати по цяла Русия. Техните гробове и днес са в горите на Курска, Свердловска, Челябинска, Кемеровска, Магаданска, Пермска и други области. Мъжете са изпратени в действащата армия, в тила, на отбранителни строежи. Впоследствие жените и децата са събрани в бараки на брега на река Вятка. Там те преживяват глад и мъки, трудят се във фабрика „Красный курсант" и всяка вечер отиват да се разписват в милицията.

Причините за голямата смъртност са обяснени отчасти в рапорт № 82/с/348/1944 на началника на конвойните войски на НКВД (Народен комисариат за вътрешните работи) генерал Бочков до Л. П. Берия: „причина за смъртността по пътя са преклонната и ранна възраст на преселваните, вследствие на което отсъства необходимата съпротива на техния организъм срещу изменилите се атмосферни и битови фактори".

12 хиляди българи, наши сънародници, полуголи и полугладни, основно деца, жени и старци, тъй като мъжете са на фронта или по заводите, са изпратени да умират на Север. Да се оцелее в подобни условия е било трудно. Все пак част от тях оцеляват и има какво да разкажат. Останалите живи след 60-те години са освободени, но строго съблюдават указанието да не се връщат в никакъв случай по родните си места. Бащата на професор Ана Шатова (Караджова) пожелал, преди да почине, да посети, види и се прости с построените от него две къщи. Но той не бил допуснат в собствения си, но вече чужд, двор. Той разказа, че къщите, оградата, прозорците, овощните дръвчета са били на същото място, както ги оставил. През юли 1944 г., месец след трагедията, село Кишлав вече не съществува. От тогава то се нарича Курское. Българи тук повече няма, няма я повече и църквата „Възнесение Господне". Потвърден е девиза на Сталин – няма ги хората, няма ги и проблемите, но въпросите остават. Оживелите след сталинските репресии синове и внуци на кримските българи, пръснати по цяла Русия и ОНД, питат: защо в нашите къщи, построени от нашите бащи и деди, живеят чужди хора? Защо след реабилитацията е забранено на българите да се завърнат по родните си места и не могат да си възстановят, съгласно законите, своята лична собственост? Въпросите се усложняват след разпадане на СССР, тъй като имотите на българите остават на територията на Украйна, а те са пръснати по цяла Русия и в ОНД. Къщите и нивите на нашите сънародници постепенно са завземат от преселените от Кавказ чеченци и турци-месхетинци.

А ние, българите на България, нима можем само да се гордеем с жилавия български корен, с характера на нашите предци и да се питаме: как са могли хора с такава съдба да оживеят, да отгледат деца и да станат достойни граждани? Въпросът е: достатъчна ли е тази гордост за грижите на Майка България към своите чада? Много от наследниците на нашите деди достигат до висши постове в Съветска Русия. Такива са заместник-министрите на външните работи и посланици като Християн Георгиев Раковски и Борис Спиридонов Стомаников, станали жертва на сталинските репресии. Благодарение на личните ми усилия техните имена са вписани в книгата на МВнР на Руската федерация. Специално внимание заслужаваше Васил Гавраилов Стамов, член – кореспондент на РАН, скулпторът-художник, подарил свои произведения на България. За съжа-

ление, той не остави наследници, а и българските институции не проявиха интерес към неговото творческо наследство, тематически свързано с България. Примерите са много. При това е известно, че в резултат на провежданата политика българите по времето на СССР не са допускани до висши постове, а най-много като заместник – ръководители на отделни предприятия и то не в стратегически области на икономиката. Към днешна дата етнически българи са депутати в парламента, научни работници, художници, професори, работят в телевизията и радиото на Русия и други държави от ОНД. Публикувайки данните за депортираните българи, авторът се надява, че тези и много други въпроси на нашите сънародници ще бъдат чути от българската държава в лицето на МВнР, от българските дипломатически представителства, от Агенцията за българите в чужбина. Защото е дошло време за истинско разбиране и съпричастност към проблемите на българите извън България.

ЕРКЀЧАНИ РАЗКАЗВАТ – ЗАПИСИ ОТ 1963-64 г.

Разказите са записани през годините 1963/4 от стари хора в Еркѐч и околните села по определен въпросник, подписани са от анкетираните и са оформени като архивни единици от личния архив за село Еркѐч. В настоящето изследване разказите са съкратени и не са представени цялостните записи, но отделните откъси от спомените на разпитаните хора се предадени без промени, по възможност близко до фонетичното произнасяне на думите. Разказите могат да се използват при езиковедски проучвания с оглед динамиката на развитие на еркѐчкия говор.

Дядо Неделчо (най-възрастният тогава човек в селото, роден около 1876).

Селту билу утпървом нат Павлювтъ чушме, нъ Кулята, дет са стаите на кулхоза. Бащите ни там са рудени. Турчин ух селту да жувей ни заповних. Може дай умалу, ама и нащтя бащти ни заповнили.

Дольнитя гробищта ги заповних. Мойтъ майкъ й там зарoвена. Горнитя са ут по-напрядь. Утпървом кръстуви ут камък ни слагали, саль дървяни. Сетня Сегечката ханал да прави. Селту зърът ряката сѣ местилу. Ино мумичи душло да пере и сѣ загубилу и ни гу намярили – заратуй. Тъс къщта тука й дялана. Къщтитя били сазяни, стаитя ут дъски и биз мъзия. Ух Змейски дол, утсам, умалу ино кладянчи – там сѣ сбирали змеювтъ. Дяду ми казваши: сбирали сѣ и сѣ прувиквали – Йюх, йюх йюначина, я пръмитни упашина. И по-напрять (по-рано – П. К.) крадяли моми.

За имиту ко да рикъ. Кък бъди думат. Детуй Дольник пладнували Вохци, идин козел ровял, лягал, чи уж ут негу пръкръстили селту. Думат и ут турски думи – ни минувай уттука. Имахми пу нат сто Вохци и към Вусимдисе кози бяха. Ас кът заповних немаши час (часовници – П. К.), соль ут Вахило купувахми. Руснацтя пръз селту минаха. Кужа врями ух селу пуживяхъ, палатки правиха. Ас раптях, ух вуйнатъ ни съм бил.

За Лехски чувал съм чи духодял, мъ ни съм гу виждал.

Баба Мария Петрова Василева.

Ни повня га съм рудена. Кът душле турцитя, селту сѣ пръснало и пак сѣ прибрали. Сегечката чи брат му бяши учитяль – Питанакь. Сегечката гу убил Патроня.

Турцитя додат тука, карат жентя да им пикат милин, зельници и гонят мъжтя. Кът сѣ х кърь сѣс хцетя, изуват им навуйтя, царультя и цялдень ги карат да ходят боси. Пусти турци, кът додът, чи зели на Патронювтя бивултя и кулата, ачи кът им натварили багажа, на баба Митя сичкия багаш – немалъ дъ си пукрий дяцата. Ачи сѣ сбрали жентя ут цялътъ махалъ и им направили идин гулям хател и пукрили сичкитя им дяца.

За путурчвани ни съм чувала. Тий били сярбес хора ва. Саму идин вуйчу имъх – тий му думъха потурнака Павли. Той бил малък, пасял ухцетя и турцитя гу уловили и гу направили на турцитя хчярь. Сетня гу карали да сѣ потурчи и си доди и казал на технитя дет щъ сѣ потурчвал. Водихъ гу към Нисебар и му дали турски дрехи. И идин пътъ завардили х Бялъ ряка тримъ българина – дяду Вилику,

Куцар и Вешь идин и тий му рикли: „Ку си турчин шъ заколиш тяс българи". И той ги убил. Кат душле турци (за да Вземат полагащото се на Павли от имота на баща му – П. К.) и Вуйчу батьо му ударил идин шамарь, пък турцитя кът съ хпуснали, кът почнали да гу (по-големия брат на Павли) бъхтят – ачи ни могът дъ гу утърВът.

Черкувичката детуй сига, ходял идин ругач и ровял. И хорать турили идин камък, заклали гу на Танасух день. И ут тугас натак се ходял и тий гу коляли и гу давали на хорать. Инь гудинь ругача съ забавил и душел хамен намръкналу. И тий ни чакали да си пучини, ам гу заклали и ут тугас натак ни душел.

Нейчо Желев Камбуров.

Идин царь бил болян, душел х Змейски дол дъ съ къпи, дъ уздравява и чул ино мумче – свири млогу хубаву. Запувядал на слугитя си да гу дувдат и тий гу дувели. Той му дал дрехи и му рикъл: иди кажи на тейка си да доди. Пупитал гу шел му гу даде да му свири. Завел гу х тяхния грат. Мумчету на млогу ниетя бягалу, ама тий гу улувявали. Купил лоткъ и избягал пу муре. Видял тейкъ си и гу скрили х идин капинак, дунесли му хатял и там спял.

Идин змей уткраднал инь мума и я завел у тях, х Змейски дол. Тя съ чудяль кък да съ утърве. Идин пъть видяль три куля натваряни двятя със сяну, иньть със снопи. Тя му рикла: Змейко, кът си толкус силян, можиш ли захърли тъмняс куля? Той рекъл: със снопиту мога, амь със сянту нимога, Вотъ нимога да я наближъ. Мумата тугас сбрала трявъ, сварила я и съ укъпала. Змея ни мужил да я наближава и ѝ рикъл: ти мъ натхитри Вотъ ти казъх.

Идин чувек чели да гу набиват жух на кол на Острата чукичка. Той съ пумолил на турчина да търтял, чи той дъ гръмни и да гу убий. И турчина му домилял и чувекъ хукнал. И гу убили, забили гу на чукичката, амъ бил умрял. И затуй съ заве нъ имиту му – Лечувъ чукичка.

Х Синяза жувял идин турчин Синяз – той бил гулямец. Ач съ смразили с другий турчин ут АйВаджик. АйВаджичинъ пувикал Байрактаря, койту жувеял пу Дядуви ниви, и му рикъл: шель можиш уби Синяз?" Шъ мога. Написал инь спринцзохка, чи уш гу викът ух Нисебар. Байрактаря Вардял кръй Синяшкать локва и кът минал турчина, той гу убил.

Жельо Демирев.

Ут Купаран тръгнали цигани и уткраднали ут идин чиляк. Билу калну и украния чувекь тръгнал пу диртя. Видял х идин дол Вогань, учишел по-близу, видял ги и убил цигантя и циганкать. Уставил малкуту мумичанци. Инъ сутрин дяду минал уттам, чул дет риве дяти, учишел и видял дет съ убити. Малкуту циганчи съ криялу зат майка си. Ут тугас почнали да му думат Костува дол.

Дядо Кръстьо.

Васил Лехски душел прас Балиювть чука. Учишел у попуви –дядо поп Петкодя. Кмет бил Рою. Попъ учишел ух кметь: тъй и тъй да му дадем пари. Дали му.

Янко Друмев Узунов.

Най-първия род е бил Синигярския джинс и Сархошята. Туй дяду Петьр казваше. На негу гу казвал Узун Стоян, бащата на дяда Петра, жувял нът сто гудини. Ималу х тъс ряка гулям камьк, Вярдулясm кът яйце. Мума Дона зель камька ут селската ряка и гу износа накрая Докьма. И му казват Докьма и Донина камък. Дяду Петьр гу расправяши. Бельништа – бялнищтиту, там съ белеяли мамуитя. Прьс 1932/33 гудинь шьй билу. Возях ух каруцать Камбурь и Кожеклията. Тий бяхъ пияни. Камбур Вълку му думаши: „кът Вол тъ купих за три звонкъ и зех Хожерду". Поп Паис бил ут към Търнуву. Кръштал дяда Паиськ и другия. Учил хо-

ратъ. На Питанакъ жина му билъ ут ... излязи ми ут ъкълъ.

Руснацитя кът съ истеглили, селту гу изгурили турцитя. Сетня избрали туй мясту. Тугас купаранци (жители на село Копаран, днес Порой – П. К.) съ ут-късняли, училше х юртлука, х Саднятъ. Ни им съ аресалу, чи училше ух Хажидеря. Затуй им думат Купаран – уткупани, уткъснати хора.

За нашия рот. Дяду Яню имал син Стуян, той съ върнал с тейкъ си ут Аврен. Дяду Стуян земъ баба Денъ ут Урман и имат синуви: Яньо, Митьо, Велико, Павли, Станчо, Петър; дъштири: Иленъ, Момкъ и Вешъ инъ Валканъ. Дядъ Яня гу убили ух Срядульчиту, Ругачухци. Митю има: Друми, Юрдан, Стуян и Кольо, дет ги затрупа пряспатъ и дъштири: Върбъ, Денъ, Петръ. Велику имъ: Демир, Кръстю, Петку, Йова, Велика, Жиляза. Павли: Демир, Янко, Душу, Ганю, Петкъ, Вълка и... Станчу: Стуян, Петку, Кольо, Дена, Петра, Бърна, Тунка. Петър: Вълку, Стуян – убит ух Дядуви ниви, Люхтеръ, Денъ, Върбъ, Михна, Стуянкъ, Паска, Вълкана. Тос чучур х ряката, ду дума, съ казвал Турлаковъ чучур. Турлакъ кату съ иселил, уставил на дяда Дима нивъ на Кутарана, за да направи чучура. Дяду Дима умира, уставъ син му Лечу. Иселгъ съ и той х Бялову и уставъ съштъта нивъ бис пари на Узунятъ. Да гледът чучура.

Ут попъ съм чувал, ут самичкия поп Петка, чи Лехки е душел вешъ с двама души. Кату душле, пръсторили съ чи били фрънсушки търгохци. Лехски училшел при поп Петкъ. Кату устанали сами да съ разгуварят и Лехски му рикъл: „Ти си поп, а ас съм дякун. Лехски съм. Шъ сбирати помуш за уръжие. Въстание шъ има. Сбрали и му дали. Идин път духодял, штял дъ духодя вешъ идин път, амъ ни душел. Туй попъ ми гу казвъши, самичкият поп.

Гърски рът – българтя кът съ усвубодили, ръзбили гърцитя и ги пръснали и гърцитя съ крили там. Там съ крили инъ гудинъ – вешъ съ бялни кулибитя им миж-ду Хъшлъмичкътъ и Гърскътъ чука. Табитя – гат чакали руснака, турцитя напра-вили там таби. Дят Петър думаши първитя двя круши х Мандрата съ казвали Кавлашкитя круши. Най-стартя били: инътъ й х Донювтя сточки, другатъ й ух Хъдъма. Тий круши съ нът стойпидисе гудини.

Златин Лефтеров Янев.

Расправяхъ баштитя ни, чи хората се тукъ съ си били. Пък тий кът за-повнили селту й билу ду Павлювтъ чушме. Гробиштатъ – то пу родови, тъй билу. Повня женим х Юртъ, имъши инъ гулямъ ягудъ (черница – П. К.), ний съ ка-чим, пък майкъ дума: тукъ каминъ шъй билу. Хамбартя – там си крили житуту. Срешту Вълъчувтъ килиме курених, сякъх гуръта. Рекъх да извръ влашки и тугас я намерих – дъблоку ут зиметъ изврах инъ сабля. Идин кулач дългъ.

Лехски знам, чи идин път духодял.

Х Змейски дол млогу змеюви имаlу. Инъ мума училша зъ удъ, чакали, чака-ли – немъ я. Змея ни я пускал. Чак кът видял чи куршумъ му минал пръс ръкътъ, тугас хрькнал. На хурото играят и съ прувикват: йух, йух йуначинъ, пудмитни си упашинъ ... трууу – кът си стувет дигни съ някуй буръ, гледат – немъ мума. Бабини ни гу казвахъ. Ималу инъ мума сама приказва, смяй съ – пък той змея съ явявал и я любял. Къпали я с билки, хрет ръсили, салъ дървотника ни бил и той там училшел и я питал: кой тъ научи? За Гимиджийскатъ стокъ съм чувал, чи гимия вързяла ут Криватъ стокъ ду Сувалъ. Там вързяли гимиятъ. Затуй съ зъве Гимиджийска стокъ.

Мария Тодорова Василева, родена 1880 г.

Първия поп шъй бил Паис. Утдей душел ни знам. Той кръштал дяда Паиска, на баба Ниранза мъжа. Тейку казвъши, чи Питанак', на Липчанциту и Заманкъ й

стрику, на Сегечката ѝ брат, той ни умрял тука, заминал, иселил съ. Сегечката правяши камани, ас гу заповних. Дят Кольо Патроня гу дупнъ, чи умря. Къще немълу, умалу камъни вешь пръп годни (Става въпрос за поставяне на каменни знаци върху гробовете – П. К.) Ас ни заповних, мъ турцитя пъри търсяли ух теикуви. Черкези турили на Желяхчиту на главътъ му гурештъ перус, изгурили му главътъ и то умряло. Баба Митя (майкъ ѝ Стойка), майкъ на дяда Златина, на Люхтерчух Коя, билъ лохуса-направила баба Бърна. Тя билъ х майкини си, къщатъ им била нъ хриштиту (дет бяши Тодурчувъ дюгянь) сазенъ къщъ. Утодя идин турчин: бабо пари, пари бабо, кач пальон. Пък тя рикла: немъ пари, ас съм дувицъ, шес деца имам. Той стувял колкут стувял, зел нъ дяту качулката, тя умалъ калцуни, зел ѝ калцунтя, пък то умалу сняг. Къке съ Вардяли? Сбирът съ млогу жени и турцитя ни утодяли, пък мъжтя съ крияли. Другу къко? Тейку съдял при баба, у Радичкини. Утодят тримь турчина, улувяват гу, иштат пари. Баба Милкъ била там, сестритя ѝ – ривът. Майкъ, баба Петра, грабналъ феса, хърнала гу ух вогъня. Тий съ нюшнали да гу изваждат, тугас тейку избягал къмту казана надолу бос, пък то било сняг.

Трендафил Стоянов Колев, роден в 1902 година.

Мястуту Куджензя – то е Куджа янзя – старата Буля, голямата Буля, кадънъ била. Тъс Буля имала шес сина, мъжъ ѝ умрял и тя там жувеела. Немълу селу там, тя билъ сама със синувтя си. Сетня тяс синуви утодят х Кидикя да правят обир, зели коту зели. Сетня тяс ут Кидикя, турцитя, казвът: тяс съ ут Куджа янзя, неинитя синуви. Сбират тяхните хора и ги прувваждат: шъ идети и шъ ѝ дигнити сичкуту, и лъйцитя ѝ дъ зъмнити. Зели ѝ сичкуту и тя заминала. Устаналу мястуту Куджензя. Туй ми гуй расправя тейку, той шъ гуй чул ут дядъ, пък дяду бил дубря с турцитя – при тях бил чубанин.

Тейку ми казвъши, чи паритя, куиту зел Лехски ут поп Петку били млогу пари, нъд 40-50 златни лири. Тяс пари баштън ги намерил дяд Демир, на Юшката дядо му, син на Демир Радев, ух Аптъкириме, Халахурскитя турници. Били туряни ух ино дъру, то пругнилу х кореня и паднали 4-5 пърчетъ. Димирчиту ги виждъ, земъ ги, мъ ни ги пузнава. Утодя си х селу, той бил чирак ух попа, и заносъ паритя и му дума: „Петкъ, ас намярих ътяс кульенца, виш ги какви са, дъй ибъ кореня му, намярих ги ду къшлътъ" . Попъ му рикъл: дай ми ги зъ спомен, тий никъку ни струват и му дава петь левъ сребърни пари. Вичъртъ попъ направил кърмилу, слага инъ брадвъ х кърмилту и пусрятнош дигъ дяда Димиря и му дума: аидя дъ идим дъ накърмим хцетя. Дят поп извадил ине дисаги пари уттам.

Рада Василева Тодорова (ни повня га съм руденъ, думахъ гат духодяли черкестя Вероятно около 1876 година).

Кат душле черкестя, прибрали гулямтя дяца и куйт могът дъ върят и заминали. Меня забравили х куриту х прустъ. Блъскали вратать (Касандринтъ ни бяши къштатъ) прочупили я и ас ух прустъ, вотъ ни съ мъ убили. Башта ни ляпя, повня лъ къкой казвала, млогу рапти расправяши. Тейкува майка, баба Рада, ходила на пиперника, то пък инъ ротъ минала пръс Еркѐч, убъркъла пътя. Тя съ слагала-страх я билу. Пък вуйницитя си приказвали: туй бъхче лий, дъ хлязим дъ си набирем. Чи ни хлязли – той кумандиря ни ги пуснал – и заминали пръс Бялништъ.

Емширту Нейчу учишел за дърва х Лапашката ряка, пък турцитя гу заклали. Гат минеш мустъ уттак гу заклали, развили му върВитя. Жина му сложила боб да съ върu, чакала, чакала-икиндия станалу-немъ гу. Бивултя сами си душле.

Другу къко, песянтъ за Гьоргя ти казах. Ас хич мъ немъ. Вешь инъ знаях, за Бяль ряка – имаму много камъни, там гу убиват, Вардяли тяс ут Паластя, Кидикя. Хасан им бил вуйводата, той ис билбюля гледал-кой мине се гу убиват. Дяду Вилику ут Гулица и Куцара на баба Тудора (селската баба), дяда Вилика убили, Куцара гу водили, ду пустъ чука Чукурска, читувърти пътъ гу сваляли и му главать удрязли.

Ъъ, баба Мария думъши дет много хора с руснацитя заминали и 30 (трийси) семейства х Русия селу си направили.

Пейо Хараламбов, роден 1900 година.

Сбрали съ трима гуличанина и двама Еркѐчани и уткраднали гуведъ. Заклали ино тели и кът си бутът пушката, утървали я и убили идинь ут нащтя. Гуличантя гу изнесли ду Пальлата и там той умрял. Пувикали идин руски дохтур. Той казал, чи ние убит тукъ, казвайти дей убит и тий признали.

Стоян Грозев Цветков, роден 1881 година.

Турци х селту й немалу. Майкъ й тейку кът съ венчавали, душли черкестя и тий избягали. Ни съ дувянчели. Дяду Лекси, на дяду Кольо брат му, бяши кмет кът съ жених, ух 1908 гудинъ съ жених. Той направи сельския дугянь. Имъши дивическу училищте, амъ празну. Липчянциту дяль на Попувтъ чушме писанту (надписа – П. К.).

Кольо Едрев Колев, роден в 1903 година в Еркѐч, живее в Малкия Еркѐч.

Заструил съм селту ух 1940 гудинъ. Ас съм първия, който съм бучнал кола тука. Мястуто е такова, равну и затуй му викат Равнинъть. Петку й дизиртьор пръс Еврупийскътъ вуйнъ, доди си тука, направи си при нас къщтъ и зехъ да викат Петкувту селу – бяши по-прочут.

Туй нащту селу, Петря, щъ знаш й много стару, вешь ут римску врями – туй дядите ни съ гу казвали. Ут дядуви съм чувал, чи най-напрят селту билу на Кулята. Сетня съ пръскало пръс турску врями. Ходили х Русия, Чатма, Ченге и другаде, върнали съ и пак гу заселили. Нашия дяду Петьр Кожеклията върнал се ут Чатма, спрял съ ух Кожувтя круши. Направили кашли, кулиби жувял инь зимъ там и уттам душло имиту Кожувтя круши. Зъ змеюви сьй приказвалу: сбирали съ на хурото, кът си играят зъдимет съ, кът съ утишалу питали – куя я немь? Земьли я змеювтя.

Дядо Хрусав Милков, роден на 15 април 1880 година.

Тукъ имъши пруфесор, който идваши да изучи кък са се запазили и вуйводи съ давали. Ни съ потурчили, жувяли пу кулибитя – Тахталий, Дирякюх. Нощну врями купали и черкува правили. Той, Милетич, ни пруводи стара книга, ама кмета я изгури – Коста Петров, пияния. Иван Маркух писа, чи прувод йха хтора книга. Кът духодяхъ пруфесортя ходихми ух Дольник да търсим кладенчиту на кузель, никуи ни мужи да гу пукажи или намери. (Тук следва, за яснота на читателя, да вметна, че става дума не за професор Милетич, а за неговия ученик Георги Георгиев). Еркѐч е съществувало преди турцитя да догат. Тяс укрепления наоколу ни гий правил турчин. Тий съ мързеливи, изуставили сичку.

Дяду Кольо ут Кеситя ходил х Цариград пудир упожаряването на селту да си направят черкува. Имало й килийну училищти. Учител бил поп Киро. Паисий Габрохски пумогнал на Петка, пращта гу в Сливен да учи, пумагал му. Паисий Габрохски носел историята на Паисий Хилендарски и често казвал: „Ни съ срами българино, коравия български юмрук ни запазва". Той бил хем калугер, хем учител. Училищиту билу ух стаичката ду камбанарията, носяли си ляп, а имало и хора на пос. Ух хайбаря на дядъ Кръстя съ сбирали. Тоя дяду Куцар ми казваши, чи гръц-

кия Владика Василаки с кони и джандари ограбили черкувтъ, изгурили книгитя, туй билу наскору пудир напряванту на черкувтъ. На Кулята-там билу селту. Насам селу немалу. Пудир първуту изгаряне хоратъ съ пръснали ух Юртъ, Синязъ, Купаран, Вльгъ – хрет дет намерят мера. Земът хромель, чутурь и чукат маму-ли и ги ядът. Вуденци й немълу.

Другу – гулишкия поп Йорго е убит кръй Бяла ряка. Бея ут Лапастя държал туй мясту. Пръс 1878 г. душел окръжния управител Тодор Икономов и съ убили ух Калгамач бялухския бей Чобан Хасан – той млогу зулуми правял. Ут нашту селу знам идин съ путурчил, Павли потурнакъ, пугърчени немъ. Млогу хоръ съ пугърчили към Баня натак. Пръс Втората (има предвид Войната от 1877/78) Вуйнъ турцитя направили пустройки на Табитя, смятали, чи руснакъ пак ут там щъ мине. Дяду Стуян, на баба ми брат, баба Нидялка и другия ходили ух Русия. Баба Мара ми расправяши: „Минахми Дунава със салуви, 8 годни там жувяхми. Върнали съ пудир амнистията, жувяли ух Синяза – баба Мара, систра й Вълкана, Дафина. Нашия рот жувял ух Синяза. Майкини пумагали на руснацитя, гат минали пръс Табитя (Походът на Дибич Задбалкански 1828-1831 г. – П. К.). Бабини им думали: „Кума майкъ зънцети на рускитя солдати вудъ и ляп им тряба".

Паисий Габрухски жувял ух къщата на Петър Липчев – Питанак. Тос калугер ни ги уставил на мира, той възпитал Питанак, пратил гу дъ са учи по-нагоря. Меня той, Питанак, мъ учи. Сетня гу пувикахъ ух Вăхило. Той зе млогу учаници и ги зъведи там да съ учет. Там Владиката гу замразва, вотъ той му съ пудиграл. За дъ угудет на гърцитя, врaштат гу директор на Айтуската гимназия. Тук учитяли съ били Коичиту, Дойно Попух, Вълкух Добри и другия.

Лехски духождъ, вотъ търсял курави балгари да сбиръ помош и уснуве комитет. Билу пу вилики пости. Пръът попъ съ утkрил, инак млогу съ пазял. Лехски заклел попа, явен кумитет ни мужил да направи, таен можи да й ималу, амъ попъ ни казвъши. Идин пътъ зе дъ расправа, чи сбрали към читирси златни лири и му ги дали – мъ нии лапандаци, кой щъ заповни. Той съ вардяши. Прувождат гу към Гулица. Лехски им зарьчал да съ вардят млогу.

Йова Златинова Друмева, родена в 1891 година.

Никаку ни знам. Тукъ ух нашия дор имъши камини. Дят Златин извра идин хромель, ътольк (ето такъв – П. К.). Ут тейкъ сьм чуваль: Пейкух Дойчу имал брат, Сархошчиту Стойку. Ние, баба думъши: занесли гу ух черкувтъ, уставили ляба и манжата нъ Вогъня. Кът казали, турцитя идът, тий гу зели ут черкувтъ и хич ни ходили у тях, ам айдя дъ съ крият. . Ас пясни ни знам. Шти кажъ ъй тъс: Пусъбрали съ събрали / бялухските крайови / лапашки голи хъйдути / пу Бяль рякъ да вардят / ух къшлъ баирь чуката. Три пъти гу сваляли вотъ Потурнакъ Павли ни умеял да гу коли. Турцитя използвали хоратъ ут селту. Додът и ни заминуват. Кукошки искат. Ут баба сьм чувала: идин турчин учшел ух дядувтъ майкъ, къштъ тугас немъли, цопнал там, ни заминува. Запалила му съ антирията. Баба думаль: кюркя ти съ запали, турчиня. Майкини били мумичить, турцитя ги пудгонили и тий избягали къмту Хамбартя и съ скрили. Пък инъ нипразнъ жина ниможела да бяга. Дят Дойчу Коюх бил с турцитя. Стигнали жинатъ, с ножъ и распрали корема и изадили дятту.

Ут тейкъ сьм чуваль, Еркѐчани написали писму, закували гу пут петълту на коня, прувodили гу на руснацитя, а чи тугас душле. Чуваль сьм ут Вуйча Юргакя, той млогу знаяши, чи виждал хайдутя нъ Вълчувтъ килиме и ух Синязъ. И на инo кладянчи гу видял, имал врах алтъни, на главътъ му били скрити. Вълчан му рикъл дън казва.

зъ змеювтя знам дет грабали моми. Кът илязли пушкитя змеювтя съ дигнали, вотъ барим ударгали, ачи сетня гръмвали. Зъбитя им били кучи, пу тях ги пузнавали. Имъ и пясен, ут баба Рада съм я чувала: Иленкъ кълне и я прувалля / Мали мо да съ прувалиш / гробъ ти да съ прусипи /. Дет се ляба трепъла / и меня там си слагалъ /. Затуй мъ змейку залюби / люби мъ и щъ мъ земъ. Толкус съм чувалъ. Имълу ут змеювтя и моми, слазали кът звяздъ, рушкъ. Кът иди на придачки станела чиляк. Хуроту си правяли на Дольник и кът съ зададяли мустахузите тий хуквали да съ крият.

Стойка Демирева Стойкова, родена в 1881 година.

Ут майкини заповних, чи гат съ върнали, кът билу пръснату селту, кмет бил Узунъ Стуян. Тос дят Стуян имъл инъ систра Вълкана, чи съ питали де да идът да жувеят, пък тя рикла: ух Еркѐч. Зъ животъ селту й здраву, амъ рану ставът и късну лягат. Ут тях гу знам, тий нъ свекрите, пък тий на нас. Тъс Вълкана, на дяда Стуяна и дяда Еня систра, тя аресалъ тукъ и си направилъ къщта ду чучура: хем ду рякатъ близу. Волувтя кът си легнали ух трявътъ утсрещтя и ни съ гледали. Ас заповних чучура ух гуръ, желът сбирахми. Кът мряхъ узунятъ млогу сняк имъши: кът гу зъвъртялу да гу завялу, чи немъ спирани. Мойтъ баба и дяду казвахъ, чи х туй селу ханали млогу дъ мрът хората. Земът два вола близнака и двама братя близнаци-нову ралу, нох хумотъ, сичку нову направили. Близнацитя водили и врали, убикулили селту, наклали курбанъ, направили мухабетъ за здрави, за живот и ут тяс кожи раздали на хоратъ и на бабинтя врата закачили.

Повня духодяхъ вуйници да ни вардят ут турцитя. Устава им ляп и чурбъ, дет ядът тий и ний ядем – давахъ ни. Гърцки рът – ино врями била чума ухградиштата, гърчулята избягали, крили сь дет им видят учитя, чи уш духодяли гърчуля съ крили там. Кът станал бузгунлука сложът брашну на кулята и вървт бис пътъ, натварят дяцата и утодят. И просу носят, и хромелъ да си мелят брашну хътря – туй съм гу чула ут стартя хоръ. Дет стувет и сеят просу и пак замину ват – койту доди да имъ дъ жени.

Георги Писарев, роден в 1909 година в Еркѐч, бивш свещеник в селото, преселил се и живее в Бургас.

Първият поп е грък по народност – Синеси. Дядо Койо казваше, че църквата е построена по-рано – 1845 г., а западната част е завършена в 1848 г. Има икона от 1858 г. След Синеси поп бил Паисий-Монах. Оттук отива в Троянския манастир по разказ на дядо Койчо. В 1870 г. е ръкоположен дядо поп Петко от гръцки владика в Нисебар Надписът в църквата е по средата, под кръста. По разкази на други хора знам: селото имало привилегии, кметовете били българи, турците не са ги закачали. Хубавите момичета са ги давали на кадъни, за да ги запазят от черкезите. От тях бягали хората. Повалят дядо Милко, да плащат баба Руска, да дава пари. Поповата къща на опаци я обърнали. Той кръщавал дяти и го оставил. Имал хубаво вино – филоксерата не била пренесена, лозята били месни и без пръскане ставало гроздето. Попът се крил в един свин и му носели вино да се топли – в Аладжовувата страна било. Нейчо – убили го до Лапашката ряка, на поляната го донесли, лицето му нарязано и покрито било, пък ръцете му на пърчета били дето стискал ножовете им да се пази. Старото училище беше каменна постройка, покрито с турски керемиди.

Тодор Василев Тодоров, роден в 1897 г.

Ут дяда Койча съм чувал: Урман гу владяел турчина Мурат, ух Паластя ималу идин хайдут Чобанйолу. Ут моя дяду съм заповнил: гулямия бузгунъ, хоратъ заминали и нивитя устанали ниженяни. Сетня сбирали семи уттам, да улувет

семиту.

Турцитя кът сбирали данък, селту билу бедну и затуй ги карали да раптят нъ скелять ух Гьозякя. Карали ги да секът гуръ и да я прудават на скелята. Мератъ нъ селту била: Бяла ряка, Дюлино, Горска барака, сетня пу Голящтя ду Арамаскь и Бурунджук.

Дят Куцар и Веш някуй тръгват, дят Куцар носял паритя, утодят към Влашку за чъркоВни книги. Крили паритя ух крачултя Вотъ хайдутлук гулям бил пу пътищтата. Данъкъ бил на снопи, затуй трябалу дъ Вързят иедри снопи. Биглишки харман – ут мальки снопи за турчина. Младуженцитя ги пруВаждали ух Ахлийския чухлик, ду ряката, там да раптят дВя годни и сетня съ сВубодни.

Поп Паис, дят Паиску и сичкитя паискухци съ на негуВу ими, чи той бил ух дънту на тъс рапта: изгонили гръцкия поп Вотъ изгурил християнските книги. Зимът инъ кофа чиляшки лайна, инъ кофа катранъ, съблачат гу и гу намазват и му думат: „Ут сига знай, чи туй е българскуту ЕркѐчкуВ миру". Ух дядъ Жело ималу цял фирман за гурътъ, амъ съ загубил, чиновници ут Гулица гу уткраднали. Идин инспектур пу гурътъ, заВладян ут гуличани, искали да им дадът Бодуруxрът. Утодя Милкух Жельо, кмет, зел тос турския прутукол, расправа му на инспектуръ, амъ онзи ни приимъ. Тугас му рикъл „дуВиждани", чи съ наложилу дъ гу стигат на пътя и да гу Враштат. Тий тяс прутуколи трябъ Веш да съ пазят ух Гулицъ или ух наштъ упштинъ.

Кът духадя Лехски кмет бил ут тяс Дулапчиятъ. Духаждъ кату търговиц, сбирал дубитък за турския аскеръ. Кът съ мръкВа утодя у попуВи. Попъ съ уплашил, амъ съ разбрали. Попъ учишел при кметъ, ут тук ут там, земът тяс пари, дават му ги и сетня ги расхъргат кату облок на селту. Саль идин пътъ духодял. Байрактаря бил патурнак, амъ със съгласието на хората. Диня мелял на турцитя, Вечер на българтя. Тяс слиВи ух Синязъ съ ут ръката на баба Мара. Ду утсамния синяшки кладяниц ималу кале, х негу била фурната, кът умита фурната kВасялъ помитъ ух кладянчуВтъ удъ. . Глат пръс бозгуня билу гулям – ляп праВяли ут малку житу, баби зъби, рисъ ут лескиmе, троскутъ. Инъ жина заровила лайна и залъгва „Чакайти, лябъ съ пиче". Баштатъ учишел ляп да търси, брашну. Синъ зел чихтету и Варди нъ пътя. Вичартъ минуВа чуВекъ, убиВа гу, земъ турбатъ и айде. Майкатъ пузналъ турбътъ. На Табитя жуВял турски аскеръ. На узунята дяду им бил кул тях и крал сахани, котли, чи даВал сетня на родатъ си ут тяс няшта.

Петко ВеликоВ СтояноВ (УзуноВ), роден В 1889 г. (ГоВори поВече жена му.)

Дядуту на дят Ниделча, дяду Данчу, жуВял 105 годни и негВтя братя заминали пръс бузгуня. Дяду Дончу съ Върнал, най-напрятъ учишел ух Динизухци, там пустуВял малку; сетня си душел. Кът съ Върнали били десят души. Дяду Узун съ заселел край ряката. Ут тейкъ знам поп Дойчу учил дяцата най-напрятъ. Кът направили черкуВтъ дяду Куцар и Вешъ дВама души ходили чак ух ПлоВдиВ за книги. Къту изВадили паритя, тос дет им даВал книгитя рикъл: кък ги упазихти? Пударил им Вечень калиндаръ – да поВнят и да спумянуВат. Тос калиндаръ й дурдет сВърши сВетъ. Кът билу селту ду ЦВяткуВтъ чушме, лузятъ били х ЧукуруВо. Кьм СтехънуВи, Ламбюх Стехан, имълу гуръ, инъ жина утодялъ х рякатъ и си загубилъ дяту. Туй дяти ни съ намярилу.

За змеюВтя (говори жена му, на същата Възраст, дъщеря е на дядо Неделчо). Кът излязли пушкитя и избягали. Пръс гулямия бузгунъ пу пътя съ ВенчаВали, за да съ запазят ут турцитя. Дят Яню, на дяда Стуяна Бащта му /мой дяду/, х

Криватъ стокъ имали кашлъ и идиъ змейкъ любяла дяда Еня. Тя гу умурила, с двя дяца бил. Той я ръсърдил и гу намярили на кулибата умрял. Другу тейку казваши – пасял хцетя на дяда Стуяна на Цертя. Додахъ и заиждат хцетя, ас ни ги уставам и съ вардя, вращтам хцетя, обикаляха и ги уставиха. Сетня пасли хцетя със Златинчиту ух Сърхошката курия. Вали даш и тий идат ут Дъртия пътъ с бяли кожи. Кът струпаха хцетя, забраха ги пу пътя и ний си додъхми с кучтатъ Салъ ино куцу яри устанъ. Кучтатъ ги заведъхми при гуведатъ. Дят Митьо, стрику ми, пасял хцетя. Прядния день умрялъ инъ хцъ, мърцина. Сетния день ималу хуро и той душел. Дяду Стуян съ ядосал Вотъ ни я видел, Митьо исбягал към ряката, пък той кът зел читорката чи кът я зъхърнал нат негу чак утъй ряката. Той барелчи, цувалъ – тури гу пут скута си и гу носи. Сто оки солъ дигал моя башта. Идин пъть Возяли идин хамбарь, на шъйна гу Возяли с три чифта бивули. Кът душли ух тъс улъца, хамбаря съ уднесъл, притиснал дяда Ваня, той съ ръзвикал. Дят Стуян кът съ дирищсал на хамбаря – бивултя съ спряли. Тугас рикъл: пунапех съ. Дят Стуян съ борил ух Въхило – за мускултя нат лактитя гу стискал, стискал, турчинъ пусинял и той гу блъснал х зиметъ.

Петър Липчев, преселен от Еркѐч в Бата.

Името на селото е от турските думи ер-геч, което значи по български „мини и замини", не оставай да нощуваш там, където е опасно за живота ти. Има една яма в корията срещу село, която е пълна с турски кости. Селту го горили два пъти, обаче хората не са го напускали и са продължавали да живеят както си знаят. Същото се извършило и в село Голица. Султана съ принудил и ги обявил за царски села. Освободил ги от поземлени данъци. Еркѐчани са били здрави хора. Султана искарвал от тях пехливани. Моя дядо Колю ми разправяши, че неговия дядо имал млогу овци и кози. За беглика. Една сутрин рано утишле на кышлата му 9 турчина с кони, бигликчии. Той ги пусрешнал дубре, издоил мляко, направил им попара и ги поканил да ядат. И имал ина голяма брадва, пипнал я и ги насякал. Контя натирил, хората изгурил и така утървал беглика.

Лехски идин път ходил в Еркѐч. Събрали съ стари хора и му сбрали парична помош. За пръв път е станал поп Паисий, а учител Петър Липчев. Слет туй съ явил някуй си професор Милятич, който е проучил сички нрави и обичаи на Еркѐчани. . През турското робство са заселили 300 сила и ги нарекли Крумови и написал история, която съ намираши из упштинатъ.

Али Рашидов Алилов, с. Рожден, роден в 1899 г.

Селту (Рожден – П. К.) е заселено най-напред от чобанина Юсеин Карачобан, дошъл от Палазлър. Мястото е тясно – „недар", тясно място. Палазлар шъ значи разрушен човек, фирмата на човека, заселил селото. Кедиклер значи прелез, проход.

Чобан Хасан е от Палазлар. Убит е в Калгамач след идването на Русия. Дядо Станьо, полицая от Поморие, заповнил даже къщтата, дет е убит. Чобан Хасан. Първата му жина като била жива му направили муськ, закъчил я на гърдитя си и куршум ни го лови. Като умира първата, оженва се пак. Тя (Втората му съпруга – П. К.) го пита: „Тебя што ни тъ лови куршум, толкуз бяли правиш?" пък той рикъл: „Ас имам муськ". Тя кандисала сяка вечер ги нападали и кат заспал тя зела мускатa. Той ни знаел, чи мускатa я нема и отива х Калгамач и там го убиват. Не го имат с добро ими. На Еркѐч муй грешно имито. Ут майкини съм чувал, чи имали там приятели. На Жельа Милков майка му, баба Руска, кърмила турчина Али Мехмед. Арамас е не го търси, ни ти отива, ни ти подхожда тази работа. Там живяли обираджии и 10 години ни пуснали парите от хазната в Истанбул.

Там имали шпиони. Там било, на Везиртарла. Хора ни са убивали. За потурчвания ни знам. Имало деца сирачита, давали ги у турците и тез деца после оставани у тях, у турците. Кичокус е от кичук кус малък баир.

Афъз Али Набиев на 90 години, ходжа.

Разправят, че бил необрязан, на младини много ходел по жени и те разказвали това нещо. Турците се чудеха, как може необрязан османлия да им бъде ходжа. Роден е в Турция, с. Чавдарлък, Вилает Орду. 10 години е учил в Стамбул в духовно училище, казва че владее арабски, турски и фарисейски. През 1912 г. идва в България. Първо е бил в Рудина, където учил децата 4 години, след 1917 г. е в Страцин, учител в медресето, духовното училище към джамията. От 1920 е в Челебиево.

Джамията край Челебиево е строена преди около 350 години, има документи за това. Те са у Ахмед Юсеинов Юмеров, а от него ги взел Илко Татарлиев от София (по-късно тава е Ибрахим Татарлъ, народен представител във Великото Народно събрание). Отначало хората са живели лятно време при джамията, а зимно време слизали над Бурунджук, до чешмата. По-късно, преди около 300 години, се заселили в Сини ред (Челебиево). Името иде от челеби – богат човек. Чобан Хасан е от Алваджиите, роден е в Палазлър, после идва в Калгамач.

ПРОДЪЛЖЕНИЕ

Записите са направени през лятото на 2006 г. Целта е да се проследи динамиката на отношението на еркѐчани и преселниците към феномена Еркѐч, към еркѐчката история, култура, фолклор, нрави и обичаи.

Вълкана Нейчева Стоянова, родена на 06 Юли 1926 г. в Еркѐч, на 80 год.

На нашия Нейчъ му викат Булярчиту, на дяда му викахъ Булярчиту и на батя викъхъ Булярчиту. Нейчу ух Гълъбиц пучинъ, вашия Тодор (Тодор Аврамов Куцаров от Гълъбец, мой първи братовчед – П. К.) и той пучинъ. Петря, ти вешь ни си удъртял, пенсия земъш ли веки? Яхъ, пенсионер си веки. Петря, ам нивитя ни бяхъ се на ино място, сичкитя стрикухци женеха найно – уряли стрику Жеко, стрику Нейчу, сичкитя стрикухци. На Карамиднъть уденць найно женяхми. Заедно пужиним ичумикя, направим пиперницитя, сичку заедно. Имахми общти ниви. Виш колку пукуления сми раптили и сми сь хранили.

За угърляка на ризата на згуденика. Ших угърляк, роцкитя сь викъ – шие сь с вълнени черни конци ут опакуту, ут опакъть (страна – П. К.) сь ший, пък излаза лицьту. Тос шев, роцкитя, си гу шияхми ут ино врями. За полите на женските ризи. За польтя на булкъть гат сь жени главучки сь шиехъ. Главучки, рьчички, бодьови, вешь каки имаши. Мравчанту, то на Врахамтья сь шияши. . Ас имах си каку, ъм гу издадъх, ай тъй, бис пари. Сига тряба, щъ правя, ам то нема станувы, нищялки, никъку нема. Аз знам и могъ, кичи съм такала, могъ да тъка, амь сичкуту си пръснах. Най-напрядь напридем многу теньку, на три ката напрьгьним, сетня сь пръсуквь, сетня гу парим, ходим ут гурът восяньувы кори бирем, сетня гу вапцами и нииту пускь, нииту избялявь. Пък гат тъчем, рьцятя ни забулявват, вотъ тряба да сякваме. Бащта ти ни уши джамадана – да знаш какъх хубах бяши: на джопчиту изписано бяши Гьорги Гьоргиев, 1946 гудина, тугас сь гудихми. Чи унукъ ми гу зе да играе (танцува във фолклорен колектив – П. К.) и сьй згуби. Сига на Нейча му тряба, намярих идин другий, ама ни е същия. Тъкане на женски колани. Тий млогу моди бяха и сяки род си имаши. Двяь жени гу нанизват на кортя, на ай толкуз мясту – ут тук ду пейката. Кори да ми дадеш, немь кой да удяни, да нав-

дем. Пък и кортя тряба да сь здрави, дън сь пругнили веки. За книгата
чувам чи Петря си писал книгъ. Стуян я купи и на Нейчь купи, пък ми дума
и на меня. Пък аз му викам Воть Петър мож дан гуй видял сичкуту, амь ас гу знам,
ходила сьм ух сичкъть мера, рапитла сьм, женьла сьм и знам целия менликеть.
Немь мерь дан сьм ходила, сетня пък стана текезету.

Сига, Петря, кат ходя на тьй, на тьй, сь убеждавам, чи ино врями ималу
млогу хитри и умни жени: туй да гу измислиш, да гу напридеш, да гу истъчеш,
да направиш аби, да гу ушийш, да стани истинску, не кът сигашнуту, и кичи,
и гьрляци, и ризи, и сичкуту. Нащтя хорь сь били хитри и умни хорь. Тяс, носии
дет сь носят, тяс качульки, х тях дет гледали дяцать, туй да гу измисляш, са-
мичък да гу правиш, да гу правиш толкуз хубаву и красиву.

Други случки: повня гат убихь батя, сбрали сь и думьт: кък да кажим на
тейкь, на Аврьмь, дан ни стресньт, устаньха двамать и утидахь да казват на
стрику Аврам. Ам кък станалу? Наклали огьня да ги пърлят (прасетата – П. К.) и
той грьмнал с пушкать и гу убил. Млогу сь имали нащтя родуви. Сига немь хорь
тьй да сь имат. На, братухчеди сми, да сь срешнат, немь сь пузнаят. Ас кутъ
срешнъ нема тъ пузная. Повня, ходихми на пиперника, на Карамиднъть уденць,
враштами сь, пък майка ти ми дума: О, кай, утодям си и сь чудя како шь готвя.
Ходят, раптят, сяку си стисналу парития, пък ас тряба да готвя, воть ми думат
слагай да ям. Немъ йа забравя – сяки си земь парития и ги дига, пък ми дума слагай
да ям.

Неда Василева Демирева, на 77 години, родена в Еркѐч, 11 г. живее сама.

Како правя Петря, бях при Васильови тъс зимь, ух Нисебар, начи. Додьхъ,
начи, зехъ мъ. Зъклаха прасту, додахъ петь-шест кули, се кавадари, начи. Стувях
там, ух Нисебар начи, три мясица. Стувях, амь ни ми сь стуви, Петря ти казвам,
сърцету ми се сь свивъ. Там дават сякаку, ядяни, пияни, нашетану, у дума грозну,
нашущтавяну, амь тукъ мий хубаву. Веки, начи, идинайси гудини станъ кък пучи-
на дядуту, сама сьм, свикналь сьм тука.

Дет рикла Важата (Важата е прозвище на мъж, баща на съпругата на
моя брат Куцар) на Куцъра, начи Куцар рикъл: Ва дядь, срамта, рикъл, сичкитя
надодахъ (преселиха се от Еркѐч в Бата – П. К.), никуй ни рачи да заминувъ и дъ
сь врашть. Пък Важата рикъл, начи, – слушай, рикъл, Куцаря, кума уткупай ут ку-
риять идин церь и гу занци х Бата да видим шель сь хани. Пък ку уткупаш някуй
малку цирче за гудинъ шъ сь хани и шъ пурасни. Дъртуту ни вуйдисвъ лесну.

Кът купихми къщтьть ух Влас, Василь кай: Тейкъ кай, хай да идим ух Влас,
ку ти сь пасът Вохци – мерь имь. Тугас ни бяши кът сига. Сига, братче, къщть
ду къщть, кът вьшки налувени инъ зъ другъ. То Влас сь слуви със Слънчух бряк.
Немь мясту дъ седниш. Василювъ ристорант, прът негу, х самия пясък ти каз-
вьм, направихъ гулямь къщть утпрят, хутел дет му викът. Сига седям сантимь
хлетяль надолу и я прудавъ, воть хлетяль. Немъ здравъ зиме утдолу и я прудавъ,
амь кой щти ти я купи. Ай тькос я. Ти, Петря, воть гу тургаш туй клюкарчи
към меня, дън мъ записваш?

За баба Тяна, за леля дя и за тейкъ ти како повня? Како да кажа. Дурде бяше
жух тейку ти, бяше дубре. Кат умря сваку, начи, леля се за негу мисляши и зе
дън повни. Пък и по-рану, тя се забраваши. Пък сетня туй, начи, сь увялични. Той
и вуйчу Матьо сетня стана тьй. Тя ми бяши кът майкъ начи, биля ут майкъ по-
веки. Някьку гат правя, се ду нея шъ сь дупитам и кот ми кажи, се настянску. Ас,
ку бяши жувъ кът умря дядуту, щтях дъ я зьмнь дъ жувяй при меня. Идин пьть
доди, начи, свърихъ сь ине дропчить и шъ сядами дъ ядем – тя кът видя дет шъ

слагам, станъ и щъ заминувъ. Марку съ изпрячи на врътатъ и кай: тос пътъ, леля, немъ тъ пуснъ. Знам чи у Вас немъти ядяни, щъ съ наядеш, чи тугас си утодай. Тъй бяши. Идин пътъ хносъхми дървать, тя съ зададuи думъ: Вох, Марко, кът си ги нарядил тяс дърва, чи на някуй пот мязат.

За развода на Внука си Кюро. Разведахъ съ. Устави Стуянувтъ Тянкъ. Мъчену мий, Петря, млогу мий мъчену. Майкъ му и тейку му хич ни съ съгласни. Тъй му стигналу ъкълъ, тъй прави. Грозян режим, грозна мода, начи, сигашнать мода. Куга бяши, Кюру духодя, пък ас му думам: Кюро, златнъ лий, чумата да йа яде, ни съм йа ни чувалъ, ни виждалъ и ни щъ дъ йа виждам. Устави хубавть жинъ, чи пуведи тъс мъймункъ. „Ни е мймункъ тя", викъ той. Тя въри пудиря му. Ам како немъ въри – на седям етажа къща ух Влас. Тя й ут Къблешкуву, амъ йа завел ух Влас нъ къщъта. Тя, тъс маймункъ, съ навира, пък Тяна съ измичъ и тъй стана. Накарах да ѝ кажат на Тянка да ми съ убади пу тилихона и ѝ думъм: мъ Тянкя, какъ ни додиш? И тя доди, нъ Виликдян бяши, доди с дяту Сашку. Мъ Кюру гу немъ, той бил с унъс. Ходили пу мухабетъ, къдя съ ходили ни знам. Доди си и направу: ас ни съм канил гости. Майкъ му гнях яй, тейку му. Ам къко дъ правиш. Дай някак да му дадеш (да го научиш на ум и разум – П. К.), мъ ни ставъ. И тъй. Милу им дяту Сашу, тяйку му, думъ: на Кюръ кай, салъ идин апартъмент щъ дам, сичкуту другуту, къщъта, на Сашку щъ йя пръпиши. Амъ къке щъ стани ни знам. Тянкъ ни гу пущъ при тях. Куги бяши, Иленъ пруважда Сашъ да гу зъмни, мъ Тянкъ ни гу дава. Къко дъ правиш? И дън ти хъресва, къко дъ правиш? Мразя ги тяс рапти, тий пу хоръть ходят, мъ ас ни искъм при мойтя хоръ дъ ходят. Мъ ни мъ питат хич. Ам вешъ раптя и сякаку правя: и боп сях, и тикви сея, и чесън, вешъ исинес ни бях заминалъ, сях, и арпажик сях, и пиперъ, и патлажан, сичкуту ас сея. Ам сига вешъ ни е станалу за сеждани.

На угърлякъ крушкитя им думъхми, ут опъкуту гу шийми и то става хубаву уткъм лицету. Пък крушките ги шияхми на кръстуви – двя жици на тъй и натъй убодеш и то стани кът крьс. И тъй ги шияхми угърляци, и поли. Политя им викъхми главучки, гъгульки, ръчички имъши, и сякъкви (названия – П. К.) имъши. Ут де земъм теркя? Видя нъ хуротъ някуи поли по-хубави и ги зашивъм. Зъмъ ѝ ризъть и ги зашия. Тъй правяхми. Гат видиш по-хубави, ку ти харесът – зашиваш. Ас ших угърлякъ на Маркъ гат съ гудихми. Ни бяши ут техния рот угърлякъ. Ас какоту си намислих, такос му уших. Черан угърляк му ших, сас черни конци, хътря пъстру, млогу хубах бяши. Дупчястуту му викъхми. И угърлякъ, и пъзвать и ръкавите, се ас ги ших. Пударихми му ризъ, ханела, джамадан. Джамадана сваку Жеку гу ши, И гудинъгъ бяши турянъ. Ко ми дадъхъ? Тий жентя кът додъхъ ми дадъха три дубли, двя махмудии, и инъ врах, тий по-малъки, ръчъник ми дадъхъ чурапи, кундури, тях Тодурчиту ги правяши, пръстилкъ, тъкана, котлянскъ. И мъ ублякъхъ с тяхнитя дрехи, и станах тяхна веки. Дрехтя си ги пазя, пастиря ги, гънълъ съм си ги пък за умиралъка. Женски кулани тъчяхми, и нъ дяцата дадъх. Кори имам, амъ шелъ знам кък бяши. Хич ни повня ут де съ, ут свикървътъ щъ съ. Ут де гий земълъ, ни знам. Наснувем ги, убраштами ги, тя жинатъ дет упинъ ги убраштъ. Пък ний с денъ ги тъчяхми. С инъ триъгълнъ бухалъкъ бъхтим. Кът съ упашим, каишъ съ къса, куланя ни съ късъ. Ни съ късъ и красиву, хубаву. Ду кой клас ходих? Ох, къке бяши. На жинатъ ѝ стигалу да можи да си чите лъйцитя. Толкус ѝ трябалу на жинатъ. Мъжкитя по ходяхъ на учалищти – Алекси, бати, пък ний, женските три четири бяхми. Салъ седям деня ходих ух първу утделение и то сьс табла и с калем. Таблата йа уставих у бабини, ас утидах нъ Равнинъта и

сетня вотъ на титрадки пишахъ, хич ни повня како стана с тъс табла. Девят гудини бях кът ни заведи тейку на Равнинатъ. Затуй ни ходих на училищтиту. И туй мий ученто-девят деня. Другитя дяца бяха бать Петър и Марийкъ, и Малучкъ. Бать Петър бяши ух Гильохци, и Вилику. Бать Петър шъй по-гулям, вотъ два гудини ходи на училищти, пък ас таман заходих и тугас заминахми на Равнинатъ. Тос дят Нидялчу, той най-възрасния чиляк х селту, гат додъхми ух тъс къштъ той бяши тука, а туканцък утгоря им къштатъ, ачи ми казваши: кат били млади ино врями дят Нидялчу и на свикървъть тейку ѝ дят Марко. И дят Марко заминувъл х кьръ, веки набивал праз курията, пък дят Нидялчу стувял с мумчеть ъй там, детуй сига чталиштиту, и им думь: искати ль дъ върнъ Марка. „Шъ гу върниш, кък шъ гу върниш?" Нидяльчу съ развикал: Марка ила, ила шъ ти кажа ино нящту. И Марку съ враштъ ут курията чак въс съвета. Утодя – ко става? Ти знаш ли, рикъл Нидяльчу, дет ми ушихъ нови гашти. Ей, рикъл, дъ ти ибъ ѝ гаштитя, рикъл, затуй ли мъ врашташ ут курията, начи". Ачи туй гу казвам вонзи день: туй дъ съ смайтапиш нес тъй шъ тъ убият. Думам вонзи день на Стуяна: дъ съ върниш чак ут куриятъ, праз ряката – шъ тъ застрялет. Таквис млогу рапти таквис дят Нидяльчу разправяши, амъ кой да ги повни. Сига дай по шъ гу заповня, мъ тугас ний млади, туй ли ний нъ ъкълъ – чичами, бързами, се раптим и ний да ставами хоръ.

Яню Стоянов Янев, на 80 години, роден през 1926 г. в Еркѐч, Еркѐчка община.

Бащата ми е Стуян Янев Цанев. Дядо ми съ казваши Яню Цанев Драганов. Гат съ гудих, пратихми жинхили най-напрят, дъ съ управим с мумата, тя мумата бяши управенъ. Ас ѝ дадъх, вече не помня – 1-2 дубли, обувки, риза, цяло облекло както се полага. Голямата и малката года я направихми на идин пътъ. Сватбата беше отделно. Опсатник (участник в сватбата – П. К.) какво беше? Нещо сечеше, забравил съм. За крастава ракия ни съм чувал, май се приказва като лаф, иначе официално няма. Попа Петко Дойнов не помня, бил съм малък като умря. За Левски – чувал съм: душел, отишел при дядо поп, той му дал много пари, изпратил гу донякъде.

Демир Лечев Сархошев, роден на 7 ноември 1919 г.

За Сархошкия рот ко знам. Ут турцитя никаку ни повня, саль дет съ ми разправяли. То билу праз турско. Чичо ми, на бащата ми брат, съ потурчил. Той съ викал Павли. Тий съ били шистима братя и систри имали, мъ ни знам колку, май саль инъ систра. Той, Павли, към Лапача живяел. Той бил там чирак, пасял им хцетя. Залюбва съ с инъ къдънкъ и турцитя казвът: или главътъ или турчин ставаш. Той, моя стрику, ми расправяши – ходили х Нисебар да гу потурчват, чи кат съ враштат, тукънцък, ух Бяла ряка, мойа дяду, дяду Демирь, той налъ муй брат, чи решили да гу убивът. Хубаву, амъ имало някуй стар кът меня турчин, тъ рикъл: дур ба, дур ба, тойа брат ку йе ко шъ правишъ ба. И вечи излязли горя, на Кашлъбаир, на чуката, там пък клал някуй си негух сват, дъ пувярват, чи вечи е турчин. Туй знам, духодял сетня х Еркѐч, той бил закъсал. В Османкьух шъй пучинал Павли. Идинъ ут синовтя му заминал зъ Турция знам. Имами ух тяс сила родуви, амъ и млогу ут тях (вероятните му братовчеди – П. К.) млогу лъжът – вотъ то ни е далечна рапта – Павли бил брат на моя дяду. Годатъть ми бяши праз вуйнъть. Таман штях да съ женя и таман два гудини съм стувял ух Гърция, вуйник бях. Кът съ върнахми, вояхнихми съ, то бяши исинтъ, късну бяши, идин-два мясиць дъ съм ствувял ух селу и – доди ми пувикваталнъ зъ хронтъ. Там, ух Гърция ни свари правратъ, там веки дигнахми стачкъ ний, стартя

Вуйници Вот читирнайси мясицъ биз отпускъ. И додъх си и Веки шъ съ женя – ух ниделя шъ съ женя, доди пуВикВателнъ х събутъ дъ сьм там, ух АсеноВград. Ас съ убадих, убадих съ на кумандира на пуделениету, той ми разряши ду събутъ, ни можелу повечи. Доди ниделя, чи пундельник, чи хторник – тръгнъх, утидъх там, х АсеноВград. Утидъх там и търся пуделението, намярих гу – тий, кай, утидъх нъ хронтъ Вечи. Видях идин набор, о наборя, туй унуй. УтиВий Вика, при идин подуфицер дет ги убличъ, той шъ тъ упьти. Утидъх, казъх му тьй и тьй. О, кай, булкътъ гальба, шъ излязи касметлия – немъ дъ ходиш. Можи дъ тъ изВикът дупьлнително, ами шъ си идиш. Ас, братче, како – утидах на гарата – то цял Влак карат ранени: кой крак, кой ръкъ загубил, абе страшилишти. Ас чаках, чаках, страх мьй дън мъ Върнат уттам Вешъ. Кат съ качих на Влакъ си думам: немъ ходиш Веки. Ут там слязъх ух Айтус. Ух Бургас дъ идъ, немьм пузнати, ни е кът сигъ да имъ наши хоръ. Слязъх и – пеш транзит – додъх си. Ний долу жуВяехми, там детуй сига на наш Янкъ къштьтъ. Утодям си – тий (участниците в сватбата – П. К.) Вешъ съдят. Чи кът скочихъ, братче, драгости – ний гу пратихми на хронта, той си доди. Сватбатъ ни бяши Весьлъ Вотъ нъ хронтъ утодям, мъ съ пуВясалихми. И утам насетня ни мъ пуВикъхъ и тьй искарах. Пък годътъ бяши пряди – х Гърция кът бях ас бяс згуден. На годътъ ко дадъх – тий тугас давъхъ дубли. Той ги давъ баштатъ, три дубли бяхъ. Другу, мальки (ълтъни, махмудии – П. К.), немъши. Плат немъши, страшилишти. Саль зъ угърлякъ намерихъ думашен плат. Ас дунесъх ут англичянтя, пускахъ с парашути ух Гърция, чи уттам дунесъх плат, дрехи бяхъ наушили. Немъ убухки зъ булкътъ, немъ, търсим чуканчитъ. Мизерия, страшилишти бяши. По-гулям брат немьм, ас сьм най-гулемия. Систра имьх, тя на РаВнинътъ бяши и съ пубуля и пучинъ, кьм пидисе гудишнъ бяши. Ний сми аз, Денъ, чи тугас Марку, ПаВли. Тос Петко, дет на негуВту ими думат на РаВнинътъ, той ништя дъ служи – наштя башти уф Вуйскътъ, той пу кьрь, ух дупки съ крил – нъ БалиюВтъ чука има дупкъ, х нейа сьм хльзъл, ух СуВьлъ имъ. ПърВу Петку съ крил нъ РаВнинътъ, сетня утодят други. Пък Едрюх Колю той сетня утодя. Тугас (когато е бил млад – П. К.) имахми сякъку: Вохци, кози, гуВедъ, свини – млогу жиВотни имахми тугас. Ис куя меръ ходях? Ис Ругачухци. Вотъ съ думъ тьй – Вотъ ругачи имьлу млогу. Сига немъ, тий ги избихъ, тий и магарьтатъ избихъ биля.

Мара Стоянова Милкова, на 85 години, родена в Еркѐч през 1921 г.

Ас се шъ тъ питам Петря, амъ махни гу туй дет записВъ. Вотъ тьй Ва Петря, се начи мий мъчъну, мьчъну (плаче на глас заради развода на внука си Кюро и за детето му, правнука ѝ Сашко – П. К.). Се, начи, мий мъчъну зъ Тянкъ, зъ Сашку – Вотъ, Боже, тьй направи тос Кюру? Мъкътъ дет падни, там гури. Искьм дяту дъ доди, дъ гу Видим, мъ булкътъ уткззВъ. Како дъ праВим. Мъчану, мъ млогу мий мъчану. Како дъ праВим. Вотъ тьй станъ, чи никъку ни станъ. Ти къдя ходиш? Ти де жуВяш, Ва Петря? Х Сохия. Думът, имьл си къштъ ух ПаницуВу. То тукъ (в Еркѐч – П. К.) по-хубаВу, мъ хубаВу то нашту селу. Ти, дяцатъ, изженихъ ли съ? Шъ съ уженят, салъ дъ съ здраВи. То ѝ хубаВу, дъ съ уженят, дъ съ здраВи. Петря, ас сьм на Восимдисет и петъ гудини, дъ си жух и здрах, дъ мъ стигниш и надминеш.

Угърлякъ на згуденикъ ас ших, амъ како ших ни повня. Гагучки, глаВучки – хич ни повня како бяши. Ам поли каквит шиях, Веки никаку ни могъ дъ правя. Женски кулань такъх, гат гу тъках – имъши инъ кумицъ Недъ. Доди сВикърВътъ: Булкъ, да истъчем кулань на тебя и нъ Недъ. Доди кумицътъ – тя ни убраштъ със кори. То сниВано, х срядътъ тя убраштъ, пък ний с булькитя тъчем. Хей, хубаВу бяши. Тяс кори ут де ги земьхми – ни знам. То ино Врями имъши. У бабини имъши. Вотъ ни

им трябът и ги хъргат. Ас немъм.

Татяна Стойкова, на 50 години, родена в село в Тюменска област, Русия.

Честно да казвам мнението си за Еркѐчани. Когато съм дошла, в 1991 г., видях хората са добри. Ни мога да си представя да съм на друго място. Вече всичко знам, не е както когото дойдох. На, кмета, може да прави много повече, както всеки може да прави повече. Хората са малко, пък са разделени. Аз ни взимам ничия страна.

Вълкана Желева Александрова, родена на 23 юли 1940, в с. Козичино, Еркѐч. (Внучката ѝ е буянец. Пред нея се старае да говори „по купешки“, а не по Еркѐчки).

В момента правя гирданя на Буяница. Тоз гердань се казва лазарски. Аз гу дуправям, шия паричкъ на герданя, която тряба да съ гледа (Вижда – П. К.). Тоз гирдань е от баба ми, баба Вълкана. Буяница съ казва Златомирка – на сватята на имиту, тя й ут Варна. Пудир малку шъ ублачами Златомира. Туй е кухо герданчи, туй съ дублитя.

Ас ших угърлякъ. Ам то кун можиш дъ ушиш угърляк, ни можи съ ужени. Ас си гу заших, както аз исках и каквото знаех. Черан угърляк му ших с пъстру. Тоз кунтох е нъ буяницъ. Ни знам кой гуй шил, вотъ бях мъничкъ. Той мой, амъ шъй на нея веки. На буяницъ шъ слагами врахамь, кунтох и месаля най-накрая.

Златомира Георгиева Янкова, родена на 21 септември 1995 г. във Варна.

Какво зная за селото? Какво значи Еркѐч ли? Не съм се интересувала. Зная за лазарито. Буеницът е момичето, което води хорото. Буеница се избира в неделя, преди лазаровден. Лазарито е в неделя, малкото лазари е в събота. Буеницът е момиче, което трябва да е малко и досега да не ходило с момче. Първо обикалят къщите, след това отиват в центъра, а след това отиват да играят край реката (на Дольник, добавя баба ѝ Вълкана). Дрехите дето ми ги слагат, не знам как се наричат. Ай туй е касаня, казва баба Вълкана. Пък куланя съ казва угрипки. Златомира – не знам какво означава угрипки.

Каля, дъщеря на Вълкана, майка на Златомира, в момента живеят в Омуртаг.

За Еркѐч какво знам? Най-ясен спомен това е лазаруването и коледуването. Престилката дето е на мен се казва крива престилка, ама не знам защо, то и основните черти са отвесни и прави. Вълкана също не знае. Нейната престилка се нарича „дупенцата“. Други престилки са лютички, гиргининта, млогу съ.

Златка Димитрова Янкова, родена на 17 февруари 1935 г., с. Партизани, Провадийско.

За Еркѐч нищо не знаех преди да се ожени сина ми. Сега знам, че селото е с традиции, които ги поддържат и което е много хубаво. Много работи зная за традициите на Еркѐч покрай децата. Те като дойдат в Еркѐч покрай баба и дядо и научават много неща и аз покрай тях. Агънца, ярета, прасенца – всичко.

Минка Георгиева, в Поморие живея, племенница съм на леля Вълкана. Не съм родена в Еркѐч, но съм работила като учителка тук през 1989-90. Знам и Еркѐчкия диалект. Да кажа нещо ли? Наль ти казвъм, жувяль съм тукънцък, рап-тила съм туканцък, дет съ казвъ родила съм се с диалекта си. Родата ми е: баща ми е от Камбурята, пък майка ми е от Кожеклията. За Нейчо Камбура и свинете през турско не знам (иде реч за това, че свинете са спасили живота му – П. К.). Млогу съ радвам кат додъ в Еркѐч, ъй тъй – утваря ми съ душетъ.

Веселин Георгиев Янков, роден на 15.10.1934 г. с. Летница, Ловешко.

В Еркѐч сме заради лазаровден. За Еркѐч знам не много. Знам, че има една много хубава песен за Еркѐч. Това е село, в което не са живели никога турци. Хората се занимават повече със скотовъдство и малко земеделие.

Койо Петров Лефтеров, роден на 09.10.1937 г. в с. Еркѐч.

Сига се радвам на внуците. Инак се занимавам с животновъдство. За годьтъ како повня? Пурводих жинихли, трима човека бяха-мъже. Малка, голяма года немьше. Направихми идно събиране и това беше. Децата ми сь тука. Каля я видя, синът ми Петър е роден при твоята съпруга. Добитък имами за нас – овце, кози и свини.

Иван Стойков Стойков, роден в 1960 г. в с. Горица, в Поморие живее.

Майка ми е от Еркѐч. Казва се Неда Роева Стойкова. Баща ми е Стойко Стоянов Алексиев. Какво ме свързва с Еркѐч: родът ми е от тука, кръвта ми е от тука. Баща ми е от Алексиевите, а майка ми е от Сархошята. Майка ми е починала, остана само леля ми и смятам да направя подробно описание на спомените ѝ. За майка си знам, че единият ѝ брат, който е потурчен, та той бил в Дъбник. Срещал съм се с неговите внуци, но те не искат да си признаят. Снимал съм детенцето му при изписване и така разбрах, че сме рода. Преди 6 години беше. Казах им, кои ми са бащата, майка ми и той се разплака – дядото им. Разплака се пред очите ми и ми беше неудобно, не го питах и не записах турското му име. Почувствах нещо, някаква тръпка, но не знаех дали действително е той и не смеех повече да питам и се обаждам. После разпитах майка ми и тя ми каза, че е същият човек. Те са се срещали с майка ми. Но аз сега ще проведа по-подробно тъй да се каже разследване. Кръвта си е кръв.

Малвина Стилиянова Русева, Институт по архитектурознание при БАН, София. С Еркѐч ме свързва прапрадядо ми и тракийските обичаи и ритуали. Прадядо ми се казвал Комит Никола Нейчев, предполагам, че може би има и Нейчо някакъв. Подробности на този етап нищо не знам.

Дшмитър Златев, роден през 1949 г. в с. Козичино (Еркѐч).

Какво да знам за Еркѐч – по-малко отколкото преди. Децата ми са в Поморие, идват в Еркѐч и знаят доста неща. Това е съпругата ми – Калушка Вълчева Христова. Говори тя за Еркѐч: старо село, прабългарско, само българи са живели, със стари обичаи. Златин: помня, че по време на даскалъка ходяхме с теб заедно на придачки.

Стоян Георгиев Георгиев, роден в Еркѐч през 1952 г.

Ти си ме учил. 28 човека завършихме осми клас, оттогава се събираме и все намаляваме. За Еркѐч знам, че едно време е било много голямо село. Поп Мирчев от Поморие ми казваше, че когато Еркѐч е било 4 хиляди жители, Поморие е било само 6 хиляди. Набора се събираме на всеки 5 години, все си приказваме за теб, в Еркѐч се събираме, в Бургас някой път. Сега съм в Поморие.

Димо Янев Димов, роден през 1960 г. в с. Козичино.

Ни е млогу лесну да си кметски наместник. Лесну е да си кмет в някуй уредену селу, с уредена инфраструктура, дет е управено сичку. За Еркѐч знам, че е многу стару селу, даже не се знае в коя година е правено, местило се е на три-четири места. Това си личи по трите-четирите гробища, които се виждат и до днес. Знам, че Еркѐч е стигало до три, не до осем хиляди души. Било е център на община, около 16-18 села са били към него. Това е в общи линии, което знам.

Желязко Тодоров Желязков, роден на 20.10.1928 г. в с. Еркѐч.

Сега съм на 78 години, не навършени. Бил съм дълги години кмет, много работи знам за Еркѐч, ама повече от теб не знам. На тебя да разправям за Еркѐч

не иди.

За угърлякъ, гат съ гудих, тя жината гу ши. Съпругата му: ас гу ших, ас си гу заших ут дума, у тях ни съм ходила. Самичка гу заших, гат съ гудиш трябва сичку да можиш и знаш. Какъх бяши угърлякъ? Черан угърляк със пъстру. Даде ми инъ дубла и четири махмудии. Желязко: дадах й кундури, тя збрави да кажи. Малкатъ и гулямата годъ на идин пътъ я правихми. Най-напрят утидъхми у тях и сетня у дума.

Двайси и петь гудини пъльни и двайси и шестатъ карах кат кмет. Няма мандат, няма смяна. На 5 март 1962 гудинъ почнах, на 28 февруари 1988 гудинъ мъ усубудихъ. Кой ма смяни? Брадатият, мустакатият, тоітъ кулегъ мъ смяни. Дет рекли руснацитя, хъ дън казвам – ни и тъкос ни излязи ут негу. Той, Златин, на ино съвиштание ух съвета съ уплака пръд нас. Приказвахми за тоітъ книгъ, дет хубави рапти пишиш, пък той думъ: авъ той пиши нещъ дет ни съ тъй – башта ми никогаш ни е имал спор с Гагух Ганя – за тяс рапти дет ги пишиш. Амъ ас повня кък гу съдихъ, Вълку Янев беше председател на съда, а Марко Станев секретар. Бай Янко съ исправи, даде идин лех глобъ и напупържъ. Туй гу повня и кът днес е пред очите ми, пък той, Златин или нище дъ признае или шъ гуй срам или ут врями нъ врями уткача малку.

Кой даде училиштиту на цигантя? Кръстю Бурисох даде училиштиту на цигантя. Млогу мий болну за туй училишти, такава хубава сграда, гулямa. Къдя утиди инвентаря, машини – никуй ни знай. Жалко. Мъчну мий кат гу гледам да съ разваля. Сига научавам здравната служба и тя дадена на идин кузаръ. Неку пръд меня съ пукъ: шидъ, викъ, да му рикъ на Камбера (кметския наместник – П. К.) да гу маха тос циганин, вотъ шъ гу улувя зъ връть шъ му ибъ (следва груба псувня).

Тамара Александрова Тодорова, родена на 03 юли 1953 г. в Москва, Руска федерация, снаха на Желязко. Говори на руски език. Работя много години като екскурзовод с много и различни фирми. Мога да говора за цяла България, задавайте всякакви въпроси. Лошо за Еркѐч не мога да кажа.

Слави Калчев Панайотов, роден на 20 януари 1930 г. в Еркѐч.

Добра Петкова, съпруга. Кът съ гудихми му ушив черан угърляк – гулямуту дупчусту. Туй върявши ух техния джинс и ас туй си избрах, туй и направих. Угърлякъ бяши най-хубавия, чи и пазвътъ ушив. Кът ричахъ гулямуту дупчусту, вотъ имъши и малкуту дупчясту. Той ми даде двя дубли. Махмудии немъши, махмудиятъ х негу – инъ дългъ и двя мальки. Слави. Малкатъ и гулямътъ годъ ни бяши на ино. Пихми ракията и ас утидъх Вуйник. Три гудини и двайси деня служих и съ Вольних и дунесъх ине кончуви. И ги занесъх тяс кончуви на Тодурчиту и Тодурчиту й направи кундури.

Кът нес повня, утидъхми дъ кусим ух Кожувтя круши, туй пу врями на текезету бяши. И Мишету направи два-три ръжена (иде реч за хайдушки кебап) ут Вохци, бяхми заклали някуй и другъ кулхошкъ хцъ. Пръс туй врями развикъхъ съ – гутова манжата. Исипали месту на ино букуву храсти и ний гу наубикулихми (кебапа – П. К.). Панайот (собственик на дарак, преселник в Еркѐч, с малко по-други маниери, не е свикнал на Еркѐчкия начин на обноски и хранене – П. К.) га шъ свари дъ си зъмни. Зе ино кокальчи, амъ дурде си извади нохченцуту, чи дъ гу устържи (месото от въглени, изгорялото и пепел – П. К.) и ний гу изграбахми, изядъхми гу. Пък Панайот думъ: със вълъци, кай, ни съ яде.

Велика Илиева Янева. Руденъ съм пръз февруари 1920 г., на Свети Ефтим, ух Алчяк дере, детуй ут параклиса надолу (по пътя Бургас-Дюлино, преди Пани-

цово има указател за параклис „Свети Константин и Елена" – П. К.). Майкъ ми съ казвъ Михнъ Златева Вълкова. Бащта ми е Илия Янев Марков. Бащта ми съ били петь братя и двя систри, а ний сми петь дяца на майкъ и баща – три систри и двамь братя.

Повня си годъть. Три ризи уших на згуденикъ си. Угърлякъ и шитять ас си ги зашиx и уших у дума, както си знам. Угърлякъ гу шияхми ут опъци. Платнону ас съм гу прель, ас съм гу тъкала (лито платну съ казвъ, пък димитнуту чарильки тъчяхми), ас съм гу шиль. Дадъхъ ми връх ълтъни, три дубли, махмудии, среброрь връх ми дади. Кундури ини ми купихъ за годъть и зъ сватбата, Воть той бяши бис бащта. Кундуртя бяха с габари и питала, пу петь гудини ги носяхъ. Сига пу петь деня ни ги носят. Първом додъхъ жинихлитя – тримь мъжа. Како приказвъхъ? Дуицът ино шише ракия, пиет и приказват. Ку ставъ раптать – дадът алтънитя и съ пучерпят. Краставъ ракия, то приказкать й тъй. Уставят ино шише ракия ут годать згуденцьть да пучерпи дружкитя си: и тий да „украставеят", да съ згудет. Гулямьть годъ я правихми сетня, тя на Великден бяши. Какой малкьть годъ? Жинихлитя утивът, зансът ракията, зансът алтънтя, почнахъ да говорят кък шъй и куги шъй гулямать годъ. След двя гудини направихми сватбать. Той прьс туй Врямни ходи Вуйник, запас бяши. Воть дън гу чакам. Мойть майкъ и чакала тейкъ шес гудини. Сига шес деня ни чакат. Сватбата тука, ух Паницуву бяши. Бащта ми додъхъ дъ мъ земът.

Пу турски Алячек дере значи ниска ряка, там сми съ рудили сичкитя, само брат ми Янко ни е. Кату съ дигнали турцитя и дяду накупил на сичкитя си синуви и дъштири дорови и къщи. Ни знам гай заселяну селту, мъ нашть къщть йя правиха в 20, не в 24 гудинъ. Биль съм на четири гудини. Начи, малку по-рану шъй почналу дъ съ струи селту. Най-гулямия ми брат съ казвъ Милю Илиюх Янук. Другать й Петкъ Илиева Янева, след туй ас, Велика и Руска по-малката и Янко, на дядо ми. Ух куи сила съм ходила? Ни могъх ти ги каза. Ух Еркѐч млогу пъти съм ходила, ух Убзор, ух Варна, ух Козницъ и ух Гулицъ и Вешь нъ млогу местъ – Пловдив, София.

Целият ни рот й ух Еркѐч – туй съ Кеситя, тий съ били ут към баба Петкъ – тя ималь трима братя и двя систри. Пък дяду Липчу, брат й, имал седям сина и дъштири имал. Ух София съм ходиль да мъ записвът. Какви пясни съм пяль? Де съ повня, ни ги повня. Сига знам и повня пяснитя, мъ Вечи ни ги пея. Куи могъ дъ пея? Нъ жетвъ ги знам, нъ субат (дълга маса – П. К.) ги знам, сичкитя знам, мъ ни могъ дъ ги пея Веки. Кът утивами на годежь, нъ сватбъ ги знам. Сичкитя (песни) ми бяхъ и ми съ хубави. Куя ми иди на ъкъль? Дет гурьть пувяхналь, дет турцитя ги карали, нея млогу съм йя пяла – „Горо, горо".

Горо, горо, лилянова, лилянова й стуянувъ.
Што си, горо, пувяхнъль, пувяхнъль й пусърнъль?
Дали тъй пужар пужари или тъй слънъ услъни?
Гурьть ни знай дъ думъ. Хтичкъ ис усои испиштя.
Тя нъ Стуянъ думъши: Байня ля Байня Стуяня,
Гурьть ни знай дъ думъ. Хчеръ уттукъ съ минали три синжиря роби.
Първи синжир се млади дивойки. Хтори синжир се млади нивясти,
Млади невясти, утбрани. А третия синжирь се млади юнаци утбрани.
Тях ги турцитя каракъ.

За турску како знам? Баба мий расправяль: бащта й на баба бил кмет ух

Еркèч, дяду Колю, пък дяду Яню бил негух зеть, Водял най-гулямътъ му дъштиря. Той бил партизанин, борял съ с турцитя, какту Лехски. Той имал и другари. Ут пулету гулямец убявява да гу уткрият и убият. Хубаву, амъ той се съ криял. Инъ Вечар си утива, с брат ѝ на баба. Казал: тъс вечар тукъ шъ нуштувами. Стана-ли – къштътъ ньубикулень ут турци. Пък дят Яню, наль бил сърбес, стрялял ут горния кат на къштътъ, скача, стреля и пак избягал, пък Леча гу улувили, турили му виригитя и гу закарали натам, към Лечувтъ чукъ дет му думат на туй мясту ду Еркèч. Кът вървяли, пък ино негуву другарчи, турче билу, с негу, с дядъ Яня били другари, Лечу гу пупитал: де шъ мъ карат. Пък турчето рикло дет шъ гу карат на чуката и жух шъ гу набиват на кол. Тугас Лечу ми рикъл: штом е тъй, изва-дил звонкуви ут джоба си, дал му ги и рикъл: гат наближим мястуту, утвържи ми виригитя, ас шъ търтя, пък ти гръмни и мъ убий, дън съ мъчъ жух. Кякту му казал то тъй направилу. Утвързъл му виригитя, той търтил и то, турчету, гу гръмнълу. И той ни бил вешъ пучинал и тий, инатъ турци, гу влякли и гу набили на колъ. Нъ туй мясту му викът Лечувъ чукъ.

Дят Колю гат бил кмет (в Еркèч – П. К.), пък там ходяли сегиз-тугиз млади турци дъ утбират и земът млади мумичитъ. Сига, те вършяли, утодят два млади турчетъ при дядъ Коля и му казват да им търси млади девойки ут селту. Пък той си думъл: ох, Боже, куя майкъ дъ расплачъ, кой бащъ дъ убият? Мислил и им рикъл: слушайти, виждати, ляп прибирами, вършем. Сига шъ ви наготвят да съ наядети, чи дувечеръ шъ стани тъс рабутъ. Тъй и направили. Наяли съ тий и лягът там пут някуи круши и заспиват. И той казва: бягайти и викайти Яниту. Хаштат брадвитя – бъхгят, хич ни примръднали. Затрупали ги със сламъ, плявъ кул хармана. Увърхали, прибрали, чакат да мръкни, кът мръкналу хубаву, прибра-ли съ сичките ут хармантя, тугас ги свързват на идин конь ангьоз и ух Дольник, ух ямътъ – ималу някуя яма там. Чи тъй съ утървали, пък и момитя съ утървали. Додъхъ, баба кай, на другия день, прабраштът коритата, заничат, праничат, търсят. Мъ ни намярили никаку.

Той (дядо Кольо – П. К.) имал инъ систра, Добра съ думалъ, баба казваши. Кът съ хаштъ тъз Добра с идин турчин дъ съ бори и му утнемъ пушкътъ. Ъ тъкос я. Миналу и заминалу. Баба колку рапти мий казвалъ, мъ веки ни повня. Тя, баба, зна-яши чисту турски да говори. Хъ, доди ми нъ ъкълъ за пясанта на Лазари. Тий ва-рят и питат за добар конак, де съди хубаватъ, кадън, Тудора. И им утговарят:

Варяти вешъ по-надолу, варяти и пуглеждайти –
Де имъ къшти мисоки със въросъни кумини, със шаросани пенджари.
Там съди къдън Тудора, там съди, там ѝ къштатъ.

Тъс пясянь съ пяи на Лазари, и на кудеж – гат вървят и пеят из ульцитя. Следва изпълнение на вариант на записаната от мен по-рано песен „Де седи кадън Тудора".

Де съди кадън Тудора, де съди, де ѝ къштатъ?
Варяти вешъ по-надолу, варяти и пуглеждайти –
Дет имъ къшти мисоки със варосъни кумини,
Със варосани кумини, със шаросани пенджари.
Там сади кадън Тудора, там съди, там ѝ къштатъ.

Каке мажахми? Кой с четкъ, ку си направи, кой с лашталка и с киреч. Пък майкинитя ни с бялъ пръс мажали. Ударгами тигель, пък утгоря и утдолу напра-вями такос, кучъ стъпкъ гу завът, пудреть, пудреть – цялатъ къштъ убикаля-ми, сетня пак тигель и веки надолу бялосвами. Стъпкитя ги слагахми за хубаву. Буятъ ут како правяхми? Де дъ знам ут како я правяхми. С лашталкъ по-праву

Въри тъй. Лашталкът й парче ут Вохча кожа, с къса Вълна. Агнишка кожа, чи я усулят, исушет саль дън съ скуби и дан капи Вълнъ. Подъ кък мажахми ли? С пръс, с Волски лайна – събирами ги, миими ги чи дъй ситна пляВать. Кът гу убъркамь да гу замажим то стани хубаВу тъй кът циментирану. Някуй пътъ насоляВат ситна плявъ утгоря дъ съ набий.

За Градиштиту (Еркѐчкото Голямо градище, археологически обект от римско Време В района на селото – П. К.). Инъть стая бяши с кафяви цветчета, пък инъгъ със сини. Ошти кои гудини й билу и съ запазили. Плочки хубави, ъгъквис квадрати, върдулясти, млогу хубави.

За Вълчан ВуВодъ мий расправял свекъръ. Той ух районъ съ криял. Той, Вик, бил Еркѐчанин, ут Еркѐч. Били девять братя. Кънттъть им биль ух крайа, към странъть на Гулицъ. Сичкитя му братя ги зели турцитя, зели ги еничари. Устанал саль той, най-малькия. Тугис леля му и майкъ му му направили нишан нъ гърбъ дъ гу пузнавът. Идиния му брат бил ух Цариград, другия му брат бил ух Нисебар. Тий били на турскъ службъ и млогу му помагали. Убирал той, Вълъчан, пръз негу Врями турскъть хъзнъ. Той имъл четъ Вълъчан ВуйВодъ, ъй тукъ, нъд негу Градишти жуВяяли. Разправяль мий Буля Нидялькъ, кът задухал морския Вятър и той кът засвирял с кавала, млогу свирял той, и тий гу слушали еркѐчани. Вълъчан съ уженил зъ гуличанкъ. Тя носель дългъ кусъ. И той йа изрисуВал нъ инъ канъръ. Ут дет пунячали да пръносът хазнъть, се йа изпраВарВал Вълъчан. И пу мурету йа Возили и пак ни мугли дъ йа уВардят. И тъй ни пустил колку млогу гудин злату дъ иди ух Турция. И тий (турците – П. К.) Веки съ чудяли както дъ праВят.

СВекъръ ми расправяши, той ни мий настянски свекър, мъ има десят гудини съм биль при тях. Вечарну Врями тъй кът седним, той бяши шиВач кът баща ти, и той ни разрпраВа. Той бил кмет ух Еркѐч и пудписал някуй подпис нипраВилну, и гу усъждът петь гудини. И утодя ух заторъ и сваргъ идин турчин там, бил усъдян доживот – някуй сямейстВу шъй упустушил. Той, тос турчин, бил ут някуй си селу към Ярамаскъ натак. Усъдян бил мъ съ криял и ни можели да гу залуВят и хкарат х заторъ. Криял съ х къръ. Вървял идин пътъ, Вървял ух някуй дире, Върял, слязал х някуй диВу мясту. Там Видял инъ подмулъ, канъръ. ЗаВрял съ пут тъс подмулъ. ЗаВирял съ по-натак и по-натак и Видял инъ Вратичкъ. И кът йа уторил – пълну със злату. То билу златуту на Вълъчан ВуйВодъ. Той там направил стая, скриВалишти и там крияли паритя, млогу пари, шъй имэлу към читирси крини. Тръгнал да излязи турчинъ дъ можи да иде при брат си да му раскажи за намярнятя пари, касъл ресни и слагал нишан да можи да намяри мястоту. Крил съ диня, Вечаръ ходил при барат си, мъ тий джандартя чакали там и гу улаВят и гу тикат х заторъ. Чи тъй тос турчин расказал на свекаръ ми за тяс пари. Мъ миналу млогу гудини уттугас, дарВетъ и габарак пураслу, мястуту съ промянилу. Тъ туй злату колку хоръ, малъжии стана ходят дъ гу търсят. Пък за нишана на рамту му. Той, Вълъчан, ходил дългу ис гурътъ, учишел си идин пътъ, пък майкъ му ни мужиль да гу пузнай. Той хърнал ризатъ и пу тос нишан гу пузналъ: „Льох, моя Вълъчан" рикла кът Видяль нишанъ. Май тъдяс съ гу убиВали Вълъчана. Спомня си и изпълнява песента „Недо, мари бяла Недо".

Недо, мъри бяль Недо, наклалъ й Недъ съдянкъ.
Наклалъ й Недъ съдянкъ нъ баштинтя си дорови,
нъ баштинтя си дорови, нъ братоВтя си Вратници.
Кът йа наклаль й запяль. Сичкитя моми додъхъ,
додъхъ й насядъхъ – ду сякъ мума и момък.
Ду сякъ мума и момък, ду бяль Рада дур двамъ.

Ду бяль Рада дур двама, двамина, два любовника.
И двамата с бяли навои и с равни калпаци,
двамата с пъстри касаци. И Радина батю свиряши.
Кавалът свири говори: по-скоро, Радо, по-скоро,
да си каделя дупредеш, да си врятену дупьлниш,
Гулямь кавгъ шъ стани – брат с брать шъ съ изколят.

Млогу йа пеяхми тъс пясьнь вечар, кът излязим и йа почвами. То има вешь млогу. Спомня си думите и на друга песен, на Валянка „Койчо Ангела ожени".

Койчо Ангель ужени, дубрь му булкъ дуведи.
Нийди кът нея немьши – ни х селуту ни пу силатъ.
Койчу булкъть намрази, намрази ть йа нагрузи.
Койчу Ангелу думаши: Ангеле, сино, Ангеле,
ас ти бульчиту нагрузих, нагрузих та гу намразих.
Койчу ух Варнъ заминъ и нъ Ангель пуръча:
Куга сь върнъ, Ангеля, булкъть дън йа заварвам.

(Пояснения на изпълнителката Велика: туй билу пу Великден и ух Еркèч станалу).

Ангел на Кера думьши: Керо льо, булка хубава,
я сь хубаву натрухи на черкувь дъ идим.
Направи, Керо, двя свяшти, двя с替шш кату боя ми.
Ходили на черкувь, върнали сь. Напрят върящи булкъ Кера.
Ангел утпудиря върящи и си думаши:
Кък шъ йа, Божя, кайдисам, кайдисам да йа убия.

(Баштать кът заминал му рикъл: кун йа убиш, ас шъ си прудам имотъ и зъ старус шъ гу уставя. Еркèчани шъ сь имали бустани нанякъде. И Ангел й рикъл).

Керо льо, булкъ хубава, сичкитя бустани изникнали,
саль нашия ни бил изникнал. Дъ зъмним сями диняну,
диняну и пъпяшану и дъ идим дъ гу путсяим.
Учишле и гу путсяли, кът сь назать върнали,
спряли ду инъ чушме дъ сь умият. Пък Ангел й думал:
Керо льо, булкъ, хубавь, хубаву дъ сь умиеш,
умиеш, Керо, и напиеш.

И йа убил. То пясни, пясни сякакви. Изпълнява и вариант на песента „Липчо момък Липчо". Турцитя уловили Липча и гу питали: даваш ли Липча увень, увень със звънчету. Пък той рикъл: Главать си давам, увень със звънчету ни давам. И тий гу убили – черни му върви развили, бяли му ръце извили, извили и ги свързали и му гльвьть удрязали. Друга песен.

Петку си сватба направи, направи сватба гулямь,
Гулямь свътба й далечна. Чи сь на сватбь тръгнали.
Въряли што сь въряли, на пътя тий сь срешнали
двя мумченць, два тильчерченць. За хорь ни ги признали,
ни ги признали и ни ги пучерпили.
Мумчетать намислили да ги излъжат и казали: назать
сватбата върняти, вас вий булкъть умрялъ.
Сичкитя вярь ханахъ, вярь ханьхъ и пувярвахъ.
Зетя си вярь ни хаштъ и нъ сватбари думьши.
Сватбари и вий кумови, варяти ду там да идем,
аку йе булкать умрялъ, тя имь систра по-малька,
по-малька й по-хубавь – неа зъ булкъ шъ зъмним.

Сватбари съ пувърнали и къту утишле –
Гуляму хуро играеши и булкатъ хурото водяши.

Тъс пясянъ йа знам ут леля Петра: кът женяхме батя Нидельча тйа ми яй казвалъ. И други млогу имъ, амъ другитя пък зъ другий път.

А, вешъ инъ ми доди на ъкълъ: Петър си сватба дигъши / И си за киражии питаши. / Кой имъ лиси бивули, / кой имъ кула кувань? / Някуй си съ убадил / Ас имам кула кувань, / ас имам лиси бивули.

Тодор Великов Михов, роден на 7 януари 1931 г.

Стояна Георгиева Михова, съпруга, 1933 г., родени в Паницово.

Кът съ гудих дадъх на булкатъ инъ дублъ и двя махмудии. Пък ас (съпругата) риза му ших и черан угарляк, мъ ни повня како бяши, на убий мъ, ни повня. Угърлякъ заших ут техния рот, къше немъй, то ни съ търпи сетня. Малката и голямата года я правихми на идин път. Ас прувудих жинихли, двама мъже - Стоян Петров и Петко Костадинов, седнаха на коньтя и утидъха в Караманке, то сега е Козница. Пиха инъ ракия, пък ас отидах пудир два деня. Пръз 1954 гудинъ съ женихми. Родъ на башта ми е шест систри и тримъ братя, на майкъ ми съ петма братя, батювци и три каки, тя е най-малката. Ас имам трима братя, ас съм най-големия, и три сестри. Съпругата – ний сми седям дяца.

Алекса Михалюва Тодорова, родена през 1929 г. в с. Паницово.

Гат съ гудих му ших ризъ с черан угарляк, ас си гу зашил както знам. Джамадан му дадахми. Той ко ми даде? Обущъ, дрехи. Правихми малка года, чи гулямъ и тугас сватбата. На малкатъ годъ бяхъ свекъръ, свикървать и братя и систри. Пихми ракията. Жинихли додъхъ негови роднини, мъжи и тий бяхъ на малкатъ годъ. На гулямать годъ бяши цялатъ родъ. На гоулямать годъ ми дадъхъ кундури, дубла, махмудии, забрадкъ, комбинизони, други дрехи. Ух дядувтъ Баювъ къщтъ живяхми пудир Вянчахкатъ. Имам братя Горан, Пею, систра Иринъ, тя пучинъ, сетня съм ас, Груздан и Стуян. Ут родъ на мъжа ми: братя дядо Стойко, дядо Косю, вешъ идин дяду, кък съ казвъши забравих сига, имъши и пять-шес систри, мъ им забравих имената. Батъ Гуран е 20-тъ гудинъ руден. Кът правили къщтъ, тяс вешъ стуви, дърветатъ на мясту сякли. Скоро, в 1981, дунесъхъ загвяни ино праси, уварену хубаву, сложихми масата, насядъхми, наядъхми съ, пяхми, играхми. Майкъ ми пя, свикървъ ми пя. Смахми съ, висълих ми съ и Байчу ни записал.

За турцитя. Млогу лошу билу знам ут дет съ ми расказвали. Минувът уттукъ, правят бяли, изнасилгът жени, убивът мъжи, забирът дубитък. Лошу, млогу лошу бяши, майкини думъхъ. Стигъ зъ мъчану. Запява песента „Събрали ми са събрали":

Събрали ми съ събрали дъ ядът холъм дъ пият. Ялувъ кравъ изяли бъчуви вину испили. И сетня къке бяши натак забравих.

Милко Баев Баев, роден съм на 13 ноември 1980 г. в Поморие.

Какво съм чувал за Еркѐч ли? Борбено село било, на турцитя евала не пада ли. Оттам и името му – еркен геч, ще рече „рано мини, не замръквай". Сега почти не са останали хора там, под 500 човека са. Не се срамувам, че съм свързан с Еркѐч, но знам неща за обща култура, неща, които съм чувал и запомнил. Внук съм на баба Алекса.

ЛЕГЕНДИ, ПРЕДАНИЯ, МИСТИКА

Вълчан Войвода.

Навлезете ли в дебрите на Коджабалкан, спрете ли за отдих под вековните дървета, пиете ли вода от хайдушките кладенчета, ще узнаете какви тайни крият горите, какви чудни легенди шепнат букаците на Стара планина за Вълчан Войвода и как тихо им припяват бистрите планински ручеи. Едни от най-известните скривалища на Вълчан в Източна Стара планина се намират в Хожерду и Ярамаская.

Под Хемските порти пролетта идва рано и накичва с разцъфнал божур Белчов голеж. И тази година Карадойчо от село Еркѐч посрещна пролетта по тия топли места. Но защо е умислен? Защо е пълно с кахъри сърцето му? Ето приклякВа, отпиВа няколко глътки вода от БелчуВата чешма и се замисля: Вече цяла година не е идвал Вълчан. Не ще да е на добро.

– Дойчо, побратиме, – сепна го нечий глас. – Коли прасета, че момчетата са гладни.

Вълчан с четата си. Радостно затуптя сърцето му, отвори му се душата, завладяха го чувствата. И потичат спомените – един от друг по-интересни.

След хайдушката вечеря, Вълчан повика свинаря и му рече: „Не пазарени свине ядохме, неброени пари ще ти дам". Вулята му с пари напълни, настрана го извика и тайна заръка му заръча.

Везиртарла.

Близко до село Булаир, Варненска област, на западния бряг на реката, под Ярамаская, се намира поляната, наречена Везиртарла.

Турската хазна, носеща събраните пари от поробеното българско население, е пак ограбена на път за Цариград. Многолюден аскер дири виновника за тия обири – Вълчан Войвода. Голяма е наградата за главата на Вълчан. Широк и потаен е Балканът. Къде ли се крие този комита?

Много долове и баири преброди аскерът; безбройни дни и нощи в напразно търсене. Как сладка е сега почивката на прохладната ливада.

А ей там, горе, де се вият орлите, два орлови погледа следят вече няколко дни аскера.

– Момчета, кой от вас ще се наеме сам при везира да иде?

Тихо е. Горещ юлски обед. Тук там се търкалят заспали войници. Нагоре, по реката Делджедере, крачи снажен кюмюрджия със засукани мустаци, потен и оцапан със сажди. В ръце капистри маха, биволите си търси и вика: „Яла мач, яла мачка!" Кой е този смелчак, който сам отива в ръцете на турците!

– Вай, гяур – крещят първите забелязали го аскери, – хайде при везира! Нужен е такъв човек на турския началник и затова той го пита:

– Кажи ми що знаеш за Вълчана, де се крие този гяур-комита?

– Ще кажа, ефенди, каквото зная ще кажа. – И пред непознатия гозби се слагат, и сам началникът тютюн му дава цигара да свие. И разказва въглищарят за Вълчана чудесии, едни от други по-невероятни, че той и варненският паша излъгал. Везирът му тютюн подава и на тръгване поръчва:

– Ако Вълчана видиш, ако Вълчана срещнеш, на нас да се обадиш. Със злато

ще се отплатим.

Въглищарят тръгва биволите си да търси, до кладенеца стига, там камък поставя и на камъка написва: „Везир ефенди, при теб доходя сам Вълчан Войвода". А щом се възкачи на скалата отсреща, с цяло гърло по турски извика:

– Ето го Вълчан Везире, елате да го хванете!

Вдигна се гюрултия в турския лагер. Няколко пушки гръмнаха към скалата, за да бъде наречена отпосле куршумкайряк, а цялата чудно красива местност Ярамаская (Арамас кая – не го търси; не ти отива, не ти подхожда, не е за теб тази работа). Само полянката и до днес носи името Везиртарла. Чудно защо? Дали още повече да прослави смелия Вълчан Войвода или винаги да напомня, че там са се срещнали войвода и везир и че единият е надхитрил другия.

„Девет години
турската хазна не стигнала до Стамбул. На десетата година, по съвета на англичаните, се решило парите да се пренесат по море".

Тиха лятна нощ. Преди да се скрие, месечинката освети трите гемии, които тъжно се полюляваха на Варненския кей. На приглушения шум на водата отговаряше ритмичното потракване на часовите пред кея. Тъй разпореди Афуз Айкаралан – нека малобройната охрана погуляе из града, че утре път ги чака.

А няколко силуета ту се притулят край брега, ту изцяло се снишават, сякаш потъват във водата. Ето че спират. Нечий властен глас се разпорежда: „Ще се скриете в малката бяла гемия. Ако утре не мога да се кача ще действате сами". Трите силуета цамбурват в черната вода. Един остава на брега, гледа след тях, докато се загубят, кимва с глава и потъва в лабиринтите на крайбрежието.

Зората още не целунала върхарите на Емине и слънцето не погалило облаците с лъчите, а Айкаралан се разхожда по кея и разпорежда:

– Да се затвори кеят! Жива душа да не се пуска до натоварването и отплуването.

Хамалите носят последните торби, а просякът, който от сутринта се моли да го вземат, е пак изпъден.

– Аго – моли се беднякът, – тук ще умра от глад, аго. А в Стамбул роднини имам, децата ми са там. Поне при Айкаралан ме пуснете, аго, него да попитам.

Но ето че и той пристига, намръщен, недоволен от тази бъркотия. Но като помисли, реши:

– Нека се качи този циганин. В трюма да седи и на огняря да помага.

Малката гемия се полюшва от бяло гривите вълни и пътува сред безбрежното море. „Добре че качихме този просяк – мисли си Айкаралан, – та по-бързо ще пристигнем". А слънцето не знае милост, пече ли пече. Ако не е ветрецът, ще запали лодката. Изведнъж лицето на Афуз се опъна. Защо гемията не върви? Какви са тези лодки що идват откъм брега? „Пригответе оръжието!" Ой, Аллах, защо никой не мърда?

– Карай към Емине баир, Афуз ефенди, – изрече бавно просякът, опрял дулото на пищова в гърдите му.

Когато многочисленият аскер от Варна и Месембрия претърсваше Емине-Борун, Вълчан Войвода и момчетата му ядяха печени агнета в Еркèчкото градище и пиеха бистрата водица на Хайдушкия кладенец.

При извора на песента.

(Легенди за Хожерду-Еркѐчкото градище)

Свърнете ли на изток от Еркѐч към Еминеборун, то непременно ще видите на своя път Хожерду (Ходжа Юрду). Там се намират Голямото и Малкото Еркѐчко градище, Синяза и други известни местности. А когато стигнете до Вълчанова келеме Вас ще Ви удиви чудна гледка: сиво гривести канари, допрели глави, си шепнат легенди и предания за онова далечно и героично време. Ветрецът моренин подема техния шепот и го разнася низ горите и полята.

Ако сте посетили тези места докато беше жив дядо Нейчо Камбура, то непременно ще научите част от тях. Този столетник има за какво да разказва: животът му е протекъл сред тези канари и усои. Лицето му е потъмняло от годините, а гласът му се слива с ромона на реката. Дядо Нейчо впива поглед в отвесния баир, свива цигара и, докато цъка с чакмака, унесен от спомените, раздипля гънките на паметта си.

Туй е било в далечни времена. Тези градища са градени от хора – великани като тези канари. Те са били надарени с голяма сила. Виждате ли колко е разстоянието между двете градища? Три-четири километра. А хората имали само един чук и когато затрябвало на другите при повикване с един замах го прехвърляли от единия баир на другия. Чувал съм, че от тях се води потеклото на Узунята, известни с огромната си сила и с това че имали опашка и малки крилца под мишниците. Много работа паднало докато се изкачат камъните от реката горе, на чуката. Помагали и жените, но работата вървяла бавно. Тогава началниците наредили и бабите да работят – една баба девет деца да гледа и на ден по девет камъка да изнася. Та да не Ви е чудно, че на толкова високо място има кладенец – в този кладенец са събрани сълзите на хората.

Дядо Нейчо всмуква от цигарата и продължава. За туй място и като умра ще ми се свиди. Тук е пасял свине и живял моят баща. Уловили го айваджишките турци в реката – те били трима – и с какво да го накажат? Намислили с вързани ръце да ги изнесе чак горе, до Хайдушкия кладенец. Изнася ги той и слуша: ножовете си точат и по турски си хортуват – докато си починат и ножовете си наточат, ако жива душа не мине, ще го заколят. Минало колко време и – грух, грух – задават се неговите свине. Тогава му отвързали ръцете, ударили го с прът през дупето и му викнали: „Кач Юрда!" Че като хукнал, чак в селото се спрял. Затова свинете ги въдим и обичаме в нашия джинс, а пък и в цялото село.

– Ех деца, деца, – въздиша дядо Нейчо, а зад Хожерду е Синяза. Там са се криели и живели нашите деди през турско, когато село Еркѐч бивало нападано или разрушавано. Тук хората били спокойни, гората била голяма, а момците юначни.

Живял в Синяза и момъкът Георги. Хубав бил този Георги: който го погледнел, очите му в него оставали. Когато минавал през селото, хубостта му като слънце греела, огрявала всички и, заслепени от нея, хората забравяли за мъките си. Като гледали Георги на душата им ставало по-светло, а на сърцето по-топло.

А когато запявал и с кавал засвирвал, слънцето спирало и птиците се събирали около него да слушат. Вятърът стихвал, кошутите прикляквали с наострени уши, за да чуят песента, а водата сякаш замирала в своя ромон. А хората, ех хората с отворени уста слушали и унесени от песента, виждали своето родно село Еркѐч свободно, а всички те облечени празнично слушат ме-

дения кавал на Георги. И не само от моминските гърди спонтанно излизали смесени в едно възглас, шепот и въздишка. То не била хубост като хубост, то най била хубост невидяна, а песента нечувана. Старите хора разказвали, че рядко Бог е надарявал с такава красота човеците и особено мъж.

Дочул за Георги и Айваджикския паша и изпратил хабер да го повикат. Когато Георги в Айваджик влязъл, кадъните забравили за фереджетата и гледали Георги в захлас и опиянение.

Какво по-нататък е станало не съм чувал, но в Синяза скоро пак се разнесъл гласът на Георги. Хем пеел, хем на кавал свирел. Уж бил Георги, но никой вече не го виждал, а само песента обикаляла около селото, влизала в къщите, а с нея сякаш влизало и слънцето. Напомняла песента на еркѐчани за българското и в нея те виждали своите осъществени мечти.

И дядо Нейчо запя:

Пашата дума на Георги:
Георге ле, сербез българин,
теб не ти, Георге, прилича
черно българско момиче.
Теб най ти, Георге, прилича
бяло хубаво ханъмче;
че ази искам, Георге ле,
на мене гюве да станеш –
на висок чардак ще седиш,
елпезе тютюн ще пушиш,
жълти бройници ще броиш.

Георги на паша думаше:
Пашо льо, пашо, султанска,
аз имам, пашо, бе свини,
девет сюрии от свини
във Голишките балкани.
Ще карам да ги прекарам,
в Самбула да ги закарам,
там ще си свине изколя,
по кило месо изхарча,
млого пари ще взема
и тогаз на теб гюве ще стана.

– Ех, деца, деца – трие очи дядо Нейчо. То песен синор няма.

И до днес в паметта на хората е запазен споменът за този смел и красив еркѐчанин. Песента се пее и предава от уста на уста, от поколение на поколение, възпитава и учи малки и големи, че еркѐчани са горди, свободолюбиви и родолюбиви, уверени в себе си хора, че тия качества им помагат да запазят през годините на турското робство език и вяра.

Сватба в Еркеч, 2006 г.

ЛазаруВане В Еркеч

Извеждане на лазарито от Дольник.

Облекло на буенец (вляво) и на лазарка (вдясно)

сърдечните бургазлии, но те ѝ разрешиха благосклонно да се качи в машината.

С пристигането в Бургас грижите на баба Дена се увеличават: най-малкото ѝ синче тръгна много на зле. Тя с голяма надежда и майчина любов остави дечицата си в ръцете на лекарите. А след няколко часа, към икиндия, последва нов, най-страшният удар за коравата еркѐчанка: лекарите ѝ съобщават, че най-малкото ѝ дете е починало, трябвало да го докарат по-рано.

Но мъките ѝ не свършват: Господ ѝ е отредил още – едва свършили лекарите, на вратата се показва санитарката и ѝ подава нейното дете. Как да повярва, че е мъртъв Стоянчо? Нали е завит в същите пелени. И тя си спомня с каква радост и надежда за хубав семеен живот е тъкала пелените и качулките, с какво желание е бродирала цветята по тях. И неволно гърдите ѝ изхриптяват: ех живот, живот! Ох, мъки, мъки! Господи, Господи, що ме наказа Господи? Тя гледа детето в ръцете на санитарката, а си мисли за щастливите момински години, гледа мъртвото си дете, но не го вижда. Тя не може да повярва, че в тези пелени лежи нейната мъртва рожба. В главата ѝ се появяват образите на баща ѝ, чието име носи детенцето ѝ Стоян. Появи се образа на свекърва ѝ Пеличка и нейните отчетливи приказки за възкръснали люде. Затова тя не иска да повярва, че Стоянчо е мъртъв. Неописуема е мъката на баба Дена. Тя не може да се опише, за мъката на майката не може да се разкаже, защото за нея няма подходящи думи и изразни средства.

Баба Дена пое детето си и изведнъж ясно и отчетливо осъзна, че в този голям град тя няма на кого да се опре, няма на кого да разчита. Боже, Боже, Боже – вайкаше се тя, защо си доведох децата тука. Но лекарите бяха непреклонни – другите ѝ деца трябва да останат в болницата и ще бъдат лекувани. Все пак намери сили да попита накъде да върви, за да стигне до своето село. Нали детето трябва да бъде погребано по християнски. Къде тук ще го остави? Трябва да го отнесе в Еркѐч, на гробищата, да го погребе до дядо му.

По-нататъшните патила на баба Дена би следвало да бъдат заснети на филм, те заслужават перото на най-добрите български разказвачи. Не може без мъка в сърцето и със сълзи в очите да се разказва как тя стига до Поморие, как притиска детето си, а хората в автобуса я питат защо това дете нито плаче, нито иска да яде? Как извървява пеша пътя от Гюльовца до Козичино с детето на ръце и как чак на заранта на другия ден пристига в селото. Как със сестра си изкопа гробче за детето, как дядо Неделчо скова ковчег и тя успя да погребе синчето си до гроба на дядо му. И въпреки мъката успя след седмица да отиде отново в града, да вземе от болницата и да доведе деца си. Неизмерима е мъката човешка, Боже.

Шепнат букаците на Коджабалкан чудни предания, подемат ги потоците. Ветрецът моренин ги разнася низ горите и полята, научават ги хората и в сърцата им нещо радостно и гордо затуптява.

ЕРКÈЧКА МИСТИКА

Щом първите зари целунат снагата на Голямото Еркèчко градище, Голежите и Габарливата чука разделят допрените си рамена и се връщат на старите си места след като са разговаряли цяла нощ помежду си. Изпод техните сенки постепенно изплуват силуетите на Дапча и Цертя, а между тях като лава из кратер на вулкан се извива пушекът на дядо Дойновата варджийница. На този фон постепенно се очертават причудливите форми на по-ниските върхове и чуки. И най-накрая се показва и село Еркèч, което като гиздава мома се оглежда в росата на Белнища и маната по листата на Селската кория.

Добро утро Еркèч! Селото разкършва снага, гръбнакът му пука като кокалите на 90-годишния дядо Неделчо кога подхваща косата. Полека лека от всяка къща излизат еркичите, придрънкват с бумбалите, хлопките и звънците и повеждат дойните стада към ведомите само тям места, за да събират сила и енергия. След тях крачат недоспали момчета, обути с навуща, с тенджери калпаци на глава и вули на гърба, те търкат сънливите си очи и бързат да отнесат кърмило за добитъка и храна на пастирите, които отглеждат стадата от овце, кози, коне, говеда и свине извън селото. Щом изпратят добитъка и те тръгват – тръгват еркèчани към малките си нивички, ливади, градини като преди това ще минат набързо през пиперниците, за да полеят доматите и чушките. Така те ще отметнат още една страница на своя живот, която малкото момче-еркèчанче, качено ей там горе, на небето, ще отбележи със своя калем и ще впиши във Вечния еркèчки календар поредните си наблюдения за селото и неговите хора. Еркèчани излизат по къра и по селска работа, а жабите се прибират, уморени щото цяла нощ са участвали в концерт, посветен на житейската им същност. С появата на слънцето, гущери, змии и хиляди други живинки, също като еркèчани, излизат от леговища и гнезда, за да се заемат със своите важни дела. Ще попитате какво прави онова момче там горе и как се е озовало на небето. Ето какво обяснява моята баба Петра.

Било време в Еркèч, когато, незнайно защо, се раждали само момчета и майките раждали деца дотогава, докато се роди момиче. Една майка нямала късмет и раждала само синове. Когато се родило и петнадесето ѝ дете и пак момче, тя се зарекла, пък и бабите наставление ѝ дали, когато стане детето на пет години да го накара да мине под дъгата, за да се превърне в момиче. Защото знайно било открай време, че който успее да мине под дъгата си сменя пола по желание. Дъгата, според еркèчани, се появява от сливането на радостта на хората и благоволението на Господа. В дъгата се смесват сълзите на небето и на хората, затуй тя има вълшебна сила и изпълнява всяко желание. И наистина, когато детето било на 5 годинки, съвсем близко, ама кажи-речи в двора на селянката се явила Дъгата. Това било поличба. И тръгнали майка и дете към Дъгата, стигнали до нея и майката с радостни сълзи изпратила рожбата си да мине под нея. Когато навлиза под Дъгата, детето било пленено от нейната хубост, от хармонията на цветовете и тяхната вълшебна музика, която то не било чувало никога дотогава. И тръгнало момчето по Дъгата нагоре и все нагоре, та се качило на небето. И оттогава, та до наши дни то се намира там горе, наблюдава хората и записва всичко в своя бележник. Не се върнало момчето, а

само майка му го сънувала и разказвала как разговаря с него. То гледало отвисоко хората, а те били дребни и малки, толкова малки колкото са дребните пиленцата на баба Петра. И не като пилци, а колкото буболечки, даже не буболечки, а същински мравки изглеждали отгоре еркѐчани. И на детето му се струвало, че то може да ги вземе в шепите си и да ги разгледа отблизо. И до днес това дете стои на небето, наблюдава еркѐчани и винаги им помага, ако те вършат добри дела. Ако вие не сте го забелязали и видели досега, то е защото дъгата и момчето се виждат само когато вали радостен дъжд. Идете в Еркѐч в такива радостни дни, когато хората и небето плачат от радост и вие непременно ще видите този вечен талисман на Еркѐч.

Ще съобщя за някои дребни и весели неща за Еркѐч, тъй като сериозните вече ги разказах в раздела за Възникване на селото. Еркѐчани често не са деликатни, а бих казал, че са груби в обноските си. Когато съм се родил, поредно момче вместо очаквано момиче, комшийката баба Кераца възкликнала: „Туй дяти дън ей болну, чий толкуз черну?" Добре, че моята баба и акушерка Петра ме защитила подобаващо: „Ух да ти съ ни чуят, ни видят думите, Кераце! Дупиту тий черну!". Според близките ми, моето любопитство нямало край. И само баба ми търпяла невероятните въпроси. След нейната смърт, на въпросите отговаряше най вече майка ми. И тъй, в Еркѐч има дървена, а след това каменна църква и пустеещо през годините на прехода училище на два етажа. Училищното настоятелство разполага с ниви и дюкян, а църковното – с гора. Водните мелници (днес местности Байрактаря, Стъргалница, Ликарница и Карамидната воденица) са сменени с две огнени – на Борито Найденов и Петър Карачобана, които се намираха в селото и работеха до кооперирането през 1958/1959 г. Гатерът беше в местността Стоюв мост, на една крачка от селото. Две махали, два хоремага – селския и на Камбера, два магазина – на праматаря Петко и на дядо Калчо; обущар един – Тодорчето Гърка, наречен така заради жена му гъркинята Препа. Ролята на Гърка сред жените и момите се увеличаваше, тъй като той правеше кондурите – обувки от гьон, на чиито подметки се набиват много кабари, а на петите – специална цяла подкова. При хорà и еркѐчки танци, жените с кондурите създават ритъма и чрез тропането като че ли тактуват изпълнението на танците. По тази причина в Еркѐч не е имало нужда от ударни инструменти. Хорàта и танците се акомпанират винаги и само от гайда или кавал, а танците на подрастващите понякога се съпровождат от свирка. Няколко шивача се конкурираха в борба за клиентите – дядо Петьо Куция, Михненцито, бай Вълко и бай Жеко, като най-известен след хората и почитан от колегите си беше последният. Като деца по цели часове сме висели пред ишлика на дядо Златин, за да гледаме как подковава коне и волове, как им „чисти" ноктите, прави петала и подкови, разширява ги или ги свива, за да паснат на крака на животното. След като се „наситим" да гледаме, отиваме да играем на челик, „прескочи баба" или памин.

А знаете ли защо не може и не трябва вечер да се минава през гробищата? А когато се връщаш от кърa и пътят минава през гробищата: от двете му страни са погребани починали от двете махали на селото. Човек не може да ги заобиколя и минава през тях и тогава се раждат мистични обяснения, ако с човека минал оттам се случи нещо. В гробищата нощем бродят духове и таласъми. Те са в бели дрехи и ако те хванат вземат силата и човек губи всичко и на сутринта ще го намерят мъртъв в гробищата. Защо гробищата в Еркѐч са били преди все на високи места? – на Бучка поляна, на Цвяткoвата чешма, на

гърбеля в селото. Защото това помага – когато умрат хората, то техните души се издигат високо и оттам гледат какво правят живите. Ако продължават техните завети – гледат добитъка и орат нивите, те се радват. Ако живите забравят за заръките на мъртвите, то техните души се сърдят и наказват провинилите се; превръщат се в духове и таласъми, които наказват живите, особено кога минават покрай или през гробищата. А през тях не може да не се мине, когато те са в средата на селото, на пътя за нивите и оттам се минава почти всекидневно. Затова живите, особено роднините, трябва да правят така, че душите на мъртвите да се радват. На задушница, на три, девет, 40 дена, година и по друг повод им подаваме. Поради бързото увеличаване на населението на Еркѐч и недостатъка на орна земя, гробищата са изместени. Настоящите се намират оттатък реката и мястото е пак на високо място, но не е най-високото. Дали не сме забравили вековната заръка?

Най-хубавото време е коситбата – бащите косят сеното, децата го обръщат, а надвечер го трупат и се гушат в него: целите им тела са обгърнати от благодатния аромат на окосена трева, събрала в себе си целия свят от благоухания. Обгърнат от тези благовония човек не само се изпълва с мистика, но забравя, че е живо същество и се чувства като част от мистичната Вселена. Природата си знае работата – децата бързо заспиват в сеното, а когато се събуждат бащите им пак обсъждат все същите „важни" дела – селски, държавни и световни. За световните всепризнатият авторитет принадлежеше на Тодор Калудовколев, брат на дядото на певицата Ивана. Този еркѐчанин беше успял да „обиколи" света и чак във Франция и Кайро ходил и пак се върнал (това се случва преди 09.09.1944). В Еркѐч преди нямаше селски пастири – овчари, козари, говедари, свинари. Многобройните деца на еркѐчани се занимават с отглеждането на добитъка. Ако децата са малки, то бащите им се сдружават по двама-трима братя, братовчеди или комшии. Ако по различни причини еркѐчанинът (Байчето) няма деца, то и добитък не въди, тъй като не може да го стопанисва, отглежда и пази според изискванията на времето и мястото.

Особена тема са чешитите на Еркѐч. Тодорчето бе един от многото еркѐчки особняци, които дават характеристика на всяко населено място. Картината на Еркѐч би била съвсем непълна, ако не разкажа за особняците, за еркѐчките чешити, за онези колоритни фигури, които играят определена роля в живота на всяко населено място и му придават отделни черти, техните приказки и постъпки се превръщат в поговорки и анекдоти. Еркѐчкият хумор до голяма степен е плод на тяхното устно творчество, разказите за еркѐчани често са преживявания или мистични виждания на еркѐчките чешити. Общата характерна черта както за тях, така и за всички жители на Еркѐч, е умението им да се надсмиват на себе си. Нека припомня отговора на Дългия Янко защо не гледа към заека кога стреля? Той е известен като слаб стрелец, но с отговора, надсмивайки се на себе си, става известен с остроумието си. Не по-малко известен е и Тодорчето със своите залитания по жени и репликите на неговата съпруга. Има и такива, като Данката и Тъпането, които са считани почти за ненормални. Ето тяхното обяснение защо не ходят на работа на полето. Защото били бити от полицията след кражба, от побоя се образували тромби в кръвта им и те не могат да работят защото при напрежение посочените тромби щели да запушат притока на кръв към сърцето и те ще умрат. Подобно „научно" обяснение на лудите всяваше недоумение сред нормалните и усилваше мистиката, с която се обясняваше необяснимото. „Открадването"

на автобуса от трима младежи бе последвано от решение на селските мъдреци, което може да служи за пример на съвременните юристи. Отчитайки нанесените на ДАП минимални материални щети, студеното време през зимата и трудното запалване на автобусите, които идват от Бургас и нощуват в селото, мъдреците решават да накажат тримата младежи да построят гараж за автобусите, който и днес се мъдри в центъра на Еркѐч.

Ще завърша с разказ за дистанцията и приближеността между еркѐчани или това е древният еркѐчки етикет. Този етикет съществува в живота открай време и най-добре може да се илюстрира когато се коли животно – говедо, прасе, агне. В това занятие има активни участници и сеирджии, които се подреждат според ранга на приближеност до стопанина на животното. Същата подредба се наблюдава и сред животните – кучета, котки и хвърчащи живинки на стопанина и съседите. Най-близко се намират кучетата на стопанина, като следва подреждане по роднинство и съседство. Нека сравним с живота днес – най-близко до властта са наредени нейните кучета-пазачи. И друг факт свидетел за грижливо отношение: нищо не се хвърля, а се поглъща начаса от „наблюдателите", като кокошките и патките изкълвават петната от кръв заедно със снега.

ЖЕНСКИ ПРАЗНИЦИ

ЛАЗАРИ. БАБИН ДЕН. ПЕТЛЬОВ ДЕН. СВАТБА. СЕДЯНКА. ВАЛЯНКА

Най-интересният обичай, който привлича вниманието и погледите на нашите съвременници е **ЛАЗАРИТО** – пролетно лазаруване, запазено досега в автентичен вид. Такова, твърдят специалистите, то е било още в предисторическо време като езически празник на пролетта и красотата, впоследствие обвързан от църквата с бог Лазар. Навсякъде празникът е в събота, а в Еркѐч голямото лазари е в неделя. Празникът продължава два дни, като малкото лазари е в събота (Връбница), а на следващия ден е истинското лазари. Датата на празника зависи от Великден и се провежда една седмица преди Възкресение Христово.

В този раздел искам да споделя с читателите, че идеята за непознатата и мощна сила, за Бога, който ръководи и разполага с живота на човека, за това, което новороденият прабългарин вижда над себе си, въпросите за раждането и смъртта, за различните събития, съпровождащи неговия живот, не са давали мира на съзнанието на нашите прадеди. Отговорът на всички въпроси е дирен в Космоса, като космос за прабългарите е непознатото, което е извън техния ежедневен живот. Вечният стремеж на земните хора е да се издигнат нависоко, да попаднат там горе, да полетят като птиците, за да видят всичко изведнъж и може би тогава ще открият отговора на многото въпроси, които си задават всеки ден. Младежкият празник Лазари е израз на този стремеж. Самата му подредба е в унисон с мечтите на българите. Хората не могат да видят и попитат Бога по вълнуващите ги въпроси. Затова те създават в своите представи образа на Бог, отразяват в Буенеца своята представа за Бога, непорочен като дете. Дете, но от женски пол, момиче, тоест жена, която както Бога може да създава живот, да ражда, да съзижда, да продължава човешкия, прабългарския род. Лазарките в случая играят ролята на птиците ангели и затова те наподобяват и изобразяват със своите провиквания гласовете на летящите птици. Проверете тези наблюдения при поредното слушане на лазарските провиквания и вие ще се съгласите с моята констатация.

Действащите лица в празника са момите. Те избират за главен свой водач, който символизира Бога, едно дванадесет годишно момиче току що наканило се да разцъфне в моминство, но още в своето детство. Него наричат Буенец, може би името подсказва избуяването на растителността, а може би името идва от думата буй – име на брадвичката, вплетена в байряка, носен от Буенеца, символ на неговата власт, на властното разцъфтяване на природата. Байрякът е съставен от цветя, в които е обхваната брадвичката и част от конска опашка, която се развява над главите на играещите. Буенец остава в мъжки род, предполага се защото е символ.

Характерно е обличането на буенеца – това е специалност на няколко стари жени. Ризата е бяла, от домашен плат, силно подсинена, с три четвърти широки ръкави. Полите, огърлякът и краят на ръкавите са бродирани с конци с тъмносин и червен цвят. Бродерията е различна. По ръкавите се нарича „касана", по полите според случая: „крив изват", „главучки", „кончита", „ръчички", „конуви", „ройкини", „опаки", „хухлежки", „гагульките", „йемешки", „мажкитя".

Врахам-сукман в кафяв или червен цвят на квадрати и „кудучета"/везани цветчета/. Крива престилка – с тъмносин фон и цели тънки ленти по дължината на престилката. Колан. Кунтох-червено или черно елече, везано с жълто (на машина). Гердан – нагръдник, обшит със сребърни пари. Кухо герданче – от по-едри синци на врата. Вратен гердан – също гердан за врата от синци. Подбраник – от мъниста и големи пулове, който минава под брадата и поддържа украшенията на главата. Вала – тънка, цветна кърпа, която прибира косата, вижда се отпред само над челото. Кулуни – китки за труфило.

Особено оригинална е украсата на моминската глава. Върху шапчица от памучен плат са пришити краища и пелеши, които се спущат по гърба, наред с дългите плитки. По краищата на дебел конец са навързани маниста и парички. Пелешът е ивица от тъмен вълнен плат, широка 5-6 сантиметра, с пришити по него пак маниста, монети, пайети, разноцветни копчета и други. Над шапчицата забраждат чембер, на който забождат „нагорешни" и „надолешни" пера', китки от маниста, пайети, вълнени конци. От страни, на ушите слагат „арапче" – висулка от маниста, „лъкатниче" – герданче от маниста и „подбраник с китички". Облеклото на буенеца не се различава от това на лазарките, освен това, че препасват буенеца с два месала, бродиран по краищата плат, бял, каквато е била носията тук преди робството. Месалът се прехвърля през раменете и се зашива под мишниците, за да добие форма на клош. Долните му два края са извезани. Над този месал се слага „герданът" със сребърните пари. Докато старите жени обличат буенеца, лазарките играят и пеят:

Върба има – върба нема!
Меня майка една има.
Не ма й дала дет съм щяла,
дет съм щяла и искала,
искала съм – искали ма.

Най ма й дала на далеку,
на далеку праз три села,
праз три села в читувърту
при зъл свекър и свекърва...

С буенеца напред лазарките тръгват из селото, като пеят песни, наситени с лиризъм и красота. И посещават къщите. По пътя пеят песни, възпяващи трудолюбието и красотата на девойката.

Де съди кадън Тудора,
де съди де й къщата?
Веш по-надолу въряти,
дет има бяли комини.

Дет има бяли комини
с варосани пенчури.
Там съди кадън Тудора,
Там съди, там й къщата.

А също така:

Йорго, любя, Йорго,
ила дувечера,
дувечера по вечера,
дурде ни сми вечеряли,
шимшир порти затворили.
Под горната стряха,
под кривата круша.
Че послушай, Йорго
Как ма майка гълчи
как ма тейко учи:

Железно, Железно
мър гидишка дъще,
ни рани за удъ,
ни дрънкай бакъри,
ни буди ухчери –
вохци ша повлекът,
ниви ша завлекът,
ниви злътокласи.

В къщите на годеника и годеница се изпълняват подходящи песни, като се пожелава щастие и радост на младите. Свекървата дарява бъдещата си снаха.

Много са лазарските песни, изпълнени с мелодията и хармонията на самата природа. Сред тях особено се отделя песента, в която се разказва как еркèчанката Рада отмъстила за убийството на своя брат като запалила „алибейови конаци" и „субашови чухлици". Тази песен, по своята естетическа сила и патриотично съдържание, може да бъде сравнявана с известната народна песен „Хайдутин и бесило". Заловената мома поръчва на своята майка:

Куга ма, мале, убесят,
куга джънлати утстъпят,
пък ти, мале мо, пристъпи,
пъстри ми поли наряди,
кръстоват пелеш прикачи –
да видят, мале, хората,
каква е Рада хубава!
какви й пъстри полите!

След обхождането на селото, отделните лазарски куди (групи, обикалящи двете махали на Еркèч) се събират в местността Дольник. Там започват истинските младежки празници – хорà и песни. Там, пък и през целия празник се пее и играе главно т. н. еркèчки марш – „Прехвръкна птичка", обработена по-късно от Филип Кутев и изпълнявана от неговия ансамбъл.

Прехръкна птичка праз равни дори, тойне Тудоро, тойне любя ля.
Като прехръкна и с глас повика, тойне Тудоро, тойне любя ля.
Я изляз, излязбулка Желязо, тойне Тудоро, тойне любя ля.
Хабер ти нося ут съща майка, тойне Тудоро, тойне любя ля.
Ут съща майка, ут същи баща, тойне Тудоро, тойне любя ля.
Хътър да гледаш на свекъра си, тойне Тудоро, тойне любя ля.
На свекъра си и на свекърва, тойне Тудоро, тойне любя ля.
На зълви и на девери, тойне Тудоро, тойне любя ля.

По време на празника, девойките начело с буенеца се приближават до река и пускат в нея върбови клонки, предварително осветени в църквата, за да видят коя мома колко ще живее, кога ще се омъжи и дали ще бъде щастлива, в зависимост от това кое клонче ще отиде най-далече, ще се задържи, закачено във водата или ще потъне.

Празникът продължава докато започне да се смрачава. В хората се включват и младежите, които до този момент се любуват на своите избраници. Предварително се определя гайдаря, а по-късно се избират и кумовете: 3-ма напети момци, които повеждат хорото и 3 на опашката. Кумовете „изтеглят" лазарското хоро по стръмния бряг на Дольник към хорището, където вече се намесват всички младежи, играят се всякакви хора, включително и пайдушко, с което завършва празникът късно през нощта. Лазарито в Еркèч се превръща в общоселски празник, а от няколко години на този празник се стичат представители на цяла Североизточна България. Лазарито в Еркèч се превръща в истински общ празник, а през последните години това е празник на целия регион на селата от Бургаска и Варненска област. В него участват децата и внуците на изселените еркèчани, които идват в Еркèч „на лазарито да се нагледат и душата си да наситят".

Лазарито е тържество на младостта, на пролетта и красотата. Този

празник в автентичното еркѐчко изпълнение е своеобразно възпроизвеждане на древния прабългарски обичай за възпяване на ЖЕНСКОТО и МЪЖКОТО начало. Лазарито в Еркѐч е все още съхранена автентична част от моста, свързващ еркѐчкото с прабългарското в празничния календар на българина. И тази прабългарска същност на мъжкото и женско начало в живота и природата живее във всекиго от нас.

БАБИН ДЕН

Всяка млада жена, особено която се е сдобила с първа рожба, става много рано, заколва петел и го сварява цял, точи кори, прави зелник (еркѐчка баница). След като се подготви, пременена празнично, взима по едно шише вино и ракия и отива да подаде на своята „акушерка" – баба. Чест и гордост е за всяка млада съпруга да отиде и първа да поздрави своята баба. Постепенно прииждат и се събират всички булки, слагат донесеното на трапезата, нахранват се, пийват си и после тръгват по къщите. На бабин ден домакинската работа, гледането на децата се върши от мъжете. По принцип в този ден мъж не трябва да се мярка по улиците, в хоремага, на хорището. Право на достъп до жените има само гайдаря, който предварително се договаря. Ако мъж бъде срещнат на улицата, то той бива нападнат брутално. Той трябва да се откупи за своята смелост да се появи на улицата. Водени от любопитство, като деца, вървяхме след жените на речения празник. Те срещнаха Тодорчето, на хорището, поискаха му откуп – пари. Но нали гъркът бе скръндза и не дава никакви пари. На всякакви заплахи, Тодорчето, попийнал също, отговаря: какво ще ми сторите? Така ние станахме свидетели как уважаваният майстор на кондури бе съблечен изцяло от кръста надолу и направен „за кашмер". След обхождането на домовете, участничките в празника начело с бабата пристигат в хоремага. Тежко и горко на мъжете, които бъдат заварени там. Те трябва да обещаят, купят и предоставят вино и ракия. Често по този повод се водят преговори, на които биха завидели и най-изкусните дипломати. На бабин ден булките имат пълна свобода. Въобще, думата булка в Еркѐч се употребява в смисъл на булка под було, млада жена, току що омъжена, булка са и всички снахи, независимо от броя на деца, които вече имат. Снахата се нарича булка от свекървата, докато последната е жива. Празникът продължава до късно през нощта. Играят се всички хора, придружени с песни. На бабин ден се пеят и неприлични песни, разказват се „приказки" и „истории", които в друг ден не могат да бъдат чути. Бил съм свидетел, когато жените се надиграват. С този празник завършват непрекъснатите всекидневни коледни празници.

ПЕТЛЬОВ ДЕН

Към разказаното за този празник, петльов ден по еркѐчки, в раздела за живота на еркѐчани под турско робство ще допълним, че подготовката за петльов ден започва сравнително рано. Още от есента се определя един петел за баща, за разплод и втори за петльов ден. Както и при бабин ден, празникът се предхожда от основно почистване и измитане на къщата и двора. Жените се изкъпват и пременяват. В подготовката влиза направата на баница, сваряване на „цялото", направата на свещи и специална каделка, която се подарява на бабата. Петльов ден е вид повторение на Бабин ден, но празнуват най-вече жените, които са се сдобили с мъжка рожба и се почитат бабите, които са обродили момчета. Въобще, петльов ден е празник на момчето, на мъжката сила

и на мъжкото начало на рода. Освен каделка, по-рано са носели на бабата накити от пуканки, чушки. На петльов ден се прави, както и на бабин ден, байряк от цветя, чемшир и колуните (големите пера) на петела. Всичко това се завързва с червен конец. Докато на байряка на сватбата се закачат кърпи (една, а понякога и две), тъкани и везани от невястата, то на лазари, бабин ден и петльов ден на знамето не се закичва кърпа.

Друга характерна особеност, свързана с историята на възникването на празника е, че петелът-курбан се коли на дървотника от майката на момчето. „Куят нема мумче не си коли петела, ам гу носи дет има момчета, там да й гу заколят"(*). С кръвта, както бе отбелязано по-горе, се опръсква навсякъде. Главата на заклания петел, заедно с краката се хвърлят на покрива на къщата. Петелът се вари цял или се готви с булгур на яхния. Зелникът се приготвя от булгур и сирене. За пиене се подготвя подсладено вино, подправено с парлив и черен пипер. На петльов ден не се отива толкова рано при бабата, както е при бабин ден. Младите булки, които все още нямат деца, на бабин ден и на петльов ден не ходят. На петльов ден булката заедно с мъжа си отиват да подадат на бабата, да й целунат ръка, да се повеселят заедно. Затова тържеството на този ден е лишено от непристойните приказки, закачки и джюмбуши. Хора и танци се играят както в дома, така и пред къщата на бабата. Празникът завършва късно през нощта, а понякога се осъмва сред веселби и закачки в къщата на бабата. При договореност и за да се съберат повече участници във веселбата, се отива на хоремага. Когато вървят по улиците, на бабин ден и на петльов ден жените пеят песни, а гайдарджията ги съпровожда. Като стара песен, изпълнявана на тези два празника разпитваните жени посочваха: „Тодоро, зелена горо, / Тодоро, заспала ли си, / или си Бая чакала, / дур иди Баю на Стамбул, / дур иди и да си доди". Описаните начини на празнуване на посочените два празника са по разказите на старите хора. Моите впечатления от бабин ден и петльов ден от детските ми години са, че бабата се кани и всички отиват да празнуват в хоремага или читалището „Вотъ й гулямъ каштатъ и има място за сички".

В заключение към този раздел, искам да отбележа, че не е случайно използването на петела и обвързването му с момчето, символ на мъжкото начало на живота. Това е поредно доказателство за връзката на еркѐчани с прабългарите. Нашите деди са считали петела за птица на слънцето, за божествена птица, която първа известява хората за появата и изгрева на Слънцето. Въобще, петелът е бил издигнат в култ като син на Слънцето. Този въпрос в посочения аспект намира място в различни публикации и е добре осветен от споменатия вече казахски писател и учен Сулейменов.[94]

---

94 Олжас Сулейменов. АЗиЯ. С., 2007.

СВАТБА

СВАТУВАНЕ. ГОДЕЖ. СВАТБА.

Сватбата е възлов момент в живота на еркѐчани и не само на тях. В други раздели разглеждам връзката между живота на еркѐчани и Космоса, подчертавам трите основни момента в живота на човека – раждането, събирането с друг човек, за да бъде продължен човешкия род и смъртта. В сватбата се кръстосват, съединяват всички тези елементи и най-вече огънят и водата, които са начало на всички начала. Затова ще разгледам по-подробно мястото на тези два елемента в еркѐчката сватба. По принцип семейните обреди, сред които главно място заема сватбата, са консервативни и много трудно се променят. Затова нашите деди са правели сватбите си така, както са правени от техните деди. Ритуалните действия и песните, съпровождащи сватбените церемонии по своята същност са магически – тяхната сила и праведност не подлежи на съмнение, тя е проверена от времето, а точното възпроизвеждане на всички елементи се счита за задължително, за да бъдат младите щастливи. Нашите деди са знаели и отчитали факта, че всяко неспазване на ритуалите на сватбата може да навлече беда. И благодарение на този постулат до нас са достигнали текстове на песни, чието значение не всякога се знае, но се изпълнява, а това е свидетелство за дълбоката древност на обичая сватба.

От еркѐчката сватба по-подробно се спирам и разглеждам два елемента – водата и огъня. Прави впечатление, че в Еркѐч няма море, езера или плавателни реки, по които може да пристигне младоженецът, но в песните този елемент съществува (Сватбарите до Черно море са допрели, морето курбан искаше; Шейка се преобърна, шейка (лодка) позлатена, шейка посребрена. Всички се издавили, току останали – ... споменават се имената на бъдещите невеста и младоженец). Водната граница, било то река или море ни отвежда към древните закони, че невестата трябва да бъде отдалеч, от друго племе, за да се родят здрави и читави деца. Затова тези песни се изпълняват даже тогава, когато младоженецът е съсед. Огънят и слънцето също са в основата на годата и сватбата. Образът на девойката, на невестата се свързва с огъня – наклали са два-три огня, / огни горят, овни блеят. / Засвирили с меден кавал. / Кавалът им проговаря: / коя мома либе няма, / тук да дойде, да залюби. Нека си припомним как женихлите ровят огъня, за да гори и да бъде сполучлива тяхната мисия. Наричанията, говоренето с образи и символи, песните, които съпровождат сватбените обреди, от една страна, се променят, тъй като са устно творчество. Но от друга страна, фолклорът и сватбените обичаи са дотолкова устойчиви, та са се съхранили до наши дни. Запазването на текстовете и мелодиите се диктува от постулата, че това е традиция и трябва да се спазва и възпроизвежда дословно. Даже тогава, когато не се разбира значението на някои думи, те придобиват магическа сила и тяхната загадъчност още повече налага точното им възпроизвеждане. Общите и повтарящи се места и символи са свързани със сравняването на невестата с птица, рано излетяла от своето гнездо. Заръката на родителите към младоженеца (ако ми доведеш таз мома, таз мома, сино ле, за снаха, тъй ще те имам за сина и нея синко ле за снаха) също е символ. Всички тези елементи са често повтарящи се думи. За запомнянето

и точното предаване на текстовете огромна роля играе фактът, че песните и ритуалите по време на сватбата се изпълняват хорово – ту от страна на невестата в лицето на прапавечките, ту от страна на младежа в лицето на зълвите. Така сватбата, както и останалите обичаи и обреди се превръща в училище по патриотизъм, в школа за нравствено възпитание.

Преди да разгледам по-подробно темата за еркѐчката сватба, ще отбележа още един характерен момент. Темата за Космоса, за отвъдния живот е била част от голямата тема за раждането и смъртта. Човекът е рожба на Космоса и на неговите две сили – огън и вода. Без слънце и вода няма живот. Нашите деди са били уверени, че даже когато си отидат от този свят техните близки продължават да ги наблюдават. Затова те винаги мислено са съизмервали своите действия с невидимата морална оценка на наблюдаващите ги „отгоре" духове на дедите. Затова раждането и смъртта са съпроводени с редица строги ритуали, които по своята същност се въплъщават в сватбата. Девойката, бъдеща невеста (не-вест; неведом, непознат) е загадка за рода на младоженеца. Колкото и далеч да живее тя, нейният род се проучва дали има ненормални, самоубийци или други отклонения. Нека си спомним песента, че когато тръгват за булката „ечемиците сееха", когато се връщат вече е жътва. Девойката „умира", затова тя се забулва с платно, постепенно придобило формата на воал. Нека си припомним задължителните сълзи и оплакването, близко до погребението. В дома на младоженеца тя се ражда отново, възкръсва, затова не се пуска навън 40 дни, колкото и лехусата – през това време тя не ходи на работа в полето и извън двора на момчето. През тези дни невестата има нови задължения, даже облеклото и външните му прояви се променят. Невестата няма право да се облича като девойка. Даже формата на забрадката се променя. Сменя се и фамилията на девойката. Сватбата е само елемент от вечния кръговрат на живота. Нека припомня „извеждането" на булката от баща ѝ с платно между баща, невеста, младоженец, образуващи кръг, символ на вечния кръговрат на живота.

Всички празници и обичаи в Еркѐч частично са описани от авторите, занимаващи се с темата Еркѐч и най-вече от Георги Георгиев, който счита че „литургѝно-драматичният характер на разните тайнствени действия", сватуването, годежът и сватбата са „трите фази на едно и също нещо: симулация на грабването и купуването на невястата и принасяне на жертва". Нашето описание се базира на наблюденията и лични впечатления от периода 1958-1971 година.

В старо време сгодяването ставало след навършване на 20 и повече години. В по-ново време годите се правят след като момичето навърши 16 години. По-рано не са искали съгласието на девойката, но впоследствие това се налага от живота, тъй като при несъгласие на момата, тя често приставала и по такъв начин бивал разрешаван проблемът. Бъдещите годеници се залюбват още от малки, от деца, играят си заедно; после почват да си дават китки; момчето напива водата от менците (котлите) на момичето; ергенинът ходи на предачки, на валянки, на седянка и винаги сяда и валя абите до момата си; на хорото те играят един до друг. Даже съществува следното провикване на хорото: „Дръж ма, Радо, за голия джоб!" (За да се разбере смисълът на израза, трябва да отчитаме факта, че преди „гащите" са имали само два джоба, като левият е бил имитация, т. е. „гол" и е използван за ходене по малка нужда).

СВАТУВАНЕ. Цялата рода от страната на девойката и младежа знае коя е

момата и кой е момъкът на „нашту дяти". На хорото младежите и девойките играят един до друг докато то не се „пръсне". Момчето и неговите родители, след предварително „разузнаване", изпращат в дома на бъдещата невеста женихли, които ходят обикновено три пъти. Въобще числото три характеризира всички еркѐчки обичаи, както и народното творчество като цяло. Първите женихли са жени, които са роднини на ергенина и отиват в дома на девойката на „разузнаване" през деня, като „задянат пу ина бяла къделька и утодят ух мумата". Те са нечетно число – три, пет или седем, влизат в къщата и започват да разбутват с ръжена главните в камината и гледат как ще се пръскат искрите. Ако момата „рачи" (иска) момъка, то тя дава възглавници на женихлите, ако не го харесва, възглавниците се дават от майката на девойката. Отначало под алегорична форма жените изтъкват добрите черти от характера на момчето, хвалят го и подчертават достойнствата на него и рода му. Разговорът се води като пазарлък: чухме, че имате млада телица за продаване и други подобни. Сядат, предат и се уточняват кога ще бъде „годата". Почерпват ги с ракия, вино, гощават ги с каквото ядене имат. Ако родителите на момата не са съгласни, обикновено казват: „Малка ни е момата, не ни е за даване!". Сериозната мома не се дава на първите женихли. Ако отказват, родителите на девойката говорят: „не ний вешь за давани, немами врями за года, немами вешь никаку приготвену". Ако са съгласни, то това не се казва открито, „ам дунцяти какоту щъ дуносати, чи такос щъй". Следващият път, след като е постигнато принципно съгласие, женихли отиват през нощта мъжете, като се иска съгласието на майката, бащата, братята и сестрите на годеницата. Накрая се пита и самата бъдеща годеница. Ако е съгласна дават ѝ да пие първа от ракията. Това е доказателство, нишан за съгласието. Шишето с ракията остава у момата, която на другия ден черпи от същата ракия своите другарки, гости и разказва как е минало мероприятието. От ракията, която се нарича „крастава", трябва да пият най-паче бъдещите моми-годеници, за да се „заразят" и те и на тях да потръгне с намирането на подходящ спътник в живота. В по-ново време кръчмата (ракията) се пие още същата вечер, като уж „случайно" наминават и другите роднини на момчето.

ГОДЕЖ. След като момата даде съгласие, се събират най-близките, изпиват ракията и се договарят кога ще бъде самата года. Този елемент от годежа се нарича малката года или кръчмата, която е етап от подготовката на голямата года. Тя се нарича така, защо се събират повече хора, все роднини откъм девойката и младежа. Голямата года винаги става в неделя вечер, за да бъде следващият ден – понеделник чист, нов ден за младоженците. От страна на годеника донасят едно малко буре с вино. Роднини на годеницата през цялото време се стараят да отпушат бурето, за да изтече виното, а задачата на тези, които са го донесли, е да го опазят. Пръв свекърът налива чаша вино и почерпва всички, а после бащата на годеницата. След това поднасят на бащата на годеницата зелник (баница) и „цяло" – печено агне, мисир (пуяк) или петел. „Цялото" се разкъсва и подава на трапезата. Докато се подготвя „цялото", на годеницата дават „нишана" – даровете, които са, в зависимост от имотното състояние на рода на момчето, една (или повече) „врах" от дубли, алтъни, махмудии. Един от най-старите роднини ги взема да ги огледа и произнася следните слова: „Хайде, свато! Да са живи, да са здрави! Да остареят, да побелеят, като нас да доживеят! В мир и радост да живеят младите!" През това време обличат годеницата в донесените от годеника дрехи. В променените иконо-

мически и други условия се променят и обичаите. Ще разкажа две весели случки от живота. Един от многото мои първи братовчеди Куцар Аврамов е помолен от младеж от селото, който е сирак, да отиде в Малкия Еркèч и да сватува в дома на изгората му. Работата била „опечена“, момата е съгласна, родителите ѝ също, просто е нужно формално изпълнение на ролята на жених и малката года. Отива посоченото лице в къщата, казва добър ден, майката и дъщерята радостно го посрещат и питат: „За каку си душел?“ Куцар Аврамов, който обичаше виното повече от нормалното, иска да го почерпят. Изпива една кана, втора, трета. Започва да говори не това, което очакват домакините. А бъдещият годеник „контролирал“ положението, слушайки разговора под прозореца отвън. По едно време, майката на девойката не се стърпяла, и попитала какво ще каже за момчето. Пратеникът отсякъл: „Е... ли майка му на момчето! Ти дай ино вино дъ пием, пак шъ видим!“, заради което бил набит след излизане от къщи. Описаният по-горе обред не се спазва, т. е. съкращава се, в зависимост от ситуацията. Ако младежът е станал „дърт ергенин“ или първата му годеница е починала, то се действува по „тенката“ (съкратената) процедура. Друг мой братовчед Ваньо Аврамов Куцаров, който не бе първа младост, праща майка ми да проучи нещата у Ряпови, чиято дъщеря е малко черничка (следва да подчертая, че понякога прякорите в Еркèч съвпадаха или се покриваха с външните физически белези на носителя им). В тази връзка майката на девойката, хвалейки дъщеря си и за да тушира черничкия цвят на лицето ѝ, изтъква мотива: „пък тя черната ряпа е по-сладка!“. Майката на младежа не желае да се свързва с Ряповския род и казва за момичето: „Нища я мов, нища я ти казвам! Саль ух дора ми да стъпи, стъпката ѝ шъ искупая и на ульцата шъ я хърля!“ В тази сложна ситуация моята майка е трябвало да прави доста остри и неочаквани маневри, да прояви „дипломатическото“ си изкуство, за да завърши мисията ѝ с успех. Връщайки се в къщи, където я очакваше кандидат-годеникът, майка ми съобщи, че работата е на път да „съ упиче“. Още същият ден до нас стигнаха думите на бащата на момичето, на дъртата Ряпа (в Еркèч от прозвището се образуват названия за целия род – съпругата е Ряповца, синовете – голямото, малкото и средното Репенци, дъщерите са Репичките и т. н.): „Прувoдиха ми идин много устат депутанин! Вешь идин такъх ку намерят да прувдат, раптата шь стану!“ (*). И действително, работата стана, макар бракът да беше нетраен.

СВАТБА. Сватбата по-старому продължава три седмици, а същинската сватба трае три дни. В понеделник свекърът взима бъклицата с вино и отива в сватовете, за да ги калеса за сватбата. След това се калесва кръстника и кръстницата. В сряда започва засяването, в четвъртък се досява, а в петък се пече меденика. В сряда се канят зълвите, роднини на момчето. Те почистват къщата, мажат стените, въобще домът на младоженеца трябва да блести от чистота. Зълвите са облечени в сукмани, кавади и са с „криви“ престилки. По време на засяването, месенето и печенето на меденика се пеят песни от рода на: „Река тече, Вейка влече“; „Не ми трепери, бяла куприно, не ми румони, ти щеш да идеш на друго село, на друга къща, на друга майка, при други баща“; „Синьо бяло цвете, на два дяла расте“; „Ой Петре, Петре, Петър ловеца“. В петък, когато сложат меденика да се пече, зълвите излизат на двора, нареждат се и се обръщат най-напред на изток, после на запад, на север и на юг и произнасят високо думите: „Елате на засяха!“ Връщат се в къщи и изваждат опечения меденик, за да го намажат с мед. Меденикът това са две пити, като едната е цяла, а втората е с дупка в средата. Меденикът с дупка в средата се разчупва

над главите на две малки деца – момче и момиче и се раздава на всички. В събота вечерта се ниже елхата от прапавечките, роднини на булката. Елхата е от бръшлян, набран и донесен от ергените (елхата най-често се носи от момци, чиито изгори са прапавечки). Прапавечките трябва да го откупят чрез изпълнение на редица песни и игри. Така по време на „откупуването" се подготвят бъдещи годи и сватби. Елхата се ниже на дрянов чатал с три върха, на които се набучват ябълки. Още не донизана елхата и пристигат зълвите, които пеят и играят и с това поздравяват булката. В събота рано сутринта, преди слънце да изгрее, се приготвя байряка, художествено тъкана кърпа, която се зашива към прът. Меси се хляб и кравайчета. Зълвите и прапавечките се надпреварват откъм коя страна, откъм момчето или момичето, ще занесат първи кравайчета. Това е доказателство за сръчност, умение и пъргавина. В събота след обяд с бъклица вино, на която има вързан стрък босилек, ходят да калесват роднините за сватбата. Зълвите канят роднините на зетя, а прапавечките роднините на булката.

Ролите на отделните участници в сватбата са строго разпределени. В неделя рано сутринта прапавечките донасят на зетя риза – дар от булката, с която той се облича. Зълвите занасят на булката дарове от зетя. Също в неделя зетят и неговите роднини отиват при кръстника, за да го „забират". Там по желание на кръстника се изпълняват песни и танци и след това заедно отиват за булката. Те са качени на биволска кола и се придружават от музиката – гайда и кавал. Преди кръстника и сватбарите, в къщата на булката пристига заложника, който носи „обущва" – обувки за майката, бащата, братята и сестрите на булката. Задачата на заложника, който е по-възрастен от зетя негов роднина, е да проникне в къщата на младоженката незабелязано. Целта е когато пристигнат зетят и сватбарите, те вече да имат свой представител в къщата на булката. Кръстницата влиза при булката, за да я облича. Булката се дърпа и едва при третия път разрешава да ѝ сложат булото. Зълвите пеят „Ворях се вива, превива"; „Не се предавай, сестро Хрушийке (споменава се малкото име на девойката), на чузди хора да тъй облачат". През това време прапавечките „продават" елхата на кръстника и украсен петел на заложника. Паралелно, други роднини на булката извършват бръсненето на зетя. След като булката е забулена и зетят обръснат, то пущат зетя при булката. При влизането му, при вратата, се наблюдава кой кого ще настъпи пръв, за да се заключи кой кого ще командва. После влиза и бащата на младоженката, той подава единия край на пояса на дъщеря си, другия на зетя и така ги извежда навън. Така се образува своеобразен триъгълник, символ на кръга и вечния кръговрат на живота. Това е най-тъжната сцена на раздялата. По-рано булката е плачела силно и на висок глас. Гайдарджият изпълнява тъжна мелодия, известна като „гат извеждат булката". На този фон бащата, често през сълзи, благославя бъдещето семейство с думите: „Хайде зетко и дъще! Живейте си, слушайте се и се уважавайте!" Булката, зетят, кръстникът и кръстницата, зълвите и други роднини се качват на биволската и на други коли и отиват „ух черкувтъ" да се венчават. След венчаването, отиват в къщата на младоженеца. Свекървата постила бяло платно, бял вълнен плат за навои, по което минават младоженците. Преди да влязат в къщи, свекървата натопява пръстите си в саханче с мед и намазва с мед на три места на вратата, за да върви на младоженците всичко по мед. След влизане в къщи, свекървата играе пред булката, за да покаже, че я приема с радост. Преди влизането на младите в къщата, става харизването

Първо харизва свекърът, а после останалите. Харизването продължава и зависи от броя на участниците в сватбата и родовата им близост до зетя и булката. Веселбата продължава с нова сила.

В понеделник сутринта заложникът и зълвите играят „конската" от дома на младоженеца до къщата на девойката, за да покажат, че тя е добре настанена в дома на свекърва си. „Конската" продължава три дни и се повтаря във вторник и сряда. В сряда, след като се върнат от дома на булката, заложникът и зълвите, заедно със зетя и булката, отиват в църквата, за да отбулят булката. След една седмица след отбулването, пак в сряда, булката и зетят отиват в дома на девойката на „одрятки". Родителите на момичето харизват на младото семейство – ниви, добитък или предмети. В по-ново време харизването и от двете страни често придобива характер на съревнование и намира израз в пари и скъпи вещи. Но даже този изменен от живота обичай е далеч от богатите „наддавания" на сватбите в полето и града, тъй като еркѐчани и днес продължават да живеят в бедност и нищета.

Имало е случаи, когато по причина на стари вражди между родове или по неясни за младежа и девойката причини, сватбата не може да стане. Тогава става „грабването" или „открадването" на момата, бъдеща булка. При 90% от случаите на кражбата на невестата, това става с нейното съгласие, което не трябва да „бие на очи". В късна пролет, Желязко Великов Куцаров, мой братовчед, дванадесет години по-голям от мен, дойде у нас да съобщи на майка ми, че ще „краде" дъщерята на Желчето. Договорили се девойката да иде на лозето в Прусиля, местност под самото село, той ще я причака там и ще заминат за друго село. Задачата на майка ми беше вечерта, когато девойката е очаквана от родителите си, да отиде в дома на Желчето и да каже на съпругата му че „младитя съ зеха". След като се разчу открадването на Желка, то повече се говореше за нейното приставане, отколкото за кражба.

Прилагам описание на сватба, предоставено ми от Пламен Павлов, наследник на еркѐчани, преселени в Кривини и Долен чифлик през 1830 г.

Предоставям на читателите този запис, тъй като считам, че преселените от Еркѐч в по-далечни и близки села наши деди са успели, като скъп спомен за родното село, да запазят добре, в някои отношения даже непроменени, обичаите, свързани със сватбата. Считам, че това приложение-описание би било полезно за сравнение при евентуална подготовка на сценарий за автентична еркѐчка сватба от по-старо време и при изследване на динамиката на настъпващите промени в обичаите, свързани със сватбата.

Сватбата започва в сряда. С бъклица калесват момичетата от към рода на момъка. Събират се у него и замазват пода на всички стаи. Момата сама, без бъклица, вика дружките си да замажат у тях. Момичетата от рода на момъка се наричат зълви, а тия от род на момата – лъджийки. До неделя се взема и вула (разрешение), по-рано се е вземала от с. Еркѐч. В петък рано преди изгрев всички лъджийки се събират и нареждат в една стая дара на момата. Идват от цялото село да оглеждат дара – той се събира в неделя сутринта преди изгрев. Вечерта в петък зълвите „засяват". На път към дома на момата пеят „Радо льо, разсипнице ле". В една кърпичка носят малко квас, взет от дома на момъка. Най-близката зълва започва да меси „меденик": брашното се сее през три сита, прекарва се през три нощови тестото. От тестото се взема малко квас и същата зълва, след като се върнат у момъка, замесва по същия начин друг „меденик". Когато зълвата започне да меси у момата, последната забражда на

главата ѝ най-хубавия пешкир – той ще бъде „байрак“ на сватбата. В това време пъдерката донася пратените от свекъра и свекървата дрехи, с които булката ще се венчава: червен ураам, калцуни, червени чехли, антерия. Предава ги на майката на булката, а майката дава дрехите за младоженеца: риза, опас, елек, чорапи и три кърпи. Водата от измиването на ръцете на месачката се излива над трендафил, при което се пеят три песни: „Клепнали са до три сита“, „Тетал дърво кълвеше“, „Сяла Милка босилек“, „Неделя лежи в тъмница“ и други. След като се опече, меденикът се „изниса“ на дръвника, където момата го „утрепва“ (отупва го от пепелта) и го намазва с мед, и в това време момите пеят същите песни. Меденикът се разчупва и се раздава на зълвите. След като хапнат, на разсъмване отиват у момъка, дето по същия начин се замесва меденик. В събота вечерта се прави „вечерник“. Роднините на момата се събират у нея и играят хоро на двора с песни. Годеницата води хорото. В това време роднините на годеника с гайда тръгват за момата. Пеят „Отдолу идат тримина“, „Върни се, върни, кадън Тодоро“ и други. В двора на момата гайдата засвирва хоро. Годеникът се хваща пред годеницата – „той да водел в живота“. Хващат се и сватовете. После влизат в къщи, черпят се и играят на двойки: „пряскума“, „джоката“, „кадънската“ или по трима – „трите крака“ (с провиране). Пеят песни, провикват се. Среднощ с песни, провиквания и гайдата отиват у годеника, но без него. Там играят, черпят се и се разотиват.

У годеницата другари на годеника, наричани брешнелджии, са донесли бръшлян в пастирска кожена чанта. Те седят в средата на стаята, слага им се софра. Годеницата ги дарява с по една кърпа, задето са донесли бръшлян. Донася се и решето. Момците се хранят, пият вино, а лъджийките пеят песни, за да им „отпрашват“ виното. След изпяване на песен за отпрашване, брешнелджиите на три пъти дават листа от брешнеля. Последният път изсипват всичкият брешнел в решетото. Момите го нижат и го приготвят за елхата. После търкалят решетото три пъти, като гадаят за децата на младоженците: с дъното нагоре – момче, с дъното надолу – момиче. След това годеникът и брешнелджиите си отиват, а лъджийките остават да преспят у годеницата.

Рано сутринта в неделя, преди изгрев, дарът на момата се събира от лъджийките. После отиват у годеника. Събират се само зълви и лъджийки, които пеят песни, взаимно си отпрашват виното: „Снощи са слязали черните цигани“, „Турската вяра е лошава“, „Къща на редки моголи“. Лъджийките вземат от годеника смокини някога, а сега – сушено грозде и сливи. Дават им и три ябълки за елхата. В неделя сутринта майката на булката меси хляб. От тестото отделя за „кукла“ – хлебче във вид на кръст, нашарено, в средата е забодено стръкче босилек, завързано с червен конец. Куклата се оставя недопечена – „да бъдат младите богати“. После повикват две деца, момче и момиче, едното да е първо дете на родителите си, а другото – последно. Едното взема куклата, другото – котле с вино и двете обикалят пещта в двора, като при среща пред пещта си разменят котлето и куклата три пъти. Третия път хващат куклата за двата края и я пречупват, като я извиват нагоре. Към която страна остане босилека (или повече босилек) – към момчето или момичето, съответния род на младоженците ще бъде повече уважаван от другия род. Разчупват куклата, годеницата хапва, отпива от котлето и дава на всички присъстващи от куклата и котлето. Дава се и на бездетни, за да имат деца. Размяната на куклата и котлето с вино се обяснява „да се омеси кръвта на булката и зетя“. Кукла се прави и у зетя. Момци, роднини и приятели на момата поставят върли-

на със закован на върха прът, на който е завързана кърпата „байрак" – забиват или завързват върлината здраво за дирека на вратнята, като предварително ги намазват със свинска мас, за да са плъзгави и да не могат сватовете лесно да снемат байрака.

Сутринта, след прибирането на дара, годеницата си измива косите и сяда на прага с лица към стаята, а майка и отвън я вчесва и оплита, като заплита в косите и, в една от плитките пара. После стават и влизат в стаята – „с богатство да влезе в новия дом". След това момата взема нож и отива с първите си другарки в градината, качва се на ябълково или на дюлево дърво и сече клон с три рога – за ела. Дружките и пеят: „Ряка тече, вейка вляче", „Над момкуви двори три слънца греят". Годеницата обелва елхата, донасят брешнеля, нанизаните смокини, книжните ленти и ги кръстосват на роговете на елхата. С върви нанизана варена царевица опасват брешнеля и на три места – елхата, а на заострените върхове набождат трите ябълки, взети от дома на годеника. Приготвената елха поставят върху дара на момата. Тя се облича, в присъствието на майка си и лъджийките, с пратените дрехи от свекървата, като отдолу облича две ризи.

В това време бащата обелва една пръчка, дава я на булката с думите: Да остарееш, да побелееш и права да бъдеш като пръчката! С пръчката в ръка булката ходи и целува ръка на възрастните в три съседски къщи – „да ѝ простят детинските лудории". Връща се и в техния двор лъджийките играят хоро, което булката с пръчка в ръка води. Пеят „Марга болярка прерьсва сватбата си". У момъка, след като се извърши обичаят с куклата, при изгрев слънце правят байрак, като завързват с червени конци на пръчка кърпата, подарена на момъка при годяването и с която първата зълва е ходила да меси меденика. На пръчката забождат ябълка. В това време гайдата свири. Заедно с куклата е опечен и кравай за кръстника. Всички роднини на годеника отиват с песни у кръстника – да му „залят" ракия и да го поканят да венчава. Носят плешка от прасе или овен, кокошка, баница. Подават свещ на кръстника с думите: Кръстник и кръстнице, да сте живи и здрави, както ще венчавате, тъй и да кръщавате! Кръстникът отпива от ракията и подава на другите. Хапват, пият и играят. С това кръстникът дава съгласието си да венчава.

Връщат се с песни в дома на младоженеца. Другарите му са поканили бръснар, който почва да го бръсне. Бръсненето става в пруста, а на двора в това време се играе хоро с гайда и с песента „Кольо льо, гайдарджийо льо". При започване на бръсненето, майката държи кърпа и свещ. С тази кърпа се изчиства бръснача и машинката за стригане. Майката прибира и запазва кърпата, след три дни, в сряда, отива на чешмата и я изпира, казвайки: Каквото лошо има, да замине и колкото косъма има, толкова богатство да се придобие в новия дом! В това време момче и момиче-зълва с бъклица и накичени с чемшир и бръшлян ходят по роднини и съседи да канят на сватбата. При подаването на бъклицата казват: Много здраве от (майка, леля, буля), заповядайте на сватба! Отговарят им: Да са живи и който изпратил, и който донесъл! Калесват се и каруцари с коне със същите думи, като се добавя: „Да дойдеш каруцар!"

След като се определи деверът, по-малък брат на зетя, гайдата засвиря на „примусяне". Заложниците „примусят" зетя и девера – нареждат ги в стаята, дето ще бъде доведена булката, обърнати на изток, между две греди от тавана, а зад двамата се нареждат всички зълви. Майката взема жар върху кръг и я изсипва пред зетя и девера на пода на ивица. Бащата взема веригите от

камината и ги простират пред жарта. Всички прескачат жарта и веригите веднъж, бащата ги простира още два пъти и още два пъти всички наредени със зетя и девера ги прескачат, като се приближават все повече към вратата. Майката на младоженеца завързва пари на възел в кърпа и я слага в джоба му. Дава му и три стари парички. Заложницата (пъдеркатa) повежда девера, зетя, гайдаря и две-три най-първи зълви, качват се на каруца (а по-рано, когато в селото почти нямало конски каруци – на биволска кола), останалите на друга каруца, кола или пеш. На добитъка завързват по една кърпа. Имало случай поради голяма кал да впрягат „чувгар" – по два чифта добитък. При излизане от двора зетят хвърля трите парички на изток, запад и юг. Свекървата плисва след излизащите котел вино или вода – „за да им върви като по вода". Тръгват и пеят „Стойо льо, сино Стойо льо", „Залюбила брата си", „Млад си Стоян зажени" и други. По пътя спират и се отделя група с гайдаря, пъдерката, пъдера (който върви пеша с останалите), зълви и роднини, която отива да вземе кръстника от дома му. Другите чакат и пеят. Кръстницата е направила две кравайчета, върху които е сложила по една варена рибка – „за да бъдат първите деца момичета". Кравайчетата слагат в решето, в което има още ечемични зърна, бонбони, орехи, сливи. Там се поставят и булото за венчаването, венчилата (пера) и други украшения. Кръстницата носи решетото. Като се съберат с очакващите ги на улицата, на най-близкото място до къщата на кръстника, кръстницата се качва в каруцата при зетя и потеглят. Децата от булчиния род очакват пристигането на зетя и другите на вратнята, натискат вратнята и не пущат каруцата да влезе в двора, докато не им дадат пари. Пъдерът дава пари, а на братчетата и сестричетата на булката – обувки, купени от зетя.

Вратнята не се отваря, докато не бъде снета кърпата от върлината. Момци от страна на зетя се катерят, хлъзгат се, пак се катерят, докато смъкнат байрака. Тогава вратнята се отваря и колите влизат в двора. Две от лъджийките от двете страни на колите хвърлят просо в тях. Зълвите в колите простират престилките си и събраното просо изсипват в обувките на зетя. След слизането от колите деверът с байрака и един момък с нож почват да „осичат" сватбата. Събират се двамата и тръгват обратно, като обикалят колите и сватбарите, които остават в кръга. При първата среща момъкът с ножа удря пръчката на байрака и прави резка, при втората среща резката става кръст, на третия път става звезда. После двамата се качват на пруста, момъкът забива ножа на стената над вратата, а деверът – байрака, така че да образуват кръст. На байрака на девера връзват кърпа, а на другия дават „гонен кравай". Този кравай се разрязва на парчета и го раздават на по-възрастни жени, а те разчупват по-малки парчета на млади жени, не раждали още, и на бездетни, с пожелание: „След девет месеца да го добиеш!"

При идването на сватбата майката на булката запалва свещ, дава я на булката и я „примуся" между две греди на тавана, обърната на изток. Вратата се затваря. Идва пъдерът, който хлопа. От стаята жените, лъджийки и роднини викат: Пъдерко, здрав ли ти е кожухът? Здрав! – отговаря той. Пъдерът носи бъклица и „кожух" – памучна червена дреха с ръкави, подплатена с бял плат. Булката облича кожуха, целува ръка на пъдера, а той ѝ дава пара. Две лъджийки му слагат да се храни, донасят петел, наметнат с кърпа „чьол". Петелът, наречен „кон", е препасан с върви с нанизани царевични зърна. Лъджийките пеят три песни: „Над момкуви двори три слънца греят", „Я си приемни, заложнико" и някоя

друга. С песен се казва колко струва петелът и пъздерът го плаща, след което излиза и сяда на трапезата на двора, където са останалите сватбари. Извикват на трапезата гайдаря и сестрата или булята на булката почва да дари. Дарят първо девера, после кръстника и кръстницата и останалите сватбари. Даровете са ризи, пояси, ръченици, вали, дарените поиграват. Последни дарят пъздера и пъздерката и тая, която дари, казва че решетото има големи дупки (пробило се от многото дарове) и трябва да се закърпи. Пъздерът и пъздерката слагат в решетото пари на три пъти, защото ги подканят: „Още, още, пъздерко, тука има още скъсано!" Довеждат зетя, девера и заедно с кръстника, кръстницата и някои сватове излизат горе и се спират пред прага на стаята, дето е булката. Майка ѝ дава един сахан просо и запалена свещ и булката започва да сипва от просото, с което прави пътека до вратата, излиза навън и остатъка изсипва в обувките на зетя. Заложницата пък пъха празния сахан в опаса му – „дом да събират". Когато насипва просото, булката е водена от сестра, буля и други, която не е сираче, за да не остане и булката сираче. Доведена до зетя, нареждат я от лявата му страна, между него и девера. Кръстницата води тримата по просената пътека и в стаята, нарежда ги между две греди, обърнати на изток. Тримата държат запалени свещи. Кръстницата взема булото и венчилата и почва да „пребуля" булката. В това време дружките и пеят три песни: „Над момкум двори три слънца греят" – за зетя, „Кога се, сестро, находи" – за булката и „Деверко льо, злат гайтанко" – за девера. Кръстницата налива от бъклицата в една чаша вино, капва по една капка на рамото на зетя, на главата му и на другото му рамо, подава му чашата, той отпива три пъти и „лисва" остатъка зад себе си. Същото прави с булката. Майката на булката взема свещите от тримата, а кръстницата им дава нови, запалват ги, а първите не се гасят – залепят ги на стената или на „лъйцата" да догорят. Чиято свещ угасне, той ще умре по-рано. Слагат софра пред зетя, булката и девера и те хапват по малко. В това време лъджийките продават елата на кръстника и му пеят три песни: „Над момкум двори три слънца греят", „Защо трепериш, бяла коприно" и „Я си приеми, кръстниче, тънка ела". Накрая казват с песен колко струва елата, като сумата е казана в десеторно по-голяма от исканата. Кръстникът дава парите, а лъджийките му дават елата. В това време сватовете се хранят. Викат гайдаря вкъщи и той свири специална свирня „на примусяне" – за извеждане на булката. Кръстницата хваща една кърпа за единия край, за другите два края се хващат булката и зетят и тя ги повежда навън. Слизат, пред стълбата се изправят срещу слънце и започва „пращането". Това става към три часа следобед. Най-напред минават жените от рода на булката, които и дават тенджери, огледала, тепсии, бакъри и др., после минават мъжете от нейния род – те дават пари. Последни остават майката и бащата. Майката идва пред зетя, той ѝ целува ръка и ѝ дава парите, които майка му е дала в кърпа. Зетят ги слага в пазвата на сукмана и с тези пари той „плаща кърмата, която е сукала булката". Идва бащата, който носи три къси пръчки и ги затъква в пояса на зетя, като казва: Зетко, с тяз пръчки ша будиш булката да става рано! Лъджийките изнасят дрехите на булката, слагат ги в отделна кола, в която се качват деца, роднини на булката. В друга кола се качват булката, зетят, гайдарят, кръстницата и зълвите и тя тръгва първа. При излизането от двора булката също хвърля три парички – на изток, на запад и на юг (едната към слънцето). Когато колите излизат, зълвите запяват „Как се разделя, разделя". След последната кола майката на булката лисва котле вино или вода.

Колите тръгват за църквата, а колата с дрехите – у зетя. Там свекърът и свекървата дават пари на децата, качени на колата; докато не им дадат пари те не слизат. След венчавката и излизането от църквата кръстницата хвърля орехи и бонбони и децата ги събират. Тръгват към дома на зетя с песни, а в двора запяват „Радвай се, момкова майко". На двора гайдата засвирва ръченица. Две деца играят пред стълбата, кръстницата ги повежда с кърпа в ръка по стълбата, излизат горе и застават пред прага. Свекървата постила бели навои през прага и с котле вино и с решето орехи играе насреща, пръска орехите и децата ги събират. Свекърът взема веригите от камината, прекарва ги зад гърбовете на зетя и булката и почва да ги дърпа да влязат вкъщи. Те се дърпат, не влизат, тогава свекърът харизва добитък (с малките – свиня с прасетата, овца с агне, коза с яре), същото харизват деверът и заложникът, а свекървата – нощвите, кобилицата, менците. Тя държи котлето с вино на кутрето си и го предава на булката, която го държи по същия начин. Свекърът дръпва младоженците с веригите, те влизат по навоите, завъртяват се и застават на изток. Булката целува ръка на свекъра и свекървата, която взема от младоженците свещите, забучва ги в паница с брашно да догорят и им дава нови свещи (лампата, която е запалена в петък на засяването, непрекъснато гори). Свекървата взема чинийка с мед, а булката си потопява двата показалеца, отива до вратата и прокарва две медени черти, като започва от горния край в средата със събрани пръсти, разделя ги и на прага пак ги сближава – „да не се карат". От меда дават на младоженците, на роднини и комшии – да не се карат. След това дават на булката кърмаче – момче, тя отива до камината и го подхвърля три пъти – „да бъдат момчета децата".

Всички без булката слизат при кръстника, дават му стол да седне. Той започва да иска „бяла Рада" (ракия), „нещипана мома" (ябълка). На стола слагат „чьол" – кърпа, на която сяда кръстникът. Пеят, играят, а той продължава да иска със загатвания. После го канят горе, той потегля, но по пътя си „счупва" крака – връзват го с кърпа. Влизат в отделна стая, дето им слагат да ядат и пият. Играят. Преди яденето свекървата ги дарява по една кърпа. При отпиването си кръстникът прави „Малка прошка". Трима от главните кръстници сядат на столчета в единия край на пруста, а зетят с булката – на срещуположния край. Баш кръстникът налива три чаши вино и взема едната в ръка. Зетят пристъпва две крачки, спира се и кимва с глава. Кръстникът казва: „Дал Бог добро, кумец!", пие малко вино, а зетят пристъпва пак две крачки, пак се повтаря същото, трети път – също. Кръстникът дава чашата на зетя, той пие и хвърля останалото вино зад себе си, след което се връща на мястото си до булката. Същото правят вторият и третият кръстник. После това се повтаря и с булката. Тогава баш кръстникът става, отива при зетя и булката, сближава ги, обръща ги, отваря вратата на брачната стая и ги бутва вътре, като затваря вратата след тях. Всички стават и си тръгват с гайдата. Придружават кръстника до дома му с песни. У кръстника слагат трапеза, всички хапват, пийват и с гайдата се връщат у зетя. Заложникът и гайдарят вземат хляб, варено пиле, шише ракия, а булката направя венец от босилек и отиват у свата – бащата на булката. Слагат пред него хляба, пилето, ракията, а венеца му забучват на ухото с думите: Много здраве от свата, сватята, булката и зетя – това е твое! Майката на булката и заложникът повеждат сватовете и отиват у зетя. Тя носи дарове за роднините на зетя. По пътя пеят песни. Бащата на булката и по-възрастни роднини остават вкъщи и след като заминат

сватовете изядат „курбаня“, пратен от свекъра и свекървата.
се спират на вратника. Излизат булката, зетят, свекъра, свекървата. Сватовете
роднини, посрещат ги с ръкуване, а зетят и булката, свекървата и всички
канят сватовете да влязат вкъщи, а те отказват, като искат на всички целуват ръка.
навирени крака“ (варена кокошка), „биволите в локвата“ „гола жена с
ни и натопени в мед), „бяла Рада“ (ракия), „червен Петко“ (орехови ядки, наниза-
(праз, разцепен до половината на ситни парчета). След като им се даде (вино), „цъфнал крен“
ното, те влизат, на стълбата братя и сестри си „счупват“ крака им се даде иска-
връзват с кърпи. Всички сядат по местата си. Булката взема дара от майка си
и дари – ризи, ръченица, кърпи. Дарените с ризи ги обличат върху своите, като
ги обръщат наопаки и почват да обвиняват булката, че не е изработила дара
добре. Гощават присъстващите, пеят, играят, след което си заминават, като
пеят „Сбогом, оставайте, сватове“. След полунощ Заложникът и заложницата
вкарват булката и зетя в брачната стая, после излизат и пазят отвън до вра-
тата. Всички други „полягват“ малко да запазят тишина. След бракосъчетани-
ето зетят излиза и стреля, ако булката е била честна. Пеят „Иш ала – машала,
момина майка“, „Зетко-кукушерко, кошници да плетеш“, „Саждала мома лозина“
и други песни. Сгрява се „топла ракия“ и заложникът с неколцина отива в сва-
товете, „залива им топла ракия“. След това се връщат у зетя на сутринта и
викат роднините „на ракия“. Вкупом всички отиват в дома на булката, ядат
и пият. На заложника слагат върви червен пипер, праз, босилек, боядисват му
лицето. Родителите на младоженците сядат на едно място. Връщат се пак
с хоро, начело с пъздера, който носи кобилица, същата, с която заложницата
е носила храна у сватовете. Пъздерът я счупва по време на игрите по пътя. С
„топла ракия“ ходят и у кръстника.

Във вторник сутринта заложникът и заложницата с бъклица канят сва-
товете на „каниски“ роднини и комшии. Донасят „каниски на булката“ – баница,
шише ракия, котле вино. С гайда отиват у зетя. До този момент бащата на
булката не е ходил там. Ядат, пият и играят до вечерта. До неделя булката
не говори с никого. В неделя деверът взема три пръчици от ябълково дърво,
булката взема котлите, заложницата носи меденик, който булката е месила
сутринта преди изгрев слънце, и с две зълви отиват на реката. Носи и орехи.
До реката зълвите пеят „Радо льо, разсипнице ле“. На реката напълват бакъра.
Ако реката е заледена, разчупват леда. Деверът и булката се хващат за мал-
ките пръсти и три пъти обикалят котела, като го „поритват“. На третия
път двамата едновременно го обръщат с крак с дъното нагоре. Деверът сяда
на котела срещу слънце, булката се навежда, а той на трите ябълкови пръч-
ки почва да навива булото от носа нагоре, открива лицето и и казва: „Да си
проста!“ – това означава, че може да говори вече. Булката напълва котлите
и всички отиват у зетя, като пеят песни по пътя. Пред вратнята булката
се спира и свекървата я дарява с ръченик. На прага зетят взема с канчето от
предния котел вода, напълня си устата и пръска в лицето на булката, после
поема котлите с кобилицата на рамо и влиза. Булката напълня от задния котел
канчето и „лиска“ в краката на зетя, когато той влиза. Свекървата дава на
булката чиния орехи и тя ги пръска вкъщи. Към обед роднините на зетя отиват
с гайда у свата. Пеят същите песни. Зетят е заедно с булката. У сватовете
дават на зетя брадва и той почва да сече дърва. Баба му идва и му дарява риза
на дръвника. После влизат вкъщи, хапват, пият и играят и вечерта пак се връ-
щат у зетя. Булката „говее“ пет-шест месеца на кръстника – не му говори, а

при среща му целува ръка и той ѝ дава пари. В края на този срок при среща той я „прощава" – да може да му говори.

СЕДЯНКА. ВАЛЯНКА.

Седенките и валянките, както и други обичаи, са свързани с трудовия процес – предене, тъкане, валяне на навоите и след това шиене. Преденето е всекидневна неотделима част от ежедневието на еркѐчанката и я съпровожда навсякъде. На гости ли ще бъде или в колата на път за нивата, тя непрекъсната преде, плете, бродира, шие. Децата от женски пол в Еркѐч още от малки се подготвят за този тежък труд. Ако за ерген важи поговорката, че ако не може да оре, сече дърва и краде, не може да се ожени, то за девойката това правило гласи: ако не може да преде, тъче и готви – трудно ще се омъжи. Трудолюбието и уменията на девойките се проверяват по време на предачки (девойката кани на гости да предат свои приятелки, отиват и момчета вечерта на предачки), на седенки и на валянки.

Докато на седенките младежите и девойките се събират най-вече на улицата, пред някоя къща, където се пали огън, девойките предат, момчетата закачат момите и прескачат огъня, то валянките стават само в къщите, на закрито се валят навоите. Въобще, предачките, седенките и валянките са форма, начин и място, където да се срещнат младите, да си поговорят, макар и под контрола на старите, да изживеят първите любовни трепети. Седенките са свързани с довършване на есенната работа – чукане на слънчоглед (чуканка), белене на царевица (белянка). При белене на царевица, чукане на слънчоглед и други къщни работи, седенките се провеждат по къщите на открито. В тези обреди младежите по принцип също участват, но не така активно, както девойките. Ергените предимно наблюдават, „вотъ туй сѫ женски рабути". Затова в еркѐчка коледарска благословия (скоропоговорка) по този повод се казва в адреса на младежа: „Туй ако му е малко, да тръгне по седенки, по валянки и по дебели сенки".

Другата характерна черта на тези обичаи е, че те са свързани с подготовката за зимата. Жените и девойките трябва да изпредат, да изтъкат, после да бъдат оваляни абите и навоите – основно връхно облекло – ямурлука и за краката на мъжете и младежите през зимата. Без дебелите ямурлуци и навои на краката те просто не могат да пасат овцете, козите, говедата, да нахранят свинете, да наберат дърва, да отидат на лов и въобще да свършат каквато и да е кърска работа. Въобще, както казваше моята баба Петра, през ръцете на жената и на девойката в Еркѐч преминава всичко, свързано с обличането на човека. Ризи, гащи, навои, ямурлуци, врахами, престилки, колани, върви, каджамадани, елечки, аби, врахами, гайтани и т. н. – всичко, от пелената и люлката на детето, до погребалните дрехи, е дело на ръцете на еркѐчанката. Затова при избор на невеста еркѐчани на преден план поставят качества като ранобудност, работливост, бързина в работата, ефективно изпълнение на задълженията – предене, тъкане, готвене, въобще, оправност или както казват в Еркѐч „и на гърба си да има очи".

Първата работа след прибиране на лятната реколта е започване на предене и тъкане на абите и навоите за мъжете. Това е тежък и изнурителен труд, тъй като най-напред сирлявата вълна трябва да бъде попарена, извлачена, направена на кадели и изпредена. Това трябва да стане през есента, но не по-късно от коледа. Баба Мара казва по този повод: „Ам кък немь бързами

ва Петря, за кольдъ навуйтя тряба да съ истъкани, уваляни и ямурлуците уши-ти"(*). Паралелно се магани, преде и тъче платно от памук за ризи, чаршафи, месали, огърляци.

Още преди навоите да бъдат окончателно изтъкани, девойките от се-мейството, а ако семейството няма момичета, то роднини, канят роднини и близки, може и комшийки на Валянка, за да овалят „воть навуйтя ни съ веки го-туви". На Валянка ходят и се канят само моми, за да ги избират ергените. Омъ-жените жени не ходят на Валянка. Стопанката-домакиня на Валянката гощава своите валячки с боб, зеле, варени или печени тикви и варен ошав или „с какот имь". В последните години докато обичая все още се практикуваше се правеше и еркèчка баница – зелник. Докато се хранят валячките, стопанката подготвя в най-голямата стая диканята, която се измива, обръща се нагоре с кремъците. От двете страни на диканята се постилат черги, „зъ дън убивь" на колената. Поканените девойки се разделят на две групи по 5-6, а ако са поканени по-мно-го и навоите са два топа – на повече групи, за да се редуват. Двете групи сядат от двете страни на диканята, върху която се слагат предварително намокрените навои. Навоите се тъкат „рятку", така че да се вижда основата. Валянето става с натискане на плата и „въргалянето" му върху кремъците, докато добие нужната плътност и стане по-дебел от свиването. Степента на готовност на навоите се определя от стопанката или друга жена, „куят разбирь куги съ готови и шъ топлят навуйтя"(*).

Валянката има три етапа: Валяне, щипане и мечкосване. При валянето пла-та се надипля по дължина на диканята и с натискане се валя, като при необхо-димост леко се полива с вода. За да бъде равномерно широк и гладък платът, пе-риодически се редува валянето с щипане. При него платът се разгъва и момите от двете страни опъват, „щипят" навоите. Тези два етапа, щипане и валяне, се редуват докато навоите станат готови. В това време в къщата присти-гат момците – това най-често са ергените, които любят, „ходят" с момите, които са на Валянката. Младежите също се включват във валянето, като сядат до своите моми, за да могат да ги докосват. Така се продължава желанието да се валя по-дълго. Ергените водят със себе си и гайдарджия, за да свири хорà и танци. Свободните младежи и девойки играят и танцуват. В третия етап, мечкосва-нето участва и момче, най-често любовника на момичето, което започва да навива навоите на топ. Момчето застъпва с крака навоите, за да са опънати и гладки. Мечкосването е трудна работа, но приятна за участниците, тъй като им дава възможност да си говорят, да разменят погледи – това е своеобразна любовна игра. След като навоите са мечкосани и навити, момата удря топа с навоите на диканята и благославя: „Дугудинъ по-млогу навуи да изтъчети".

И още нещо: на Валянка момите не отиват натруфени като за хорà, но всяка се облича хубаво, „воть знай чи шъ йа углеждът"(*). Затова се обличат, ако не с новите, то с хубави врахам, риза, вала, престилка и ръченик. На главата „забождат" цвете, а най-отгоре обличат вездесъщата кича, която в случая, наред с другите си функции, „държи меку на кулентя и ги скривь". Всяка мома си носи „работа" – когато не валя, то тя преде, пресуква, навива прежда, плете или по-рядко шие поли, огърляк, пазва. Докато трае валянката се пеят песни, играят се хорà и танци като „зълвенската", „калгамашката" и др. Валянката продължава и след приключване на валянето, стопанката пак гощава валячки-те. Веселието, закачките, шегите и хората, под съпровода на гайдата, продъл-жават и никой не бърза да си отива.

МЪЖКИ ПРАЗНИЦИ

КОЛЕДА. СИЛИВРИЯ. ДЯДОВ ДЕН. МЕСЕЦ МАРТ. СУЕВЕРИЯ.

КОЛЕДУВАНЕТО е част от еркѐчкия празничен календар и е своеобразно тържество на мъжкото начало в живота. Наред с доказаните от науката характерни елементи в езика, фолклора, топонимията, топографията и етнографията на Еркѐч, този празник, както и съхранените автентични обичаи, е доказателство за древността на селото. По своята красота и мелодичност, разнообразие на песните и естетика на облеклото, коледуването се равнява на лазаруването. Една-две седмици преди празника се събират момците, за да изберат стананика и договорят с него всички подробности и финансови въпроси. Станиникът е лицето, в чиято къща коледарите репетират песни, той е хазаин на празника, оттам тръгват коледарите и там се връщат, това е техния дом на коледа, дядов ден и силиврия. Общите изисквания са в къщата и двора на стананика да има място за хоро, къщата му да е удобна и голяма, стананикът трябва да има хубаво вино, собствено, а не купешко. Преди години, когато селото е по-голямо от някои градове, се избира стананик за горната и долната махала. С течение на времето и преселването на еркѐчани се избира един стананик. В настоящия момент коледуването е все по-рядко и ако не се предприемат практически мерки, то този празник ще остане в историята. Той е част от поредица мъжки празници, започващи от Рождество Христово.

Характерно е облеклото на момците: ризата е с туникообразна кройка, с бродиран червен или черен огърляк и ръкави, като шевиците са външен израз за принадлежност към определен род. Черните потури са сравнително тесни. Върху ризата се облича тъмночервен елек джамадан, украсен с тегели, везмо и копчета между тях. При студени дни коледарите обличат връхна дреха ямурлук. Неговият „бозов" (като естествения цвят на овчата вълна) цвят е старателно украсен по всички съединителни шевове, по джобовете, ръкавите и от двете страни на кръста с посинен бял гайтан. Цървулите са направени от волска, биволска или по-рядко от свинска кожа, навущата са от бял вълнен домашен плат, въввите са черни, дебели от естествена козя козина. Калпакът има подобна на гъба форма, но може да бъде остроган или тенджера калпак, направен от агнешка кожа и неизменна китка над ухото.

Момците предварително се делят на куди, групи, които вечерта на коледа ще обикалят къщите на всички еркѐчани, но най-вече на момите. Водачите на кудите са сгодени и по-улегнали младежи, за да имат авторитет и да се избягва излишното напрежение. Обикновено между водачите на кудите става предварително договаряне и разпределение на кравайте на момите, за да няма сбиване. Ако домът на определена девойка не влиза в района на кудата, в която е нейният момък, то се договаря, че определената куда ще отиде в района на другата куда. Понякога тези договорки не се спазват и се случват спречквания или сбиване заради кравая на момата. Във всяка къща се пее най-напред на момата или на момичето, а после на момчето, на родителите и накрая на бабата и дядото. Тематиката на песните е различна, но най-вече се възпява трудолюбието и любовта между младите. Често изпълнявана и днес е песента „Мела е мома". Пред къщите, за да се подготвят домакините и посрещнат както

подобава коледарите, се пеят песни от рода на: „Сяла й мома ран босилек / ден го сяла, ден изникнал / и до пладне бял цвят пуснал". Ако в посещавания дом има девойки, песента продължава: „Научили се два гълъба / да го ронят да го кълват". Всяка мома нижи кравай и подготвя огърлици от пуканки за момците. Краваят на момата трябва да е много красив, нанизите от пуканки трябва да се равняват на „двайсе боя" от ръста на девойката. Често става сбиване кой момък ще вземе кравая на дадена мома, особено ако двама младежа любят една и съща девойка. Най-често в песните се прославя любовта между младите, несъгласието на майката с избора на чедото си като „Сдумали се мома и момък". В репертоара има песни, посветени на Крали Марко като „Маркова майка" и др.

Краваят се благославя. Ако е обикновена пита, благословията е кратка. Във всяка куда се подготвя младеж, който да благославя краваите. Думите се изговарят много бързо, като речитатив, след думите на благославящия амин дружина, всички отговарят с многократно амин, амин, амин. Кратката благословия гласи: Тоз кравай печен недопечен – /на нас наречен. / Вит превит в магарешка торба скрит – / магарьту за вълците, кравая за момците. Когато се получава специалния кравай, нанизан и подготвен от девойката, то се изговаря дълга благословия, като всеки благославящ променя и добавя думи от себе си или според случая, може да се осмее момче или момиче. Такъв вариант на подобна благословия е „Я скочи подскочи, мой мил братко, стананичко по-добър". Наред с кравая се събират и други подаръци: луканка, сланина, хляб, пари. Всички продукти се занасят у стананика, като част от тях се изяждат, а друга част може да бъде продадена, като с парите се купува вино.

Всички еркѐчки коледарски песни завършват с поименно обръщение към лицето, за което се пее песента и се подчертава „тебе пеем, Бога славим". Освен словесната връзка с Бога, трябва да отбележа поне три елемента от носията на коледарите, които фокусират вниманието върху връзката на човека с Бога, връзката на отделния човек с колектива, с рода, връзката на живите с отвъдния свят. Преди всичко това е ръчно тъканото платно, от което са направени мъжката риза, поясът и навоите. Човек се ражда и го завиват в платно, човек умира и го покриват с платно. Идеята е че белотата на платното прогонва злото и е символ на Божията закрила. Ролята на платното се проявява също така във важни обреди като раждане, кръщаване, погребение. Подаряването на кърпи, части от платно, по време на обреди символизира сближаване на отделни родове и сочи пак връзката с Бога: животът на новороденото дете е дар Божи, подарената кърпа по време на погребение е връзка между живите и мъртвите, между нашия и отвъдния свят. Особена роля се отрежда на мъжкия пояс, който преди е бил бял. Бащата на девойката извежда своята дъщеря и зетя, като тримата държат пояса, образувайки равнобедрен триъгълник, който е символ на Вечния кръг на живота. Така бащата на булката извежда своето чедо от своя дом и го предава в друг дом. Платното-пояс в този случай играе важна роля на връзка между два отделни рода и между хората въобще. Платното-пояс символизира преломния момент в живота на девойката, която напуща родната стряха и преминава в друг дом и семейството.

СИЛИВРИЯ – това е празник на добитъка. Млади момчета, ергени, още рано сутринта отиват по домовете на момите и почистват оборите (хлява). Измитат и изхвърлят боклука. През това време момите изпичат зелници, събират се в един от домовете на някоя от момите, там изяждат баниците, пият вино, пеят песни и се надиграват. Надвечер ергените излизат на хорището. Те

са разделени на две групи, куди – от горната и долната махала. Те се хващат здраво за поясите и в редица един срещу друг се борят. Целта е да бъде разкъсана веригата на противниковата махала. Победителите, а и момите, пък и цялото село допринася за разнасяне на славата на момците от тази махала до следващата година. Независимо коя махала ще победи, хората и веселбите продължават до късно вечерта.

ДЯДОВ ДЕН се отбелязва на 20 януари, т. е. това е Иванов ден за останалите населени места. През този ден се изкъпват всички младоженци, сключили брак през времето след предишния дядов ден. Младоженците се крият, а задачата на ергените е да ги открият и изкъпят. Ако остане един младоженец неоткрит и не изкъпан, то това е голяма обида и срам за ергените. Под изкъпване се разбира измиване на очите, като младоженците са длъжни да почерпят вечерта. Съпругите на младоженците правят зелници и ги носят на стананика, където се събират вечерта, за да ядат, пият и се веселят. През този ден от специално внимание се ползува и стананикът, домакин на коледарите. Той се взима и се качва на кола, която се тегли от ергените. Така отиват на реката, къпят го, обличат го, качват го отново на колата и се прибират в къщата му. На този ден се развалят краваите, оставени от коледарите у стананика. Герданите от пуканки се дават на младите булки, за да се накичат и подготвят за следващия празник – бабин ден.

Празнуването на месец МАРТ в Еркѐч, в по-ново време, се свързва с кръчмата. Хоремагът играе важна роля в живота на еркѐчанина, това е, ако използвам израза на дядо Вазов, еркѐчкото Ганково кафене. Това е място, където човек може да научи много неща и може да прояви своята хитрост. Наред с паметника на коня в центъра на селото, то е известно и с това, че няма друго село в Бургаска област, където да е построен обществен гараж за автобуса, идващ от град Бургас. Той е построен като наказание с възпитателна цел по отношение на трима младежи на име Георги – шофьор, помощник и кондуктор, които решили да отидат с автобуса на предачки и на Валянка.

Март месец е празник на еркѐчанката. И в това няма нищо удивително. Подготовката започва още през януари-февруари. Тя включва изготвянето на списък с имената на жените, като срещу всяко име се отбелязва на коя датата коя еркѐчанка ще „управлява". В този своеобразен мартенски еркѐчки календар намират място имената най-вече на „бесните" (известните) жени. Тяхната известност се определя както от цялостното им поведение, така и от проявите им по време на празниците на бабинден и петльов ден. Ако жените са много, то се вписват по две жени на една дата – до обяд и след обяд друга жена или се изготвят два и повече списъка по махали. Обикновено кротките и мирни жени т. н. „божи кравички" не намират място в списъка на мъжете-шегаджии.

Най-интересната част от това своеобразно „празнуване" на този еркѐчки вечен календар за месец март е коментарът, ако времето през деня, което е много променливо и често люто в това балканско село, съвпадне с характера на записаната жена. Помня, че голям интерес и най-оживен коментар предизвика денят, когато управляваше Препа Тодурчувтъ. Тя била много „серт чиляк". Още повече, че тя не пущала вечер гости, не им сервирала вино, а по време на бабин ден нападала мъжете. В тази връзка вечер еркѐчани се надпреварват да разказват случки от живота на онази жена, чието име е вписано на този ден в своеобразния „Вечен еркѐчки мартенски календар". Коментарът продължава ден, два и повече, докато не бъде затъмнен от друг „по-достоен обект" на

този своеобразен еркѐчки мъжки празник.

Суеверия. Много и най-различни са еркѐчките празници, обичаи и обреди. Една част от тях са съвсем малко или въобще не са известни. Такъв непознат обред е начинът за борба с болестите. Ще цитирам разказа на родената през 1881 година Стойка Демирева Стойкова за борбата с чумата: „Моята баба и дядо казваха, че в туй село хванали много да мрат хората. И за да се опазят, вземат два вола-близнака и двама братя-близнаци, ново рало, нов хомот – всичкото ново. Близнаците водили воловете и орали, обиколили селото. Наклали курбан, направили мухабет за здраве, за живот и от тези кожи (на закланите агнета – П. К.) раздали на хората и на бабините врата закачили".

Разказът на баба Стойка показва, че могат да се направят поне два извода. Първият е свързан с историята, която документира, че през 1350 година чумата върлува на Балканския полуостров и в България. И щом като толкова дълго време в паметта на еркѐчани се е съхранил спомена за това зло, то това е поредно доказателство за древността на селото и че Еркѐч съществува векове преди идването на османлиите на Балканите. Вторият извод е свързан с народното творчество, което предписва в подобни случаи извършване на магически действия-изораване на бразда около селището, която представлява апотропеен кръг. В тази връзка е уместно да си припомним, че в житието на св. Теодоси Търновски се разказва как са били арестувани местни „еретици", които голи посред бял ден обикаляли около Велико Търново. Те са имитирали оран, тъй като, поради скалите и реката, не е било възможно да се изоре истинска бразда за предпазване на столицата от чумата. В тази връзка е бил проведен и църковен събор. Разказът на еркѐчанката и съпоставките с историята на България сочат, че макар Еркѐч да е изолирано в Балкана, то жителите му са се вълнували от проблемите на цялата страна.

Еркѐчани не са строго религиозни и вярващи хора. В техния живот все още се срещат суеверията и вярванията в идоли и в предания, пренесени от онези далечни езически прабългарски времена. Суеверията на еркѐчани отразяват по особен начин техния вътрешен живот, техните опасения, страдания и психологическа душевност. Разгледани от определен ъгъл, еркѐчките суеверия могат да бъдат определени и като символична и завоалирана история на техните страхове от неизвестното, а и като предпазна мярка от погрешна стъпка. Ето няколко примера.

Ако малко дете не иска да изяде храната, то бива увещавано и заплашвано дори, че ако не изяде всичко ще го надвие и победи турчето или циганчето. Ако на гробищата се подава шише за преливане, то не бива да се подава от ръка на ръка, а да се оставя на земята и да се взема от земята. Ако някой дава някому пръстен, то не бива да го дава от ръка на ръка, а да го остави някъде и другият да го вземе оттам. Не бива да се ръкуваме през прага на къщата, апартамента, жилището защото ще се скараме. Кихането е знак, че някой те споменава. За да научиш името му молиш да ти кажат трицифрено число, събираш цифрите и чрез полученото число определяш буквата, а оттам и името на човека. Има още много и много други суеверия, които са характерни не само за Еркѐч, но и за други райони на България.

На пръв поглед в тези и редица други суеверия се крие безсмислица. Но ако разгледаме по-дълбоко и символично нещата, то в посочените и в редица други случаи ще открием, че има определени символи и даже страх от тях. Пръстенът символизира алчността, а директното предаване – алчното човешко

съревноване, предизвикващо караниците. Ритуал на оставяне на предмета на земята е символично отказване и превъзмогване на тази алчност. Така че зад това непонятно за днешните поколения действие се крие народна мъдрост, превъплътена в суеверие. Символичното отричане има за цел сякаш да изгони тъмните дяволски сили и да осигури душевна хармония и щастие на хората. Има и други примери. Ако отидеш на гости и свариш стопаните да обядват, то това е на добро, тъй като дошлият не им мисли злото.

Ако по време на обяд от масата падне вилица – на гости ще дойде жена. Ако падне нож – ще дойде мъж. В този случай мъжът се асоциира със силата, с ножа, а жената с двойнствеността – с вилицата. Конкретният смисъл липсва, но символиката остава. Остава и надеждата, че някога някой ще дойде и той ще е истинският мъж или истинската жена. Еркѐчките народни суеверия не се изчерпват само с традиционните ценности на битието. Те понякога стигат до общовалидни и философски мъдрости.

Като пример ще посоча бащината заръка: ако се наложи да прекъснеш четенето на книга, да не я оставяш отворена, защото дяволът ще я чете вместо теб, а ти ще забравиш прочетеното. Това по същество е предупреждение за опасността, която носи понякога знанието, попаднало в лоши ръце. Предупреждение да не забравяш и да осмисляш прочетеното и да не оставяш дяволът да чете вместо теб.

Съхранените и до днес еркѐчки вярвания потвърждават факта, че нелепите на пръв поглед суеверия се оказват народни мъдрости, които имат основна цел да ни осигурят щастие и душевна хармония. Със суеверията по същество се налагат, с възпитателна цел, определени ограничения. Чрез тях нашите баби и дядовци са преследвали и лечебни цели – да ни предпазят от определени изкушения.

ЕРКЀЧКИ НАРОДНИ ПЕСНИ

(Публикуват се само малка част от записаните от автора песни. Към написаното в другите раздели за еркѐчкия фолклор, ще добавя, че еркѐчките народни песни летописват подвига на еркѐчани, те са документално свидетелство за тяхната култура, бит и душевност.)

ЛАЗАРСКИ ПЕСНИ

ЩО МИ СЕ ЯЛЕЕ – 1.[95]

(песента се изпълнява, както и „Де седи кадън Тодора", когато лазарките пеят из улиците преди да посетят домовете).

Што ми същ яляи, яляи й бялеи,
яляи й бялеи утвът бял Дунавъ!?
Дъли съ гуведъ или е снежницъ,
Или е снежницъ или съ лебяди.
То ку съ гуведъ щяхъ дъ пръминът,
Пък ку е снежницъ щеше дъ съ ступи,
Пък ку съ лебяди щяхъ дъ пръхрькнът.
То най билу, мале, царювътъ Вуйскъ,
Ядяхъ й пияхъ, ставът дъ съ борят,
ставът дъ съ борят, борят и съ бият.

ЗАПАЛИ РАДА – 2.

Запали Радъ, Радо мо,
алибеюви кунаци и сулбашови чухлици:
чи изгуряхъ, Радо мо,
тяхните бели къдъни с пу девять върви ълтъни.
Тий съ нъ Рада каняхъ,
каняхъ и заканвъхъ, халяхъ и захалгъха:
„Ний тебя, Радо, ний тебя
дaль ни щем дъ тъ юлувим, юлувим дъ тъ убясим,
юлувим дъ тъ убясим сряд селу сряди мегданя,
нъ крив̀ъ крушъ хъшлъмъ".
Рада майки си думаше:
„Мо маля, мо милъ маля,
куга ма, маля, убясът, куга дженлати утстъпят,
тък ти, мали мо, пристъпи
пъстри ми поли наряди, кръстуват пеляш прикачи –
да видят, мале, хоратъ
каква е Радъ хубавъ, какий съ пъстри политя!"

БРЕ ХАЙДЕ, ПЕТРЕ ЛЕ – 3.

Бря хайде, хайде Петре ле,
хазнатарь да тъ приставим,

[95] В края на раздела по номерата след заглавията могат да се узнаят имената на информаторите на песните.

хазнатарь хольм, Вуйводь!
„Ас немъ додъ хазнатарь,
хазнатарь, хольм Вуйводъ,
любовничкъ мий мъничкъ
другий шьй йа пръльжи,
пръльжи дъ йа пръдумь".
Бря хайде, хайде Петре ле,
другия рьстът по-мальки,
по-мальки и по-хубьви,
по-бяли и по-червени,
по-теньки и по-мисоки.

ЙОРГО ЛЮБЯ – 4.
(песента се изпълнява, когато лазарките пеят из улиците)
Йорго любя, Йорго, ила дувечерь
пуд горьнать стряхь, пут кривьть крушь.
Чи пуслушай, Йорго, кьк мь майкъ гьльчи,
кьк мь майкъ гьльчи, кьк мь тейку учи:
„Желязно, Желязно, мьр гидишкъ дъште,
ни рани зъ вудь, ни дрьнкьй бькьри,
ни буди ухчяри – вохци шь пувлякът,
ниви шь завлякьт, ниви жьлтукласи!"

ЮНАК ПРЕЗ ГОРА ВЪРВЕШЕ – 5.
Юнак пръз гурь вьрьеши свързьнь мума водяши;
свързьнь и укуванъ с бялу й червену ремьни,
с бялу й червену ремьни и със зилену гайтани.
Мумать му сь моляши:
„Пусни мь, пусни, млат юнак, ази сьм тоя ть тоя –
нь кърпь ти сьм тькана, нь кърпь ти сьм тькана, тькана горна бирана,
на гайдь ти сьм леянь, нь кривак ти сьм писанъ".
„Ни пускам, момня ля, ни пускам
меня ми майкъ заръча –
гидишки сино льо Стуяне,
ку ми дувидеш тьс мума,
тьс мума, сино льо, зъ снаха
тьй шь ть имам зъ синь
и нея, сино льо, зъ сньха".

МАЛЕ, МИЛА МАЛЕ – 6.
Маля, миль маля,
люби ми сь жени, люби ми сь жени.
Маля, миль маля,
зъ низнайну люби, низнайну й пузнайну.
Маля, миль маля,
а знайнуту люби пръс плет хуро гледа.
Маля, миль маля,
със черну завиту и с черну забрьдену.
Маля, миль маля,

бистру съзи рони – дету съзъ kапни,
маля, милъ маля,
там kykичи никни – ухчяри гу биръm.

ПРЕХВРЪКНА ПТИЧКА – 7.

Пръхръkнъ хчичkъ пръз равну дори
тойне Тудоро, тойне любе ля.
Kату пъхръkнъ и с глас пувиkъ
тойне Тудоро, тойне любе ля.
„Я изляз, изляз, булkъ Жилязо,
тойне Тудоро, тойне любе ля.
Хаберь ти нося ут съштъ майkъ
тойне Тудоро, тойне любе ля.
Ут съштъ майkъ, ут съшти тейkу,
тойне Тудоро, тойне любе ля.
Хътър дъ гледъш на свеkъръ си,
тойне Тудоро, тойне любе ля.
На свеkъръ си и нъ свеkървъ си,
тойне Тудоро, тойне любе ля.
На зълвитя си и нъ девяря си,
тойне Тудоро, тойне любе ля.

ПЕТЪР КОЛЕЛО ДЯЛАШЕ – 8.

Петър kулило дялъши,
kулило зъ уденцъmъ,
търkуло зъ тъпъвцъmъ.
Уттам Тудоръ минувъ.
Петър Тудори думъши:
„Ила, Тудоро, при меня
нештичку шъ тъ пупитъм
правичку дъ мъ управиш".
Тудора думъ на Петра:
„Петре ле, баш дюлгерино,
ас имам бързъ рабутъ –
мяслъ съм тясту kисалу
шъ бързъ дъ гу упиkъ:
дувечеръ шъ мий годъmъ,
а дух ниделя сватбъmъ".

ПРИПАДНАЛА Е ТЪМНА МЪГЛА – 9.

Препаднълъй темнъ мъглъ
пу муравъ й пу дубравъ.
Ни мий билу темнъ мъглъ,
най мий билу сиву стаду.
Сиву стаду, Ваkъл ухчяръ –
нпрятъ Въри с kавал свири,
с kавал свири стаду мами.
Пудир Въри Ваkъл йогич.
Вити роги си пувивъ,

хем пувивъ, хем приблявъ
и придрънквъ с ясен звънец.
Утговаря Вакъл ухчярь:
хой тъ тебя, Вакъл йогич,
Вотъ пувиваш вити роги и придрънкваш ясен звънец?
Гладен ли си или жеден?
Нахраних тъ, напувих тъ, нахраних тъ, напувих тъ
с роснъ трявъ чьирювъ
студнъ вудъ кладянчувъ.

ТОЗ ГИДИШКИ ИВАН – 10.
Тоз гидишки Иван, гидишки й валишки.
Де гу сам дъ доди бурбъ да съ бори;
бурбъ дъ съ бори бял камък дъ харгъ.
Дурде рикът момкъ – ей гу Иван иди.
Кату гу видяхъ седемдесет момкъ
нъ кръка станаха вину да му дават,
вину и ракия: дъно дъ гу упувят,
упувят зъвълят и му кончи зъмнът.
Колкуту му давът вешь по курах става,
вешь пехливан ставъ, вешь по ги заваля.

В СЕЛО СЪЙДЖИИ ДОЙДОХА – 11.
Х селу съйджии додъхъ, съйджии и бигликчии.
Х селу ухцетя дъ читът. Чели ги и ги пръчели –
Димуву стаду петстотин, със агънцътъ хиляда.
Диму ижилък ни дава, ижилък, холъм, съйжилък.
Тий съ гу бядъ бядили, бядили и уловили –
черни му върви ръзвили бели му ръця свързали.

ИЗ ДВОР ТИ ХОДЯТ – 12.
Из дор ти ходят, Руски мо, с кавал ти свирят.
Нъли ги чуваш, Руски мо, навън дъ излязиш,
навън нъ прага.
Чувам ги чувам, любя ля, ала ни смея, любя ля,
ала ни могъ, любя ля.
Ази си имам, любя ля, четирмъ братя:
два уженяни, любя ля, и два ирганя.
А уженянтя, любя ля, никаку ни думат,
тък иргентя, любя ля, нъ подъ съдет.
Два ножа точът, любя ля, и два брасача:
тебя щъ колят любя ля, тебя и меня.

БРЕ БЛАЗЯ, БОЖЕ – 13.
Бре блазя, Боже, нъ тъзи майкъ, на тъзи майкъ и нъ тогоз бъща:
детой хранили, детой гледали, чий утхранили, чий утгледали,
чий утхранили, чий утгледали едного синка, синка Никола.
Чи сазандисъ, чи казандисъ мали волови й лиси бивули,
чи си праура черни угари и си насея бялъ пшеницъ,

и си насея бялъ пшеницъ и си напълни нови хамбари.
Чи си утиди на грат на пазар, на нову селу, на Прувадия.
Прувадийчени хоро играят – срят хорото им дъру мисоку
и пут дървоту студен кладеницъ. На кладеницъ двя моми стувет,
две мили другшки. Инъ си другъ тихом думъхъ:
„Бре блазя, Боже, на тъзи майкъ и нъ тогоз бъщта
детой хранили, детой гледали този синака, синка Никола".

НАДНИКНИ, РАДО – 14.
Надникни, Радо, нат студень гирань, день Радо льо, малкъ моме лье.
Да видиш, Радо, младъ гюзмейкъ, день Радо льо, малкъ моме лье.
Зъ вудъ гури, зъ сянкъ тляи, день Радо льо, малкъ моме лье.
Мър некъ гури, чи дъ изгури, день Радо льо, малкъ моме лье.
Моятъ майкъ и моят бъщта, день Радо льо, малкъ моме лье.
Чи ни мъ дали дету съм щялъ, день Радо льо, малкъ моме лье.
Дету съм щялъ, дету мъ щели, день Радо льо, малкъ моме лье.
А най мъ дали на арапинъ, день Радо льо, малкъ моме лье.
На арапинъ, на джелепинъ день Радо льо, малкъ моме лье.
Арапин имъ четири дяца, день Радо льо, малкъ моме лье.
Четири дяца се мумичетъ, день Радо льо, малкъ моме лье.
Се мумичетъ, се расипничитъ, день Радо льо, малкъ моме лье.

СЛЯЗЛО Е МОМЧЕ – 15.
Слязлу мий мумче, Радо, загорче,
загорче мумче, Радо, търгохчи.
Ут селу нъ селу, Радо, ходяши
хубави моми, Радо, лъжеши.
Ут де гуй Рада, Радо, зачулъ,
тя му съй в очьум, Радо, присмялъ.
„Пустатъ чумъ, Радо, загорскъ,
загорскъ чумъ, Радо, търгохскъ".
Ут де я зачу, Радо, мумчету,
то у радини, Радо, утиди:
„Хубавъ моме мори, Радо мо,
стани ми, Радо, врата уттури.
Шъ тъ пувидъ, Радо, зъвидъ,
Нъ зборъ, Радо, нъ димитрухдень".

ВЪРБА ИМА, ВЪРБА НЯМА – 16.
Върбъ имъ, върбъ немъ, меня майкъ иднъ имъ.
Чи ни мъй далъ дет съм щяла, дет съм щяла и искала –
искала съм, искали мъ
Най мъй далъ надалеку, надалеку пръз три села,
праз три сила х читувърту, при зъл свекър и свикървъ.
Свикървътъ зле научень дъ мъ дига среди нощи,
сряди нощи полунощи да й давам студнъ вудъ –
студнъ вудъ кладянчувъ.
Ас путекъх на котлите: ковънцитя присъхнали,
кубильцатъ габясъль, габясъль лис пустила.

НАНИ МИ НАНИ – 17.
Нани ми нани, Кино льо,
да растеш и да пурастеш,
да тъ майка ти ужени
на другу селу зъ други,
за другу люби низнайну,
низнайнуниту пузнайну.

СТОЯНОВАТА МАЙЧИЦА – 18.
Стуяновъть майцицъ тя нъ Стуянъ думъши:
„Сино Стоене, Стоене, къдя пладнуваш-мандруваш?"
„Мари, мале, стара мале, ас пладнувам, ас мандрувам
татък долу ис пулету, по надолу край мурету,
пут двя дървеtъ мисоки – дету моми платна белят,
дету бульки шитя шият".

ПЕТКА И СЛАВЕЙЧЕ – 19.
Петкъ х градинъ сьдяши, пуд бял пуд червен трендафил.
Бял си ръкаф шиеши, хем шиеши, хем пееши
и на славейче думаши:
„Славейче, песнопойче ле, хайде дъ съ надпяваме,
ако мъ ти натпееш, шъ ми утряжиш кусътъ;
ако тъ ас натпея, шъ ти утрежъ крильцету,
крильцету ут раменцету".
Пели съ, натпявали съ, натпя гу Петкъ дивойкъ.
Славейче на Петкъ думъши:
„Петке ле, младъ дивойке, ни ми утрязвай крильцету,
крильцету ут раменцету дур си утгледъм пильцитя".

Я БРЕ НИКОЛА – 20.
Я бре, Никола, мамин сине, што си коня путкуваваш?
Дъ ни мериш плен да бягаш, плен дъ бягаш дъ забягваш?
Мари мале, стара мале, аз ни миря плен дъ бягам,
плен дъ бягам дъ забягвам; ас най меря дъ съ женя,
дъ съ женя, дъ съ гудя зъ малкъ любовничкъ.

ЯНО, КАЗЪМ, ЯНО – 21.
Яно, казъм, Яно, насадила Яна
зиленъ градинъ, зиленъ курия.
Ис курийкъть й вакъл ухчерь ходи,
с медян кавал свири. Кавалъ му свири,
свири и говори: „Худи, Яно, худи,
худи дъ тъ сгудим, сгудим дъ тъ уженим
зъ ино кумшийчи, зъ ино кярезийчи.

ШЕЙКА СЕ ПРЕОБЪРНА – 22.
Шейкъ пузлатенъ, шейкъ пусрибренъ, шейкъ съ пръбърнъ.
Че съ издавили дур два-три момкъ, дур два-три момкъ
й дур двя-три дивойки. Чи съ устанали
Петкъ дивойкъть й Куцар иргянинъ.

ШЕЙКА СЕ ПРЕОБЪРНА – друг вариант – 23.
Шейкъ съ пръбърнъ,
шейкъ пузлатенъ, шейкъ пусрибренъ.
Чи съ издавили
триста момка, тридесет девойки.
Току устанали
Каля дивойката, Стуян юначето.
Каля му думаши:
„Стуене льо, любе ле, Стуене льо любе ле,
изведи мъ любя
ис туй Черну муре, ис туй Черну муре.
Завиди мъ любя
х вашту равну дори, х вашту равну дори.
Дори щъ ти мита
със аляну було, със аляну було.
Гибре щъ ти хъргам
със мораву сукно, със мораву сукно."

СИВИ ГРИВИ ГЪЛЪБИ – 24.
Сиви гриви галаби, накадя сти лятали,
лятали й ляталували?
Лятали сним лятали, лятали й ляталували,
лятали й ляталували ух царюви дорови.
Како прави царица, царица господарица?
Царица на стол садяши, машка си рожба даржаши,
машка си рожба даржаши, шапчица й шиаши.
Шапчица й шиаши ут девет варви алтани,
ут девет варви алтани, дисеть й бял маргарит.

ЖЪТВАРСКИ ПЕСНИ

ИВАН НА РАДА ДУМАШЕ – 25.
(пее се по пътя към и връщане от нивата)
Иван на Рада думаше: „Хубавъ бялъ, Радо мо,
хубаву първу любя ля. Сношти сьм, Радо, замръкнал
вьх Сливен градъ гулямъ. Чи стувях, Радо, чи гледъх,
кът тебя мума ни видях, кът тебя бялъ й червенъ,
кът тебя тенкъ й мисокъ".

КОГАТО ДАВАТ ПАЛАМАРКИТЕ – 26.
Извади, Еньо, паламарките,
да видим, Еньо, коя й чиститъ.
Здрялъ дуля недуздрялъ,
дету здрялъ, там капналъ.

ТОДОРА ЖЪНЕ КРАЙ ПЪТЯ – 27.
Тудоркъ жени край пътя. Тодур ис пътя върьеши.
Тудоркъ думъ Тодури: „Байно льо, бате Тодуре,
гледъх тъ, байно Тодуре, ни мужих дъ тъ пузная.
Дали си турчин-българин или черан циганин?"

Тодур Тудорки думаши: „Сестро льо, бялъ Тудорке,
Циганин нъ конь сади ли, турчин сас калпакъ ходи ли?
Знаеш ли, сестро, помниш ли кату турцитя додъха,
турцитя, тия чернитя? Кату селту запалихъ,
чи ни изгуря, сестро льо, хамбаря дуварлията.
Никаку ни ми думиля, най ми домиля, сестро льо,
бульчиту хубавельчиту. Кату гу х Вогъня хърлихъ,
пък то, сестро льо, изрива кату агънци нъ Гергюхдень".

СЛЪНЦЕТО ТРЕПЕРИ – 28.
Слънциту тръпти засядъ зът гуръ зиленъ, гуръ зиленъ.
Димитър чикъм захождъ с негувтъ булкъ Иленкъ,
с негувтъ систра Станчицъ. Димитър дума на Станка:
„Сестро льо, бяла Станчице, честу съ честу ни издигай,
ръковъ нъ сноп ни тургай – утдолу идат три турка,
три турка, три анадолка!"

РАДКА МАЙКИ СИ ДУМАШЕ – 29.
Раткъ майки си думъши: „Воти мъ дади, мали мо,
нъ Нидялкувитя синуви, чи тий съ млогу работни –
денем си нивъ пуженвът, вечар я с просу засяват.
Куга си идим у дома, пък меня карат, мали мо,
дванайси крави дъ дуве. Дурде ги мале издуве,
дурде тельцитя излъчъ – синьо се зори зазори
и пак на нивъ утодями".

ЖЕТВА СЕ ЗАЖЕНА – 30.
Жетвъ съ заженъ, жетвъ ичумянъ. Димка съ разболя.
Жетвъ съ дуженъ – Димка уздравя.
Чи излязи Димка нъ мисокъ чукъ, та видяла Димка
нивъ ниуженатъ, снопи ни свлячено.
Утиди си Димка, легнала й болна – боля я пувърнъ.
Димкинатъ майкъ, тя нъ Димка думъ:
„Димке, казъм, Димке, ку лижиш ут боля –
лижи, уздравявай! Ку лижиш ут сивдъ –
лижи тъ умирай!"

ПЕСНИ НА СЕДЯНКА И НА ВАЛЯНКА, ХОРОВОДНИ

ЩО СТОИШ, РАДО, НА ПЪТЯ – 31.
Што стувиш, Радо, нъ пътя, нъ пътя нъ кръстопътя,
нъ куванитя мостуви, нъ девятте друмове?
Зъ братъ ли съ надяваш, зъ братъ, Радо, Иванъ,
зъ пубратимъ Стуянъ? Братъ ти кажат ловили,
ловили и гу глубили и бивултя му продали пу голи боси цигани.
Кату чу Рада тяс думи, распасъ кулан купринен,
купринен и кузиминен, нъ мостуви гу пръметнъ
и съ младичкъ убяси.
Тъман съ Радъ убяси и керванъ съ зъдади,
керванъ, Радо, Иванъ и пубратимъ Стуянъ.
Стуян керван водяши.

ДОБРА НА ПЪТЯ СЕДЕШЕ – 32.
Добръ нъ пътя, мъри съдяши.
Иван ис пътя, мъри въряши.
Той си на Добръ, мъри думаши:
„Добро льо, мъри хубава
рану седеньки стъкнями
и ний със майкъ, мъри, шъ додим –
на меня станиш, мъри ни станиш,
нъ майкъ, мъри шъ станиш!"

ДАФИНКА ПЛАТНО БЕЛИЛА – 33.
Дафинка й платно белила
на тиха на бял Дунава.
Буян ми вятър пувяло,
дребен дъж заваляло.
Дафинка мома пувлече.
Дафинка плава и вика.
Иванчо пу края ходяши,
той на Дафинка думаши:
„Плавай ми плавай Дафинке,
дъно на края исплаваш,
на края на бял Дунава".
Дафинка плава и вика:
„Ни мога, Иванчо, да исплавам -
косата ми сь закачи
на ракитови корени
на овчарови ремани".

МАРА В ГРАДИНА СЕДЕШЕ – 34.
Мара х градина съдяши,
пут бял пут червен триндафел.
Люто майкъ си кълнеши:
„Бог да тъ убий, мали мо,
дету ма мале ти даgи
на Жеку, на хайдутина.
Дъль нима момък за меня,
я момък, мале, я irген
Дутегналу мий, мали мо,
кървави ризи да пира,
чувешки глави да крия,
ръждави саби да трия.
Хорать сидят вичерят,
ас ух ракатa утодям -
кървави ризи да пира.
Тази вечер пак доди,
пак доди и пак дунеси
инь ми риза кървава.
И ух ризата, х ръкава
инь ми ръка чувешка;

и на ръката на пръста -
ино ми малко пръстенчи.
На пръстенчиту пишаши
моето братче Иванчо".
Викнала й Мара да плачи.
Жеку на Мара думаши:
„Мър мълчи Маро ни плачи,
мъгливу бяши врямиту -
ни мужих да гу пузная".

БЕРИ МИ МАЛЕ ГРЕХОВЕ – 35.
Бери ми мале гряхови мъри, гряхови ощти дертьови -
дету мъ малкъ ужени мъри, ужени тъ мъ зачерни.
Мойте мале дружки мъри, тий нъ хурото играят,
тий нъ хурото играят мъри, пък ас съм мале съмичка.
Пък ас съм мале съмичка мъри, със мъшка рожба на ръце,
и друга мале на сърце.
Бири ми мале гряхови мъри, дету мъ малкъ ужени.

БЕГЛИК СЪБИРА – 36.
Беглик събира, събира, уттак лозятъ х биглишку.
И Стуян иска дъ иди, майкъ му ни гу пускаши:
„Ни ходи, синко Стуяне, биглишка рапта й лошава".
Стуян майкъ си ни слушъ, отлъчи вохци петстотин
и вакли йони шестотин.
Та ги путкаръ, путкаръ, уттак лузятъ х биглишку.

ЩО МИ СЕ ЧУВАТ ДВА ГЛАСА – 37.
Што ми съ чувът два гласа, два гласа дур два кавала!
Дали е хтичкъ янлийкъ?
Ни билу хтичкъ янлийкъ, най билу булкъ величкъ.
Тя зъ драгинкъ си плачаши, зъ драгинкъ си Стуянъ.

ГРОЗДАН НА РАДА ДУМАШЕ – 38.
Груздан нъ Радъ думъши:
„Любя, Радо мо, Радо мо,
вотиr гу тъчеш туй дари,
туй дари – тенку мисали?
Радъ на Груздан думъши:
„Любя Груздане, Груздане,
ази гу тъкъ туй дари,
туй дари – тенку мисали,
дъ гу дарявъм, дарявъм
пу Грузданови родове".

ПЕТКО РАДИ ДУМА – 39.
Петку Ради думъ: Радо, любовнице,
вярнъ сгуворнице,
Радо утори ми,

Радо утключи ми
Ващту шимшир порти,
Ващту диван капу!
Радъ Петку думъ: Петко, любовнико,
Вярен сговорнико,
Немъ ти уторя,
Немъ ти утключъ.
Майкъ ми замина, замина й заръча:
„Радо, клетъ дъщте,
клетъ и проклетъ,
куга Петку доди,
Петку тойту люби,
Дъ съ ни излъжиш
Вратать дъ уториш!
Вратать дъ утключиш!
Шъ тъ Петку излъжи,
Шъ тъ у тях зъвде!"

РАДКА КРАЙ ДУНАВ СЕДЕШЕ – 40.
Ратkъ кръй Дунаф садяши
Бялу си лици мияши
и нъ Дунавъ думъши:
„Дунаве, бели Дунаве,
ти кату течеш далеку
праз девят земи надалек
ли видя Стуян дъ мине?"
Дунавъ думъ ни думъ,
Ала нъ Ратkъ продумъ:
„Видях гу, Ратке, видях гу
х пундялник рану сутринтъ.
Дор три гимии минахъ.
Първъть Стуян каръши,
Със меднъ свиркъ свиряши.
Свиркъ му свири, говори:
„Ратке ле, забрави ли мъ?
Ас шъ тъ Ратке, забравя
Куга Дунавъ присъхни,
Урачи дъ гу изурът,
На мясту лози дъ съдят.
Лозиту грозди дъ стани,
Гроздиту – вину червену,
дъ пия дъ съ напия
чак тугас шъ тъ забравя!"

СЪБРАЛИ СЕ, СЪБРАЛИ – 41.
Пусъбрали съ, събрали
Бяловскитя крайове,
Лапашки върли башии
пу Бяль ряkъ дъ вардят.

Чи сѫ минали, минали
дядо Велику и Куцар.
Дядѫ Великѫ стрялили,
стрялили ут конь свалили.
Куцара жух сѫ уловили,
алян му опас развили,
бяли му рѫце свързали.
Чи гу пувели завели
нѫ Кидикѫ баир чукѫтѫ.
Три пѫтя гу холѫм сваляли
дур му глѫвѫтѫ удрежѫт.
Глѫвѫтѫ му сѫ търкаля,
а язикя хортувѫ:
„Бре ли е язик зѫ меня,
зѫ мойтѫ булкѫ Тудоркѫ –
тя немѫ нийди никугу,
тя храни двя сирачитѫ –
Вѫлку и Радѫ двенькитя".

СЪБРАЛИ СЕ ОВЧАРИТЕ – 42.

Сѫбрали сѫ ухчерите, ухчерите й стадарите.
Биряхѫ сѫ питѫхѫ сѫ: „Кой щѫ сѫ юнак наеми
бялѫ Радѫ дѫ излѫжи?"
Ни сѫ нае нийди никой, най сѫ нае мамин Тоньо,
мамин Тоньо малкуту мумче.
Той у Радини утиди и на врѫтатѫ пувикѫ:
„Додѫх, Радо, дѫ тѫ водя нѫ батя зѫлвѫ дѫ ставѫш".
И Радѫ му й пувярвѫлѫ – станѫ му врѫтѫ утори.
Пуведи я мамин Тоньо, пуведи я, заведи я
ух гурѫтѫ нѫ кѫшлѫта – да им пиче топли питки,
да им сири сиренуту.

КОЙО СЛИЗА ОТ ГОЛИЦА – 43.

Койо, Койо Кустадине, Койо, Койо Кустадине.
Кѫлдѫрма, карагюзюм
июлдюрме, сѫрце ни вдигай –
черни очи не гури меня. (Припев)
Койо слазѫ ут Гулицѫ, Койо слазѫ ут Гулицѫ,
(Припев)
Киткѫ носи нѫ стрѫната, киткѫ носи нѫ стрѫната,
(Припев)
Киткѫта му продумѫла, киткѫта му продумѫла,
(Припев)
„Ни мѫ давай на момите, ни мѫ давай на момите,
(Припев)
Чи момите кротко ходят, чи момите кротко ходят,
(Припев)
Кротко ходят, лудо носят, кротко ходят, лудо носят,
(Припев)

СЛЪНЦЕТО ТРЕПЕРИ – 44.

Сльнциту трипери, трипери й захожда
зът гурь зиленъ, зът бойнъ плънина.
Сичкитя бързъха х селу да си сидът,
х селу да си сидът, слатку дъ вичерят.
Драганинту люби то ут селу излазъ,
то ух кърь утодя, х кърь х къдъръмь.
Нему ни сь ревни, ревни и пуревни
чернуоки моми, пъструоки булки.
А най му сь ревни, ревни и пуревни
турскъ бързъ коня и пушкъ бойлия,
пушкъ бойлия и сабя френгия.

РАДКИНА МАЙКА ДУМАШЕ – 45.

Раткинъ майкъ думъши: „Ратке ле иднъ нъ мама
защо сь рану натрухи, пък нъ хорото ни утодяш?"
Раткъ майки си думаши: „Мо мале, мо мила мале,
ас думъх да ти ни кажа, но кът мь питаш шъ кажа,
шъ кажа немъ ти скрия. Кату мь Стуян залюби
алян си Врахамь убляkъх, червенъ Валъ забрадих,
чи нъ хорото утидъх, нъ моми хоро пуведъх,
нъ момци песень ас запях.
Кату мь Стуян устави черън си чукмань убляkъх,
чернъ си Вала забрадих и нъ хорото ни утодям".

РАЗБОЛЯ СЕ БОНА – 46.

Разбуля сь Бонъ, Бонъ сгуденцьтъ,
сгуденъ мяненъ, младъ й зиленъ.
Бонинътъ майкъ, тйа пу пуле ходи
билки дъ си бире Бонъ да лякува.
Бонъ сгуденцьтъ нъ майкъ си дума:
„Мале, мила мале, ни ходи пу поли,
ни бири трявътъ, ни суши вудътъ;
Бонъ ша си умре, Бонъ сгуденцьтъ".

ДЕ СЕ Е ЧУЛО – 47.

Мърь де съй чулу й видялу
мума х тъмница дъ лижи
кату ми Янкъ мумата?
Лижала малку ни млогу,
лижала девет години.
Родови я забравили,
родови и комшийкитя –
майка й ни я забрави
На десетата гудинъ
станала рано х ниделя,
набралъ ситен бусилек,
чи на темницъ утиди
и ут темните пенчари

тиху на Янкъ пувика:
„Янке ле, казъм Янке ле,
тукъ ль си, Янке, жува ль си?"
Янкъ съ ут тъмну убади:
„Тукъ съм, мале, жува съм,
жува съм, зъ къко ти съм –
вежди ми учи прикрили,
нокти ми лакти стигнали".
Янкинъ майкъ думаши:
„Придай съ, Янке, придай съ,
придай съ – зъмни турчинъ!"
„Ни съ, мале мо, придавам –
девет съм годин лижала,
вешь девет, мале, шъ лиже –
турчинъ немъ дъ зъмнъ;
турскатъ й вяра лошава,
тя нъ лошаву мириши –
нъ суху бъзи варену.
Пък българската мириши
нъ ситен дребен босилек"

МАРЧО НА ДОНКА ДУМАШЕ – 48.
Марчу на Донкъ думъши:
„Любя Донке ле, Донке ле,
хайде ми млада пристани,
пристани дъ ми вуйдисаш –
дорде си малкъ й глупавъ,
пък на ликъ си хубавъ!"
Донкъ на Марчъ думаши:
„Любя Марчо льо, Марчо льо,
немъ ти, Марчо, пристанъ,
заради твоятъ майкъ.
Тя дету седни и стани
се зарат меня хортува".
„Ас ништъ Донкъ зъ снахъ,
зъ снаха, зъ първу чеду.
Донкъ ух дорь ми ку стъпи,
стъпкътъ шъ й искупая,
пръс плитъ шъ я пръхърля
и пак ништъ Донкъ зъ снаха".

РАДА ПОД ДЮЛЯ – 49.
Радъ пут дуля съдяши,
пут дуля, пут желтъ дуля.
Иван ис пътя върещи.
Никак нъ Радъ ни речи –
ни добър день, ни добър вечер.
Рада нъ Иванъ думаши:
„Иване, любя Иване,

нидей съ сърди нъ меня,
най съ сърди на майкъ си.
Тя дету седни дъ стани
се зарат меня хортува:
„Сънливъ Радъ, дрямливъ:
телцитя кара – задрямва,
кравитя дуви – заспивъ,
млякуту носи – спинъ съ".

СЕДЯНКАТА ГОРИ – 50.
Съдянкатъ гури нъ Нединъ Вратник.
Сичките додъха, саль Недъ я немъ.
Диму и той гу немъ – Вешь ги пуменуват.
Диму съ задади. Недъ той водяши.
Ут далек съ запря, на кривак съ путпря,
на кривак съ путпря със кавал засвири:
„Недо, малкъ моме, Недо пристани ми,
Недо вуйдисай ми, шъ тъ пувда, Недо,
Шъ тъ завдъ Недо, у дома при майкъ".

ЛЮБИЛИ МИ СЕ ЛЮБИЛИ – 51.
Любили ми съ любили Ратку и Слахкъ двоматъ
ут мальки дур ду гулеми, дур гулеми станали:
Гулеми зъ уженвани, по-мальки зъ згудявани.
Чи прувоgи Ратку жинихли, жинихли желтъ бъклицъ.
Жинихлитя му върнали, бъклицътъ ни му пуели.
Ратку съ жалну нажали – той при ухцетя утиди,
улуви най-баш увенъ и гу на султанъ пудади
и на султанъ думаши: „На ти султане тос увен,
дай ми султане, двамъ сеймени с кони дъ идим,
Слахкъ да уткраднимм, ут нивъ, ут баштина й".

ИВАН НА РАДА ДУМАШЕ – 52.
Иван нъ Радъ думъши:
„Хубавъ бяла Радо мо,
мър къкой нашту любяни,
любяни низабрявани.
Сутрин тръгвам нъ нивъ –
въре, Радо, и мисля,
нашть сьм нивъ пудминал,
нъ вашть, Радо, утидъх.
Сетня съ, Радо, пувърнъх,
назат съ, Радо, убърнах,
кугъ х селу завърнъх
и седнъх ас дъ ям;
кугъ на ум ми доди зъ тебя,
и си хапкатъ зьбравих,
хапкатъ нъ синиятъ
льйцътъ на паницътъ –
мър къкой нашту любяни".

СЕДНАЛА Е МАЙКА КРАЙ МОРЕ – 53.
Седналъ й майкъ край муре, край муре край Черну муре,
с нейнитя девет синуве да яде майкъ й дъ пие.
Майкъ синуве думъши: „Кату ядети й пиети
кой зъ како имъ мерак?"
Най-малькия син Иванчу, той на майкъ си думъши:
„Ас имам мерак, мали мо, купи ми лиси бивули,
дъ урь черни угъри, дъ сея бяль пшеницъ,
дъ пъльня нови хамбари".

ТОДОРО ТОДОРКЕ – 54.
Тудоринъ майкъ нъ Тудоръ думъ:
„Тудоро Тудорке, ти моме хубавъ –
два градъ угряла и два запалила.
Ни съм тъ питъла како люби любиш:
дали козар любиш или вуловарин".
„Любя, мале, любя калнуту чухчийчи-
дету рани, мале, рану нъ ниватъ;
Вечер си дохожда нъ чушме утодя,
меня там заварга. Чи стувяхми, мале,
чи си приказвахми – три пъти слънци
изгрявъ и три пъти, мале, засядъ".

ПЕСНИ НА БАБИН ДЕН И НА ПЕТЛЬОВ ДЕН

ТОДОРО ЗЕЛЕНА ГОРО– 55.
Тудоро, зилено горо,
Тудоро, заспала ли си
или си Бая чакала?
Дур иди Баю нъ Стамбул,
дур иди и дъ си доди.

СИЛНИ ОГНИ – 56.
Сильни огни гурят,
сильни вятри веят.
Куго съ завяли?
Иванъ съ завяли
х Яневуту дори.

СВАТБАРСКИ ПЕСНИ

ГОРО, ГОРО ЛИЛЯНОВА – 57.
Горо, горо лилянова,
Лилянова й Стуянова.
Што си горо пувяхналъ,
пувяхналъ й пусърнала?
Дали теб слана ослани
или тьб пожар пожари?
Горута не знай да дума,
да дума и да хоратува.
Хчичка ис гнязду исхръкна.

Тя на Стуянъ думъши:
„Стуяне младу й глупаву,
ни питай, холъм, горатa,
най си попитай хчичката,
хчичката-лястовичката –
сношти ут тукъ минаха
три синжира млади роби".

МЛАД СЕ Е РАДУЛ ЗАЖЕНИЛ – 58.
Млат сь е Радул заженил.
Радул си девер немъши.
Никола девер калеса.
Майкъ му ни гу пускаши:
„Ни ходи, синко Никола,
ни ходи младу девярчи,
нъ Радул баш Войводатъ –
там имъ мечкъ стръвниць,
тъ шъ ви сино изяде".
Никола майкъ си ни слуша.
Той сь хубаву натрухи,
младу девярчи утиди –
на Радула баш Войводатъ.
Зели булкъ, върнали сь.
Минали пуле широку,
стъпили гуръ зиленъ.
Стръвнъ сь й мечкъ задала –
хем иде мечка, хем риве;
с краком зиметъ диряши,
с гласом нибету деляши,
с ръком кладаци земъши,
срещу сватбата хъргаши.
Сватбарите избягали –
устанали зетя й булката
и лудо младо деверче.
Никола слязи ут кулата
и си мечката улови,
ду боя си я изгънъ
и я х зиметъ удари.

БРОЙ КАТО ЗА БУЛКА ТРЪГНАЛИ – 59.
Брой, кату зъ булкъ тръгнали ичумицитя сееха,
вишни чиряши цъхтяхъ.
Брой, зели булкъ върнали сь, ичумицитя женеха,
вишни чиряши зрееха.
Брой, ду Черну мypе дупряли, мурету сь разигралу,
мурету сь вълнувало.
Брой, ут бряк сь нъ бряк хъргаши, мурету курбан пуискъ,
мурету курбан дъ зъмни.
Брой, сватбари сь чудяхъ когъ курбан дъ избират,

когъ зъ курбан дъ дъдат.
Брой, хати дъ дадем зълвата, зълвата най-мъничката.
Тя немъ майкъ да риве и немъ тейку дъ тъжи.

ПЕСНИ НА МЕДЕНИКА

РЕКА ТЕЧЕ – 60.
Ряка тече вейкъ влече,
мърь калино, дево льо.
Истекло ми е ясну слънци,
та огрялу Света гора.
Ино дръвце ни огряло –
то дръвцето само грее,
само грее, само тлее.
Пут дървоту сиво стадо,
ис стадоту Стуян ходи,
та избира шаро агни –
дету сучи деветь майки,
десетать негуватъ.

СИНЬО БЯЛО ЦВЕТЕ – 61.
Синьо бялу цвяти
на два дяла расте,
на два дяла расте,
на два капинови.

ОЙ ПЕТРЕ – 62.
Ой Петре, Петре,
Петър ловеца,
Петър ловеца,
Петър ловчия.

БОЙО БОГДАНИНО – 63.
Бойо Богданино,
Залюбил бял Бойо (2)
хубава Желязна,
гиздава девойкъ.
СОКОЛ МИ ЛЕТИ – 64.
Сокол ми лети, Бульо льо, сокол ми лети.
То ни е сокол, Бульо льо, то най е Добри.
С хранен коня, Бульо льо, за конак пита.
За тебе конак, Добре ле, праву х Иленини.

ПРИ ОПЯВАНЕ НА ЕЛХАТА И ОБЛИЧАНЕ НА БУЛКАТА

НЕДИЦЕ НЕДО – 65.
Недице, Недице, Недо хубава,
зъ бяль Недъ додъха,
зъ бяль Недъ додъха,
ут далек, ут лашкъ зимье.

ВОРЯХ СЕ ВИВА – 66.
Ворях cъ вивъ, пувива
съвсем cъ листом възвива;
да стови зилен зъ зимя,
дъ държи сянка зъ летя.
Златнъ ябълке, Иленке ле,
сребърен пръстен, Добре ле.
(Припяват се имената на младоженците.)

Я ОТКУПИ СИ – 67.
Я утkупи се, млади kумчо льо,
сянkъ зиленъ,
чи лете иди, млади kумчо льо,
чи сянkъ тряба.
Ни ей зъ млогу, млади kумчо льо,
ни ей зъ малkу,
тъман зъ хиляда, млади kумчо льо,
зъ хиляда и петстотинъ.

НЕ МИ ТРЕПЕРИ – 68.
Не ми трепери, бяла kуприно, не ми ромони.
Те штеш дъ идиш, бяла kуприно, нъ друго селу.
При другъ майkъ, бяла kуприно, при други тейко.
При други братя, бяла kуприно, при други систри.

НЕ СЕ ПРЕДАВАЙ – 69.
Ни съ пръдавай, сестро Станки мо, нъ kръстничkътъ;
дъ тъ пръбулга, сестро Станки мо, със бялу було,
със бялу було, сестро Станки мо и със червену.

Я ЗАВАРНИ СЕ – 70.
Я завърни съ, булке Янки мо,
дъ си пракупаш горьнъ градинkъ.

БЯГАЙ КУМЧО – 71.
Бугай kумчо, дъ бягами,
чи сми булkъ утkраднали –
ут баштини й равни дори,
ут майчини й бяли ръце.

РАДВАЙ СЕ, МОМКОВА МАЛЕ – 72.
Радвай се радвай, момkова мале, снаха ти водим.
Да тъ утмяни, момkова мале, ут ляп, ут вудъ.
Ут ляп, ут вудъ, момkова мале и ут ноштуви.

ЩО МИ СЕ ЧУВАТ ДВА ГЛАСА – 73.
Што ми се чуват два гласа, два гласа дур два kавала.
Дали е хтичkъ янлийkа или ъkълийkа?

Ни била й хтичка янлийка, ни ъкълийка.
Най била булкъ Виличка – тя зъ драгинка си плачаши,
зъ дръгинка си Стуяна. И на драгинка си думаши:
„Я стани, драгинко, да видиш момитя зъ Вудъ утодят,
и тойтъ тойна Тудора и тя зъ Вудъ утодя".
Той нъ буля си думъши: „Чувам тъ, бульо, чувам тъ,
ала ни могъ дъ станъ – снагъта ми съй срасналъ
със зиленатъ муравъ".

ХУБАВА БУЛКЕ ЯНКИ МО – 74.
Хубавъ булка Янки мо, стани ни врата уттори.
Янкъ съ ут къщи убади: „Гьорге ле, киражийно,
Жилявско, младу деверчи, немъ ви хольм утторя –
Вий шъ мъ хольм изльжити, шъ мъ х Нейчуви зъвдети".

МИТРА Е СЯНО КОСИЛА – 75.
Митро льо милото, Митра й сяну кусила
Вечер пу хладинатъ, сутрин пу мяхчинътъ,
Митро льо милото, куси, куси Митро мо,
дъно ръкъ уткусиш, я деснуту куляно.

МЕНЕ КАНЯТ, МАМО – 76.
Мене канят, мамо, мене молят мамо,
кръсник ас да станъ, люби дъ венчавам.
С какви крака, мамо, ду там ас шъ идъ,
с какви ръце, мамо, свешти шъ й държъ,
с какви уста, мамо, кумичкъ шъ й кажа.

ЗАСПАЛА Е МОМАТА – 77.
Заспала й момата, момата.
Иван пехливан х градинъ, х градинъ.
Майкъ й я будеши, будяши.
Стани, синко Димитрино, Димитрино,
дъ тъ майка ти попита, попита,
какъх си сьня сьнила, видяла.
Видяла сьм, майно льо, видяла,
сукол хърчи пу нибе, пу нибе.
На кръкъ му ремънце, ремънце,
на криле му звънчета, звънчета,
на предя му мрежичка, мрежичка.
Мрежичката й кръсника, кръсника,
звънчета – зълвитя, зълвитя,
ремьнцетя – деверя, деверя.

КОЛЕДАРСКИ ПЕСНИ

СЯЛА Е МОМА – 78.
Сяла й мума ран бусиляк, вие дур две моми, вие две калини.
День гу сяла, день изникнал, вие дур две моми, вие две калини.
И дух пладня бял цвят пуснал, вие дур две моми, вие две калини.

Дурде мръкни – черно сями, Вие дур две моми, Вие две калини.
Научили съ два гълъба, Вие дур две моми, Вие две калини.
Да гу ронят, да гу кълват, Вие дур две моми, Вие две калини.

РАСЛА Е МОМА – 79.
Расла й мума дур пурасла, пут бял червен триндафелчиц.
Дошло е Време, Време за годене, пут бял червен триндафелчиц.
Дошли й съ жинихлите, пут бял червен триндафелчиц.
Жинихлите жълта бъклица, пут бял червен триндафелчиц.
Башта й каже, каже щъ я даде, пут бял червен триндафелчиц.
Майка й каже, каже щъ я даде, пут бял червен триндафелчиц.
Сама мума ни съ дава, пут бял червен триндафелчиц.
Чи утиди при буля си, пут бял червен триндафелчиц.
И на буля си тихом говори, пут бял червен триндафелчиц.
„Мър иди, бульо, мър кажи бульо, пут бял червен триндафелчиц.
Да ни мъ дават тази година, пут бял червен триндафелчиц.
Тази година и догодина, пут бял червен триндафелчиц.
Вешь ми съ ходи, Вешь ми съ носи: пут бял червен триндафелчиц;
пу лазари кръстуват пеляш, пут бял червен триндафелчиц;
пу Виликден червенъ Вала, пут бял червен триндафелчиц;
пу Гергюхден, желти клепки", пут бял червен триндафелчиц.
И наздраве тебя Марге, пут бял червен триндафелчиц.
Тебя пеем Бога славим, пут бял червен триндафелчиц.
(Хорово: наздраве! наздраве!)

ПОХВАЛИ СЕ ДОБЪР ЮНАК – 80.
Пухали се добър юнак коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Чи си има хранен коня коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Хранен коня, Вихрогоня коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Чи си хлязи х тъмен яхър коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Изведи си хранен коня коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Надянь му ялтън юзда коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Чи му тури синьо седло коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Препаса гу сини смоци коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Чи му дади дължг пътя коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Ис крака му искри искачат коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Ис уста му – син бял пламък коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Оговаря хранен коня коладеля, челебия с добар коня коладеля.
„Кът мъ караш питаш ли мъ коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Хранен ли съм, пувен ли съм" коладеля, челебия с добар коня коладеля.
Отговаря добър юнак коладеля, челебия с добар коня коладеля.
„Бързай, бързай хранен коня коладеля, челебия с добар коня коладеля,
Да достигним татък долу коладеля, челебия с добар коня коладеля,
татък долу х долну селу коладеля, челебия с добар коня коладеля,
там си имам милна систра коладеля, челебия с добар коня коладеля,
милна систра Ангелина" коладеля, челебия с добар коня коладеля.
И наздраве тебя Камене, челебия с добар коня коладеля.
Тебя пеем Бога славим, челебия с добар коня коладеля.
(Хорово: наздраве! наздраве!)

МЕЛА Е МОМА – 81.
Мела й мума, дойне ле куладеля, баштино дори, Добро льо куладе.
Чи измела, дойне ле куладеля, златно синче, Добро льо куладе;
чи гу тури, дойне ле куладеля, х пръстилкъ си, Добро льо куладе;
чи утиди, дойне ле куладеля, при златаря, Добро льо куладе;
да си лее, дойне ле куладеля, зъ шийкъ си, Добро льо куладе;
зъ шийкъ си, дойне ле куладеля, златен гирдан, Добро льо куладе;
зъ пръста си, дойне ле куладеля, златен пръстен,, Добро льо куладе;
зъ кръстъ си, дойне ле куладеля, златен курдон, Добро льо куладе.
Чи утиди, дойне ле куладеля, на хорото, Добро льо куладе.
Всички моми, дойне ле куладеля, нея гледат, Добро льо куладе.
Нея гледат, дойне ле куладеля, и блязякат, Добро льо куладе.
Блазя, блазя, дойне ле куладеля, на тъс мума, Добро льо куладе.
Дваш муй блазя, дойне ле куладеля, който я люби, Добро льо куладе.
Триш муй блазя, дойне ле куладеля, който я зъмни, Добро льо куладе.
И нъ здраве дойне ле куладеля, тебя Тяно, Добро льо куладе.
Тебя пеем дойне ле куладеля, Бога славим, Добро льо куладе.
(Хорово: наздраве! наздраве!)

РАЗСЪРДИ СЕ МАЛКО МОМЧЕ – 82.
Ръсърди съ кулади куладеля, малку мумче, кулади куладеля.
Нъ майкъ си кулади куладеля, и нъ башта си, кулади куладеля.
Чи си грабна кулади куладеля, пъстър кривак, кулади куладеля.
Та утиди кулади куладеля, при ухцетя, кулади куладеля.
Вохци му съ кулади куладеля, разагнили, кулади куладеля;
се агънца кулади куладеля, витороги, кулади куладеля.
Улови ги кулади куладеля, помилва ги, кулади куладеля.
Пак ни му съ кулади куладеля, гнях размина, кулади куладеля.
Чи утиди кулади куладеля, татък долу, кулади куладеля;
при свинете кулади куладеля, свине му съ, кулади куладеля;
распрасили кулади куладеля, се шопарци, кулади куладеля;
кълнозъпци кулади куладеля. Улови ги, кулади куладеля,
помилва ги кулади куладеля. Пак ни му съ, кулади куладеля,
гнях размина кулади куладеля. Чи утиди, кулади куладеля,
нъ чушметъ кулади куладеля. Там завари, кулади куладеля,
малка мума кулади куладеля. Улови я, кулади куладеля,
пугледа я кулади куладеля, пригърна я, кулади куладеля,
целуна я кулади куладеля. Чак тугас му, кулади куладеля,
гнях размина кулади куладеля.
И наздраве кулади куладеля, тебя Петря, кулади куладеля.
Тебя пеем кулади куладеля, Бога славим, кулади куладеля.
(Хорово: наздраве! наздраве!)

ИЗЛЯЗЛО Е МЛАДО ЗМЕЙЧЕ – 83.
Излязло е младо змейчи куладе, на планина кичурина куладе.
Да съ бори със юнаци куладе, на планина кичурина куладе.
Никуй юнак ни муй злезе куладе, на планина кичурина куладе.
Най муй злези Крален Марко куладе, на планина кичурина куладе.
Кът причепа и гу хчепа куладе, на планина кичурина куладе.

Ви гу горе, Ви гу долу куладе, на планина кичурина куладе.
Чи гуй'здигнъ ду боя си куладе, на планина кичурина куладе,
чи гу блъснъ х чернъ зиме куладе, на планина кичурина куладе,
чи гу зъби девет педи куладе, на планина кичурина куладе,
девет педи х чернъ зиме куладе, на планина кичурина куладе.
И наздраВе, тебя Жельо куладе, на планина кичурина куладе.
Тебя пеем куладе куладеля, Бога славим, куладе куладеля.
(Хорово: наздраВе! наздраВе!)

КОПАЛА Е ДИВДА – 84.
Копала й Дивда пу муре лози, Дивдо льо, момне ле, куладе ле,
пу муре лози, пу бряги доли, Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Чи си искупала три люти зъми, Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Чи ги тури ух пазва си, Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Крещи Дивда като кана: Дивдо льо, момне ле, куладе ле,
„Х пазва ми лижет три люти зъми, Дивдо льо, момне ле, куладе ле,
бръкни мале извади ги!" Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Утговаря Дивдинъ майкъ: Дивдо льо, момне ле, куладе ле,
„Бис тебя могъ, бис ръкъ ни могъ", Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Чи утиди при бащта си, Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
„Х пазва ми лижет три люти зъми, Дивдо льо, момне ле, куладе ле,
бръкни, тейкъ, извади ги! Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Утговаря Дивдинъ бащта: Дивдо льо, момне ле, куладе ле,
„Бис тебя могъ, бис ръкъ ни могъ", Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Чи утиди при люби си, Дивдо льо, момне ле, куладе ле,
и нъ люби си тя думъши: Дивдо льо, момне ле, куладе ле,
„Х пазвъ ми лижет три люти зъми, Дивдо льо, момне ле, куладе ле,
бръкни, любя, извъди ги! Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Бръкнъ люби извади ги, Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Ни мий билу три люти зъми, Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Най мий билу три върви ълтъни, Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
И наздраВе, тебя (името на момичето) Дивдо льо, момне ле, куладе ле.
Тебя пеем куладù куладеля, Бога славим, куладù куладеля,
(Хорово: наздраВе! наздраВе!)

СДУМАЛИ СЕ МОМА И МОМЪК – 85.
Здумали сь мума й момък, момня ля малкъ куладя ля.
„Хай да идем татък долу, момня ля малкъ куладя ля,
татък долу на чаиря, момня ля малкъ куладя ля.
Ас щъ станъ младъ звискъ, момня ля малкъ куладя ля,
ти пукрай меня Въкъл йогич", момня ля малкъ куладя ля.
Де ги зачу моминъ майкъ, момня ля малкъ куладя ля,
та прВоди младу касапчи, момня ля малкъ куладя ля,
да заколи младъ звискъ, момня ля малкъ куладя ля,
и пукрай нея Вакъл йогич, момня ля малкъ куладя ля.
Мума момку тихом говори: момня ля малкъ куладя ля,
„Хай да идем татък долу, момня ля малкъ куладя ля.
татък долу х далбоку доле, момня ля малкъ куладя ля,
Ас щъ станъ тенкъ тупола, момня ля малкъ куладя ля,

ти пукрай меня зилен брашлян", момня ля малкъ куладя ля.
Де ги зачу моминъ майкъ, момня ля малкъ куладя ля,
та прувоgи младу дърварчи, момня ля малкъ куладя ля,
дъ утсяче тенкъ тупола, момня ля малкъ куладя ля,
и пукрай нея зилен брашлян, момня ля малкъ куладя ля.
Мума момку пак говори: момня ля малкъ куладя ля,
„Хай да идем край селуту, момня ля малкъ куладя ля.
Ас шъ станъ мрамурнъ чушме, момня ля малкъ куладя ля,
ти пукрай меня сребърян кишкиль", момня ля малкъ куладя ля.
И наздраве, тебя (името на момичето) момня ля малкъ куладя ля.
Втората куда споменава името на момчето. Заедно двете групи:
Вази пеем, момня ля малкъ куладя ля,
Бога славим, момня ля малкъ куладя ля.
(Хорово: наздраве! наздраве!)

МАРКОВА МАЙКА – 86.
Задало съй, куладе ля, зорлан зора, куладе ля,
ни мий билу, куладе ля, зорлан зора, куладе ля.
Най мий билу, куладе ля, Маркува майка, куладе ля.
Тя си ходи, куладе ля, горе й долу, куладе ля,
дъ си търси, куладе ля, неин синкъ, куладе ля,
неин синкъ, куладе ля, Крален Маркъ, куладе ля.
Срештом срешта, куладе ля, срештом пита, куладе ля.
На пъть срештна, куладе ля, яснуту слънци, куладе ля.
„Ой тъ тебя, куладе ля, ясно слънце, куладе ля,
ти кату грееш, куладе ля, тъй ут мисоку, куладе ля,
ни видя ли, куладе ля, моя синка, куладе ля,
моя синка, куладе ля, Крален Марка, куладе ля.
Утгуваря, куладе ля, яснуту слънци, куладе ля:
„И дъ видя, куладе ля, ни пузнавам, куладе ля,
и дъ срешнъ, куладе ля, ни запитвам, куладе ля.
Утгуваря, куладе ля, Маркува майкъ, куладе ля:
„Моя синкъ, куладе ля, твърде й личен, куладе ля,
твърде й личен, куладе ля, теб приличен, куладе ля.
На челу му, куладе ля, дребни звезди, куладе ля,
на плешти му, куладе ля, ясен месец, куладе ля,
на гърди му, куладе ля, яснуту слънци, куладе ля.
Утгуваря, куладе ля, яснуту слънци, куладе ля:
„Видях гу, видях, куладе ля, татък долу, куладе ля,
татък долу, куладе ля, болен лижи, куладе ля.
Нат негу хързи, куладе ля, сиву орле, куладе ля,
със крилца си, куладе ля, сянкъ му пази, куладе ля,
със чохкъ си, куладе ля, вудъ му носи, куладе ля,
със крачка си, куладе ля, сьчки събира, куладе ля,
сьчки събира, куладе ля, вогънь да пали, куладе ля,
вогънь да пали, куладе ля, Марка да грее", куладе ля.
(Кудите споменават и поздравяват лицето
или лицата, на които е посветена песента.)

ДОНИНА МАЙКА – 87.
Донинъ майкъ излаза хлаза, Доне добра малкъ момне,
излаза хлаза Дойнъ пувиква, Доне добра малкъ момне:
„Стани, Дойне, стани казъм, Доне добра малкъ момне,
ис селу ходят добри гости, Доне добра малкъ момне,
добри гости коладници, Доне добра малкъ момне,
ис селу ходят и тук шъ додът, Доне добра малкъ момне.
Дойнъ си лижи, лижи ни ставъ, Доне добра малкъ момне.
Донинъ майкъ честу пухтаря, Доне добра малкъ момне,
хем я пувиква, хем я пуритва: Доне добра малкъ момне,
„Стани, Дойне, стани казъм, Доне добра малкъ момне.
Душле ти съ жиниихлите, Доне добра малкъ момне,
жинихлите с бъкличкатъ, Доне добра малкъ момне.
Най-напрят въри първу ти либе, Доне добра малкъ момне,
х ръком носи жълтъ бъклицъ", Доне добра малкъ момне.
Дойнъ си скочи, скочи путскочи, Доне добра малкъ момне.
Запретнъ Дойнъ бели ръкави, Доне добра малкъ момне,
чи си замеси тясту кисалу, Доне добра малкъ момне,
чи си пусрешнъ първу си либе, Доне добра малкъ момне.
(По посочения в другите песни се споменава и
поздравява лицето, на което е посветена песента.)

ЮНАК ЛЕЖИ – 88.
Юнак лежи накрай града, накрай града на бял камък.
Слугъ му бяши малкъ мума, накрай града на бял камък.
Тя гу храни, тя гу пуви, накрай града на бял камък,
с руйну вину путсладену, накрай града на бял камък,
с баш ракия пудлютена, накрай града на бял камък.
„Ила любя дувечера, накрай града на бял камък,
дувечера пувечера, накрай града на бял камък,
дурде ни сми вичеряли, накрай града на бял камък,
шимшир порти заторили, накрай града на бял камък.
Шъ ти изляза голъ й босъ, накрай града на бял камък,
голъ й босъ пу ръкави, накрай града на бял камък.
Люби, любя, налюби съ: накрай града на бял камък,
на тенкъ снага тополовъ, накрай града на бял камък,
на черни учи чиряшуви, накрай града на бял камък,
на теньки вежди гайтануви" , накрай града на бял камък.
(Кудите споменават и поздравяват лицето
или лицата, на които е посветена песента.)

ПОХВАЛИ СЕ МАЛКА МОМА – 89.
Пухали съ билнеля малкъ мума, сряди ми зиме билнеля пу коладъ.
Чи си има билнеля девет риски, сряди ми зиме билнеля пу коладъ.
девет риски билнеля купринени, сряди ми зиме билнеля пу коладъ.
Де я зачу билнеля ябром юнак, сряди ми зиме билнеля пу коладъ,
Чи утиди билнеля татък долу, сряди ми зиме билнеля пу коладъ,
татък долу билнеля нъ чушметъ, сряди ми зиме билнеля пу коладъ.
там завари билнеля малкъ мума, сряди ми зиме билнеля пу коладъ.

Чи й пуискъ билнеля удъ студенъ, сряди ми зиме билнеля пу коладъ,
удъ студенъ билнеля киткъ зиленъ, сряди ми зиме билнеля пу коладъ,
Утгуваря билнеля малкъ мума, сряди ми зиме билнеля пу коладъ.
„Ку си искал билнеля удъ студенъ, сряди ми зиме билнеля пу коладъ,
удъ студенъ билнеля киткъ зиленъ, сряди ми зиме билнеля пу коладъ,
щъ си ходил билнеля пу Валянки, сряди ми зиме билнеля пу коладъ,
пу Валянки билнеля и пу седенки", сряди ми зиме билнеля пу коладъ.
(По посочения в другите песни се споменава и
поздравява лицето, на което е посветена песента.)

СТАНАЛ ДАНЬО – 90.
Даньо льо, Данче ле Даньо Войвода.
Чи си изведи сърбес бивули, чи ги ухпрегнъ ух златна кула,
Даньо льо, Данче ле Даньо Войвода.
Ух златна кула златни капистри, чи си утиди тътък ми долу,
Даньо льо, Данче ле Даньо Войвода,
татък ми долу х хайдушку мясту. Пуснал Даньо дългъ брънза,
Даньо льо, Данче ле Даньо Войвода,
дългъ брънза – първъ брънза. Чи сь излязли върли хайдути,
Даньо льо, Данче ле Даньо Войвода.
Тий сь на Даня тихо говорят: Бре шуштеш тука,
Даньо льо, Данче ле Даньо Войвода,
бре шуштеш тука, х туй хайдушку мясту,
Даньо льо, Данче ле Даньо Войвода.
Станал мий Даньо сутрина рану, сутрина рану х пундельник,
(Кудите споменават и поздравяват лицето
или лицата, на които е посветена песента.)

ПОТЕКЛА Е РИДА РЕКА – 91.
Путекла е Рида река, ладино момне ля.
Не фрида фрида Търнува града, ладино момне ля.
Кът путече и пувлечи, ладино момне ля,
Не фрида фрида Търнува града, ладино момне ля.
И пувлячи кладак, плавак, ладино моне ля,
Не фрида фрида Търнува града, ладино момне ля.
На плавака сива коня, ладино момне ля,
Не фрида фрида Търнува града, ладино момне ля.
На кончиту сиво сидло, ладино момне ля,
Не фрида фрида Търнува града, ладино момне ля.
На сидлоту малкъ мума, ладино момне ля,
Не фрида фрида Търнува града, ладино момне ля.
На глъвъ й три треперушки, ладино момне ля,
Не фрида фрида Търнува града, ладино момне ля.
Как триперат три триперушки, ладино момне ля,
Не фрида фрида Търнува града, ладино момне ля,
тьй трипери момкуво сърце, ладино момне ля,
Не фрида фрида Търнува града, ладино момне ля,
за момино бялу лице, ладино момне ля,
Не фрида фрида Търнува града, ладино момне ля.
(По посочения в другите песни начин се споменава и

поздравява лицето, на което е посветена песента.)

СОКОЛ ЛИСНА – 92.
Сокол лисна х момини дори, дойня ля куладе ля.
„Ой тъ тебя малкъ моме, дойня ля куладе ля,
ни мъ гуни, ни мъ плаши, дойня ля куладе ля.
Куга доди пролет Врями, дойня ля куладе ля,
щъ ти извия виту гнязду, дойня ля куладе ля,
щъ ти снисъ пъстри яйца, дойня ля куладе ля,
щъ ти измътя дребни пильци, дойня ля куладе ля,
да ти пеят сутрин рану, дойня ля куладе ля,
сутрин рану на ставани, дойня ля куладе ля,
вечер късну на лягани, дойня ля куладе ля."

ОТИШЛА Е МАЛКА МОМА – 93.
Учишла й байно льо малкъ мума, В зиленъ ми гуръ росянюва.
Да си бере байно льо росну цвети, В зиленъ ми гуръ росянюва,
росну цвети байно льо перуникъ, В зиленъ ми гуръ росянюва,
перуникъ байно льо й катраникъ, В зиленъ ми гуръ росянюва.
Припаднала й байно льо темнъ мъгла, В зиленъ ми гуръ росянюва.
Забъркала й байно льо пътищтата, В зиленъ ми гуръ росянюва,
пътищтата байно льо й друмищтата, В зиленъ ми гуръ росянюва.
Чи видяла байно льо млат Куцара, В зиленъ ми гуръ росянюва.
Утгуваря байно льо малкъ мума, В зиленъ ми гуръ росянюва.
„Пуведи мъ байно льо заведи мъ, В зиленъ ми гуръ росянюва,
при майка ми байно льо при бащта ми, В зиленъ ми гуръ росянюва".
Пуведи я байно льо млади Куцар, В зиленъ ми гуръ росянюва,
пуведи я байно льо заведи я, В зиленъ ми гуръ росянюва,
при майка си байно льо при бащта си, В зиленъ ми гуръ росянюва.
И наздраве байно льо тебя Куцаря, В зиленъ ми гуръ росянюва.
И наздраве байно льо тебя Петкя, В зиленъ ми гуръ росянюва.
Вази пеем байно льо, Бога славим, В зиленъ ми гуръ росянюва.

КРАТКА БЛАГОСЛОВИЯ НА КРАВАЙ – 94.
Тос кравай печен нидопечен -
на нас наречен.
Вит правит х магаришка торба скрит -
магарьту зъ вълцитя, кравая зъ мумцитя.

БЛАГОСЛОВИЯ НА КРАВАЙ – 95.
(Благословиите се изговарят като речитатив и много бързо)
Я скучи путскучи, мой мил братко, стананичко по-добър.
Ний сми душли на тос стананик-домуник,
на равну му дори, на златну му порти.
И сми похлопали, путропали –
сятами щъ излязи някуй зъл чиляк.
Той излязи дубар чиляк, чи ни радва убрадва,
та ни дари дубра дарба, дубра дарба,
пъстър кравай, на кравая пъстра пар. Амин дружина.

Амин, амин, амин (хорово).
Чи му съй заорало нивичка, х нивичка крухчица,
на крухчица люлчица, х люлчица мумченци,
мумченци златоперченци. Амин дружина.
Амин, амин, амин.
Чи сь гу гледали негувть майкъ и негувъ башта,
чи станалу коскужямити бяс, колкут тяс. Амин дружина.
Амин, амин, амин.
Чи сь гу пратили да пасе пернати
вохци и пустригати кози... амин дружина.
Амин, амин, амин.
То ни слушалу негувть майкъ и негувъ башта,
най утишло х пусть гурь гуреливъ,
дету хчичкъ ни пей, дету кукувичкъ ни кукува,
дету майкъ на синка на ими ни викъ. Амин дружина.
Амин, амин, амин.
Три дни и три нощти пръбращалу каманак и кладак.
Лувялу зъми и гущери и ги слагалу х пазва си,
из ръкава си ги зъбом изваждалу. Амин дружина.
Амин, амин, амин.
Най-сетня пръбърналу гулямъ кладъ, уттам излязль
триглавъ зъмя – ухапаль гу зъ нусь, чи му станаль инъ
пъпчичкъ – колкут тъс къштичкъ.
Туй ку муй малку да иди мижду двата трапа
да си счупи и двата крака. Амин дружина.
Амин, амин, амин.
Идинъ дъ тури ут восък, другия ут лой – да муй лесну
пу дървеmъ дъ сь качи калвачи да исача. Амин дружина.
Амин, амин, амин.
Туй ку муй малку да иди мижду синтя плочи
да си избакати и двете очи.
Иноту да тури ут кисьлць, другуту – ут шикълка –
да муй лесну срещу сльнциту дъ гледъ
упчели дъ управа. Амин дружина
Амин, амин, амин.

ДРУГА КОЛЕДАРСКА БЛАГОСЛОВИЯ – 96.
Събрахми сь, прибрахми сь утбор момци коладници,
дълги пъти пътувахми, мътни ряки прагазихми,
желти кривацu испутрушихми, черни калпаци изрусихми.
Амин дружина – амин, амин, амин.
Чи додъхми на тъс къштъ. Пухлопахми, путропахми –
смятами шъ излязи някуй лошав чиляк, пък той излязи добър чиляк,
чи ни дари дубрь дарбь, дубръ дарбь – пъстър кравай,
на кравая – бяль парь.
Амин дружина – амин, амин, амин.
Чи скочи путскочи, мой мил братко,
сиви му волови, лиси му биволи, пу зиме хърчели,
пу нибе върели и пак ни измрели.
Амин дружина – амин, амин, амин.

Заора му съ нивичкъ, х нивичкъ крухчичка, пут крухчичка -
люльчичка, х люльчичка мумченци със златну пирчемчи.
Майкъ му гу люлееши, тейку му пееши:
„Нани ми, нани мумченци, да раснеш, да пураснеш,
да станеш коскожами ти бяс колкут тяс.
Амин дружина – амин, амин, амин.
Да идеш да пасеш пернати Вохци и путстригати кози"
Амин дружина – амин, амин, амин.
То расло и пурасло – станало гулям бяс колкут тяс.
Ни слушалу башта си и майкъ си.
Хакнало съ х пустъ гуръ дълбокъ, дету хчичкъ ни пей,
дету майкъ на синка на име ни Вика.
Амин дружина – амин, амин, амин.
Ханало да прабрашта кладаци и каманаци,
искачъ инъ лютъ зъмя, хчепа гу зъ нусъ и тугас
му душло на ума да пасе пернати Вохци и путстригати кози.
А тяс бясуВи сичките зели пу инъ и тий ни устанали Веки.
Амин дружина – амин, амин, амин.
Ут там тръгВа пу Валянки и пу седеньки
и пу дибели сеньки.
Амин дружина – амин, амин, амин.
Чи училo х пусто доле дълбоко, дету моми платна белят,
платна шарят.
Амин дружина – амин, амин, амин.
Там завари дор три моми: инъть 95-годишна,
другата 105, третата 125-годишна.
Малку им пусВирил, млогу пуиграли, платна пръгурили,
платна прабелили.
Кату си учишле у тях, техните стари майки ги гълчаха:
„Мъри дъште, клеть дъште ни Ви лий срам? Куга станахти моми -
момци да Ви свирят.
Имате пу идин Врахамь за свет день
и той нъ хълбука изгурен, с кула драка
заграден, с цуВаль тясту залепен."
Амин дружина – амин, амин, амин.
„Мари мале, стара мале, ино лудо младу утде гу Вятър дунеси,
ут де гу буръ прънеси.
Малку ни пусВири, млогу пуиграхми,
платна пръгурихми, платна пращарихми.
Амин дружина – амин, амин, амин.
Туй ку муй малку да иди х дВата дола, да си убий и дВата Вола.
Да иди на синьте плочи да си избакати и дВете очи.
Иното да сложи ут шикалкъ, другуту ут кисалца -
да муй лесну срешту слънци да гледа упчели да управа.
Амин дружина – амин, амин, амин.
Тос краВай печен нидопечен на нас наречен,
Вит праВит х магаришка торба скрит,
краВая за момците, магарьту за Вълците.
Амин дружина – амин, амин, амин.

ЛИПЧО, МОМЪК, ЛИПЧО – 97.

Липчу, момък, Липчу,
Вохцитя запладни
и си х селу доди,
ляп той дъ си зъмни.
Липчувата майкъ
тя на Липча думa:
„Сино Липчо, Липчо,
х къра ни замръкВай,
х къра на къшлъта,
х къра при Вохцетя.
Ни е Време Липчо,
ни сь тяс гудини.
Хчеръ духодяха
дор трима ирука:
първия йт Кидикя,
хтория йт Лапача,
третия йт Паластя.
За тебе питаха -
къдя й бабо Липчу
Яз им реках, майкъ:
стана инъ ниделя
ни си е духодял
и ний ни гу знаем
де е накъде е".
Липчу, момък, Липчу,
майкъ си ни слуша.
Наметна Вулята,
запаса паланга,
засВири гайдата
и си х къра утиди,
х къра на къшлата,
х къра при Вохцитя

ЕЛЕНКА МОМА ХУБАВА – 98.

Иленка мума хубаВа,
тя си ут ниВа утодя
със нейну братче Димитър.
На ръка й синджир сВързан,
на синджир конче Водеше.
Хем ВърВи Иленка, хем приде,
хем приде Иленка, хем пее.
Димитър дума Иленки:
„Како льо, како Иленке,
хай мь на коня Въскачи,
Въскачи дъ сь пуносяˮ.
Куга Иленка пусегна
Димитрь на кон дъ сложи,

кънче със хурка побутна;
кончиту сѝ путплашилу
Иленка е пувлякло.

Иленка виком извика:
„Бате ле, бате Стуяне,
ила ми синджир утвържи“.

ПЕСЕН ЗА УЗУНОВМИТЬОВИТЕ СИНОВЕ – 99.
Какъх мий помен станалу във Еркѐч селу гулямy,
за Узуновмитювтя синови – Кольо и Стуян двамата.
Стуян Марийки думаши: „Марийке, булка хубава,
хчера сним яли, яли и пили, неска при свини щъ ходим,
при свини, Марийке, и при вохци“. Марийка дума Стуяну:
„Стуяне, пръвнъ пръвнино, неска при свини нидей ходяти,
при свини, Стуяне, и при вохци – млогу е грозну врямиту“.
Мър хей, Стуян Марийки думаши: „Дай ми, Марийке, гайдата,
да си със гайда пусвиря“. И Стуян си със гайда пусвири.
Зимали торби мамули, Стуян и Кольо двамата
и пукрай Янюви минали и на Яня съ пувикали.
Мър хей, ходили и съ върнали, ду Поповъ дол съ дупряли -
гуляма пряспа ималу, гуляма пряспа ѝ камарна.
Най-малък Яню, най-малък, той си утпудиря въреши.
И пряспа нагазват, пряспата съ уткърти и ги затрупа.
Най-малък Яню утпудир – дисна му ръка утвън устана.
Чи мърда Яню бурави – утвън излязи и си утиди.
„Батю ми, батю Стуян и Кольо х Попувъ дол ми съ скрихъ,
х булинтя майкини утидъха червену вину да пиет“.
Янюва майкъ думаши: „Тъс рапта, Яньо, ни е хубава“.
Тя у Марийкини утиди и на дяда Митя думаха:
„Хаде, тейно льо, да идем Стуяноави дъ си путърсим“.
Дяду Митю съди и ни става, червену вину пияши
и на Марийкъ думъши: „Мойтя синови щъ си додът“.
Сутринтъ съ прибрали, сбрали сичкитя стуянови руднини,
зимали мотики ѝ лопати, х Попувъ дол съ учишле.
Купали пряспа камарна – Стуяна и Коля извадили.
Хубава булка Марийкъ, викнала чи заплакала:
„Наль е Стуяне, язък за меня, дет мъ младъ устави;
ниту мума със момитя, ниту згуденцъ със згуденцитя,
ниту згуденцъ със згуденцитя, ниту булкъ със булкитя“.

СЪБРАЛИ МИ СА СЪБРАЛИ – 100.
Мори хей, събрали ми съ събрали
долу х дольната махала, на юнашкуту механе -
да ядат хольъм да пиет.
Яли съ хольъм, пили съ, зели да съ захвалгат,
кой със син, кой със дъштиря.
Сам си съ Петър пухали с негувту булче най-вярну -
биз негу врата ни утваря.
Уде гу зачу Тодур, Тодур младу търгохчи.

Той при Петра утиди и си на Петра думъши:
„Батьо льо, батьо Петре ле, аку ти булче излъжа,
харизваши ли си главата на мойта сабя френгия?"
Тодур си стана, замина, чи си ух Петруви утиди.
Той на вратата пувика: "Хубава булке, Петрухце,
стани ми врта утори, утори врата утключи.
Батьо съ Петър пръсечи на зло мясту, на кулянуту.
Чи мъ бульо ма прувоgu, да му кончиту завидъ;
и да дадеш бульо, да дадеш кърпитя му леняни
и концитя ибришимяни – да гу бульо пръвържа.
Хубава булка Петрухца, тя съ ут къшти убади:
„Упустялу му кончиту, куга гу немъ бе Петър -
бис негу врата ни утварям, ни утварям и ни утключвам.
Ха иди Тодуре, там горе на прузореца.
Там шъ ти дам кърпитя холъм леняни
и концитя ибришимяни. Чи утиди холъм бе Тодур
там горе на прузореца. Тя му подади кърпитя холън
леняни и концитя ибришимяни. Пък той грабна ръченика,
чи гу за нишан занеси, на Петра холън за нишан.
(Следва завършек на песента в разказ: Петър отрязал на жена си главата, езикът ѝ хортувал и му казал всичко както си е било, тогава той заклал и търговчето.)

РАЗМЕРИЛА СЕ Е ВЛАШКАТА ЗЕМЯ – 101.
Размерила съй Влашката зиме,
Влашката зиме и Богданската.
Чи съй мерила, чи съй бъркала,
чи съй мерила девет гудини.
Чи съ робили старо за младу,
старо за младу, младу за старо.
Сичкитя карат пу инъ робиня.
Михаль Войвода две роби кара:
първътъ шъ му е стара робиня,
хторатъ шъ му е за домакиня.
Природили си мъшка рожбица.
Залюляла гу стара робиня,
кът гу люляла ѝ песен запяла:
„Нани ми нани синуву дети,
синуву дети и дъштирину".
Ут де я зачул Михаль Войвода.
Утговаря Михаль Войвода:
„Я запей, бабо, сношната песен".
Утговаря стара бабичка:
„Ас ку я запям шъ ми удряжиш старата глава".

СТАР СВЕКЪР ЯНКИ ДУМАШЕ – 102.
Стар свекър Янки думаши:
„Снахо Янчице най-малкъ,
най-малкъ и най-хубава.

я Викни снахо, чи запей
пръп нашпя гости търгохци
сношнапа песен дет я пя"
Янка свекру си думаши:
„Ни могъ, свекре, да Викна,
да Викна и да запея,
чи Стуян гу немъ ух селу,
немъ гу й немъ си доди".

ОСТАНА МИЦА ВДОВИЦА – 103.

Устана Мица Вдовица със ино мумче Тодурчо.
Храни гу Мица гледа гу, дор стани двайсе години.
Тодурчо дума майки си: „Мали мо, дотегнало мий
на Тунджа, мале, да ходя, сиви гуВеда да паса
и Вакли бели овнета – турците глаВа да клатят.
Ас шида, мале, х Балкана, млада Войвода шъ стана,
да си на турци отмъстя.
ТодурчуВата майчица тя си на Тодура думаши:
„Бащата ти има, Тодуре, триста декара угари
и петстотин ни са угари. Купи си лиси биволи,
изори черни угари, та посей бяла пшеница,
да храниш, сино, пътници, пътници сино, друмници".
Тодур майки си ни слуша, наметна пушка през рамо,
и си сабята той зема, чи утиди Тодур, чи утиди
там горе х Балкана, млада Войвода той стана
на читирси юнака.
ТодурчуВата майчица тя се В Ерима Влюбила, В Ерима – турчина.
Мица Ерима думаши: „Ериме, трету Венчилу, ний ку сь с тебя уженим,
ас имам мумче Тодурчо, горе ми горе х Балкана.
Ас шъ сь болна пръсторя, на него хабер шъ пратя
да си х селу той доди. Чи шъ гу Ериме прyВодя
на Хайдушкуту кладенчи със дВе стомни зъ удъ.
Вий там гу Вардяти, Вардяти да гу убиете.
Мица сь болна пръстори, на Тодура хабер прyВоди
ух селу той да си доди. Мица Тодурчу думаши:
„Тодуре, сино, Тодуре, станалой девет гудини
откак сьм болна легнала. Немъ кой удъ да ми
донисе ут Хайдушкуту кладенчи".
Чи грабна Тодур стомните и си пушката наметна.
НегоВата майчица тя на Тодура думаши:„Тодуре, сино, Тодуре,
недей си зима пушката, чи пръс селу шъ минеш,
пръс селу, пръс хориштиту – шъ ти сь смеят хората".
Тодур майка си ни слуша. Чи стана Тодур утиди
на Хайдушкуту кладенчи. Там си Тодур завари
дор трите си любоВници. Тий на Тодура думьха:
„Тодуре, либе Тодуре, тВоята стара майчиць,
тя сь за Ерима ужени, за Ерима за турчина.
Тука тъ любя Вардиха дор сидимдисе турчина.
Ерим им беши главатарь".

Кату чу Тодур тяс думи, отметна пушка бойлия.
Кату сѫ назат завъртя, сичкитя турци погуби.
На Ерима глава удряза и я във чувал той тури.
Праву си х селу утиди, на майкъ си глава удряза
и нея х чувала той тури и ги х Балкана занеси.

СВАДИЛИ МИ СЕ СКАРАЛИ – 104.
Свадили ми сѫ скарали
Стуян и Тудорка двамата.
Стуян на нива утодя
и на Тудорка заръча:
„Кът сѫ завърна, Тудорке,
х къщи да ни тѫ заваргам,
щѫ ти главата удрежа".
Кату си Стуян замина,
Тудорка булка хубава
седнала, чи сѫ замислила.
Вечер сѫ надвечерява,
чихчии сѫ завращтат.
И Стуян и той сѫ задади.
Тудорка булка хубава
тя му вратника утори
и му бивултя пуведи.
Стуян си нохчиту извади.

ЗАЧУ СЕ ПЕТЪР, ПРОЧУ СЕ – 105.
Зачу сѫ Петър, прочу сѫ, чи бил ут царя по-гулям,
по-гулям и по-булярин.
Царя си хабер пруводи: тукана Петър да доди.
Ако ни рачи да доди, главатѫ му бакшиш дунсяти.
Петър при царя утиди и си на царя думаши:
„Защто мѫ викаш царе ле?" Царя на Петър думаши:
„Викам тѫ да тѫ пупитам защото си ут меня по-гулям,
по-гулям и по-булярин?"
Петър на царя думаши: „Царьо льо, цар Ликсандре,
ас имам девет мумчетѫ, девет им рала направих.
Заурахѫ черни угари, засяхѫ бяла пшеница.
Напълних нови хамбари. Затуй съм толкус прочутен."

СЕДНАЛИ МИ СА СЕДНАЛИ – 106.
Седнали ми сѫ седнали, Буян и Богдан двамата,
да ядат хольм да пиет. Кату ядяха й пияха,
селския кихая ухлазя, х ръка писмо държаши.
На Богдана гу пудади. Богдан писмото зачети,
зачети Богдан заплака. Буян Богдану думаши:
„Богдане, братко, Богдане, што читеш братко и плачиш?
Дали майкъ ни умрялѫ или башта ни загинал?
Или брат ний утишъл с хайдути?"
Богдан Буяну думаши: „Ниту майка ни умрялѫ,

нитy бaшта ни загинал, ни брат ни утиди с хайдути.
Систра ни Иленка утkраднали – пашата сулиманската.
Кату чу Буян тъс дума, искара kончи хранену
и на Богдана думаши: „Братko ле, братko Богдане,
kачвай съ братko на kоня, да си пашата настигним!"
Буян със свиркъ засвири. Негувтъ систра Иленка,
тя му свирката пузнала и на пашата думаши:
„Тук има kладенчи студену. Хайде да си пуседним,
студенъ удъ да пием!" Пашата Иленка послуша.
Таман съ хольм седнали и Буян и Богдан съ зададъха.
Тий си пашата убили и си систрата зимаха.

ОСТАНА СТАНА СИРАЧЕ – 107.

Устанъ Стана сирачи, пу чузди вратъ пурасль.
Стана ух рякъта утиди, х рякъта на белянkата.
Черан съ облаk зададu – сичkите сбират и бягат.
Стана ни сбира, ни бяга.
Ни билу облаk никаkъх, най билу черната чума.
Чумата при Стана утиди и си на Стана думаши:
„Станkе ле kазъм, Станkе ле, защто ни сбираш ни бягаш?"
„Чумо льо, черна чумо льо, зъмни ми чумо, душеть!
Меня мий, чумо, додяло чуздата рапта да ранят.
Kраkата ми съ изгнили х рякъта на белянkата,
чуздуту платно да беля."
Чума на Станkа думаши: „Пудръш ми, Станkе, kончиту,
да си на тихтер пугледнъ дали тъ има писана.
Немъ тъ Станkе писана, тойте друшkи писани,
тий де съ, наkъдя ходят?"

ИВАН НА СТАНКА ДУМАШЕ – 108.

Иван на Станkъ думаши: „Станkо льо, хольм, башлийkо,
Станkо льо, kунаk сайбийkо, станалу й девет гудини
утkаk сним съ събрали. Ут нищту нищту немъхми:
ни ут вохци, ни ут гуведъ. Пъk сига Станkо, пъk сига
ут сичkу сичkу имами – дорь ни пълен с гуведъ;
kъшльтъ Станkо със вохци. Идин си kусур имами:
дали е Станkо ут меня или е Станkо ут тебя,
ут сърце рожба немъми".
Станkа на Иван думаши: „Нитy е Иване ут меня,
нитy е Иване ут тебя, а най е ут моятъ майkъ".
Иван на Станkъ думаши: „Ас щъ тъ, Станkо, пайрясам".
Станkа на Иван думаши: „Иване, хольм, Иване,
чаkай мъ девет месеца". Иван на Станkъ думаши:
„Нитy день немъ тъ чаkам, нитy день нитy пулвинъ".
Станkъ на Иван думаши: „Ни мъ, Иване, пайрясвай,
а най ми главатъ удряжи, чи ми сърцету распури".
Иван й главатъ удряза и сърцету й той распра -
kаkо Иван да види: на сърце й лижат две мъшkи рожби.
Извади нохчи мънинkу, чи съ х сърцету прубоди
и си на Станkъ думаши: „Лижи, Станkи мо, да лижим".

ЗАЧУЛ МИ СЕ Е ЕНЬО – 109.

Зачул ми съй Яню, прочул ми съй Яню,
чи си има Яню дор дванайси сина.
Пашата имала дванайси дъштири.
Пашата хабер пруводи:
„Тук да доди Яню,
да си дувде Яню
дор дванайси сина.
Кабул да си вързим
сватуви да станим".
Пусъбрал си Яню дванайсите сина,
поредом ги пита – кой шъ съ наеми
кадъна да зъмни, пашохска дъштиря.
Никуй ни съ нае. Най-малкия Митку,
Митку касапчиту – кат съ нае Митку
и сваба пугъна – сватба българска,
пуловината турска.
Булката шъ земат ут Серафим града.
Паша сарафиня тя сватбари пита:
Кък съ пусрештъ българска свадба?
Тя съ пусрештъ с бял медник вину
и ух сребърни чеши ракия.
Булкатъ зели и си тръгнали,
до Криволак чушме дупрели.
Там ги правардили турци-сеймени.
Инъ дума думат – булката ни даваm.
Де съй чулу и видялу
българин да земъ пашохска дъштиря.
Митку касапчиту ут кулата слязи,
сабята наметна и прът свадба тръгна.
И на турци дума: „Койту й юнак, хольм,
прът меня да излязи, с меня да съ бори".
Никуй ни излязи с Митку да съ бори.

ГЕОРГЕ ЛЕ СЕРБЕЗ БЪЛГАРИН – 110.

Пашата дума на Георгя: „Георге лья, сърбес българин,
теп ни ти Георги прилича черну българско мумиче;
теп най ти Георге прилича бялу хубаву ханъмчи.
Чи ази искам, Георге лья, на мене гюве да станиш:
На мисок чардак шъ съдиш,
елпезе тютюн шъ пушиш,
желти бройници шъ броиш".
Георги на паша думаши: „Пашо льо, пашо султанска,
ас имам пашо бе свини във Голишките балкани.
Шъ карам да ги пракарам – х Турция да ги закарам.
Там шъ си свини исколя пу кило месу исхарча;
многу пари шъ земь и тугас гюве шти станъ".
Пашата дума на Георгя: „Георге лья, сърбес българин,
де съ е чуло й видялу,

турчина свинску дъ земъ,
турчина свинску дъ яде".
Георги на паша думаши: „Пашо льо, пашо султанска,
де съ е чуло й видялу
българин хънъма дъ води,
българин връ да давъ".

ПАША НА ГЕОРГИ ДУМАШЕ – 111.

Паша на Георги думаше: „Гледам те, Георге, чудя се!
На тебе, Георге, ни мяза българско черно момиче.
Я хай да те тебе потурча: кадийско гюве да станиш,
бяло ханъмчи да вземиш. На висок чардак да седиш,
жълти бройници да нижиш, наргиле тютюн да пушиш".
Георги паша слушаше и на пашата думаше:
„Я слушай, пашо ефенди, ас шъ съ пашо потурча,
кадийску гяве шъ стана, бялу ханъмчи шъ земъ;
ако ми пашо разрешиш: имам сюрия ут свини -
сюрията да си пръкарам прас Цариграда гуляма,
прас Али беюва чаршия, край ханъмското зверило.
И да ми пашо позволиш в Одрина града гуляма,
касапски дюкян да уторя прът султан Селим джамия -
на свини месу да харча на турци и на евреи".
Пашата Георги гледаше и си на Георги думаши:
„Как това може да стане – сюрия свине да мине
прас Цариграда гуляма и прът султан Селим джамия,
касапски дюкян да утваряш?"
Георги на паша думаши: „Я слушай пашо ефенди!
А ми как може това да бъде – кату мене курнас българин
кадийску гюве да стане, бялу ханъмчи да земи,
ут вярата си да съ уткажи?"

Информатори на песните

Гергина Янкова Щерева, родена 1906 г. – песни № 30, 37, 46, 47, 68, 73, 74, 75, 100.

Георги Стоянов Златинов, роден 1950 г. – песни № 90 и 94.
Дойно Стойков Паисков, роден 1926 г. – песни № 80, 84, 86, 89, 91.
Елена Маркова Лечева, родена 1949 г. – песни № 3, 8, 13, 14, 18, 23, 24, 28, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 42, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 60, 64, 76, 77, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110.

Жеко Куцаров Нейчев, роден 1906 г. – песен № 102.
Желязко Тодоров Желязков, роден 1928 г. – песни № 87, 92, 97.
Петър Жеков Куцаров, роден 1940 г. – песни № 1, 2, 4, 5, 7, 9, 11, 15, 16, 39, 40, 57, 78, 79, 81, 82, 83, 85, 88, 93.
Петка Колева Липчева, родена 1935 г. – песни № 12, 17, 51, 98.
Рада Василева Тодорова, родена около 1876 г. – песни № 41 и 111.
Рада Великова Колева, родена 1922 г. – песни № 19, 25, 26, 27, 38, 55, 56, 66, 99.
Стоян Жеков Куцаров, роден 1949 г. – песни № 95 и 96.
Тяна Стоянова Колева/Куцарова, родена 1911 г. – песни № 6, 10, 20, 21, 22, 24, 36, 43, 44, 45, 58, 59, 61, 62, 63, 65, 67, 69, 70, 71, 72, 103.

ГАТАНКИ

Орле пате.
Де гу прати?
Край селу.
Щу си имаш?
Иииимам си, иииимам си, иииимам си:
Капонь и капуница;
Дърхоль и дърхолица;
Инь ярка, три питела, две питленць и ино ярчи.

Към тази картинна гатанка, касаеща живущите в определена къща, могат да бъдат добавени броя на воловете, конете, друг едър добитък.

С капонь и капуница се означава съпруг и съпруга;

С дърхоль и дърхолица се определят баба и дядо.

Ярката и ярчето са дъщери и малки деца от женски пол.

Петлите са ергени, синове, а петленцата – малки момченца.

На този принцип в гатанката се кодират определени семейства. На малките деца се загатват отначало роднини, близки, съседи, като постепенно се увеличава периметъра на познатите семейства, а с това и трудността на гатанките.

При затруднение, отговарящият задава уточняващи и подсказващи въпроси като следните: В коя махала живеят, от коя чешма си носят вода (ут Султанка, ут Горнята или Дольната чушме, ут Поповта чушме, ут Узунския чучур, ут Дольник и др. п.).

При невъзможност да се отгатне гатанката, могат да бъдат налагани „глоби" на загубилите играта. Глобата е разказ за намерено вмирисано животно, което, след няколко предупреждения, може да се предложи да бъде опитано от не успелия да отгатне. Ето подобен разказ-наказание.

Ходих над Урман (днес Горица, Бургаска област), ходих над Урман, чи намерих вмирисанъ ут три деня кокърджъ (намереното животно следва да бъде от най-противните за еркѐчани и неприятно миришещи даже като живи животни, каквито са борсуците и др. Ам то умрелия бурсук и лисицитя ни гу ядът ва).

ГОЗБИТЕ НА ЕРКЀЧАНИ – БАБИНИТЕ И МАМИНИТЕ ЯСТИЯ

Храната и храненето на еркѐчани са съобразени с естетиката на планинеца и със строгите изисквания на Балкана. В Еркѐч, според публикациите и проучванията, а и в спомените на разпитаните стари хора, пълнотата и надебеляването не се споменават. И това е напълно понятно, тъй като два фактора играят решаваща роля за „стройността“ на еркѐчани: те ядат толкова, та когато стават от синията да са все още гладни и са в постоянно движение и работа от ранна утрин до късна вечер. Не е случаен фактът, че името Еркѐч и еркѐчани са синоним на много работа. Този мотив намира място и в еркѐчкия фолклор. Планинският характер на еркѐчката местност и необходимостта от развиване на земеделие, за да бъде изхранвана както многобройната челяд, така и добитъка заставят еркѐчани постоянно да работят, да отвоюват нова плодородна земя, да разширяват мерата, да се разселват и заселват в по-близки и далечни райони и да побългаряват други населени места.

Поместените в книгата рецепти целят да разширят представата за еркѐчани и техния бит, да покажат как са живели и с какво са се хранели нашите деди и прадеди. От една страна, те допринасят за изясняване на психологията на еркѐчани. Например, названието „Царска манджа“, при бедността и оскъдността на еркѐчани, говори за тяхното виждане, че едва ли не царете ядат такова ястие. От друга страна, рецептите показват здравословния начин на живот и хранене на жителите на това древно прабългарско село.

Рецептите са въз основа на мои спомени и беседи с майка ми, баща ми, баба ми, какво и как те са готвели, друга част са събрани от стари жени, родени и израсли в Еркѐч. Помощ са ми оказвали в записването посочените към съответните рецепти лица.

В рецептите не се намират точни размери и количества на отделните продукти. В Еркѐч всичко е на око и се прави за много хора, тъй като в една къща, под един покрив, са се побирали и по патриархален начин са живеели по две и три поколения.

I. Рецепти, записани от Михна Петрова Лечева, родена 1952 г. в Еркѐч.

Свинско кавърма.

Нарязва се свинско месо, по-мазно, от врата. Запържва се с чаша вода. Към него се прибавят 1-2 глави ситно нарязан лук, чубрица, червен и черен пипер, доматен сос, сол на вкус и чаша червено вино.

Булгур с прясно мляко.

Свареният булгур се изцежда от водата и се прибавя към свареното горещо прясно мляко. Запържва се мазнината с червен пипер и сол и с нея се залива сварения булгур с млякото.

Пиле с булгур.

Пилето се нарязва на порции и с 1 глава нарязан лук, олио, червен пипер, сол се запържва. Към месото се прибавят сини сливи и булгур. Изсипва се в тава и се пече във фурната.

Пиперена манджа – продукти за една доза.

0. 5 литър олио, 3 чаени чаши захар, 6 супени лъжици сол, 6 kг. печен пипер, 4 kг. домати, 1 kг. печени чорбаджийски чушки, 3 връзки магданоз, 3 глави чесън. Доматите са настъргани и зварени до сгъстяване предварително, към тях се прибавят пиперът и чушките нарязани, олиото, захарта и солта се прибавят и се изчаква да заври 5-10 минути. Магданозът се нарязва на ситно, чесънът се счуква. Всичкото се разбърква хубаво и докато е горещо се сипва в буркани, които се запечатват и се обръщат веднага докато изстинат.

Свинска глава със зеле.

Нарязва се месо от сварената свинска глава, киселото зеле също се нарязва на ситно и се нарежда в тава месото, киселото зеле, ориз, черен пипер, две супени лъжици свинска мас, сол по вкус, залива се с бульон от свинската глава и се пече във фурната.

II. Рецепти, записани от Вълка Кирчева Янкова, секретар на читалището, родена през 1957, но не в Козичино, а работи там от 1977 г.

Рецепти от № 6 до № 12 са съобщени от Демира Георгиева Кънева, родена през 1924 г. в Еркѐч.

Царска манджа.

В тигана се разтопява свинска мас, слага се ситен домашен лют червен пипер, след запръжката се добавя сол на вкус, вода. След като заври е готова за употреба – залива се надробен хляб или се топи.

Рибен булгур.

В тава се слага мазнина, нарязва се лук и няколко дребни солени рибки, запържва се, поръсва се с млян червен пипер, слагат се подправки, налива се вода, след като заври се добавя булгур домашно производство и останалата солена риба. Оставя се да се свари булгура и след това се запича.

Крушен Булгур.

Сваряват се изсушени дребнички круши, дренки, ябълки, сини сливи (въобще ошав), подслажда се със захар. Добавя се измит и изчистен булгур и след като се свари се поднася като десерт при празнични гощавки.

Рязана чорба.

Замесва се тесто от квас, брашно, вода, сол. От него се точат кори, като се оставят да поизсъхнат. В дълбок съд се налива вода с малко сол. След завиране на водата в нея се пускат парчета от корите, които предварително се нарязват на ленти, а лентите на по-дребни парчета. След сваряване се яде като закуска.

Тархана.

След като заври водата, в тенджерата се слага малко сол, размива се домашен квас, който се излива в горещата вода и се оставя да заври. Надробява се хляб в дълбок съд и се залива с горещата течност. Сервира се на закуска.

Триенца.

В съдината се слага брашно, което се напръсква с малко вода, разтриват се валкови от мокрото брашно, отсяват се в сито и образуваните малки тестени топчета се пускат във вряла вода, в която предварително се поставят малко сол, юзъм, млян черен пипер. Поднася се на закуска.

Зелник.

Замесва се тесто от брашно, вода, сол. От тестото се разточват кори, в които се слага плънка от настъргана тиква, която се задушава с мазнина

после се добавя захар. Сместа се нанася върху намазаните с мазнина кори, които си навиват на руло и се пекат във фурна. След изпичане се поръсва със сладка вода и се покрива с кърпа. Плънката може да бъде от задушен булгур със сирене или само от булгур.

Рецепти от № 13 до № 18 са съобщени от Мария Георгиева Войнова, родена през 1917 г. в Еркѐч.

Въртяна каша.

В разтопената мазнина се сипва брашно и се запържва добре. След това се налива на струя студена вода, бърка се докато се сгъсти, слага се сол, млян червен пипер и се оставя да изстине.

Платеки.

Замесва се тесто от брашно, вода, сол, от което се разточват кори. В отделен съд се задушава булгур, който се слага върху корите, сгъва се на плик и се изпича от двете страни. Така се изпичат доста кори с плънката и се съхраняват за по-дълго време. При употреба се запържва мазнина, червен пипер, налива се студена вода и се натрошават част от платеките и се сваряват. Може да се добави и натрошено сирене от мях. Поднася се на закуска.

Влашеник.

В студената вода, след като заври се добавя малко сол. След завиране се сипва на струя мамуленото брашно, бърка се с точилка все в една и съща посока докато се сгъсти, изсипва се в тава. Отделно се запържва мазнина с червен пипер и се полива влашеника отгоре. Консумира се докато е топъл.

Крушенцъ.

През есента се събират дребнички диви круши, най-добре груздялки круши, измиват се и се слагат (в зависимост от количеството) в каца, каче или гърне, между крушите се слага хрян и се заливат с вода от Чучура (кладенец-чешма край Селската реката). След втасване крушенцътъ се пие и се използва за направа на прочутия еркѐчки пипер – туршия от еркѐчки пиперки, червени и зелени домати.

Лучена каша.

Запържва се зелен лук, слага се юзъм (джоджен), брашно, след което се залива с вода или с прясно мляко. Посолява се и се поднася след изстиване.

Мамалига – царевичен хляб.

Замесва се тесто от мамулено брашно, вода, сол. Оформя се питка, пече се и се яде докато е топла.

Еркѐчки хляб – както го правеше моята майка.

От брашно от пшеница, квас, топла вода и сол се замесва тесто и след втасване се оформят кръгли сфери, които се пекат в пещ на двора, предварително опалена с хубави дърва. През зимата хлябът се оформя като голяма пита и се пече под чувеня (железен похлупак, върху който се натрупва жарава) в огнището. По същия начин, под чувеня, или по-късно, при появата на печките, във фурната, се пече **прасънчана пита** – тестото се замесва без квас и се пече веднага, без да се чака да втасва.

Сланина по еркѐчки.

Още докато се отделя от трупа на прасето, топлата сланина, нарязана на парцали, се нарежда в каче от букови дъски, ред едра морска, кръхче сол, ред сланина. Престоява най-малко 20-30 дни или се намира там докато се изяде. Сланината, казваше баща ми Жеко Куцаров, не се пресолява, тя си поема толкова сол, колкото ѝ трябва. Дъното на качето е покрито със сол.

Друг вид. По същия начин се подготвя, като към солта може да се добави див чесън (леурда), самардала или други подправки по вкус. Вместо със сол, сланината може да се залее със саламура само от сол, с добавяне на подправки или със зелева чорба.

Нов начин, повлиян от „града". След поемане на солта, след 20-30 дни, парцалите сланина се потопяват „оваргалват" в млян червен пипер, чубрица, или смес от подправки, според вкуса на консуматорите.

Еркѐчка мешанка за децата – пастет.

Черният дроб, кожички от прасето, месо от бузите се смилат с най-ситната решетка на машинката, (или по друг начин) добавят се подправки на вкус: сол, черен пипер, бахар и др., пълни се в буркани и се вари 2 часа. Така се получава най-вкусната закуска за децата и внуците.

Пастърма по еркѐчки.

Рибиците се осоляват със смес от сол и подправки по вкус и се окачват да съхнат под стряхата. По същия начин се постъпва и с цял бут, преден или заден, които се държи в едра сол две седмици, после се покрива с подправки по желание, окачва се под стряхата и от него може да се яде до Великден, без да се ползват хладилници.

Саздърма.

Остатъците от месото (джумерките) след сваряване на маста, се нареждат във висок съд, тенекия, гърне. Най-отгоре се заливат с мас, за да се изолират от допир с въздуха. Към готовата почти саздърма може да се добави праз и след като поври се поставя в определените съдове като се покрива отгоре с мас.

Въобще, маста в Еркѐч, както и копривата, се използват за съхраняване на месо. Покритото с мас месо трае по-дълго време. Лятно време агнешкото месо, обвито в коприва, се запазва по-дълго време, необходимо за изпращане на синове и внуци.

Козе сирене.

Сиренето се подсирва със сирище, което се подготвя от „ядките" на закланото яре. Те се осоляват и се използват за подсирване на козето мляко. След прецеждането и оцеждането, сиренето се посолява и се затиска с камък, така че да се облива от саламурата. След втасване на сиренето след две-три седмици, то се мачка на ситно и се натъпква в мях (тулум) от яре. Ярешката кожа предварително се осолява, съхне и след това се намокря, завързват се четирите крачета и се пълни със сирене. За да бъде по-плътно, при тъпкането се добавя и сварено прясно козе мляко.

Рядко сирене.

След като се изяде повече от половината от сиренето от тулума (мяхъ), то вече не е толкова свежо. Останалото сирене се прави на рядко, като се залива част от сиренето с прясно сварено козе или овче мляко, разбърква се и след като се смеси хубаво е готово за консумация. Рядкото сирене се прави в големи или по-малки буркани, като най-отгоре се покрива с течна мас или олио.

Свинска мас.

Свинската мас е основната мазнина, наред с лойта, за готвене на еркѐчани. За да има хубав и приятен вкус, особено когато се използва вместо масло, при варенето на маста се добавя 2-3 и повече литри прясно мляко. Млякото придава приятен мирис и вкус на маста, а и тя става по-пръхкава и мирише на масло.

Рецепти № 27 и 28 са съобщени от Иванка Куцарова, родена през 1943 г. в с. Поницово, заселено от Еркèч, живуща в Каблешково.

Свинско със сини сливи.

Свинското месо се изпържва в собствена мазнина, отделно в същата мазнина се запържват 5-6 глави лук и се добавя месото, прибавят се подправки – сол, червен и черен пипер, чубрица. Залива се с 1-2 литра вода и ври до омекване на месото. Добавят се сините сливи и се оставя да къкри на тих огън около 10 минути. Според вкуса, може да се размие 1 лъжица брашно за по-голяма плътност.

Сирене в тулум.

Кожата на одраното агне се остригва ниско, изпира се добре, връзват се отворите за краката, надува се, изсушава се и се обръща с косъма навътре. Пълни се с натрошено узряло сирене, натъпква се плътно. Завързва се хубаво и се държи на тъмно. Преди консумация може да се налее 1-2 литра сварено овче мляко, което попива в сиренето и го прави приятно за ядене. Сиренето в тулум е трайно и има специфичен приятен вкус.

ПРЕДПАЗВАНЕ ОТ БОЛЕСТИ И ЛЕЧЕНИЕ

На еркѐчани, както отбелязват изследователите, помага водата и „авата". Чистият планински въздух и благоприятните климатични условия допринасят за израстване на физически здраво, морално запазено и трудолюбиво поколение. Г. Георгиев се удивява на двама еркѐчани, които са на сто и две и сто и пет години, работят като на млади години, пият вино и ракия колкото младите, а след това спокойно и достолепно се отправят към вкъщи.

Еркѐчани не боледуват въобще, ще ви кажат някои. Но това не е вярно. Вярно е другото, че у еркѐчани е на голяма почит и висота превантивната медицина.

Главното условие, за да не боледуват, е движението. Еркѐчани отиват и се връщат от работа пеша, при това нивите са на разстояние най-малко 5 километра. Движението е присъща за еркѐчани характеристика, тъй като те през светлата част от денонощието работят на открито, а след това в къщи. Тук следва да припомня отговора на еркѐчанка, на забележка на жена от полето: „Пуста та чума и пометена! Нищо да не работи, подир мен само да върви и пак и един ден няма да издържи".

На второ място в превантивната медицина на еркѐчани се нарежда обличането и предпазването. За еркѐчани три са най-важните за предпазване части на човешкото тяло. Те се обличат и обвиват с естествени материали, които през зимата задържат топлината, а през лятото поддържат естествената температура на тялото. И това е основната причина да се констатира, че еркѐчани не боледуват. **Краката** се обуват в няколко ката навои (дължината им е 1,50 – 2 метра и се определя от разстоянието между двете изпънати ръце). Ако през зимата краката се намокрят, то веднага се преобуват, като навоите се изстискват от водата, обръщат се, като намокреното парче от тях остава най-отгоре. Следваща по важност част от човешкото тяло е **главата** – зимно и лятно време се носи „остроган" или „тенджера" калпак от агнешка кожа. Трета част от тялото, за която се полагат особени грижи е **кръстът**, който се обвива с 3-5 метров пояс – „опас". Опасът се тъче на специален стан, преждата се преде „тенку" и се пресуква. Затова ще срещнем сред зима еркѐчани по риза, облечени с джамадани, препасани с поясси, обути в навои и отгоре с ямурлук. Редица поговорки като „през лятото с абичка, през зимъта – с торбичка" показват, че превантивните и предпазни мерки са навлезли дълбока в бита и душевността на еркѐчани. На еркѐчани помагат и условията, в които живеят. Къщите им са от естествени материали, подовете са измазани от глина, смесена със ситна плява и волски изпражнения, Всичко, което използват за храна се засява и отглежда с любов от тях самите. Облеклото и завивките им са от естествени материали, преработени и ушити от самите тях.

Еркѐчките церове са живи, тъй като са родени от многовековното страдание и опит на еркѐчани. Издирените и записани начини на лечение са израз на еркѐчката здравна култура и опит. Предложените начини на лекуване на отделни наранявания и заболявания са резултат на моите спомени, наблюдения как са постъпвали моите баба Петра и майка Тяна, как са били лекувани мои близки, роднини и комшии от баба Кераца и баба Добра. Тези „церове" трудно

могат да бъдат определени като рецепти. Колкото храненето на еркѐчани е съобразено с годишните времена, с природата и климата, толкова и лекуването на болестите е свързано със заобикалящите ги билки и растения. Еркѐчани много рядко прибягват до фабрични лекарства и „купешко" лекуване, а използват преди всички онези природни билки и средства, които ги заобикалят и им се предоставят от природната среда.

Бих искал в предварителен порядък да отбележа няколко характеристики на здравеопазването в Еркѐч, ако въобще може да се говори за здравеопазване като грижа на държавата. От Освобождението до 1935 година в селото няма лекар. А и след тази дата, та до 1959 година не може да се говори за здравеопазване в истинския смисъл на думата. Дълго време преди посочената година еркѐчани са „лекувани" от дядо Хрусаф. Той е бил санитар във войната, научил е някои неща, които прилагал по своему в Еркѐч. Жителите на селото го помнят с това, че той всички болести лекува със студен или топъл компрес. Второто, с което се помни неговото лечение, е липсата на дезинфекция и хигиена – при поставяне на инжекции последиците са такива, та еркѐчани попадат в болницата в Бургас. Така се случи с моя вуйчо Трендафил, на когото дядо Хрусаф поставил инжекция в „бута" през дебелите шаячни гащи, последва заразяване и продължително лечение. Почти същото бе и при брат ми Тодор – такова възпаление на мястото на инжекцията, та се наложи лечение също в Бургас.

Подобно състояние на „здравеопазването" в Еркѐч несъмнено също е допринесло за неверието на еркѐчани в медицината. По принцип у еркѐчани несъзнателно действа принципа: ако ще бъде и тъй ще бъде, т. е. каквото ти е писано, това ще стане. На второ място е вярването, че който е довел болестта, той ще си я вземе.

В лечението на еркѐчани, наред с билките, основна роля при подготовката на различни церове играят свинската мас, по-рядко овчата лой, медът, восъкът, млякото, солта, водата, лукът, чесънът, ракията, виното, някои плодове като орехи, дюля, сливи, коприва, лапад, буков жельд и зеленчуци от рода на ряпа, боб, леща, тикви и други. Особена роля играят старото биле, брея, смрадликата и други билки, с които се лекува и добитъка и се правят различни рецепти при пневмония, болка в ставите, ревматизъм. За съжаление рецепти за лечение с тези и други билки разпитваните хора не посочиха. Друга характерна черта, която предпазва еркѐчани, е използването на топли напитки. През есента и зимата на печката винаги е чайника с липовия цвят или голямата тенджера със сварения ошав. Освен като напитки, те се използват и за заливане на попара със сирене и мед.

Рани. Най-често срещаните в Еркѐч здравословни увреждания са свързани с нараняване с нож, брадва, сърп, дърво или други предмети. Това са, както бихме се изразили днес, производствени травми. При това на одрасквания, малки ранички, натъртвания, охлузвания и други дреболии, въобще не се обръща внимание. Когато раните са по-сериозни, то първо пострадалото място се обеззаразява с урина, веднага и на място чрез препикаване. Ако има под ръка ракия – тя също се използва. Промиване на раните се извършва и с извара от листа на коприва и смрадлика. Еркѐчанки, особено тези, които са известни като лечителки, подготвят екстракт (настойка) – листа на коприва престояват две седмици в ракия, настойка се налива в шише и се пази в занцата (тъмно помещение). Вместо коприва се използват листа на смрадлика или орех. Превръзката е в зависимост от наличните материали, но най-вече се използват

следните подръчни средства. Малко сирлява или прана, „идин паперь“ Вълна се нагрява на пламък и с получената овъглена маса се спира кръвта. При последващи превръзки към посочената смес се добавя мас или лой. Ако няма вълна се използват подготвени от по-рано „илачи“ или се намират в момента узрели гъби пърхутки, „първъхци“, с изсъхнала на прах вътрешност, която се наслагва на раната. При липса на посочените средства се прибягва до барут, с какъвто по-рано е разполагал всеки възрастен еркѐчанин. Важно средство за спиране на кръвта и превързване, когато човек е в кърa, са листата на къпина, които се сдъвкват добре и получената смес се наслагва върху раната.

При последващо превързване на открити рани се използват различни мехлеми, които се приготвят при смесване на еднакви количества от мас, мед, вино, тамян, сакъз. Раните се почистват и промиват с първак (силна ракия), след това се намазват с посочения мехлем. Мазило за раните може да бъде подготвено и от смесени равни части мляко, мед и мас; на слаб огън и при постоянно бъркане се смесват мас, мляко, пчелен восък, сакъз (ако няма се замества с вещество от засъхналата по корите на боровите дървчета мъзга); смес от препечени и смлени бобени зърна и мас; смес от прясна извара и мас. Като заздравее раната (иде реч за големи рани), за окончателно оздравяване се използва смес от силна ракия и прополис – парчета плат, напоени с визираната смес се поставят върху раната, без да се превързва.

Ударено, натъртено място без открита рана се превързва със счукан лук и сол, като превръзката престоява през цялата нощ. Ако пострадалият не понася лука или няма такъв, пострадалото място се превързва с белтък от яйце, който се пуска в гореща ракия и се изчаква да се втвърди. Друг вид мехлем може да се приготви при смесване на слаб огън на пчелен восък и жълтък от яйце.

Изгорено място се потопява в сместа или се покрива с кърпа, намокрена в смес от ракия и настърган домашен сапун. Раната оздравява бързо и без да остава белег. Ако няма ракия, изгореното място се намазва с домашен сапун. Докато се подготви нужната смес, изгореното място се облива със студена вода или се поставя в течаща вода, ако пострадалото лице е в кърa.

Измръзнало място се разтрива със студена вода. Моят дядо Стоян бил нападнат през зимата от турците, които го пребили, взели му връхните дрехи и навоите. Докато се прибере, краката му замръзнали. Баща му го занесъл на Студената чешма, сложил краката му под чучура и ги разтривал докато пострадалият започнал да ги усеща. Ако няма вода, разтриването на измръзналото място трябва да се прави със сняг до зачервяване и почувстван усет за затопляне, т. е. докато кръвообращението започне да функционира.

Простуда и главоболие се лекуват с масаж на тила, челото, частта зад ушите, краката и при необходимост – цялото тяло. След сериозния масаж, масажираните части се намазват със смес от свинска мас и сол – за краката, мас и аспирин за частите на главата, мас и ракия – за цялото тяло. Краката се натопяват в леген с гореща вода и едра сол. След това на пострадалия се дава две и повече водни чаши греяно вино (вино, мед, черен пипер, парливи чушки, плодове), завива се и се изчаква да се изпоти поне два пъти. След успешна подобна процедура, на другия ден болният не работи, а лежи, „вотъ булесть муй зель сильть“, угажда му се като се приготвят любимите му ястия. При посочените заболявания се използва и горещ компрес – нагрята едра морска сол в торбичка, а на краката се поставят нагрети на печката тухли. Същите средства, при

необходимост, се поставят на кръста или на други места. Прави се и следния компрес – чиста кърпа се напръсква с ракия и посипва с лют червен пипер; компресът престоява на болното място цяла нощ. При настинка и простуда в употреба влиза и ряпата – настъргана ситно, смесена с ракия, завита в марля, с която се масажира тялото или отделни негови части. Сокът на сварената ряпа се смесва с ракия и мед и се пие преди хранене. При простуда на болния се дава прясно сварено мляко – литър мляко се смесва с масло, мед и два-три жълтъка. При силна простуда и треска – в чаша ракия се разбърква прясно яйце и сместа се изпива наведнъж.

Ракията е универсално лекарство. На всяко болно място: коляно, рамо, гръб, кръст и т. н. се налага компрес от силна ракия, отгоре мястото се покрива с найлон (преди с оскубана овча кожа) и така се преспива през нощта. При болки в ставите, наред с компрес от ракия, се правят превръзки от добре сварен и смачкан на тесто бял боб докато е още горещ. Кашата от боб може да се замести от каша от хума.

В Еркѐч, както и при прабългарите, **синята пъпка и брадавицата** се горят с нагорещено желязо, а после раната се обработва с някои от посочените по-горе мехлеми.

При **хълцане** в Еркѐч ще ти кажат „пийни се майкъ малку удъ, стисни си носа и то шти мине". При по-голяма възраст се пийва вино или ракия.

За **усилване на организма** се дават на деца и възрастни различни комбинации от мед и прясно мляко, ако има яйца – добавя се и жълтък; смес от мед и вино, мед и масло или мед и домашен плодов оцет. През зимата и пролетта, за усилване на организма се препоръчва настойка от листа на коприва и лозови листа, които престояват седмица в ракия. Настойката се пие по една глътка сутрин на гладно. Друга рецепта се приготвя от равни части смлени шипки (шипи дупе), мед и малко индрише. Всичко се размесва добре и се приема по една лъжица сутрин на празен стомах.

Зъбите се почистват (откъде паста в Еркѐч?) със сол, поставена на пръстите на ръката. Със солта се масажират венците отвътре и от външната страна. При необходимост солта се поставя на чисто парче плат и с него се извършва масажа. Когато няма сол, устата и зъбите се промиват и плакнат с ракия.

За **свеж дъх в устата**, особено преди хоро̀, сватба, годеж и други важни събития, се дъвчат сурови листа на целина, магданоз или домашна мента.

При проблеми с **уринирането** се прави настойка – 5-6 глави ситно нарязан лук, литър вино и 0,5 кг. мед престояват на тъмно седмица. След това се отделя сокът и се пие сутрин и вечер след хранене.

Циреят се лекува със смес – каша от кора на хляб и мед. Налага се върху цирея, докато последният омекне и може да се извади жилото му. Или вместо хляб се ползват свежи смачкани орехови листа.

Херпесът се лекува с допиране няколко пъти на нагрят предмет, чаша или канче, а след това се намазва с мед.

За да не капе **косата** и да е хубава и здрава: корени и стебла от коприва се почистват, поставят се в съд облети с вода и се варят докато водата остане около литър. С получения разтвор се прави масаж и фрикция на косата след измиването ѝ. Вариант: към копривата се добавят и листа на смрадлика, зелени орехчета през пролетта или орехови листа през лятото и есента. Друг вариант: шепа мащерка и шепа лайка се варят във вода докато остане наполовина

и се правят визираните процедури. По-рано, когато е имало хума, косата се е мажела с препечена хума, разтворена в оцет. Ако липсват посочените разтвори, в косата след измиване се втрива сол и след това се изплаква.

Напукана кожа на ръцете се маже с мехлем от равни части свинска мас, восък и мед. Напуканите пети на краката преди това се почистват с разтворен в ракия прополис.

За да **виждаш добре**, да търсиш и намираш пчели, всяка сутрин се взима по 2-3 лъжици смес от равни части настъргани моркови и мед. На децата, за да им „щъкат" очичките се дава прясно опечен кокоши или свински дроб. Зачервени очи се промиват с кърма или с прясно сварено козе мляко. Кърма се капва направо от женската гръд и при напрашване на очите и невъзможност да се очистят. Когато си в къра, се използва всяка възможност за наплискване на очите с кладенчова изворна вода. Вечер и сутрин очите се промиват с хладка преварена вода.

МИСЛИ, ПОРОДЕНИ ОТ ЕРКЀЧКОТО БИТИЕ. ЕРКЀЧАНИ КАЗВАТ...

Смазват с катран това колело, което най-силно скърца.

Когато се появява на този свят човек плаче, а останалите се радват. Направи така, че като си отиваш от този свят, другите да плачат, а ти да се радваш.

Не забравяй да благодариш на Всевишния, когато денят е минал удачно. Бог това е световна идея, измислена от хората за тяхно утешение и спасение. Бог ни праща приятели, а помощниците сами трябва да подберем. Прошката е сваляне на товар от две сърца. Има неща, които не могат да бъдат измислени, ако Бог не ни ги прати. Даже Бог не е успял да каже всичко, оставяйки много за самостоятелно опознаване. Религиите може да се различават една от друга, но боговете не. Бог е един.

Животът ни е миг, а Еркѐч и България са вечни. Еркѐч е моята любов, България е моята надежда, а тяхното благополучие – мечтата ми.

Не трябва да си много открит, казват еркѐчани, защото ще те отвее вятърът. Но не бива и да се затваряш изцяло, защото ще изгниеш и ще се вмиришеш без въздух.

Най-добрите капиталовложения са в собствените ни способности. Който не може да ги използва, прилича на държава, която не използва природните си богатства.

Способностите ни са имането, което сме намерили и над което трябва да работим всеки ден, за да извлечем ценното от рудата на своите способности.

Многословието е признак на слаба мисъл, а дълбокомислието може да се определи понякога само от една дума. Ако искате да се убедите, идете в Еркѐч и послушайте техните приказки.

Често тренираме своето тяло и ум и рядко обръщаме внимание на съвестта си.

Постоянното движение на мисълта, постоянното движение на тялото – ето начините за продължаване на живота на човека, завещани ми от Еркѐч.

Моята задача е да кажа истината, а ваше е правото дали ще я приемете.

Ако няма мерак за живот, то другите страсти приличат на страдание.

Ако се обединят ума и мерака – победата е сигурна, а ако се разделят – поражението е неизбежно.

Няма по-тежко от това да търсиш истината и по-голямо мъжество да я кажеш.

В хваленето има малко истина. Емоционалният човек рядко е далновиден.

Не подчертавай пред други победата си, защото това е търсене на нови конфликти.

Като учител в с. Еркѐч помагах в организирането на изследването на г-жа Лозинка Йорданова за лазаруването в Еркѐч. В хода на работата, по някакъв повод, Петър Петров, от института по етнография при БАН, член на екипа,

се провикна, сочейки към мен: „Вижте му опънатите очи. Та той е истински прабългарин".

Не претендирай, че си сторил нещо голямо, Велико, Важен е всекидневният труд, който може да те отведе към великото.

Колкото е по-умен човек, толкова е по-самотен.

Да си умен е хубаво – страшното е ако няма нужда от твоя ум.

Достоверен факт е, че има много общи черти между образите в картините на Николай Рьорих, рисувани по време на неговата Хималайска и Тибетска експедиция, и тези на еркèчани, включително и на моята майка.

Който не нагости госта си е скъперник, а който не му каже блага дума е глупак.

Умните люде не парадират с щастието си, крият го, страхуват се от хорска завист.

Който знае малко, счита че знае всичко – фелдшерът в Еркèч дядо Хрусаф лекуваше всички болки по два начина: със студен или с топъл компрес.

Всекидневният труд е най-великият спътник в живота ни – чрез него може да се стигне до велики дела. Поговорката за лудо работи, за лудо не стой подкрепя тази мисъл.

Децата и внуците ни радват тогава, когато те продължават в своя образ нашето достойнство.

Трябва да се хвали даже и този, който не заслужава, защото може да събудим у него заспала добродетел.

На преклонна възраст няма да ни обвинят само ония, които са по-възрастни от нас.

Безгрешни са само мъртвите и то ако за тях вече никой не си спомня.

Страхливият човек при първа възможност прехвърля на други отговорността си.

Тялото по-бързо остарява отколкото душата, макар че душата може да го състари.

Всички умират бедни, защото все още никой не е взел нищо със себе си във вечността. Порядъчни, обаче, умират само отделни хора.

Мъдростта, както и глупостта, няма възраст.

Ако можем да въплътим съветите, които даваме на други, животът ще стане идеален.

Да похвалиш навреме човек значи навреме да му подадеш ръка.

Талантливият човек излъчва светлина, насочена към бъдещето.

Глупавият не вижда и чува онова, което вижда и чува умният.

Нищо не развращава хората така, както незаслужените блага.

Щастливият човек не е безгрешен, а безгрешният не е много щастлив.

В обществото има такива моменти, когато е срамно да проявяваш благородство и честност, а е по-лесно да се правиш на порочен.

Красноречието е цел, а думите са куршуми.

Светът е създаден за глупавите. Задачата на умните е да го усъвършенстват.

Красноречието е мисъл, изречена по същество в нужното време и нужното място.

Няма истина в думите на човек, който не умее да контролира своя език.

Хората по-лесно задържат на езика си горещ въглен, отколкото тайна.

Езикът е даден на човека, за да изразява ясно мисълта си, а някои еркèчани

(и не само те) го използват, за да заблудят другите.

Колко бързо остаряват жените и колко вечно прекрасни са майките.

Няма по-трудна и отговорна задача от избора на жена и нищо не се прави така лекомислено, както подобен избор.

Животът на човека е най-странното нещо: не знаеш къде ще го загубиш, не помниш къде си го намерил.

Кавгата не би продължавала толкова дълго, ако е виновна само едната страна.

По-лесно е да учиш другите, отколкото да се учиш сам.

Не трябва да се прави тайна от онова, което всички знаят.

Поне в едно не подражавайте на бурето – не се пълнете догоре с вино.

Ако глупакът отиде в чужбина, може ли да издаде държавна тайна.

Хората, които работят за себе си, ги считат за делови хора, а тези, които работят за Родината, често биват определяни като глупаци.

Умният само се надява да стане богат. Богатият рядко се стреми да стане по-умен.

Скромността е мъдрост в поведението и постъпките.

Колкото по-възрастен става човек, толкова по-силно усеща тъгата. Тъжен става отиващият си живот. Трагична е неговата безпомощност.

Приближавайки се към своята 50-та годишнина, човек чак тогава започва да си мисли колко бързо се върти земята.

Колкото по благоприятен е животът, толкова по-бързо протича. Мъчителният продължава като чели вечно.

Споровете за времето са относителни: понякога една минута трае вечно, друг път вечността протича за миг.

Да направиш зло понякога е нужна минута, а доброто изисква цял живот труд.

Често ние сме бездушни към най-близките си хора.

Рядко се учим от своя опит, затова обичаме да поучаваме другите.

Всички безобразия, които стават, се извършват с наше съдействие, участие или ръководство. Това се отнася за всеки човек – за един в по-малка, а за друг в по-голяма степен.

За постигането на целта са нужни: свобода, знания, здраве и пари. Но главното е воля, за да се обединят в разумно дело.

Еркёчани казват: хората, които не са способни да въведат ред в семейството, рода, селото, не са способни да ръководят държавата.

Оценката за политика се определя от отговора на въпроса дали се развиват равноправно всички народности и населени места в държавата.

Правителството: ако то по време на мандата си не може да спаси икономиката, то това е правителство, което може да работи само за себе си и за своите роднини.

Президентът: ако човек стане президент и през мандата си не може да увеличи благосъстоянието на народа и държавата си означава, че той не може да стори това.

Някои политици считат, че е най-лесно да се излъже народът. Те не знаят, че да се излъже народа е най-трудното от всичко.

Боже! Ти, който даваш на хората власт, дари им ум и съвест!

Никой не може да навреди така на нацията си, както националистът-фанатик.

Както е непредсказуемо поведението на змията, така за държавата е опасна дейността на непредсказуемия политик.

Преходът направи глупците герои, а героите– глупаци.

Българският депутат е прав, защото за него са дали гласовете си хиляди хора, които не могат да бъдат глупави.

Депутатът заслужава уважение защото е избран, а за какво и как – е друг въпрос.

Обиждането на държавния глава в парламента е равно на обида на целия народ.

България за 5 години е излизала от криза, а този път минаха вече 20 години.

Всички разбират, че необявената война от НАТО в Съюзна република Югославия е голямо зло с неизмерими последствия. В същото време преобладаващата част от тези всички използваха войната за егоистични цели, включително и обогатяване.

За човек, който не знае къде отива, няма попътен вятър.

Най-силен от всички е онзи, който владее себе си.

Възвеличавайки другия, ти се възвишаваш, а унищожавайки го – позорът е за двамата.

По-добре е разделена власт и обединен народ, отколкото властта да е в едни ръце и народът разделен. Добрият управник е неизвестен на хората.

Човекът е машината, а трудът е моторът.

Да се напише популярна книга означава да се отгатне какво искат читателите.

Ако човек те измами веднъж, нека се срамува той, ако те измами втори път това е срам за теб.

Революцията е хаос, организиран от недоволните маси, а преходът е хаос организиран от самозабравила се върхушка. Преходът е време, през което Бог проверява хората, вселявайки в тях дявола. Един от пътищата за оживяване на този свят е постоянното очакване на щастието. Пяната на прехода изхвърли на повърхността такива люде, от чието дела народът ще се чисти още десетилетия.

Историята се преподава на всички, но само мъдрите я усвояват.

Липсата на ум в България все по-често се заменя от наглост, пари и благодетели.

Демокрацията е управлявано невежество. По-лесно е да учиш другите, отколкото сам да се учиш. Мъдростта това е когато придобитите знания се проумяват.

Умът е придобит, а глупостта е вродена. Умът, който всичко усвоява не е ум. Истинският ум подбира нужното и ценното и това е най-доброто му качество.

На младите недостига толкова мъдрост, колкото на мъдрите липсва чувство.

Да се съветва глупака е безполезно! Защо му е на магарето конски съвет?

РЕЧНИК НА ЕРКÈЧКИЯ ГОВОР

В увода към този раздел ще дам някои най-общи сведения за езика на еркèчани. За интересуващите се и проявяващи специфичен интерес към проблема, ще отбележа, че от всички въпроси, свързани с Еркèч, въпросът за езика е сравнително най-добре и най-пълно изучен и осветен. Тук ще приведа няколко съждения, взети от изследването на професор Стойко Стойков „Днешното състояние на еркèчкия говор", което на този етап е най-пълното научно изследване на еркèчкия диалект.[96]

Еркèчкият говор обхваща не само село Еркèч, но и образуваните от него села в Бургаска и Варненска области. Той е един от най-интересните български говори, известен с две свои особености: ударен квантитет и особено широко ѐ. Удареният квантитет е изговор на дълги гласни под ударение. По тази особеност еркèчкият говор се отличава от всички останали български диалекти. За да изучи и сравни еркèчкия говор, както и да констатира настъпилите промени в езика в течение на 50 години, т. е. от изследването на Л. Милетич и Г. Георгиев, професор Стойко Стойков пребивава в Еркèч от 30 август до 06 септември 1951 година.

Професор Стойков отбелязва, „че днес в говора се срещат само удължени, но не и дълги гласни". Напевният характер на речта и то по-специално на гласните под ударение се дължи на удължаването. Така в говора на еркèчани изразително се открояват ударените гласни. За това спомагат и множеството случаи на изпадане на гласни и срички, главно в непосредствена близост с ударената сричка – прасту (прасето), селту (селото), рапта (работа), пульца (полица), братчет (братовчед), уденца (воденица) и мн. др.

„И тъй, заключава авторът, в еркèчкия говор старият ударен квантитет постепенно изчезва. Интересно е да се отбележи, че тая характерна особеност на говора не изчезва по пътя на самостоятелното му развитие, по неговите вътрешни закони, а е последица от външни причини, от влияние на околните говори и отчасти на литературния език. Ударената дължина много лесно се забелязва от външни лица и понеже е рядко, изключително явление, което не се среща в други диалекти и в литературния език, то носителите на околните диалекти започват да се присмиват на еркèчани и последните, за да избягнат присмехите, съзнателно не я употребяват". Същата констатация важи и за широкото ѐ/ъ, например: кêшта (къща), пêп (пъп), пêт (път), пêтишта (пътища), сêбута (събота), кêсам (късам), гêсто (гъсто), скêпо (скъпо), главê (глава), душê (душа), зêп (зъб), мêж (мъж), мêже (мъже) и др.

Наред с посочените, проф. Стойков изтъква и други особености на еркèчкия говор като замяна на ф с х; шест меки съгласни в краесловието – л, р, н, т, к, х; дублетни форми от рода на чувек-чиляк; речникови особености и др. Той прави следните изводи: 1). През последните 50 години еркèчкият говор не се е изменил значително, въпреки големите социално икономически промени, задължителното общо образование и пр. 2). Все пак в говора са станали известни

96 Георгиева Тодорка. Еркèчкият говор. В сборника „Еркèчки Великден", Бургас, 2006. Колектив на БАН, Институт по български език, с подкрепата на фонд „1300 години България" проведе проучване на актуалното състояние на еркèчкия говор, но резултатите все още не са публикувани.

промени и то главно фонетични. Едни от тия промени като загубата на ударения квантитет са отишли доста далеч, а други като частичното заменяне на широкото е с чуждото на говора ъ, едва сега започват. Тия две промени се извършват под влияние на външни, извън езикови причини. Те приближават диалекта до литературния език. Други промени в говора като замяната на ф с х се извършват под влияние на вътрешните му закони. Те отдалечават говора от литературния език. Някои думи са изписани по два начина, тъй като съответстват на вариантите на изговор от отделни еркѐчани, в зависимост от възрастта, образованието и връзките с външния свят.

А

Абѝ, ж. р. – горна мъжка дреха. „На Бузажията тейку му пу абъ съ борил с турцитя".

Ѝби, мн. ч. – топ вълнен плат. „Ша ти уставя абитя, пак ти гат можиш, тугас ги крули".

Абѝн, прл. – направен от аби. „Абѝна дреха".

Аждѝсвам, гл. – съжалявам. „Аждѝсват гу тугас тяс хора".

Аладжѝвувть стрънь – название на местност. „Хелѝ намерих хцетѝ х Аладжовувть стрънь".

Алѝн, прл. – ясночервен. „Алѝно було на глава".

Англъш, нар. – не е вярно, не си прав. „Ти си англъш".

Ангъши, м. р. мн. ч. – ритли на кола. „Ти можиш ли да правиш ангъши?"

Ангьѝз, нар. – от двете страни на седлото. „Натварили ги ангьоз на коня".

Ангьоз, прл. – разноглед.

Арѝл, нар. – нима. „Арал ни знаш дей катоя".

Арнѝсвам, гл. – спирам. „Туй масту арнисалу да ражда"; спря, „Дъждът арниса".

Аршѝн, м. р. – мярка за дължина (шивашка = 68,75 см.). „На Куцарчух Жекъ, гат умря, сичкуту му сложиха: напрасникъ, аршина, канжать, нойцитя".

Атѝс, мест. – ето тези. „Атас коленцъ намарих".

Аптѝкириме – название на гориста местност. „Тугас хцета ги пасяхми х Аптакириме".

Атѝлак, мест. – ето такъв. „Дят Златин извра идин атолак хромел".

Б

Бѝбинден – бабин ден, празник на селската баба и родилната помощ в Еркѐч.

Бѝберки, ж. р. мн. ч. – остатъци от грозде след гроздобера.

Бѝда, ж. р. – набелязване, беда, нарочване. „Тий са го бада бадили, бадили и гу уловили".

Бѝзи, ср. р. – бъз.

Бѐзата – прякор.

Бѐзовта – прозвище на род.

Бѐзънциту – определено лице от този род – „Базънциту Колю".

Байрѝк, м. р. – отличителен знак на сватбата – прът, на който се окичва ръчно тъкана кърпа „Девера носи байракъ".

Байрактѝра – название на местност – „Ух Байрактара му биль уденцать"; – прозвище, прякор, на човек.

Байрактѝрювта – прозвище на род.

Бѝл боп, м. р. – фасул, бял боб, за разлика от баклата – черен боб.

Бѝлгари, мн. ч. – българи.

Балабѝна – прозвище на човек.

Балабанѝта; Балабѝнувта – прозвище на род.

Балѝювъ чукъ – название на местност, гора и храсталак.

Бѝпката – название на местност, ниви. „Къшлать му биль на Бапкъть".

Бѝпчан Врахѝм– вид Врахам, връхна долна женска дреха.

Бѝрим, нар. – първо, най-напред. „Вотъ барим ударгали, ачи сетня грьмвали".

Бѝркам, гл. – преча. „Тук ида баркам, там ида баркам – ух гьза тиль баркам, чи та баркам ва".

Барсѝка – прякор, прозвище на човек.

Барсàцита – прозвище на род. „Туй шъй ут барсашкиа джинс".
Бàсан, бàсно, пр. – пъргав, подвижен. „Басно мумче"; луд, побеснял. „Басно кучи"; проклет, лош. „Басан чилак".
Басамàк, м. р. – вид мярка, крачка; – крачник; – стъпала на стълба; – катрач.
Баскùн, м. р. – стара горна женска дреха, подобна на палто.
Батàл, м. р. – голяма бъчва за вино; стара, останала в наследство голяма бъчва за вино; – съд за мачкане на грозде; кадус.
Баталàсал, гл. – засъхнал с винена кал; неизползван, изоставен на произвола.
Башлùйко – в песен. „Станки мо, холам, Башлийко".
Бàштън, нар. – първоначално. „То селту баштън било край Змейски дол".
Башкъ, нар. – отделно. „Веки башкъ жувайми".
Бедà, гл. – набеждавам, обвинявам неправилно. „Тий са гу бада бадили, бадили и гу улувили...".
Бèкел, м. р. – дървен съд за вода, ползува се най-вече през лятото.
Бèки, част. – нали, тъй да се каже. „Беки плана ний млогу хубав, устава дъ си запретним ръкавите и да гу изпълнявами".
Белàи, гл. 3 л. – белее, вижда се отдалеч. „Што ми са алеи, алеи й белаи".
Бèлништа – название на местност срещу селото.
Белопръсница, ж. р. – вид почва.
Бèлта, ж. р. – забрадка, женски вълнен шал с квадратна или правоъгълна форма.
Бèлчух пъm – название на пътя, водещ към Хемските порти.
Бèлчух голеж – название на голежа, където се намират Хемските порти.
Биз (бис), пред. – без.
Биглùк, м. р. – беглик, данък върху добитъка.
Биглùшки, прл. – „Биглишка рапта й лошава".
Билбýл, м. р. – бинокъл, тръба. „Той ис билбула гледал".
Бидùл, м. р. – татул.
Бùлнела – в коледарска песен. „Среда ми зимнела билнела пу Коледа".
Билàнка, ж. р. – белянка.
Бирàна – в лазарска песен. „На карпа ти сам такана, такана горна бирана".
Бирбàт, прл. – бербат, мръсен. „Бирбат станах".
Бичкùа, -та, ж. р. – трион за рязане на дърво от сам човек;
Бичкùать – вид стара женска престилка, означаваща принадлежност към род.
Благослàвам, гл. – изричам много бързо коледарска благословия. „Благославам кравай на Коладъ".
Блазà, нар. – блазе. „Бре блаза, Боже, на тази майка..."
Блàх, м. р. – вид лагер, продълговато желязно парче, което предпазва оста на колелото от износване.
Блахòсвам, гл. – поставям блах на оста на колелото; приключвам, поставям капак на определена работа.
Бобàн, прл. – направен от боб.
Богà, ж. р. – бик за разплод. „Богдан гледал богата".
Бодýрух рът – название на местност.
Бòдюви – вид бродерия на полите на женска риза означава и принадлежност към род.
Бой, м. р. – ръст, дължина на тялото; „Краваят на момата (който тя приготвя за своя момък) тряба да й 20 боя".
Бòтка, ж. р. – голяма игла за шиене.
Бозгýн, м. р. – разгром, погром на населено место, беда.
Брàшну, ср. р. – брашно.
Бракмъ, ж. р. – овца, негодна да дава повече приплод; остаряла овца, от която през есента се прави саздърма; негодна вещ.
Брей, м. р. – вид билка; „Шъ идъ дъ й искупаа брей, чи дъ накърмя хцета, вот има болни".
Брèнзал (кит), м. р. – усукан вълнен конец, който се втъкава в кичата и виси от външната й страна.
Брой, межд. – бре, брей. „Брой кат за булка тръгнали".
Брус, м. р. – камък, на който се точи ножът; седалищна част на човешкото тяло. „Брусувта мъ булат".

Брусà, гл. – събарям с прът круши, дренки, сливи.
Брѐс, м. р. – храна за кози; храсти, подготвени през лятото.
Бръстà, гл. – сека клонки, за да нахраня добитъка.
Будѝл, м. р. – лепкав плевел, „магаришки будил".
Бузгу̀н, м. р. – погром, размирица. „Иселгали са прас голамиа бузгун".
Бузажѝйать – прякор.
Бузажѝйувта – прозвище на род.
Букмъ, ж. р. – пара, горещ въздух. „Букмъ бий из гардита й", т. е. задъхана е.
Булà ж. р. – жена на по-голям брат.
Булà, гл. – забулвам, кича, слагам було. „Кой ша ти були булчиту?"
Булгу̀р, м. р. – смляно на хромел жито.
Бу̀лчин трап – название на местност.
Бу̀мбал, м. р. – голяма хлопка.
Бунѐла, ж. р. – вилица. „Бунели тугас веш немаши".
Бунѐлата – прякор.
Бунѐлувта – прозвище на род.
Бу̀ра, ж. р. – буря.
Бу̀ри, с. р. – бъчва.
Бурѝйата – прякор.
Бурѝйувта – прозвище на род.
Бурмъ, ж. р. – скопен (подвит) овен.
Буру̀н, м. р. – стръмно място между два дола.
Буйѐниц, м. р. – водач (момиче) на лазарките.
Бу̀там сь, гл. – извършвам ежедневно необходима къщна работа. „Ам како права – бутам сь цал ден и на мигдана никаку".
Бу̀тани бàби – вид детска игра.
Бутрак, м. р. – вид плевел; дребни паразитни растения, полепнали по дрехите. „Цалть ми кича х бутрак".
Бухàлка, ж. р. – бухалка.
Бу̀чка, ж. р. – бонбон; парче захар или сол.
Бу̀чка полàна – название на местност.
Бу̀чиал, гл. – забил, поставил. „Ас сем бучнал кола тука".
Бъзата – прякор.
Бъзувта – прозвище на род.
Бъкел, м. р. – дървен съд за вода. „Вари напални бъкела с вуда ва!"
Бъклица, ж. р. – с нея се калесва на сватба. „Душли са й женихлите, женихлите й желта баклица".
Бъхтà, гл. – бия.
Бялата, ж. р. – вид женска престилка.
Бяла рàка – название на река и проход.

В

Ва, част. – „А ва карай тас гуведа ва!"
Ваданлък, м. р. – багаж, покъщнина.
Вазгѐч ва, част. – хайде де, нима.
Вàйковци – под това название еркѐчани и заселените от Еркѐч люде са известни сред жителите на околните села.
Вàлам, гл. – участвам във валянка.
Валàнка, ж. р. – седянка на закрито, на която моми и момци валят платно.
Вàла, ж. р. – тънка цветна кърпа за глава.
Валѝшки, прл. – „Тос гидишки Иван, гидишки й валишки..."
Вàлкови, мн. ч. – малки парчета тесто, които се използват за приготвяне на триенца.
Вàпцам, гл. – вапсвам, боядисвам. „Хчера вапцах абита".
Варàк, м. р. – бляскави (станиолови) парчета, които се лепят върху листата на бръшляна или чемшира.
Варакòсан, прл. – чимшир, на чиито листа са залепени разноцветни станиолови парчета.
Варѐл, м. р. – голяма дървена бъчва за вино; бъчва от ламарина или желязо.
Варѐлчи, с. р. – малко буренце, „туй варелчи дяду гуй правил".
Варà, гл. – вървя. „Варе, Радо й мисла".
Вàрда, гл. – пазя.
Вардỳлам, гл. – заоблям; търкалям.
Вардỳлас, прл. – обьл, кръгъл.
Вàрга, ж. р. – рана.
Вартелàшка, ж. р. – колело за чекрък; въртележка, вид игра за малки и по-големи.
Вас, пред. – край, до, при. „Нихнитира й вас теба, ни видиш ли ва?"
Васкàча, гл. – да се кача. „Хай ма на кончиваскачи"
Вàтарница, ж. р. – вятърна мелница.
Ватрàл, м. р. – дървен ръжен, използван от овчарите в колибите.
Вàтали, мн. ч. – вътьли, брадила.
Вахилò, ср. р. – Поморие.

Везъртарла – название на местност, поляна край реката до Ярамаская, където Вълчан Войвода се среща с турския везир.
Вѐки, нар. – вече. „Веки никаку нищта".
Венчàхка, ж. р. – венчаване.
Вѐра, гл. – кръщавам, „Да си верят мъшка рожба...".
Верàн, прл. – слаб, болен.
Веранлѝвото – прякор.
Верандòсвам, гл. – похабявам.
Весà, гл. – повдигам с плитките си уплашен човек, най-често дете.
Вѐсани, ср. р. – „Бис весани нема му мине".
Веш, част. – още. „Веш ми са ходи, веш ми са носи".
Вет, прл. – стар, износен.
Виè са, гл. 3 л. ед. ч. – „Свинята са вие" – дошло ѝ е време да бъде заплодена.
Вѝкам, гл. – назовавам. „На наш Нейчъ Булярчиту му викът".
Вѝрасно, прл. – порасло, възмъжало. „Кат стани вирасно мумчету, прувваждат жинихлита".
Влагà – название на местност, ниви, усойно място.
Влак, м. р. – брана, като на клечките ѝ се набучват тръни, „чи по-хубаву да завлачем нивита".
Влàшеник, м. р. – качамак, хляб от царевица.
Влàшки, прл. – вид оран, при която се обръща земята. „Реках да изврa влашки".
Вòдокръщи, ср. р. – Йорданов ден.
Вòнзи, м. – онзи.
Вòган, м. р. – огън.
Вòгнанта удѐнца – мелница с мотор.
Вòдода, ж. р. – отвод, заровено клонче на лоза, за да пусне корен.
Вòйшти, ср. р. – две долни клечки, забити в плаза, за да разхвърлят почвата при оране.
Воловàрин, м. р. – пастир на волове.
Вòпстапум, нар. – през глава.
Вòрах, м. р. – орех. „Ворах се вива правива".
Вòсен, м. р. – ясен.
Вòскруша, ж. р. – вид дива круша, от чиито плодове се правят ярмея круши и с чорбата се залива „армея пипер", за да стане вкусен по еркѐчки.
Вòхци, ж. р. мн. ч. – овце.
Вòчум, нар. – открито, пред хората. „Тя му сай вочум, Радо, присмала".
Вот, нар. – защо. „Вот ма викаш ва?"
Врахѐл, м. р. – гривна.
Врàнак, м. р. – диво растение с луковица, подобно на лук, никне рано и цъфти синьо.
Вракчѝй, м. р. – жетвар, най-често нает или чрез връщане бартер.
Врàми, ср. р. – време.
Вратѝка, ж. р. – вратига.
Врàтник, м. р. – портал, голяма врата в оградата на двора. „Сине, синеее, вратникъ ни виждам, амъ иглицать виждам".
Врах, м. р. – ситни златни пари, нанизани с мъниста на връвчица или на панделка. Аниз от три дубли или две лирки и дубла.
Врахàм, м. р. – сукман.
Врàштам съ, гл. – връщам се.
Врис, м. р. – ориз; маточина, вид трева, подобна на мента, с нея се натрива плетения кошер (тръвна), за да се прибере по-бързо в него роякът пчели.
Всестрàнка ж. р. – кооперация с разнообразен предмет на дейност, но основният е дърводобив и продажба на дърва и дървен строителен материал.
Вỳла, ж. р. – овчарска чанта от ярешка кожа.
Вуйдѝсам, гл. – съгласявам с друго мнение. „Пристани да ми вуйдисаш".
Вỳйчу, м. р. – майчин брат.
Вỳрва, ж. р. – урва.
Вчѝчи, ср. р. – птиче. „Тейка, хани ми туй вчичи ва?"
Въдà, гл. – отглеждам; плодя се. „Завадили й свини. Млогу му са въдат хцета".
Върбанàшки, нар. – наопаки.
Върлѝна, ж. р. – дълъг прът, притискащ отгоре снопите, сеното; висок и тънък човек.
Върви, ж. р. мн. ч. – черни връвчици от козина, с които се запасват навущата.
Вардỳласт, прл. – объл.
Въсъмци, ср. р. – гъсеница.
Вскачѝ ма на кòня – сложи ме на гърба

на коня.
Вътали, ср. р., мн. ч. – въткли, брадила.

Г

Га̀брухци – прозвище на род.
Гава̀нка, ж. р. – кръгла дървена кутия за носене на сирене, сол и др. Биват на един, два и три етажа.
Гагу̀льки – вид бродерия на полите на женска риза означава и принадлежност към определен род.
Га̀лба, нар. – навярно, като чели.
Гарчула̀та, мн. ч. – гърците.
Гат, съюз – когато. „Най-мьй ят гат ни съмь крал, пък мь напаштат“.
Гѐргухден – Гергьовден.
Гевандѝйки – вид бродерия на ръкава и огърляка на мъжка риза, означава и принадлежност към род.
Гибрѐ, ж. р. – боклук.
Гидѝшки, прл. – „Тос гидишки Стуйан, де го сам да доди“.
Гиждѝ, гл. – тече, пропуска. „Вот ни видиш тас канела вот гижди ва“.
Гѝздах, ва, прл. – накичен, натруфен.
Гиздѝлка, ж. р. – накит.
Гизинтѝа, ж. р. – човек, който много често и без цел ходи на гости; жена с леко поведение.
Гира̀н, м. р. – кладенец.
Гира̀на – название на местност.
Геранѝло, ср. р. – с него се вади вода от кладенеца.
Гирѐш, м. р. – зрелище.
Гирмѐ, ж. р. – четириъгълна греда за запъване на вратата от вътрешната страна. „Тугас каштита били с гирме“.
Гирмѐто – название на местност, врата при т. н. предна балканска укрепителна линия.
Гимижѝйската сто̀ка – название на местност, гора.
Гичена̀, гл. – препитавам се, оправям се. „Наш Радя х срадата мурето на камак гу сложи, пак ша са гичани“.
Глѐдам, гл. – грижа се. „И остава саштата нива бис пари на Узуната да гледат чучора“.
Главѝна, ж. р. – средната част на колелото.
Главу̀чки – вид бродерия на полите на женска риза, означава и принадлежност към род.
Глиста̀, ж. р. – глист, червей.
Глождà, гл. – дъвча напразно, огризвам, обирам трохи.
Гна̀вам, гл. – сърдя се. „На когъ са гнаваш ва?“
Гневѐн, прл. – сърдит. „Вот си гневен ва?“
Гнях, м. р. – гняв.
Го̀закя – Обзор.
Го̀здай, м. р. – гвоздей.
Гола̀ма го̀да, ж. р. – в годежа участвуват всички роднини на момчето и момичето.
Гола̀мите свѝтички – бели нашивки на полите на сукмана означава и принадлежност към род.
Го̀лажи – название на верига от височини на север от село Еркѐч, близо до Голица, Варненска област (Гол-лежи).
Го̀ни са, гл. само 3 л. ед. и мн. ч. – „Кравата са гони“ – дошло ѝ е времето да бъде заплодена и трябва да бъде закарана на бик.
Гору̀на – прякор.
Гору̀н, м. р. – вид дъб.
Гра̀бам, гл. – взимам. „Змейувта грабали моми“.
Градѝна, ж. р. – мястото пред и зад къщата; нива, извън селото, засята с домати, чушки; пиперник.
Градѝшти, ср. р. – название на местност и крепости от римско време. Еркѐчкото Голямото градище и Малко градище.
Гра̀цки – прякор.
Гра̀цкухта – прозвище на род.
Гра̀бло, ср. р. – гребло, с него събират на куп овършаното жито.
Гро̀зан, гро̀зно, прл. – страшен. „Грозан чилак“; „Млогу е грозну врямиту“; грозен, не е хубав физически.
Гра̀шках, прл. – ронлив, лесно се дъвче. „Грашкави абалки“.
Гра̀хор, м. р. – вид плевел.
Гриза̀ча – прякор.
Гриза̀чувта – прозвище на род.
Груздѐлка кру̀ша – вид дива круша, чийто плодове зреят през късна есен.
Грухта̀, гл. – грухтя, прасту грухти; го-

воря неразбрано. „Како грухтиш там, чи ни са чува ва?"
Грѐнца, ж. р. – вид дъб.
Грѐнчух рът – название на местност.
Грѐска, ж. р. – връзка конопи.
Грѐцки рът – название на местност.
Гувнò, ср. р. – човешко изпражнение.
Гудо – прякор.
Гудохца – съпругата на Гудо.
Гудухци – прозвище на род.
Гудовта – от рода на Гудо.
Гуйѝшчита – бели нашивки на полите на чукмана, означава и принадлежност към определен род.
Гулушѝна, ж. р. – глушина, тревисто-храстовидно растение.
Гулѐмоту дỳпчасту – вид бродерия върху яката на мъжка риза, знак за принадлежност към род.
Гуралѝва, прл. – „Х пуста гура гуралива".
Гуралѝв, прл. – сънен, с неизмито след сън лице, т. е. с гурели по очите.
Гузмѐйка, ж. р. – „... да видиш, Радо, млада гузмейка".
Гỳнака – прякор.
Гỳнаковтя – род на човека, носещ посочения прякор.
Гỳглито – прякор.
Гỳглювць – съпруга на Гуглито.
Гỳглювтя – рода на Гуглито.
Гурлỳк, м. р. – плевел. „Х гурлука са завра ва".
Гъна, гл. – прибирам; събуждам, разбуждам.
Гърбел, м. р. – височина между два дола; „Малкиа и гулемиа гърбел; Дранова гърбел".
Гърмà, гл. – говоря високо. „Кат грамнали, цало село ша ги чуй".
Гърѝцата – прякор.
Гърѝчувта – прозвище на род.
Гъзум, м. р. – джоджен.

Д

Даѐь, част. – нима.
Дàбам, дàбна, гл. – дебна.
Дàдуви нивѝ – название на местност.
Дàдухден – празник на мъжете – къпане на младоженците.
Дабѝмà, ж. р. – стряха откъм северната страна на къщата, която преди е служела и за нужник.
Далѐк, нар. – далече.
Дамàр, м. р. – настроение. „Ку гу свариш на дамар, шти скруви".
Дàпча – название на местност, висока дъбова гора.
Дарвòтник, м. р. – дърво, използвано за подложка при сечене на дърва, клане на петел; склад в двора за дървата на домакинството. „Хрет нарасили, сал дарвотника ни бил".
Дармòн, м. р. – вид едро голямо решето за пресяване на зърното. С него се пресява житото след вършитба и чак тогава се прибира.
Дàрата – прякор.
Дàрухци – прозвище на род.
Дархòл, м. р. – в гатанка – обозначаване на стар човек.
Дархулѝца, ж. р. – наименование на стара жена при гатанки.
Делѝборан, м. р. – лудо вино, неферментирало напълно вино, от което боли глава.
Дѐвер, м. р. – по-малък брат на зетя (ако зетят няма братя – близък роднина), участник в сватбата.
Дѐтой, нар. – щото, защото, за това. „Детой храниили, детой гледали".
Дѐтой, мест. – там, където, „Детой ляба трепала, там и меня слагала".
Дзингѝи, мн. ч. – стремена.
Дервѐнт, м. р. – проход, дефиле.
Дервенджѝи, мн. ч. – пазачи на прохода.
Джамадàн, м. р. – червен мъжки елек, украсен с гайтани и жълт юмачен конец машинен шев.
Джамỳк, м. р. – тояга с дебел накрайник.
Джàпка, ж. р. – гнездо на бърша, в което се слага хамута; малка вдлъбнатина, поличка на камината.
Джинс, м. р. – род, потекло. „Туй ут Синигарскиа джинс шай".
Джигѐр, м. р. – дроб.
Джòкатa, ж. р. – вид женски танц.
Джугѐр, м. р. – бял и черен дроб.
Джухѐра – Джефер, предишното название на село Солник, Варненско.
Джỳна, ж. р. – устна, бърна.
Джỳната – прякор.
Джỳнувци – прозвище на род.

Джурулѝсвам, гл. – ситня копривата в гърнето с помощта на джурульник.
Джурỳлник, м. р. – пръчка с три и повече изострени разклонения, с която се ситни (джурулисва) копривата.
Джỳчка, ж. р. – малка дупка под деколтето на чапака.
Дзвѝска, ж. р. – млада овца във втората година, която за пръв пък ще ражда.
Дибидỳс, нар. – изцяло, напълно. „Недо льо, Недичке, Неденце любя ля, ний с тейка сми мастори хора, сринахми катойа и го направихми дибидус нох".
Дилàх, м. р. – маша.
Дикàна, ж. р. – средство за вършитба – няколко съединени дъски с набити отдолу кремъци. „Как варшахми? – Садами на диканата и карами". Върху обърнатата диканя се валят навоите.
Динà, нар. – денем.
Димѝтно, нар. – начин, вид на тъкане. „Ти димитно лгу тачеш?"
Димѝтну плàтну – платно за чаршафи.
Длàто, ср. р. – длето.
Дирàкух – название на местност.
Добàр, прл. – добър.
Дòда, гл. – дойда. „Чи додахми на тас кешта..."
Дòкма – название на местност, ниска гора.
Долмежѝа, ж. р. – желязно орало, с което се преобръща почвата.
Дòнувта стòчки – название на местност.
Допѝрам, гл. – достигам. „До Попова дол съ допрали".
Дор, дòри, м. р. – двор, „Из дор ти ходят".
Дòхтур, м. р. – лекар.
Дрàнух рат – название на местност.
Драгѝнко, м. р. – обръщение на снахата към брата на съпруга, по-малък брат на зетя.
Драглàр, м. р. – къс сурово месо.
Дрàгости, ж. р. – радост.
Дрàста, гл. – мъна коноп; плакна платно в реката.
Дреб, м. р. – отпадък от вълна. „Ходих на Панайода да влачъ ъй тос дреп".
Дрѝнго, м. р. – изразява иронично, подигравателно и пренебрежително отношение. „На Мусонгила гу срещнах Вонзи Липчанцува дринго".
Дрѝпка, ж. р. – парцалче.
Дрънкалѝвата, ж. р. – вид женски танц.
Дỳбла, ж. р. – едра златна пара. „Цала врех с дубли й дали".
Дубрàва, ж. р. – гора, храсти. „Пу мурава й пу дубрава".
Дувà, гл. – доя.
Дувàн, м. р. – название на граблива птица (орел, сокол, каракуш).
Дувѝца, ж. р. – вдовица.
Дулà, ж. р. – дюля – плод и дърво.
Дулапчѝатъ – прякор.
Дулапчѝата – прозвище на род.
Дум, межд. – ха, хоп. „Дум дъ мъ нема".
Дỳмам, гл. – назовавам, именувам. „Как та думат ва?"; говоря, „Аз му думам, думам..."
Дỳпенцата – вид женска престилка.
Дỳпнъ, гл. – намушкам с нож. „Патрона гу дупна, чи умра".
Дурдè, нар. – докато. „Дурде рикат момка, ей го Стуйан иди".
Дълдърмà, ж. р. – лозова пръчка, заровена в земята с цел да пусне корен и подмени изсъхнала съседна лоза.
Дънỳва вỳрва – название на местност.
Дърлà се, гл. – сърдя се, опълчвам се, правя сурат.
Дърт, прл. – стар.
Дъртиà път – название на местност.
Дуванчàвам, гл. – венчавам докрай. „Душле труцитя и тейкуви ни съ дувянчели".
Душỳнмиден, нар. – изведнъж.
Дус, нар. – изцяло, въобще.

Е

Ѐлаво, ср. р. – „леене" на куршум при уплаха (лейа елаво).
Елèк, м. р. – горна къса мъжка дреха без ръкави, от червен плат; джамадан.
Елèчкъ, ж. р. – горна къса мъжка дреха от черен плат с ръкави до лактите.
Елхà, ж. р. – наниз от брашлянови листа, прикрепени към специална дръжка и украсени с пуканки. На сватбата кръстникът „купува" елхата от прапавечките.
Ѐмине – Емене.

Ѐминеборун – название на местност.
Ѐмеш, жа, м. р. – лемеж.
Ѐмшириту – прякор.
Ѐмшириохчь – съпруга на Емшириту
Ѐмширàта – прозвище на род.
Епатрахѝл, м. р. – патрахил.
Ербàп, прл. – смел, находчив, уверен в себе си.

Ж

Жабòка – прякор.
Жабòкувта – прозвище на род.
Жабòцита – прозвище на род.
Жàлвам са, гл. – оплаквам се.
Жèбиа дол – название на местност.
Жèланцито – прякор.
Жèланчухта – прозвище на род.
Женѝхал, м. р. – сватовник.
Жèлтита кòри – вид женски тъкан колан.
Жигъл, м. р. – жегъл. „Колку купривъ трябъ дъ изям, чи да изсиръ идин жигъл ва?"
Жинà, ж. р. – жена.
Жỳрда, гл. – търля. „Авъ таки ни гу ужурди туй пили ва!"
Жух, прл. – жив. „Учишел, пугледнал – дату жуву".

З

Забỳнова кладàниц – название на извор и местност.
Завалà, гл. – надвия, победя „Кун си йзадеш ляба, ша та завали циганчиту".
Зàвалия, прл. – горкия.
Завлàчам, гл. – браносвам. „Таман изврах и шь завлачам и тий идат".
Зàгвазни, мн. ч. – заговезни.
Задà, нар. – в повече, ненужен в момента. „Кавадар, немаш ли зада накуй важи ва?"
Задàвам са, гл. – показвам се. „Задала сай куладе ла..."
Замà, ж. р. – змия. „Искочила инь зама, чи гу ухапала за носа..."
Заклàсàвани на свадбата – започване на сватбата (в четвъртък).
Залòжник, м. р. – по-голям брат на зетя (или по-възрастен от него роднина), важно действащо лице в сватбата.
Зайнàта – прякор.
Зайнàтувта – прозвище на род.
Замàнка – прякор на жена.
Замàнкинта – прозвище на род.
Заминỳвам, гл. – заминавам. „Додат, садет, пиет и ни заминуват".
Зàнца, ж. р. – килер, малка тъмна стая за багаж, най-често свързва „кештата" с хлахчито.
Занцàти, гл. пов. ф. – занесете.
Завъ, гл. – наричам, именувам. „Как та завът ва? – Как се казваш?"
Замѝти, в съчетание – за миене „тъс вуда й сал замити".
Заразàвам, гл. – затварям с резе. „Заразиль хлахчито ва?"
Запòвнам, гл. – запомням.
Зàпушка, ж. р. – тапа.
Запѝти, в съчетание – за пиене (вода).
Зарàр, м. р. – вреда, щета, нанесена на селскостопански имот.
Зарàт, нар. – заради. „Селту зарат ракатa са мастилу".
Засàвани на свадбата – засяване, начало на сватбата в четвъртък, сеят се три „ноштови брашно".
Засвàтден – израз, за празник, за празничен ден.
Засàда, гл. 3 л. – захожда. „Сланцито трепери, трепери й засяда".
Захòжда, гл. 3 л. ед. ч. – започва. „Димитар чикам захожда".
Звѝска, ж. р. – млада овца във втората година.
Згоданѝк, м. р. – годеник.
Згодèнца, ж. р. – годеница.
Зèлник, м. р. – еркèчка баница от булгур и сирене.
Зèмам, гл. – взимам. „Зела си питтах пари".
Зехѝр, м. р. – силен студ. „Студену, ама зехир".
Зимè, ж. р. – земя. „Размерила сай влашката зиме".
Зѝме, нар. – през зимата.
Змèйко, м. р. – змей. „Затуй ма майко, змейко залюби".
Змèйка, ж. р. – змеица, женски змей. „Дат Ена го лубила ина змейка".
Змèйски клàданиц – название на изворче.
Змèйски дол – название на местност.
Зорà, нар. – утре.

Зòлум, м. р. – бела. „Чобан Хасан млогу золуми правил".

Зòрлан зора – В песен. „Задало сай куладе ла зорлан зора".

Зорнà, нар. – насила. „Зорна на дохтура гу завлакли".

Зълва, ж. р. – участница в сватбата от страната на зетя.

Зълвенската, ж. р. – вид ръченица, играе се от зълвите и само от жени.

Зъмна, гл. – взема. „Шел ма зъмниш, Радо?"

Зъхмèт, м. р. – болка, оплакване. „Ай тука, дохтура, х гардита мий захмета".

И

Игрàя, гл. – танцувам. „Унукъ ми зе дъ играй с тос джамадан".

Игрèк, м. р – игрек, оградено място за овце през лятото.

Избакàта, гл. – извадя. „Да иди на синта плочи, да си избакати и двета очи".

Извидè, гл. – излюпи, измъти „Нашта кокошка скоро шъ й извиде".

Извлàчам, гл. – извличам, опъвам. „Кои лша извлачат лазарто?"

Издувà, гл. – издоя. „Дор си кравита издува..."

Издàна са, гл. – падна. „Кат са изданих на хориштито, веш ма болат бутовта".

Измùча съ, гл. – оттегля се.

Излàзам, гл. – излизам.

Излàзи ми от акала – израз, забравих в момента.

Илà, гл. 3 л. ед. ч. – ела. „Ила луба довечара".

Илàч, м. р. – лекарство.

Илдỳрме – припев в песента „Койо слиза от Голица".

Измàти, гл. – излюпил. „Дай два цигара, чи туй айце ша сь й измати х ракатa ми ва!".

Инàкву, нар. – еднакво, едно и също.

Инь, инò, чис. – една, едно.

Индèк, м. р. – коловоз, колник, изровено от колелетата място.

Иргèн, м. р. – ерген.

Ирùка – прякор.

Ирùкухци – прозвище на род.

Ирỳк, м. р. – турчин. „Хчера духодха дор трима ирука".

Исинèс, нар. – есенес.

Исèлгам, гл. – изселвам.

Исхèргам, гл. – изхвърлям.

Исàчам, гл. – изсичам, разширявам дупка в дървото. „Да му й лесно пу дарвета да са качи, хчиченца да исача".

Итàрва, ж. р. – етърва, братова съпруга.

Итилдùсвам, гл. – гладя. „Ша ти итилдисам йамурлука и гу земай".

Ихтибàр, м. р. – почит, уважение.

Ичулùк, м. р. – детска игра, челик.

Ичумùк, м. р. – ечемик; пъпка на клепача на окото.

Иштà, гл. – искам.

Иштàх, м. р. – настроение, желание.

Ишилùк, м. р. – подковачница.

Ишумùк, м. р. – извара.

Й

Йèдар, прл. – едър, голям.

Йèдикойси, мест. – някой си, еди кой си.

Йèдикойаси – еди коя си.

Йèдикоеси – еди кое си.

Йèдикога, нар. – еди кога.

Йèмеш, м. р. – лемеж на рало.

Йòгич, м. р. – овен. „Напрат вари вакал йогич, вити роги си пувива, хем пувива, хем приблава и придрънква с асен звънец".

Йоз, м. р. – сърцевина, подбрани хора. „Баш йоза бахми".

Йордàнину пастрилу– вид начин на тъкане.

Йуначùна, ж. р. – юнак.

К

Кабàка – прякор.

Кабàцита – прозвище на род.

Кабàкувта – прозвище на род.

Кабỳл, м. р. – съгласие, в песен „Кабул да си вързим..."

Кавàд, м. р. – горна връхна женска дреха от червено сукно и с къси ръкави.

Кавадàр, м. р. – другар, приятел.

Кавадарà, мн. ч. – другари.

Кавардùсвам, гл. – запържвам. „Кавардисал боба ва?"

Кавардùсан боп – запържен боб, боб яхния.

Кавлàшкита круши – название на местност.

кàдус, м. р. – голяма бъчва за мачкане на грозде, на която е свалено горното дъно.
Казанлъ̀ка, м. р. – название на местност, бивше село.
Казанлъ̀шкото усòе – название на гориста местност.
Кàишка, ж. р. – колан за връзване на хлопката на шията на животното.
Кàиш, м. р. – колан за гащите.
Кàйнчо, м. р. – шурей.
Кàй, гл. – рече, каза.
Какѐ, мест. – какво. „Каке думаш ва?"
Какѝ, мест. – какви. „Да видат, мале, хората, каки й пастри полита!"
Какò, мест. – какво. „Како думаш там, чи ни съ чувъ ва?"
Калдармà – припев в песента „Койо слиза от Голица".
Калѐска, ж. р. – покана за сватба, отправена устно, като едновременно се поднася бъклица с подсладено вино.
Калѐсвам, гл. – поканвам на сватба. „Зълвита утидахъ ль дъ калесвът ва?"
Калѐври, мн. ч. – обувки за вкъщи или за из двора.
Калиндѐра – название на местност, ниви. „Нъ Калиндера, детуй билъ нивътъ им, там гу убили Нейчъницниту".
Калка, ж. р. – бут. Еркѐчани и днес наричат Слънчев бряг „Калькин браг".
Калмỳка – прякор.
Калмỳцита – прозвище на род.
Калмукàн, м. р. – голям масур за навиване на прежда.
Кàлец, м. р. – вълнен плат, зашит около краката над петите.
Калци, мн. ч. – „То да й за накаку, ам то за никаку – за инъ вълшка да си распарам калцита".
Калцỳни, мн. ч. – чорапи от бял плат до над колената.
Каманàк, м. р. – камънак. „Прабраштало кладак, каманак..."
Камàрна, прл. – огромна. „Голама праспа камарна..."
Камбỳра – прякор.
Камбỳрска кория – название на местност.
Камбурàта – прозвище на род.
Камѝна, ж. р. – цялото устройство на огнището.
Кàна, ж. р. – висок стъклен съд, в който се наточва вино и от който се пие без да се налива в чаши.
Канàта, ж. р. – сковани дъски, опрени на климиите на колата.
Кàнджа, ж. р. – шивашки инструмент за закачване и изпъване на плата при шиене на ръка. „Иди ух Куцарчух Жекъ дъ пуискаш каньджатъ".
Кандѝсвам, гл. – спирам.
Капàн, м. р. – устройство за хващане на диви животни и крадци; общинско място за затваряне на хванати в нарушение животни; засада; название на местност.
Капѐ, ж. р. – дървена ножница, обикновено от липа или леска. „Хчера йа правих тас капе".
Капѝна, ж. р. – унгарка, дребно черно грозде, лозови пръчки и вино от него. „Дай дъ пийем пу инъ кыпинъ!" „Пулаш ли съ с тъс кыпинъ – испирани немъ".
Капинàк, м. р. – обрасло място с капини. „Скрили го х идин капинак".
Капòн, м. р. – обозначение на лице от мъжки пол при гатанка.
Капонѝца, ж. р. – обозначение на лице от женски пол при гатанка.
Карагỳза – название на местност, ниви и обрасъл в капинак дол.
Карагỳзум – припев в песента „Койо слиза от Голица".
Каракỳш, м. р. – название на граблива птица. „Баха питнайси пиланца, ма иното гу грабна хчера каракуша".
Караладѝсвам, гл. – предполагам.
Карамѝда, ж. р. – керемида.
Карамѝдната удѐнца – название на местност. Там била направена от моя дядо Куцар първата воденица, покрита с керемиди.
Карàн, м. р. – мор, в песен „Голам е каран бивало на хора и на добитак".
Карàпита – название на местност.
Карàиванчито – прякор.
КараиВанàта – прозвище на род.
Карàчка, ж. р. – пръчка за игра на челик.
Карàчубана – прякор.
Карачубанàта – прозвище на род.
Караштѝсвам, гл. – смесвам. „Нъ Мусонтиль им съ кърыштисали хцетя".

Кармѝлу, ср. р. – солена храна за добитъка, дава се по-често през пролетта и лятото, за да не бъде обезсолен добитъка – овце, кози, крави, биволи, коне и пр.
Картàла – название на местност; вид танц; прякор.
Картòхла, ж. р. – картоф.
Карчàн, м. р. – игрек.
Касàк, м. р. – контох женски със силно извити краища и с едно копче.
Кàсайти са, гл. 3 л. мн. ч. – редувайте се.
Касàна – вид бродерия на ръкавите на женска (лазарска) риза, обозначение за принадлежност към определен род.
Касабà, ж. р. – близък град, център на района. За еркèчани това е Поморие. „Немъ гу, той утиди ух касабъть – закара дърва дъ купи соль".
Кàта, мест. – всеки, всяка, всяко. „Кът съ заварви –ката день х къшти".
Кат, мест. – като. „Кат тебѝа мума ни видах".
Кат, м. р. – етаж, ред. „На булката Тана пода (чеиза) ѝ бил дванайси ката".
Каталàсвам, гл. – уморявам се.
Катрàч, м. р. – вид стълба; устройство за преминаване през плет и ограда.
Катòй, м. р. – малка стая с прозорец, зад „голамата кешта". „Сринахми катоѝа и гу направихми дибидус нох".
Катỳ кàна – израз за сравнение с кански вик. „Крешти кату кана".
Катранѝка, ж. р. – вид градинско цвете.
Качỳлка, ж. р. – пелена, връхна вълнена завивка на детето. При подготовката на чеиза трябва да има непременно и качульки.
Кашлѝ, ж. р. – кошара. „Чи си х керъ утиди, х керъ нъ кашльтъ".
Кѐжел, м. р. – горна част на хурката.
Кѐлав, прл. – крастав, грозен.
Кѐлаво, ср. р. – дървено колело на речна мелница.
Келемѐ, ж. р. – изоставена, не орана няколко години нива.
Кѐр, м. р. – местността около селото. „Каке ги пасем – натирим ги х керь".
Кѐрва са, гл. – правя гримаси.
Кѐрг, м. р. – дървен кръг с дълга дръжка, с него „матахми лаба х пишта".
Керзѝйева шума – название на местност.
Керазѝата – прякор.
Керезѝйчувта – прозвище на род.
Кесѝта – прозвище на род.
Кѐшта, ж. р. – всекидневна с огнище и прозорец; дом, къща.
Кидѝка – название на местност.
Кикимòра, ж. р. – название на некрасива жена, с лош външен вид, грозна, с липсващи или изкривени зъби, недобре облечена; определение за отслабнал и загубил първоначалния си вид добитък от женски род – овца, коза, крава и др.
Килѐп, м. р. – парче домашен сапун. „Дай ми идин килеп сапун".
Кимѐн, м. р. – вид капан за ловене на дивеч.
Кипчàк, га,м. р. – калайдисано канче от бакър с дълга дръжка за пиене и наливане на вода от бакърите. „Дей кипчага ва?"
Кирѐч, м. р – вар.
Кисѐ, ж. р. – портфейл.
Кисѐта – прякор.
Кисеòвта – прозвище на род.
Кѝсьлца, ж. р. – киселица – дърво и плод.
Кѝсьлу, пр. ср. р. – кисело. „Ти пий хубавъ удъ, пак на мена дай кисьлу вину".
Кит, м. р. – пресукан вълнен 10-12 см. конец, който се втъкава в кичата и виси от външната ѝ страна. „Та тас кича бис кит устанала ва".
Китỳ, прл. – недостоен, калпав.
Кихайà, ж. р. – глашатай селски.
Кѝча, ж. р. – горна женска дреха без ръкави.
Кичòкус – название на гориста местност.
Кичорѝна, прл. – „На планина кичорина коладе ла".
Кишкѝл, м. р. – чучуварка от кора на дърво за пиене на вода от изворче. „Ас ша стана златна чушме, ти покрай мена сребаран кишкил".
Кладàк, м. р. – едри не дялани дървета. „Прабраштало кладак, каманак".
Кладнѐ, ж. р. – струпани снопи край хармана.
Клѐпки, ж. р. мн. ч. – кожени чехли, „По Гергухден желти клепки".
Климѐ, ж. р. – климия.

клàданиц, м. р. – извор.
клàданчувъ, прл. – вода от кладенец.
клисè, ж. р. – лепкава почва.
клувè, ж. р. – дървен правоъгълник с няколко реда пръчки, на които се нанизват калмуканите при насноваване на преждата.
клуч, м. р. – дървена клечка, забита в полиците, на която се закачват бакърите с вода и друга течност. „На пулцата ва, на клучовта го закачи!"
ко, мест. – какво.
кованцùта – „Ковънцита присахнали..."
коджàк, м. р. – наръч. „Какол докара – идин коджак дарва".
коджèнга – название на местност.
кожà, нар. – доста. „Кожа врами х селту пожуваха".
кòжувта круши – название на местност,ниви, където са живели Еркèчани по време на опасност и размирици.
кòзаник, м. р. – килим от козя козина.
коùт, мест. мн. ч. – които. „...и коит могат да варат".
кòлада,ж. р. – коледа, празник на момците.
кòладник, м. р. – коледар; прасе, угоявано, за да бъде заклано в навечерието на коледа; подготвеният от момата кравай.
колèнца, ср. р. мн. ч. – колеленца.
колесàрка, ж. р. – задната половина на колата, колесара.
колибùта – название на местност.
колнùк, м. р. – коловоз.
колỳни, м. р. мн. ч. – големи и дълги пера от опашката на паун или петел, които служат за украса на главите на лазарките и на жените на петльов ден. Най-хубавите колуни се поставят на байряка на лазарките и на жените на бабин ден и петльов ден.
кòлкут, мест. – колкото. „Колкут изадем изадем – устаналто нъ кучтата давами".
колчàк, м. р. – втори допълнителен плат на ямурлука или на абата на лакътя на ръцете, обшит и украсен с гайтани; наръч. „Зел идин колчак сано и са върти ис пլавника".
кòлчи, ср. р. – колче, къса подострена пръчка, клечка.
Комàрова чỳка – название на местност.
Комàй, нар. – почти.
Кондàк, м. р. – четириъгълна вълнена бебешка пелена.
Конопùштица, ж. р. – попово прасе.
Кòнската, ж. р. – вид танц, хоро, играе се от зълвите по време на сватбата, в събота на кръстника и в понеделника, след сватбата.
Кондỳри, мн. ч. – женски обувки от гьон, с набити отдолу специални кабари, за да създават и подсилват такта и ритмичността при игра на хорото.
Кòнуви – вид шевица на женска риза, белег за принадлежност към определен род.
Кòнчита – вид бродерия на полите на женска риза, белег за принадлежност към определен род.
Кòнчуви – обработена кожа за обувки, мешин.
Кòпан, м. р. – бутче от петлето, кокошката; кокал с месо в ястието. „Лак грабнъ гуламия копан".
Корỳм, м. р. – род, произход. „Таках му й коруМа".
Корàви, прл. мн. ч. – надеждни, верни, сигурни. „Лехски дохожда, вот тарсал корави балгари"; здрави физически.
Кòси, мн. ч. – плитки. „Веш коста си ни можи да уплите".
Косù, част. – ако си. „Господин садийа, ти коси ина свина..."
Костỳра, ж. р. – нож без чирени. „Како ми са халиш с тас костура ва"; нож без хубав външен вид.
Кòти стàпки – вид женска престилка, белег за принадлежност към определен род. .
Кòтел, м. р – бакър. „Котлита ги закачами на клучовта".
Кòту, мест. – каквото. „Зели коту зели".
Кòшник, м. р. – гръден кош; „Кошника ма боли дохтура".
Кòштена жаба – костенурка.
Кравàй, м. р. – кръгла пита хляб, на която се набучват клончета босилек и се украсява с много нанизани пуканки, чиято дължина е равна на височината на момата умножена по 20. Прави се

от момите на коледа. Надпреварата за най-хубав кравай е свързана със славата и гордостта на момата, която го е направила. Често между младежи, обичащи една и съща девойка, се поражда вражда и коледарските куди се надпреварват да вземат кравая на определена мома.

Кра̀ишта – две тесни ивици плат, нашити със стари пари и спуснати от рамената към петите. Носят се от лазарките.

Крак, м. р. – крак, крака. „Стуянйа, ти с тяс крака ль шъ лягъш?"; дървена спица на колелото на колата.

Кра̀стахца,ж. р. – краставица.

Крачма, ж. р. – малка года, гощаване и пиене, участвуват най-близките на момчето и момичето; черпня, почерпка – „крачмата х теба устана"

– хоремаг, където се пие алкохол.

Кра̀чник, м. р. – свредел с голям радиус.

Крачу̀на, ж. р. – кратуна.

Кра̀чулта, мн. ч. – „Набучи нохчито х крачулта" – т. е. в краката, между навоите и гащите.

Крѝви изва̀т – вид шевица на женска риза, белег за принадлежност към определен род.

Крѝва праcтѝлка – вид женска престилка с отвесни прави ивици.

Крѝвата сто̀ка – название на местност.

Крива̀ч, м. р. – мярка, равна на две свити долепени ръце.

Криволя̀к чушмѐ – название на местност.

Крих, прл. – виновен. „Прат плавника сал да сам и боба да й скипи, пак ас крих".

Крукма̀ч, м. р. – сварено мляко от току-що родила коза, овца, крава, биволица.

Кру̀кнало, гл. м. вр. – обадило се. „Нещо крукнало в зелника...".

Кру̀шкитя – вид бродерия на яката на мъжка риза, означава и принадлежност към род.

Кръстова̀т пѐлаш – ивица от плат, нашита с пулове и синци.

Кръчну ма̀сту – трудно проходимо място.

Крувѐ, гл. – кроя, режа аби. „Хчерь ходих при Куцарчух Жекъ дъ ми круви ямурлукъ"; готвя нещо тайно, „Тиас Калмуци кривет някаку".

Крухчѐ, прл. – едър, едра морска сол.

Крухчѐ сол – каменна сол, която се поставя в дървен чатал в кошарата, игрека, за да могат да ближат от нея овцете, козите и другия добитък.

Кръстуви, м. р. мн. ч. – кръстове.

Кръштал, гл. – кръстил.

Кубѝлца, ж. р. – кобилица. „Кубилцата габасала".

Ку̀да, ж. р. – група коледари или лазарки.

Кудаджѝа, м. р. – водач на куда.

Кудура̀сам,гл. – полудявам, щом си наумя нещо.

Куду̀к, м. р. – куче, вървящо след някого; лице, което върви след другиго без да е желано. „Ко вариш подира ми кат кудук?"

Куду̀чета – везани форми по полите на женска риза, белег за принадлежност към определен род.

Кузлѝен, прл. – в песен. „Извади кулан кузлиен".

Кузимѝнен, прл. – „...кузлиен и кузиминен".

Кул, нар. – около. „На Узуната даду им бил кул тах".

Куклената,ж. р. – вид танц, играе се само от жени.

Куку̀лчи, ср. р. – кичур; малко парче коса на дете; неостриган кичур коса на върха на главата на мъж.

Ку̀лата – название на местност.

Куля̀ч, м. р. – мярка за дължина, равна на две изопнати ръце. „Далбоку уд зимета изврах ина сабла идин кулач далга".

Кулва̀чка, ж. р. – квачка. „Нашта кулвачка изведи питнайси пиланца ма иното гу грабна дувана".

Ку̀ма, гл. пов. ф. – иди! „Кума ми дунси хурката".

Куму̀ла, ж. р. – купчина камъни; прл. пълен до горе. „Хем шиника й кумула".

Куму̀лата – прякор.

Куму̀лохци – прозвище на род.

Ку̀ндали, мн. ч. – ново показали се пера на кокошката, които остават след пърлене и трябва да бъдат очистени. „Дай ми штаклата, чи ни ги вждам тас кундали ва!"

Кунто̀х, м. р. – червен елек, шит на ръка

с гайтани и везан на машина с жълти конци.
Кỳнда, гл. – събарям; народно лечение чрез премятане през глава. „Дату ѝ уплашено, траба да го кундим".
Кундỳри – женски обувки, с набити отдолу кабари и петала.
Купаѝм, нар. – благодарение.
Курдòн, м. р. – колан, „Да си лее за кръста си ...златен курдон".
Купèшки, прл. – чужд, нехарактерен за Еркèч.
Купрѝа, ж. р. – греда.
Курдѝсвам, гл. – навивам часовник; гордея се, пъча се на хорото.
Курѝïа, ж. р. – кория, висока гора.
Кỳрткапан, м. р. – скрит капан; капан, съобразен с размера на животното, поставя се на дупката, в която то се е скрило.
Курỳсулук, м. р. – силен сух студ.
Кустѝчка, ж. р. – костилка. „Х Купаран ходих, бис кустички чираши ядох".
Кусѝ, сьюз. – ако си; „Гуспудин съдия, те куси инъ свиня...".
Кускỳн, м. р. – въже към задната част на самара, което се поставя под опашката на магарето.
Кускỳн – прякор.
Кускунàта – прозвище на род.
Кутòглав, прл. – гологлав.
Кỳтул, м. р. – малкият пръст на ръката; прил. – окастрен, без клони.
Кỳтул – прякор.
Кутỳловта – прозвище на род.
Кỳхо гердàнчи – герданче от по-едри синци, накит за лазарките.
Кучèна, м. р. – кочан царевичен.
Кỳцарчито – прякор.
Кỳцарчухци, Кỳцарчухта – прозвище на род.
Кушкѝа, прл. – нащрек, внимателен, бдителен, очакващ.
Кушоглàв, прл. – гологлав.
Кỳшпонар – название на местност.
Кỳрк, м. р. – връхна женска дреха, от черно сукно, украсена със сърма и подплатена с кожи.
Кàкбъди, нар. – различно, както дойде.
Кàкè, мест. – как.
Кълцата – прякор.
Кълцàвувта – прозвище на род.
Къмтỳ, сьюз. – към. „Ходих къмту Хъдъма".
Кърѝк, м. р. – леха в зеленчукова градина.
Кът, нар. – като.
Къшè, част. – как.
Кършèние, нар. – дума да не става.

Л

Лайнò, ср. р. – изпражнение на вол или бивол. „Ино врами мажахми къштита с лайна"; наименование на човешки изпражнения; израз на презрително отношение към някого; „Лайно с лайно такос".
Лàзари, ср. р. – лазаруване.
Лàзарка, ж. р. – участничка в лазарито.
Лàмбухци – прозвище на род.
Ламòсан, прл. – развален, имащ петно. „Ко си донесал тас ламосанта крастахци?"
Лàкътниче, ср. р. – лазарска китка от ситни разноцветни маниста.
Лапандàк, м. р. – млад, незрял човек. „Ма ниѝ, лапандаци, кой ша заповни".
Лапàча – название на местност, ниви, бивше турско село Лопачлър.
Лàшка зимè – далечна, чужда земя. „Ут далек, ут лашка зиме".
Лаштàлка, ж. р. – парче овча кожа с вълната, с нея „мажахми".
Лèварда/лèурдъ, ж. р. – растение с малки, подобни на лапад листа и с мирис на чесън, див чесън, левурда.
Лèпна са, гл. – вървя бързо. „Кат са лепнах – право х Балово".
Лèхски – Левски Васил.
Лимàна – название на местност, гора и ниви.
Лѝпчанцито – прякор.
Лѝпчанцувта – прозвище на род.
Лѝсна, гл. 3 л. – литна. „Сокол лисна х момини дори".
Лѝто плàтну – платно за ризи и яки.
Лòква, ж. р. – малко блато. „Синашката локва".
Лòпча, гл. – чопля.
Лохỳса, ж. р. – лехуса, родилка до 40 дни.
Лòшах, прл. – лош.
Льòца, ж. р. – лъжица; „Крьсник, ни па заничай тьс льоца...".

Лъжѝчник, м. р. – дървена кутия за приборите за хранене.
Лъпчини, мн. ч. – вид терлици.
Лютѝгрички – вид женска престилка, белег за принадлежност към определен род.
Ляп, м. р. – хляб.
Лясъ, ж. р. – леса, плетено дюшеме за кола. „Ти знаш ли да плитеш лясъ?"

М

Магарцѝ, мн. ч. – малки водни живинки, живеещи в течащата вода на горските кладенци и изворчета.
Мàзам, гл. – приличам.
Мазиà, ж. р. – мазе.
Майгỳна, ж. р. – вид растение, подобно на тръстика, от което се правят масури, калмукани, свирки и други.
Малжѝа, м. р. – иманяр.
Мàлката гòда – гощавка за най-близките роднини на годеницата и годеника.
Мàлкуту дỳпчасту – вид бродерия върху (антоним Голямуту дучасту) яката на мъжка риза, знак за принадлежност към род.
Мамалѝга, ж. р. – царевица, изделия от царевично брашно.
Мамỳл, м. р. – царевица.
Мàнжа, ж. р. – готвено ястие. „Картохлена манжа".
Мàндрата – название на местност.
Маръ, ж. р. – стара или слаба овца. „Прудадах хцета, устанаха сал ине мари".
Мàрли са, гл. 3 л. ед. и мн. ч. – за овца, – дошло ѝ е времето да бъде оплодена.
Марцѝна, прл. – умряла, вкочанясала. „Намарих йа тас хца марцина, хчера шай умрала".
Мàсус, нар. – нарочно.
Мàтам, гл. – хвърлям.
Матѝлка, ж. р. – тесен висок дървен съд за „чукане" на млако, за да се получи масло.
Матѝмаскара – идиоматичен израз – за смях. „На бабин ден Тодурчито гу направиха матимаскара".
Марчà, гл. – тъмнея. „Вот ми марчиш ва?"
Марчѝ, гл. 3 л. – тъмно е. „Веки марчи ван".
Мàторна, прл. ж. р. – полово зряла. „Имахми два маторни вохци..."
Менгỳши, мн. ч. – обици.
Менгỳшки, мн. ч. – зелени храсти в оградата, чиито малки плодове са червени и приличат на обици.
Менгỳшкита – название на местност.
Менликѐть, м. р. – мера, земята и гората в района на селото.
Мерà, ж. р. – цялото землище на Еркѐч.
Мèра, гл. – възнамерявам. „Да ни мариш баг да багаш..."
Месàл, м. р. – бяло домашно платно; главна украса на буеница.
Мèсо, ср. р. – месо.
Микѝна, ж. р. – смляна, овършана на ситно плява за ярма на добитъка.
Мѝлвам, гл. – любя, галя.
Мѝнино, прл. – мъничко, малко (умалително, гальовно).
Мѝнинки, мн. ч. – малки, „Пилцита ми са веш мининки, ама мининки ти казвам".
Мисѝр, м. р. – пуяк. „Цал мисир на згвазни им занесахми".
Мисѝрка, ж. р. – пуйка.
Мисòк, прл. – висок.
Мѝтрито – прякор.
Мѝтранцувта – прозвище на род.
Мишѝн, м. р. – обработена кожа.
Мишѝна – прякор.
Мишѝнувта – прозвище на род.
Млàко, ср. р. – мляко.
Млòгу, мест. – много.
Морѐнин, прл. – морски вятър, идващ откъм морето, „Ветре ле, моренино".
Мòчито – прякор.
Мòчувта – прозвище на род.
Мочỳка – прякор.
Мочỳковта – прозвище на род.
Мрàвчанту – вид бродерия върху полите на женска риза, принадлежност към род.
Мурàва, ж. р. – морава, поляна. „Припагнъ лъй темнъ мъглъ, пу мурава й пу дубрава".
Мулѐва, гл. – дъвча бавно и продължително. „Тос боп цал ден гу мулева ух устата си и ни мога да гу сдъхча"; дъвча очаквайки да стане готово яденето. „Ам кръснице, ний ни барзами, ша мулавим".

Мускỳр, прл. – неизмит след ставане от сън; смесен на цвят – мускура коза.
Мусòнгила – название на местност, голо място.
Мустахỳзи, мн. ч. – черкези, лоши хора. „Хорото го правали на Долник и кат видат, чи мустахузита идат – багат ух Хамбарта".
Мỳстъ, м. р. – мост. „Мустъ бил дървен".
Мухабèт, м. р. – веселие, ядене и пиене.
Мỳхта, нар. – безплатно, гратис.
Мъгàрянцъ, с. р. – малките на магарицата; сковани четирикраки столчета, върху които се нарежда и показва „пода" на момата годеница или булка; название, характеристика на непослушни деца.
Мъйдèнцито – прякор.
Мъйдỳвта – прозвище на род.
Мях, м. р. – тулум. „Дей мяхъ със сирянту, ва?"; стомах на човек или животно. „Ам той тос мях лесну ль сь нъля ва".

Н

Набрỳсихми, гл. – „Набрусихми круши и ги сбрахми била" – събарям плод (круши, дренки, сливи) с помощта на прът.
Набỳча, гл. – сложа. „Набучил нохчито х крачулта".
Набѝвам, гл. – отивам в определена посока. „И оттам набил х Стоките"; вкарвам, начуквам. „Ни мужих да набийа емежа"; бия леко някого.
Набрастà, гл. – сека клони, бръст за храна на козите през зимата. „Набрастих коста х Палашкото усои".
Наваждам, гл. – донасям, ковладя. „Гърцита ги наваждат, утождат х селту и изгуроват книгита".
Навòждам, гл. – прекарвам преждата през нищелките; 1 л. мн. ч. – навдем. „Навдем, насновем и слагами да тачем".
Нàвои, мн. ч. – навуща.
Наджàк, м. р. – вид тъкан женски колан.
Наѝнò, нар. – заедно.
Нагрузѝ, гл. – намрази.
Накадà, нар. – накъде.
Намàргам, гл. – намирам.
Намешкàта, нар. – мълчешката. „Тахното кучи намешката хапи".
Намрѣкналу, нар. – надвечер.
Наòпаци, нар. – наопаки. „Поповта кеща наопаци йа обарнали".
Напàштам, гл. – набеждавам. „И за туй агни напаштат наш Липча".
Напувà, гл. – напоя. „Напуви ль воловта ва?"
Нарèчан, прл. – определен, предназначен. „Тос кравай печан нидопечан, на нас наречан".
Нàстенску, прл. – истинско.
Нàстенски – истински.
Натàк, нар. – нататък. „Кат си варе натак пу гарбела".
Натрỳха, гл. – накича, нагиздя, пременя. „Рано са натрухи, пак на хорото ни утодаш?"
Нахамèн, нар. – несериозно.
Нахòкам, гл. – натиря добитък в къра. „Кат отвеем хармана и утодами да нахокамi конта кам Габарливата чукичка"; напсувам.
Начèлник, м. р. – началник, шеф.
Нашèтану, нар. – почистено, подредено.
Недосòсан, прл. – недоправен, неоснована изцяло прежда.
Нес, нар. – днес.
Неска, нар. – днес.
Ниèт – определен момент. „Момчето на много ниета багало"; намерение. „Хич ниет нема да утода била".
Нѝва, ж. р. – парче изорана незасята земя; парцел, засят с пшеница, ечемик, ръж и др.
Нѝкако, нар. – нищо.
Нипрàзна, прл. – бременна. „Инь нипразна жина ни можела да бага..."
Несдобрàсан, прл. – неприветстван с „Добре дошли".
Нисèбар – Несебър.
Нихнитѝр, м. р. – дървен прибор за веене на жито на хармана.
Ни ми приàй – израз: не ми понася, не ми подхожда.
Ништàлки, мн. ч. – нищелка, нищелки.
Нòштови, ж. р. мн. ч. – нощви, дървено корито за месене на хляб.
Ноштà, нар. – нощем.
Нунỳка, ж. р. – свирка от черупка на печен рак. Според разпитани еркечани, преди много години, когато нямало

още гайси и кавали, на сватбите са свирели само с нюнюнки.
Нъубикулѐнъ, прл. – заобиколена.

О

Облòк, м. р. – налог, данък. „Потъ учишел при кметъ, ут тук ут там, земът тяс пари, давът ги на Лехски и сетня ги расхъргат кату облок на селту".
Обўштва, мн. ч. – подаръци, в т. ч. и обувки, които се дават от страна на годеника на годеницата и нейните близки.
Огарлàк, м. р. – бродирана яка на мъжка и женска риза. Различните видове бродерии са белег за принадлежност към определен род.
Огнѝшти, ср. р. – огнище. „Таман зарових лаба х угнищтито и тий додаха".
Одàргам, гл. – удрям, улучвам. „Парвом одаргали, чи сетна грамвали".
Òдратки, мн. ч. – посещение при близките на булката в сряда, след сватбата.
Òпас, м. р. – вълнен мъжки пояс.
Òпаки – вид бродерия на женска риза.
Опцѝда, ж. р. – опсида – част от колелото на колата.
Орлѝйа, прл. – нападателен.
Ормàнска крѝва – вид женска престилка.
Острогàн, м. р. – вид мъжки калпак.
Òсен, м. р. – ясен (дърво).
Òсена – название на местност.
Òти, мест. – защо.
Откòла, нар. – отдавна.
Откòлашен, прл. – отдавнашен.
Отсѐтник, м. р. – момче, роднина на зетя, което „отсича" сватбата, нанасяйки три различни удара по дръжката на байряка.
Отрàквам, гл. – пораствам. „Децата им веки отракнали".
Отхрàна, гл. – отгледам, отраста. „Детой хранили, детой гледали, чи отхранили".

П

Памѝн, м. р. – вид детска игра.
Памўк, м. р. – памук.
Палàнга, ж. р. – вид мъжки колан; пищов. „Запаса паланга и си х кера утиди".
Палàста – название на местност.
Палàшко усое – название на местност.
Палилàта – название на местност.
Папўлка, ж. р. – връхче. „Устригали му главата и на верха му оставили ина папулка".
Папўка – прякор.
Папўццита – прозвище на роднините на Папука.
Паргѝа, ж. р. – тояга.
Пàприца, ж. р. – желязна плочка, вкопана в горния камък на хромеля. Чрез този механизъм става завъртането на камъка и меленето на булгур.
Парлапàнин, м. р. – човек, който бързо си къса дрехите.
Пармàк, м. р. – подпис. „Викаха ма х упштината да удара идин пармак".
Пàрпул, м. р. – окъсан човек.
Пàструк, м. р. – повторен баща.
Пастѝр, м. р. – лице, което пасе добитък.
Пастрѝлу ср. р. – багрило, боя; цвят на боядисан плат. „Юрданину пастрилу".
Пàстър, прл. – шарен.
Патлажàн, м. р. – червени домати. „Нема й патлажан да купи чилак".
Патлàк, м. р. – пистолет; пуканка – една.
Патлàци, мн. ч. – пуканки. „Нижим патлацитита и ша правим краваа".
Пат, м. р. – лъжица от кора на дърво.
Пàтек, м. р. – подметка на терлик.
Патрòнска корѝа – название на местност.
Пахàрка, ж. р. – купа за вино.
Пезўл, м. р. – течение. „Хем ти думах дан стувиш на пезула".
Пембàн, прл. – пембен.
Пѐнжура, ж. р. – перваз на прозорец. „Дет има бали комини с варосани пенжури".
Пѐйавца, ж. р. – пиявица.
Пѐлаш, м. р. – тясна дълга вълнена лента, везана с разноцветни конци.
Пѐпелник, м. р. – място, където се изхвърля и събира пепелта.
Пѐрус, ж. р. – трикрака желязна поставка за огнището. „Черкеста турили на Желяхчито на главата му горешта перус".
Песаклък, м. р. – песъчлива почва.
Пѐтало, ср. р. – петала, подкова.

Пѐтала, ж. р. – луканка, суджук.
Петѐл, м. р. – момък. Само в гатанки.
„Имам си, имам си дархол и дархолица, капон и капоница, четири петела, три арки, два петленца и ина арчица".
Петлѐ, ср. р. – малко момче – само в гатанки.
Петѝна, ж. р. – половин кръстец (събрани и струпани снопи).
Петлѝв ден – петльов ден, празник на момчето, на мъжкото начало.
Пещ, ж. р. – фурна.
Пѝнкам са, гл. – напъвам се.
Пипѐр, м. р. – чушка.
Пипѐрана мѐнжа– лятно ястие от лук, чушки, зелени или червени домати.
Пиперѝна – название на местност.
Пѝсанту, ср. р. – надпис на чешма. „Липчянциту дяль на Попувтъ чушме писанту".
Питанѐк – прякор.
Пипѐрник, м. р. – зеленчукова градина.
Плавѐк, м. р. – дървета, навлечени от придошла река.
Планѝца, и, ж. р. – горска ягода.
Плас, м. р. – заострена част на ралото, на която се набива лемежа.
Плѐтента – вид ръченица.
Плѐска – име на река.
Плѐчанто клѐданчи – название на извор-че.
Плущѐ гл. – щракам с пръсти по време на игра.
Плущѐни, ср. р. – щракане с пръсти.
Пѐвеки, нар. – повече.
Повечѐра, нар. – надвечер.
Пѐвна, гл. – помня. „Ни повна га сем родена".
Повитѐк, м. р. – повет.
Под, м. р. – дрешник, четириъгълна скара, която обикновено е в занцата. „Ганах хатлита на пода".
Пѐда на булката – по време на сватбата преди забулването на булката всички, особено жените, най-внимателно разглеждат пода на булката, коментират всяко изтъкано и изплетено изделие. Дълго време се коментира „колку ката й пода на булката".
Подвѝвам, гл. – скопявам.
Пѐдмула, ж. р. – подмол.
Пѐли, ж. р. мн. ч. – долния извезан край на женската риза и врахам. „Да видат мале хората, каки й пастри полта".
Пѐлскиа, м. р. – общински пазач.
Пѐлучка, ж. р. – птиче гнездо.
Пѐдбраник, м. р. – вид лазарски гердан.
Понапрѐт, нар. – по-рано.
Помѐхчина, нар. – по месечина, вечер.
Пѐмет, м. р. – парцал, завързан на края на дълъг прът за измитане и почестване на пещта.
Попѐржам, гл. – псувам.
Попрѐжнѐ, ж. р. – псувня.
Посѐрнала, прл. – посърнала. „Што си, горо, посарнала?"
Пѐткръсник, м. р. – вторият човек след кръстника, негов роднина.
Потурнѐк, м. р. – потурчен човек. „Повна Павла потурнака".
Прабрѐштам, гл. – преобръщам.
Прабѐлгам, гл. – Буля, забулвам.
Правѝт, прл. – превит. „Тос кравай вит правит..."
Правѐрда, гл. – завардвам, устройвам засада.
Прѐварник, м. р. – кравай, който се пече при панихида.
Прѐварна, нар. – носене на съд с кобилица от двама души.
Прагѐзан, прл. – прегърбен. „Майка, повна, кат мена прагузана ходаши".
Прагорѐ, гл. – прегоря. „Платна прагорихми"
Прѐдниа, прл. – предишния. „Прадниа ден".
Празнѝта, нар. – преди няколко дни.
Пракупѐйа, гл. – прекопая.
Прѐма, ж. р. – название на човек от полето.
Праматѐрина – прякор.
Праминѐ, гл. – премина.
Пранѐ, гл. – пренеса. „От де го бура пранеси".
Прапавѐчка, ж. р. – участничка в сватбата откъм страната на момичето.
Прасѐчам, гл. – порязвам. „Гат си прасачи праста, много крех чурка".
Прас, пред. – през. „Прас селту минаха".
Прѐслапа, – название на гориста местност.
Праснѐк, м. р. – прясно, току-що издоено

мляко.

Прàстарна, нар. – настрана, полегато. „Багай, Гуда, се прастарна, прастарна".

Прасторà, гл. – преструвам. „Ас ша са болна прастора".

Прасцùта, мн. ч. – мускулите на краката под колената. „Болат ма прасцита".

Прат, нар. – преди. „Тас рабта била веш прат годни".

Прашкилàсвам са, гл. – губя си времето.

Прихàниш, гл. – изгубиш. „Дай ми цигулката или ще пусна към теб мечката. Пуснша, ку искаш да си прихниш и за нея".

Пробùто дàро – название на местност.

Прозàхка, ж. р. – прозявка.

Пролàтис, нар. – пролетес.

Прочỳтен, прл. – прочут, известен.

Пòстилка, ж. р. – дюшек.

Прàбразник, м. р. – вестител на кон, съобщаващ, че идва „тешка сватба".

Предàчка, ж. р. – мома, участничка в предянка.

Предàчки, мн. ч. – предянка. Момците ходят на предачки в дома на момата си, за да разговарят с нея.

Преснùк, м. р. – хляб без мая и квас; пресен хляб.

Прùвой, м. р. – широк ремък от дебела волска/биволска кожа, с който се връзва хомота.

Примùчъ, гл. – примъква, отива наблизо, навира.

Прùпек, м. р. – припек, южно място.

Припèчан, прл. – от припек.

Припùрам, гл. – бързам, притеснявам някого.

Припрàн, прл. – нервен, „Тос наш Мито, припран чилак ти казвам"; неудобен, „Припрано масто".

Прùтески, мн. ч. – приказки, празна работа, думи. „Лошави притески думат".

Причèпам, гл. – плясвам с ръце. „Кат причепа и го хчепа".

Провàждам, провòда, гл. – изпращам. „Сбират технита хора и ги провождат..."

Прòчка, ж. р. – портичка, малка вратичка в оградата.

Прочỳтен, прл. – прочут, известен.

Прувалà, гл. – пропадна. „Мали мо, гроба ти да са прували..."

Прулàтис, нар. – през пролетта.

Прус, м. р. – салон.

Прусùпа, гл. – да пропадна.

Прỳсурник, м. р. – дървен кръст, подобен на сух печат, с който се „прусурисва" (щампова) хлябът на определени обреди като Бъдни вечер.

Прỳсури, мн. ч. – хляб, който се изпича при панихида и др.

Прусурùсвам, гл. – щампосвам хляба преди да се изпече с прусурник.

Пръстùлчан, прл. – вид врахам, „пръстилчан врахам".

Пръзòра, гл. – пресилвам, пресиля.

Пръсънчàн, прл. – хляб без мая. „Метнах ина пръсанчана пита".

Пръскỳнда, гл. – преобърна. „Х Булчин трап им са пръскундила кулата".

Пръвнъ правнùно – първо венчило.

Пувà, гл. – поя.

Пувлекà, гл. – тръгвам на паша. „Вохци ша пувлакат, ниви ша завлакат".

Пуд, пред. – под.

Пỳлца, ж. р. – прикрепена дебела дъска към стената в пруста. На дъската се набучват ключовете.

Пỳкала – название на местност.

Пурèвни, гл. 3 л. – харесва, иска. „Нему ни са ревни, ревни и пуревни".

Пъздер, м. р. – остатък от маганена кълчища.

Пъхтà, гл. – дишам тежко.

Пърчи са, гл. 3 л. – „Козата са пърчи" и трябва да бъде закарана на пръч, т. е. дошло е време за оплождане.

Пършулàви, ел. – прехвърча снежец. „Пършуляви гу кат гуличани гат си веят мамультя".

Р

Рахт, м. р. – лазарски сребърен колан.

Разàгнили, гл. 3 л. мн. ч. – овцете се агнят масово. „Вофци ми са разагнили".

Разгана, гл. – прибера, почистя.

Разгнàвам са, гл. – разсърдя се. „Разгнава са малкото мумче".

Разблùзо, нар. – наблизо. „Кештита им разблизо".

Равнèц, м. р. – вид калпак.

Разѝа, ж. р. – резе.
Разпрасѝли, гл. – свинете раждат. „Свине му са разпрасили".
Рàка, ж. р. – река.
Рàлчухци – название на местност.
Рамадàница,– название на местност, ниви.
Рамадàнски рат – название на местност.
Рàпта, гл. – работя.
Ран, прл. – ранен. „Сала й мома ран босилак".
Рàча, гл. – искам. „Вот ни ма рачиш ма Радо?"
Рачанѝк, м. р. – ръченик, бяла тънка забрадка.
Расхàргам, гл. – разпределям. „И сетна ги разхаргат на селту".
Рèвни, гл. 3 л. – желае, иска. „Нему не са ревни".
Рèмани, мн. ч. – кожени върви за навущата.
Рèмачки, мн. ч. – ремъци на цървулите.
Ривà, гл. – плача. „Чул дет риве дати".
Рѝза, ж. р. – бяло плесенно образование на повърхността на саламурата или туршията.
Рикà, гл. – кажа, спомена. „Дорде рикат момка"; имам намерение „Реках да сбира пчелта на ино (заедно) масту".
Рисà, ж. р. – реса (на дървото леска). „Лап правали ут малко житу, баби зъби, рисъ и троскут".
Рòсанува, прл. – „Х зилена ми гора росанува".
Рòйкини – вид бродерия на полите на женска риза, белег за принадлежност към определен род.
Рòкличка, ж. р. – название на тревисто растение.
Рòцкитя – вид бродерия на яката на мъжка риза, принадлежност за род. „Роцкитя съ викъ – шие съ с вълнени черни конци, ут опакътъ (страна – П. К.) съ ший, пък излаза лициту".
Ругàч, м. р. – елен.
Рукàн, м. р. – дърводелски прибор за изглаждане на дървени изделия.
Рукозѝна, ж. р. – рогозка.
Ръчѝчки – вид бродерия на полите на женска риза, означава и принадлежност към определен род.
Ръчка, ж. р. – дръжка.
Ръком, нар. – на ръка.
Ръп, м. р. – нанагорнище и название на местност: Пиперински ръп.

С

Савàк, м. р. – заден капак на ритлите на колата.
Садà, гл. – живея. „Де сади кадън Тодора, де сади де й кѐщата".
Садѝна, ж. р. – съд, посуда.
Садѝни, мн. ч. – домакински съдове.
Сàдната – название на местност. „Той са бласнъ на големиа завой ух Садната".
Саѐ, ж. р. – навес.
Сàймеро, нар. – неуважение. „Саймеро ма имаш".
Сàкак, нар. – всякак. „То Петра, сакак става, както го нправиш, тай става".
Сакѐс, м. р. – дъвка. „Ша ти стрича сакѐса" – ще ти дам да разбереш; ще ти покажа де зимуват раците.
Склѝда, ж. р. – скилидка.
Сàкито – прякор.
Сàкухци – прозвище на род.
Сакỳла, ж. р. – тесен и дълъг чувал от кълчища.
Сакъ, ж. р. – болест.
Сакъ, нар. – здраво. „Варжи, ама сакъ".
Сàкържа – название на местност.
Сал, нар. – само. „Толкус ли са харчат, чи сал ина устанала ва".
Салмà, ж. р. – навлизане на добитъка в нивите след прибиране на реколтата.
Самàрдала, ж. р. – ранно лютиво растение с вкус на чесън.
Сандардѝсвам, гл. – разсипвам.
Сàрпишлека – название на местност.
Сархòша – прякор.
Сархошàта – прозвище на род.
Сархòшката корѝа – название на местност.
Сахàн, м. р. – чиния от мед.
Сàчка, ж. р. – прибавка към боята при боядисване.
Сàшти, част. – провикване на пайдушкото хоро, в смисъл още веднъж, повтори. „Сашти! Похтори! Прас кулано прачупи!"
Сàшти, прл. – истински. „Хабер ти носа от сашти башта о ут сашта майка".

Свàку, м. р. – свако, съпруг на бащина или майчина сестра.
Свèчер, нар. – надвечер.
Светѝцъ, ж. р. – иконата в къщи.
Свèдени клòни – вид бродерия – бели нашивки на чукмана, белег за принадлежност към определен род.
Свинà, ж. п. – вид детска игра на тревата; прасе – майка на малки. „Сношти свината съ упраси".
Свѝрчина, ж. р. – растение, храст – бял бъз. „Ут свирчинтъ правим свирки и пискуни".
Сèгечката – прякор.
Сèгечкувта – прозвище на род.
Седлòто – название на местност.
Сèки, мест. – всеки.
Сенòкос – название на местност.
Сèнци, м. р. – синци, маниста.
Серт, прл. – лют. „Серт жина била Челухца".
Сгурàштица, ж. р. – смесица от дъжд, сняг и град.
Сèвда, ж. р. – желание, влечение.
Синàза – название на местност.
Синѝа, ж. р. – синия, паралия, ниска кръгла маса за храна.
Сиклèти, мн. ч. – мъки.
Сиѝр, м. р. – сеир, зрелище.
Силиврѝа – мъжки празник.
Сир, м. р. – обла плоска питка от восък или лой.
Сѝпанца, ж. р. – болест сипаница. „Хцета мрат от сипанца".
Сирѝн, прл. – весел, свеж, хубав.
Сирѝа, ж. р. – сюрия.
Сѝтничак, м. р. – вид тъкан женски колан.
Сѝгура – прякор.
Сигурàта – прозвище на род.
Синѝгера – прякор.
Синегерàта – прозвище на род.
Сѝра, гл. – сиря, правя сирене.
Сѝчко, нар. – всичко.
Скèла, ж. р. – кей. „Карали ги да раптат на скелата ух Гозака".
Скинжѝвам, гл. – изтезавам. „Х Казанлашкото усои ми скинжували мумчету".
Склонѐ, гл. – да се съгласся.
Скòмен, м. р. – трикрако столче; скомен на колата.
Скрѝпки, ж. р. мн. ч. – плод червен и храст, подобен на трънки.
Скупòсам, гл. – подредя.
Слувѝ, гл. – съедини. „Той Влас съ слуви със Слънчух бряк".
Смок, м. р. – вид неотровна змия.
Слàгам са, гл. – крия се. „Та са слагала – страх йа било".
Смрàдликата – название на местност.
Смýга, ж. р. – следа, оставена от змия или влачещ се предмет.
Снèжница, ж. р. – пряспа.
Сòба, ж. р. – печка.
Сòхия – София.
Сохрà, ж. р. – подредена маса за ядене; гощаване след погребение, „Сетна слагат сохрата".
Сòхъ, ж. р. – дрянова пръчка с чатал, използува се за насноваване на преждата.
Спѝна съ, гл. – спъва се. „Млакуту носи – спина съ".
Спàстра, гл. – опазя, съхраня.
Спитèрхам, гл. – спестя.
Спреж, м. р. – вид билка за лекуване на овцете.
Спровлячàсва, гл. – да не става тестото на конци.
Срадѝ, нар. – посред. „Да ма дига сради нощти".
Срàдло, ср. р. – бургия.
Срàдулта – название на местност.
Срѝвам, гл. – разналям. „Сринахми катойа..."
Стананѝк, м. р. – домакин, хазаин на коледарите.
Станѝша – название на местност.
Старгàлница – название на река и местност.
Стàрото àлено – вид врахам.
Стàрубиле, ср. р. – вид билка.
Старчѝчка, ж. р. – ос на колата, издадена зад задните колелета.
Стивàсвам, гл. – наказвам, бия някого; пера платно, черги на реката и ги „стивасвам с бухалката".
Стýва, гл. – стоя. „Стувах, мале и глeдах".
Стòкита – название на местност.
Стрàлец, м. р. – смок.
Стратѝла – название на местност.
Стрѝко, м. р. – чичо.

Стрѝкухчи, ср. р. – братовчед. „Ам той мий стрикухчи ва!“
Стрѝча, гл. – разваля. „Стричи ми са сакаса“.
Струѝвам, гл. – правя панихида, помен.
Стѝднъ, прл. – студена. „Студнъ удъ кладанчувъ“.
Стъ̀рга, ж. р. – заградена пътечка, свързваща два игрека. През нея преминават овцете и така не може да бъде пропусната неиздоена овца.
Сувалъ – название на местност, с отвесно набучени скали и пропаст.
Сỳркам са, гл. – влача.
Субàт, м. р. – песни на субат, на трапеза, на дълга маса.
Сурѝа, ж. р. – стадо свине. „Деват сурии ут свини“.
Сус, част. – стоп, млък, спри. „Сус бра!“.
Сфештѝлник, м. р. – свещник.
Сьдиàвовца – прякор на жена.
Сьдиàвовта – прозвище на род.
Сьрпѝшлека – название на местност.
Съскам, гл. – съскам. „Роя, де съска тас патка ва?“.
Съштѝсан, прл. – учуден, озадачен.
Съштѝсвам, гл. – обърквам, озадачавам.
Сърбѐс, нар. – сербез, напето, юначно.
Сърчан, прл. – смел. „Сърчан чилак бей“.
Сàквам, гл. – силно дърпам стана. (Ръцятя тъ забуляв̀ьт, вотъ трябъ силну дъ сяквами гат тачем).

Т

Табиѐт, м. р. – обичай, нрав.
Табиетлѝя, прл. – човек със свой стил на работа.
Тàбита – название на местност и част от прохода Бургас-Варна.
Тай са, гл. 3 л. – топи се (за сняг). „Снага са таи“.
Талàр, м. р. – дървена солница.
Тамàн, нар. – тъкмо. „Таман седнахми дaадем и той доди“.
Тамнòс, тамнъс, мест. – онзи, онази.
Тамнỳй, мест. – онова.
Тапанѐто – прякор.
Тарапàн, м. л. – малка коса, по-голяма от сърп. „Земай тарапана да укусиш гулошинатъ“.
Тарапанà, ж. р. – блъсканица.
Тàрахт, м. р. – сродство, род. „Той ут нашиа тарахт ва!“
Тадàс, нар. – тука, наоколо.
Таржѝк, м. р. – слаба негодна овца; торба, дисаги; презрително – „Цигански таржик“.
Тармък, м. р. – гребло.
Тàрта, гл. – побягна. „Помолил са на турчина да тартал...“
Тàтак, нар. – там. „Татак долу на чушметъ“.
Тàхра – название на местност, ниви и гора.
Тахталѝй – название на местност.
Тахталѝйската рàка – название на река.
Тѐба, мест. – теб. „Теба питам“.
Тезѐк, прл. – суров, недопечен хляб. „Тезек лап“; лепкав – за почва. „Нагазих – тък та ина тезек тината“.
Тѐйко, м. р. – баща, татко.
Тѐлту, ср. р. – телето.
Тѐнанцито – прякор.
Тѐнанцухта – прозвище на род.
Тѐнак, прл. – тънък.
Тѐнката корѝа – название на гора, на запад от селото.
Тѐнжера капàк – вид мъжки калпак, наричан още равнец.
Тертѝп, м. р. – ред, начин на работа; подготовка за нещо. „Нека му улова тертипа“.
Тестемѐл, м. р. – домашна кърпа за лице.
Тилихòн, м. р. – телефон.
Тильчàрценци, ср. р. – телчар, момче, гледач на телета.
Тирзѝа, м. р. – шивач на дрехи от домашни аби.
Тирсанѐ, нар. – липса на настроение по неизвестни причини. „Нес ми ѝ ино тирсане, ма ни знам вот тай“.
Тòйа, мест. – твоя. „Тойа дадо Куцар расправаши“.
Топàла – прякор.
Топàловта – прозвище на род.
Тоз, тъс, мест. – този, тази.
Торлỳк, м. р. – наторено с естествен тор място. „Туй масто ѝ торлук“.
Трап, м. р. – яма.
Трѐба, гл. – чистя, почиствам.
Трѐпа, гл. – почиствам хляба с парцал след изваждането му от пещта.

„Дет си лаба трепала и мена там си слагала".
Треперѝца, ж. р. – дребна речна риба.
Триѐнца, ж. р. – вид чорба за закуска, направена от тесто.
Трѝмеро, ср. р. – тридневен пост.
Трѝцата – прякор.
Трѝчувта – прозвище на род.
Трòскуть, м. р. – троскот.
Тронàсвам, гл. – освещавам.
Тронясан, прч. – осветен.
Тръвна, ж. р. – плетен кошер (във формата на конус) за пчели.
Тръптѝ, 3 л. – трепери; „слънциту трърпти, засядъ".
Тỳрлата – название на местност.
Турлàка – прякор.
Турлàковта – прозвище на род.
Тугàс, нар. – тогава.
Тỳкъна, нар. – тука.
Турàн, прич. – поставен, сложен. „Били турани х ино даро".
Тỳргам, гл. – поставям, слагам. „Тури л сол на боба ва?"
Тулỳм, м. р. – мях от козя кожа за пълнене със сирене.
Тълѝга, ж. р. – каруца.
Тъпъ̀нцата – прякор.
Тъпъ̀нцувта – прозвище на род.
Търхънà, ж. р. – вид чорба (в гореща вода се разтваря кисело тесто и с полученото се залива сух хляб на хапки).
Търтя, гл. – побягна.
Тютювà, ж. р. – съоръжение за влачене на ярина, подобно на лък.

У

Убрашнà, ж. р. – началото на дол, дере.
Увѝшти, уѝшти, ср. р. – част на ралото.
Удà, ж. р. – вода.
Угàда, гл. – усетя. „Кучтата го угадили".
Угодà, гл. – да се понравя. „Да угодат на гърцита – враштат Питанак ух Айтус".
Удимѐ, гл. – напраша, опуша.
Удругидѐн, нар. – в другиден.
Уйкужйата – название на местност, гора.
Угрѝпка, ж. р. – уред за остъргване на нощвите от тестото.
Угрѝпкита, мн. ч. – вид тъкан женски колан.
Узỳна – прякор.
Узунàта – прозвище на род.
Узỳр, м. р. – желание за кавга. „Ханал го узура".
Узъпкан, прл. – ушит с цветни конци по краищата. „Байрака й узъпкан по краиштата".
Узъпча, гл. – поръбя.
Укран, прл. – ограбен. „И украния чилак трагнал пу дирта".
Унòдам, гл. – правя, върша. „Никако ни права – бутам са, унодам".
Улà, ж. р. – овчарска чанта от козя кожа. „Наметна улата и си х кера утиди, х кера на къшлата".
Умирàлькъ, ж. р. – смърт, погребение. Гънъх ги (дрехите) зъ умиралькъ.
Умỳт, м. р. – надежда, очакване.
Унъс, м. – онази.
Упашѝна, ж. р. – опашка.
Упѝнъ, гл. – опъва.
Уповà, гл. – напия. „Дано го упоВат, уповат да го завалат".
Упрàвам, гл. – проследявам с поглед. „Да муй лесно упчели да управа".
Упчѐли, мн. ч. – пчели.
Ỳрбулешки, нар. – през глава.
Ỳрбушки, нар. – нагоре. „Можиш ли да харгаш урбушки?"
Урѝгам са, гл. – оригвам се.
Усòе, ср. р. – изложено на север място. Казанлъшкото усое.
Утарвà, гл. – освободя, избягам. „Чудела са как да са утарве".
Утдѐй, нар. – откъде. „Утдей душел низнам".
Утòдам, гл. – отивам.
Утòра, гл. – отворя. „Нема ти утора, нема ти утклуча".
Утпàрвом, нар. – отначало. „Селту било утпарвом на Павлувть чушме".
Утпудѝра, нар. – отзад. „Се утпудира вари кат кудук".
Утрѐба,гл. – очистя. „Кат стувиш поне утраби житу".
Утрѐпах са, гл. – уморих се.
Утсàм, нар. – отсам.
Ухчѐр, м. р. – овчар.
Учкỳр, м. р. – място за колана на потурите; връв или ремък за притягане на

потурите.

Ф

фасу̀л, м. р. – боб, фасул.
фашкѝа, ж. р. – изпражнение на коне, магарета.
фашкѝи, мн. ч. – използва се преди всичко в мн. ч.
фигаро̀, ср. р. – плетен контох; дамска жилетка.
фрѝда – в песен. „Не фрида, фрида, Тарнува града".

Х

хабѐр, м. р. – известие. „Хабер ти носа ут сашть майкъ".
хайгъ̀р, м. р. – жребец. „Той заведи кубилать на хайгър".
хайдута̀, м. р. мн. ч. – хайдути.
хайду̀шкиа кла̀даниц – название на извор и местност.
хазната̀р, м. р. – главатар. „Ас нема дода хазнатар, хазнатар холам вуйвода".
ха̀квам са, гл. – влизам. „Хакнало са х пуста гора ..."
Халалху̀ра – прякор.
Халалхура̀та – прозвище на род.
Халаху̀рската турнѝца – название на местност.
халвъ̀, м. р. – младоженец, подлежащ на къпане на „дадухден".
хамба̀р, м. р. – домашен склад за зърнени храни.
Хамба̀рта – название на местност.
ха̀нал, гл. 3 л . – започнал. „Сетна Сегечката ханал да прави".
хамѐн, нар. – почти. „Дошел хамен намракнало".
хана̀р, м. р. – дъх, мирис. „Таки тий лошах ханара ва?"
ха̀не, гл. – прихване, пусне корени.
харанѝа, ж. р. – голям бакър за боядисване на прежда и аби.
хара̀л, част. – нима. „Харал ни знай вот го бахтиш".
харзу̀лам са, гл. – пързалям се.
харда̀л, м. р. – синап, хардал.
харѝзвам, гл. – подарявам по време на годежа, сватбата или на този, който първи кихне в нощта срещу Нова година.
ха̀ризма, ж. р. – процесът на подаряване.
ха̀рчи са, гл. – търси се, купува се. „Тей чи таки млогу са харчат ва?"; продавам. „Там ша си свини искола, по кило месу исхарча".
харма̀н, м. р. – харман – кръгло, полято, отъпкано и изчистено от тревата място в двора за вършитба с волове и диканя или с хергеле коне; място в нивата, на което са нанесени щети. „Мамулта х Грънчух рат направани на харман".
ха̀ргам, гл. – хвърлям.
ха̀рче, гл. – хвърча.
ха̀тел, м. р. – юрган, завивка от двоен вълнен плат, натъпкан с дребна вълна.
ха̀ти, част. – хайде.
Хашламѝчкита – название на местност.
хѐла, част. – най-после.
Хѐмските по̀рти – название на местност – проход между селата Булаир и Голица, Варненска област.
хѐрбула, ж. р. – гънка, пастичка на врахам; слаба на умиране крава. „Дий, тас хербула кат ни можи да става, вот лага?"
хергелѐ, ср. р. – стадо коне.
хес, м. р. – фес.
хирѝда, ж. р. – отвор, място в камината за поставяне на лампата.
хиру̀бел, м. р. – издълбан дънер за съхраняване на трици. „Трицита са ух хирубела".
хлав, м. р. – обор. „Хат да ходим ух хлава да сурвами волувта".
хла̀за, гл. – влиза. „Излаза, хлаза й на Дойна дума".
хла̀хчито, ср. р. – малка стаичка до обора.
хлѐтял, гл. – потънал. „Чи тос хутел ду мурету хлетял х зиметь".
хло̀пка, ж. р. – хлопатар.
хно̀сьм, гл. – внасям. „Тъман хносьхми дървать".
Хо̀жирдо – название на местност, гора и стръмни скали.
хо̀кам, гл. – псувам; подвиквам на добитъка, карайки го.
хорѝшти, ср. р. – мегдан сред селото, където се прави хорото.
хòрь дъ ста̀вами – да станем хора.

Хрет, нар. – навсякъде. „Праснали са хрет, дет намерат мера".
Хромъ, ж. р. – мярка, равна на една педя.
Хрòмел, м. р. – два обли камъка за мелене на булгур. „Петра, иди майка на бабина Кирацина хромел да смелиш булгур".
Хрùзам, гл. – почитам, уважавам.
Хрàпет, м. р. – изпъкнали втвърдени буци пръст в изораната нива; същото при замръзване на разтопен сняг.
Хтòра, числ. – втората.
Хтòри, числ. – втори.
Хỳкам, гл. – псувам; говоря груби думи по адрес на някого или безлично.
Хỳквам, гл. – побягвам. „Кат хукнах – дус да ма нема".
Хулỳс, прл. – луд (за добитък). „Хулус крава тас Йоргенцувта".
Хумòт, м. р. – ярем.
Хỳмба, ж. р. – четириъгълен отвор на пода за влизане в избата.
Хỳтам, гл. – гълча, говоря високо, карам се с някого.
Хутè, ср. р. – дървен съд за грозде.
Хутèл, м. р. – хотел
Хỳтола – прякор.
Хỳрна, ж. р. – фурна.
Хỳтол, м. р. – кухо дърво.
Хỳтола – название на местност.
Хỳхлежи, м. р. мн. ч. – охлюви.
Хỳхлежки – вид бродерия по полите на женска риза, белег за принадлежност към определен род.
Хълбок, м. р. – частта под гръдния кош.
Хълча, гл. – клатя се. „Тас маса таки са хълчи".
Хъркулица, ж. р. – вилица.
Хъшеш, м. р. – ален мак.
Хърба, ж. р. – недодялан човек.
Хъргам, гл. – хвърлям.
Хърли пèталата – израз в смисъл умря.
Хътър, м. р. – уважение, внимание. „Хътър да гледаш на свекър и на свекърва, на залви и на девари".
Хътърсъс, прл. – опак, неразбран човек.
Хъшлама, прл. – облагородена. „Ух Хадъма имахми дв'а хъшлами круши".
Хъ, ж. р. – овца
Хчèпам, гл. – хващам, улавям. „Кат причепа и го хчепа".
Хчер, м. р. – овчар.

Ц

Цàлден, нар. – през целия ден.
Цàнгарчито – прякор.
Цангарàта – прозвище на род.
Царỳл, м. р. – цървул.
Цахтà, гл. – цъфтя.
Целинà, ж. р. – неорано място.
Цер, м. р. – вид дъб.
Цèрта – название на местност.
Цèрова чỳка,– название на местност.
Цèркух прùпек – название на местност.
Цùганчето – прякор.
Цùганчувта – прозвище на род.
Циганàта – цигани, временно дошли в селото.
Цùнга полàна – название на местност, бивши гробища.
Цùганчита – вид бродерия, бели нашивки по полите на сукмана, белег за принадлежност към определен род.
Цигàр, м. р. – цигара.
Цирчè, ср. р. – малко дъбово дръвче, умалително от цер.
Цòнувта равнина – название на местност.
Цòпна, гл. – лежа продължително или седя. „Идин турчин учишел ух дадувта кешта, цопнал там и низаминува".
Цувàл, м. р. – чувал.
Цувàлчито – прякор.
Цувàлчувта – прозвище на род.
Цỳгнъ, гл. – свирна на цигулката.

Ч

Чаùра, м. р. – ливада. „Хай да идим татак долу, татак долу на чаира".
Чакалдàк, м. р. – засъхнали лайна по вълната на краката на овцата; прибор на воденичните камъни на речната мелница.
Чакрък, м. р. – чекрък, дървен уред за навиване на прежда.
Чалъм, м. р. – начин, похват.
Чантùа, ж. л. – кост над задното черво.
Чапàк, м. р. – горната част на врахам.
Чàркулан, м. р. – вид детска игра.
Чарогрàшки слùви – вид кисели сливи.
Час, м. р. – часовник. „Ас към заповних час немъши".
Чатърлъка – название на местност.
Чèлто – прякор.

чѐловца – съпруга на Челто.
чѐловта – прозвище на род.
чѐма, гл. – дремя.
чѐпам, гл. – удрям си ръцете при танци, ръкопляскам.
чѐпане, ср. р. – ръкопляскане при определени танци.
чепѝхче, ср. р. – яре във втората година.
чѐрах, м. р. – червей.
чѐркувичка, ж. р. – малка църква, параклис.
чѐран, прл. – черен.
чѐран боп, м. р. – бакла.
чѐран угърлàк – вид бродерия на яката на мъжка риза, принадлежност към род.
четѝн, прл. – пъргав.
чѐтири врѐха – вид бродерия, бели нашивки на полите на чукмана, белег за принадлежност към определен род.
чеѝр, м. р. – ливада.
чѐкам, гл. – роня царевица или слънчоглед.
чѐкавица, ж. р. – колективно ронене на царевица.
чѐканка, ж. р. – колективно ронене на царевица
чѐнжара, ж. р. – тенджера.
чилàк, м. р. – човек.
чикѐл, м. р. – копраля.
чирàсло, ср. р. – желязна пръчка за чукане на червен пипер.
чѝгур, прл. – с къси или отрязани уши (за добитък).
чѝкъм, м. р. -част от нивата или лозето, която се копае или жъне.
чилѐка – прякор.
чилѐцита – прозвище на род.
чингѐлта, – вид женска престилка.
читовàртак – четвъртък.
читорà, гл. – влача, дърпам, тегля.
читòрка, ж. р. – впрегнат втори, допълнителен чифт волове или биволи.
чихчиà, м. р. – орач.
чихчилъ̀к, м. р. – оран; работа, свързана с полето. „Чихчилька занайат лий ва?"
чихчѝйчи, ср. р. – момче-орач. „Залубих, мамо, младото чихчийчи".
чѝчам, гл. – тичам, бързам. „Ний се чичами и ний хоръ дъ ставами".
чорбажѝйската – вид ръченица.
чòхка, ж. р. – човка.
чувѐн, м. р. – връшник.
чу̀гурто – прякор.
чугурàта – прозвище на род.
чу̀зда, прл. – чужда.
чу̀ка, ж. р. – височина. „Габарливата чука; Комарова чука, Кънската чука".
чу̀кана – прякор.
чу̀каната – прозвище на род.
чу̀канка, ж. р. – седянка, на която се рони царевица; съпруга на Чукана.
чу̀кам, гл. – бия. „Чукам млако х чутурата", за да се отдели маслото.
чукàр, м. р. – баир.
чукмàн, м. р. – черен сукман.
чукунду̀р, м. р. – тъпак.
чуку̀рово – название на гориста местност.
чуку̀рска чу̀ка – название на местност.
чу̀рка, гл. – тече. „Кат чурна ина крѐх, ни можахме да йа спрем"; тече си – „Студенать уда си чурка".
чу̀рка, ж. р. – пишка, мъжки полов орган на дете.
чус, прл. – чужд.
чу̀тора, ж. р. – глава на човек; дървена хавана, дълбока 0,5 метра, за чукане на червен пипер.
чу̀чур, м. р. – естествена чешма, извор с тръбичка.
чучовàрка, ж. р. – подложка, приспособление (тръбичка), чрез която тече водата на чучура.
чухлѝк, м. р. – чифлик. „Иселгаат къ тугас ух Долан чухлик".
чушмѐ, ж. р. – чешма, Поповта чушме.

Ш

шабàна – название на местност, ниви.
шарòсан, прл. – нашарен.
ша ти стрòча сакиса – ще ти разваля гъвката т. е. ще ти дам да разбереш откъде изгрява слънцето.
ша та пракàрам на стъргата – ще ти го върна тъпкано.
шашармàта – вид женска престилка.
шàкнат, прл. – мераклия.
шѐлма – въпросителна форма за образуване на бъдеще време – ще ме (вземеш ли?). „Шелма зъмниш, Радо?"
шѐйка, ж. р. – лодка. „Шейка са прабърна, шейка позлатена".

Шѐпа, ж. р. – мярка за обем, равна на двете леко прегънати и допрени една до друга ръце.

Шѝкълка, ж. р. – шикалка. „С шикълкита играйм и ут тах правим мастило била".

Шѝле, ср. р. – млада овца след първата до втората година.

Шѝлест, прл. – заострен.

Шимшѝрь, м. р. – чимшир.

Шинѝк, м. р. – крина.

Шитà, мн. ч. – бродерия.

Штарбỳка – прякор.

Штарбучàта – прозвище на род.

Штир, м. л. – вид плевел.

Штихò, ср. р. – съдържа негативна оценка за дете.

Шỳма, ж. р. – ниска закелавяла гора. „Ух Душкува шума брахми шикалки".

Шỳмки/шỳмкажии, мн. ч. – партизани.

Шупàр, м. р. – угоено за коледа прасе.

Шумàнеста, прл. – едра с широко лице жена.

Шушòни, мн. ч. – дебели вълнени чорапи, до средата под коляното, обуват се върху други чорапи през зимата.

Шуштàвам, гл. – замърсявам, разхвърлям. „Нема ино да ти помогни, да разгани, ам сичкита шушта̀ват".

Шуштѐш, нар. – откъде се взе; какво дириш тука. „Бра шуштеш ти тука?"

Шчѝчи, ср. р. – буби; бубено семе.

Шьй, гл. – ще е (за образуване на бъдеще време). Кък шьй (как ще е) и куги шьй (кога ще е) годъть.

Щипѝ дỳпи, ср. р. – шипка.

Ъ

Ънгàш, и, м. р. – ритла на кола.

Ъръш, м. р. – с него воловете теглят колата, както с ока конете теглят каруцата.

Ъто̀лак, нар. – ето такъв (придружен от жест на ръцете).

Ътàс, мест. – ето тези.

Ю

Юзъм, м. р. – джоджен.

Юмàк, м. р. – конци за бродиране и шиене на ръка.

Юрдàнино пастрѝло – вид врахам.

Юрỳк, м. р. – турчин, лош човек.

Юрт, м. р. – изоставен двор, торливо место.

Юртлỳка – название на местност.

Ю̀шката – прякор.

Ю̀шкухци – прозвище на род.

Я

Я̀бром, прл. – личен, силен, смел. „Де їа зачу, билнела, ябром юнак".

Я̀гудь, ж. р. – черница – плод и дърво.

Я̀ла, гл. – ела! Обръщение: „Ей батоо, яла вай, яла, чи тейку умра ва!"

Ялàк, м. р. – храна за кучетата от ечемично или тесто от трици.

Ялàците – название на местност.

Ярѝна, ж. р. – вълна от овца във втората година.

Я̀рка, я̀рчиць, ж. р. – млада кокошка, за пръв път снасяща яйца; при гатанка – мома и малко момиче от определено семейство. „Имам си, имам си – капонь и капуница, инъ яркъ, ярчиць и ино питле".

Ярмелѐшката, ж. р. – вид детска игра.

Янлѝйка, прл. – в песен. „То ни било хчичка янлийка".

Ярамàская – название на местност.

Ярмѐа пипѐр – чушки туршия.

Ярмъ, ж. р. – храна за добитъка (забъркани трици и плява, а през лятото – семена от лапад); зоб за добитъка.

Яскѝи, мн. ч. – китки на главата, по-рано са носени и от булките, а сега само от лазарките.

Ят, прл. – сърдит. „Веш гуй ат" – още е сърдит; и в скороговорката: „Гат мьй ат да мьй ат ни мьй ат, амь гат ни мьй ат дет мьй ат най-мьй ат".

ЕРКЀЧКИ ХУМОР

Откъде са сечени дървата.

Преди в землището на селото е имало общински (селски) и държавни гори. Първите се охраняват от селските пазачи, а вторите – от горските и лесничея. За да бъде глобен нарушителят, трябва да бъде установено от коя местност са сечени дървата.

Напълнил еркечлията колата с дърва, а насреща му горският:

– Откъде сечи тези дърва?

– Ут дънту ва! – отсякъл еркечлията.

Брадва и горски.

Друг път еркечлията кара колата, пълна със сурови пръти. Настига го лесничеят и му иска брадвата, тъй като това е най-сериозното доказателство в съда, пък и брадвите не били евтини.

– Ухааа, ас нъ горския ни я давъм, чи нъ тебя даскал ли да я дам.

Катран в аптека.

Отива еркечлията в града да търси катран, но никъде не намира. По обяд влиза в аптеката и, след като се оглежда, пита:

– Ко прудавати тука ва?

– Балами, – отговаря ядосано аптекарят.

– Теей, чи толкус млогу ль сь харчат, чи сальь инь устанала ва?

В правия път.

След образуване на ТКЗС през 1958 г. еркечлията отива с колата в града. Отзад джипът на председателя иска път, но той кара по средата на тясното шосе. Изнервен председателят му вика:

– Ей, защо не отбиеш встрани?

– Ава притсидатель, таман ни хкарахти х правия пъть, а сега дъ сь утбивам.

И продължил така до Бяла река.

Лекторски неволи.

Лектор от окръга, след последната война, изнася беседа в Еркѐч за ползата от яденето на коприва, тъй като тя съдържала желязо. Дават думата за въпроси и дядо Йоргакь пита:

– Ава кавадарь, колку куприва тряба да изям, чи дъ изсера жигъла дег гу загубих прулятис?

Околийски агитатор увещава еркѐчани през 1957/1958 година да влязат в ТКЗС, тъй като това е много хубаво. Става най-възрастният еркечлия и отсича:

– То ку е хубаву, текезето шъ гу направят ух срядать селу, нема кулхозтя да сь се вън ут силата.

1962 година. Лектор от Бургас изнася беседа в селския хоремаг за международното положение, карибската криза, войната в Близкия Изток и други подобни въпроси. Председателят на събранието пита за въпроси и изказвания. Става най-авторитетният еркѐчанин и заявява:

– То ким къке шъй, ам той тъй дума! – и сяда. С тези думи той свежда до нула резултата от беседата.

Еркѐч и МВР.

Запазването на Еркѐч като прабългарско село, съхранило през годините песни, носии, нрави, обичаи, език, предизвика интерес не само сред учените. В годините на преход, когато държавата не можеше да гарантира сигурността, живота и имота на българите, някои ръководители си спомниха за опита на Еркѐч в самоотбраната и охраната на селото и землището му. Интересно е в случая, че бивш министър на вътрешните работи през 1996 г. се обърна към мен да му предоставя материали за опита на еркѐчани в организирането на отбраната и охраната на Еркѐч в миналото.

Случки от съда.

Еркѐчани не обичат съда и рядко прибягват до неговите услуги. Въобще в Еркѐч и района действат други правила, свои собствени закони, върху които се изграждат взаимоотношенията на хората.

При кражба на добитък крадецът винаги става известен на пострадалия. С отмъщението не се бърза, а се изчаква и планира. При невъзможност за ответни мерки, се изчаква кога ще порастат собствените момчета, за да отмъстят по принципа „заем брашно тъпкано се връща". Ходенето по съдилища се счита за губене на време и преди всичко на средства.

Съдията свиня ли е?

Еркечлията е обвинен, че е убил прасето на свой съселянин и го призовават в съда. Съдията подканя подсъдимия еркѐчанин да разкаже за случката как е било убито прасето на съседа.

– Гуспудин съдия, ти ку си инъ свиня и хлязиш х нашть градинъ. Батю тъ гони из градинать, пък ас вардя с кривакъ на дупкъть и ти минеш уттам – дъ ни ти ли и... майката?

– Достатъчно, достатъчно – вика още от началото на разказа съдията от Поморие и иска да спре приказливия си подсъдим.

На коя дата е коледа?

Съдиите в Поморие забелязват, че еркечлията Трендафил Стоянов е много често свидетел по различни дела и винаги с показанията си допринася за оправдаването на подсъдимите. Затова решили да го притиснат с конкретни въпроси при провеждане на поредния му разпит като свидетел.

– Кога стана тази случка? – пита съдията.

– Пу кольдъ, – отговаря бай Трендафил.

– На коя дата става коледа?

– Иба ли мама му куги ставъ кольдъ. За меня, гуспудин съдия, нес кът заколя прасту, зоря й кольдъ.

Акълът на петела.

Като чест свидетел по дела вуйчо ми Трендафил Стоянов, за икономия, идваше да нощува в моята квартира в Поморие. Една вечер те стоят до късно и пият с моя хазаин Кочо. Събуждайки се рано, дочух следния разговор:

– Бай Трендафиле – казва хазаинът Кочо, – петлите пеят. Трябва да си лягаме!

– Абе Кочо, идин пител колку ъкъл имъ, чи той щъ ми кажи куга дъ си лягам!

Паламуд и вино.

Същите участници в предишната случка, след почерпване, спорят върху поставения от Кочо въпрос:

– Трендафиле, като знаеш много, кажи ми, колко вино може са се изпие с един паламуд?

– Ни знам, мъ ний изпихми инъ дамажана вино саль с главъть на паламуда.

Закони и коне.

Съдията към подсъдимия:

– Момче, ти защо крадеш? Не знаеш ли законите?

– Гуспудин съдия, за контя (конете) хич ни мъ питай! Батю ги храни, батю ги пуви! Виш ку е кубилать, ас я уткраднах.

Който няма предни зъби.

Леля Неда сварила „на калъп" звеновода Дойно Х. и Й. и разказала видяното. Всички знаят за тази връзка, но е заведено дело за „обида и клевета". Горката жена не може мира да намери. След няколко отлагания и заседания леля Неда е оправдана, делото стига до Окръжния съд в Бургас, за да завърши пак с оправдание. Всички запомнили думите на съдията към многото свидетели от страна на ищеца и ответника – почти половината село – и то хора, които трябва да работят на полето:

– Вие нямате ли друга по-важна работа в това лятно работно време, ами сте хукнали по съдилищата да се съдите!

Звеноводът заплатил разноските по делото. А еркѐчани коментират:

– Ам той дусига никаку не даде на Й. (жената, с която Дойно ходел, била от неговото звено). Сига нека плаща!

А на леля Неда казвали:

– кой тий крих кът немъш прядни зъби!

Другарски съд.

Беше време, когато цялото село се събираше да слуша протичането на делата. Понеже работех в Бургас, бях помолил щом бъде насрочено заседание на другарския съд, да ми съобщават. Така имах удоволствието да присъствам и запиша на магнетофон и на ръка „пледоариите" на няколко заседания. Председател на другарския съд в Еркѐч беше Вълко Янев, а секретар-протоколчик – Марко Станев. Заседанията се провеждаха в „киносалона" – бивша кръчма или в хоремага – действащата кръчма.

– Стани! Съдът иде! – казваше секретарят М. Станев на събралите си и никой не ставаше.

Дело първо.

Гагов Ганьо съди Янко Кънев. Я. Кънев оскубал перата на две живи кокошки, които прехвръкнали през оградата и влезли пред пчелина му и кълвели завръщащите се от паша натоварени пчели, кацащи на дъските пред кошерите. Бай Янко не убил кокошките, само оскубал „иедрите“ им пера и ги хвърлил в двора на стопанина им и те умрели. Подсъдимият обяснява, че не е убил кокошките на съседа си, а ги е наказал за вредите, които нанасят на пчелите му. След изслушване на обвиняем, обвинител и свидетели, съдът се оттегля на съвещание и решава: бай Янко да внесе в касата на другарския съд глоба от един лев и да обещае пред всички да не скубе повече перата на кокошките на Гагов Ганьо. След като му дават думата, подсъдимият заявява:

– Немь ги скубя ли, немь ги скубя ли? Некъ пак хлязат ух дора ми, чи щъ видим тугас!

Второ дело.

Человца, съпруга на Челото (прозвище на Емшеров Стоя) съди Ламбов Пея за обида. Двамата са поливали пиперниците си край селската река. Понеже през лятото водата е малко, а те бързат, за да отидат на работа на нивата, ту единият отбивал повече вода към своето място, ту другата страна отвръщала със същото. По тази причина се спречкали и бай Пею напсувал баба Тодора. Секретарят на съда иска да бъде възпроизведена дословно обстановката и пита:

– Кажи, буль Тудоро, како ти речи бать Пею?

– Ам како ми речи. Напупържа мъ и речи – курво с курво дърта, курво ускубана.

След продължително изясняване на автентичността на произнесените думи, (което се превръща в любознателно зрелище за еркѐчани, тъй като и тези, които не са чули за случката, имат възможност да се насладят на този истински спектакъл) съдът дава думата на подсъдимия да обещае, че няма да псува повече буля Тодора, а той заявява:

– Немь я пупържам ли, мамка ѝ дърта дъѝ и..., некъ ми зъмни пак удъта, щъ я ускубя биля!

Трето дело – комсомолско.

Младото агрономче в ТКЗС-то закачило девойката-касиерка в колхоза. И двамата са от Еркѐч. Действието се развива през 1965 г. Не зная на кого е хрумнала идеята, но тази младежка закачка бе изнесена пред зрелищния другарски съд. След протичането на т. нар. другарски съд и двете страни съжаляваха, тъй като историята за взаимоотношенията между двамата стана достоверно известна на всички. Подробности няма да разказвам съзнателно, тъй като участниците в случката са живи и здрави. Те имат семейства, деца, а може би и внуци.

Заради една въшка.

Баба Кераца се оплаква пред майка ми:

– Боже, Боже, то барим дай за някаку, ам то за никаку. Саль за инь въшка да си разпарям калеца.

Сакето не яде въобще сланина.

Сакето Баю не обича сланина. Знаейки това, неговите приятели му оти-

ват на гости в края на зимата, за да ядат и пият. Те режат с ножовете си едри парчета сланина, пият вино, а Сакето се провиква:

– Тей, тий щъ я изъдат ва, ам барим и аз да си хапна.

Деликатност.

Двама еркѐчани с прозвища Сигур (често повтарял думата сигур, съкратено от сигурно) и Кускун (въжето, което минава под опашката на магарето и крепи самара) се връщат от къра, седнали на магаретата си. Пада самарът от магарето на Кускуня. Сигурът, за да не го обиди, подхвърля:

– Сигур (навярно), кускуня съй скъсал.

Човек-часовник.

Грацки, който живее в края на селото, стои в кръчмата до самото ѝ затваряне. Той се прибира по едно и също време, постоянно кашляйки. Еркѐчанката разказва нещо на съседката си и на въпроса ѝ кога е станала случката, отговаря:

– Пусряд нош шъй билу. Грацки таман кашляши край плить.

Първо място.

Шефът на Бюрото за социологическо проучване към ОК на БКП в Бургас ми разказва, че Жабока, дългогодишен председател на общинския съвет в Еркѐч, е класиран на първо място по показател „активен партиен член". А Жабока винаги взимаше думата на всяко събрание. Преди да започне изказването си, понеже ръководството на събранието често задрямваше, той пита:

– Протоколчикът пише ли? Беки, планът ни е млогу хубав. Остава да си запретнем ръкавите и да го изпълняваме.

А протоколчикът отбелязва за историята:

– Другарят Д. Хрусафов подчерта важността и навременността на набелязаните в плана задачи...

Анкета.

На проведена в Бургаски окръг анкета еркечлията е посочен за пример на удачен отговор. На въпроса „Как си?" той отговаря: „Добре съм!" На уточнението „Какво ти е доброто?" еркечлията, за разлика от желанията на други граждани за коли, апартаменти, вили, дипломи и научни звания, отговаря: „Здрав съм и х... ми става!"

Здрависване.

Група еркѐчани седят на пейката пред общината. Пристига файтон с важен гост. Еркечлията става, отива при файтона и се ръкува с госта. Останалите му другари го гледат със завист и учудване. След като се връща, те го питат кой е този важен човек и откъде го познава. Еркѐчлията отговаря:

– И... ли майка му какъх е! Ти му речи здрасти, пък то ни бърка.

Служебен разговор.

Еркечлията бай Лефтер е кантонер. Късна зима, ранна пролет. От Поморие началството го пита по телефона:

– Какво е времето в Балкана, в Еркѐч?

– Ам какой врямиту! Пършуляви гу!

– Какво, какво?

– Пършуляви гу, думам. Гат гуличани си веят мамультя, ай такос е врямиту.

При доктора.

– Какво те боли?

– Бутовта.

– От какво се оплакваш?

– Були мъ курема.

– Какво яде?

– Зелевъ чурбъ.

Тежък хляб.

Синът, който не бил толкова работлив, се отделя от баща си. След време еркѐчанинът пита чедото си:

– Как е хавата синко? Тежък ли е хлябът?

– Тежък ние ми, уттак биля. Толкуз тежък, чи ку умреш нема да мога да ти пудам.

На два етажа.

Високият еркѐчанин като войник бил винаги в първите редици на строя. Вървят войници под строй през града. Най-вдясно е високият еркѐчанин. Поглеждайки го, една дама възкликва:

– Хе, хе, хе този е на два етажа.

– Дольният гу давам пут наем! – кратко отвръща еркечлията.

На лов.

Като ловджия дългият Янко не гледал по посока на изстрела, а обръщал глава настрани, за да оправдае несполуките си. По време на стрелба на лов негов другар го пита:

– Бать Янка, воть ни гледаш към заяка гат стреляш ва?

– Ава той тос сигурен, ам ас гледам за другий ва!

Еркечлията се комка.

Като ерген, еркечлията пасе овцете и яде агнешко редовно. Без да знае това, майка му го предумва да иде да се комка. Влиза той в църквата, а насреща му „Вси святии меня гледат". Постоял, поогледал се па рекъл:

– Ко мъ гледате? Имал съм гу ял съм гу.

И излязъл.

Попът гъска ли е?

Като войник еркѐчанинът е заведен заедно с другарите си в храм „Света Богородица" в Бургас. Еркечлията е застанал до колоната и, докато свещеникът пее, пита съседа си, който също е от Еркѐч.

– Роя, вашть коткъ можи ль съ възкачи пу туй гладкуту няшту?

– Баа, ку я гонят Статювтя кучть, немъ й стигни биля.

– Шшшт! – предупреждава някакво служебно лице, а еркечлията пита:

– Роя, де съскъ тъс патка ва?

Гордост.

Гладен от два дни, еркечлията среща в гората свой „кавадарь" от Голица и му предлага:

– Кавадарь, да ти дам малку ляп ва!

– Ааа, мчи ас имам ва, – отвръща голичанинът.

– Ех, кът имаш, дай пък ти на меня.

След време голичанинът отива на гости на еркечлията. Сядат да се хранят и еркечлията хвърля хапки хляб на мотаещите се в краката им котки, а голичанинът гордо заявява: пък нащтя котки нипотопено не ядат.

Бабуване.

Труден случай на раждане. Акушерката-баба е загрижена, а бащата – еркечлия подхвърля:

– Я му ричи излазай иль шъ тъ хърла ух урманскиа кулхоз дъ видиш кък бързу шъ излязи.

Кола и булка.

Еркѐчанинът продава кола с дърва в касабата (центъра на общината Поморие). Някои клиенти, оглеждайки дървата, подхвърлят, че десет пари са много. А попът добавя:

– Пък и колата е малка.

– Абе попе, реагира ядосано еркѐчанинът, – ти вотъ и нъ гулямите и на малъкитя булки инакву пари за венчахкъ земъш?

Безплатно е, затова е хубаво.

Поп Мирчев, действащ свещеник в селото тогава, казва на еркѐчлията:

– Много, много хубаво вино имаш!

– Млогу й хубаву винту, думаш попе, вотъ бис пари затуй хубаву. Ку ти рикъ дай два левъ немъ й хубаву.

Лозе и вино.

Късно през нощта група пийнали отиват у еркечлията, за да пият вино и да „видят" сина му Курти. Еркечлията ги посреща с думите:

– Ко шъ му гледати на Куртя! Курти спи! Курти почува! Лятус, гат купаеши лозту, вотъ ни додъхти да гу видити?

И затръшнал вратата.

Да пием за последен път.

Група приятели, начело с еркѐчанина, е на гости у негов кавадарь. Пият вино цял ден и не си тръгват. Става късно през нощта и съпругата на стопанина се безпокои. Еркѐчлията я успокоява:

– Хай булкь, натучи вешь пу ино дъ прием на крак, чи такос шъй.

Зарадвана от приятната новина, че ще си тръгват, стопанката бързо наточва вино. След като бакърът с виното е донесен, еркѐчлията отсича:

– Авъ, дънь ний наказал госпудь, чи дъ пием прави. Хъ дъ седним дъ си испием винту кът хорътъ.

И компанията продължила заниманието си.

Татко умря – разговор между двама братя.

По-малкият брат на починалия еркèчанин вика високо през реката на брат си:

– Ейй, батьооо! Яла вай, яла ва! Тейку умря ва!

– Ъх умря? – недоверчиво пита от другата страна на реката брат му.

– Охооо, ни му стигнь биля!

– Ъм майкъ риве ли ва?

– Риве нием, гъзъ й сь дире.

Дядо умря – доклад.

В разгара на сватбата съобщават на еркèчлията, че дядото на булката е умрял в страничната стаичка и питат какво да правят и как да постъпят по-нататък.

– Авъ, заторяти и заключяти дън хлязи някуй дъ сь уплаши, пък той немъ дай избягъ! Гат свършим сватбата, шъ гу завлячем на гробиштатъ.

Случки из живота на Иван Гумената глава, прама, козарче-чирак в Еркèч.

Череши без костилки.

Понеже отсъствал няколко дни, другарите му го питат къде е бил.

– Х Купаран (родното му село) ходих, бис кустички чиряши ядъх. Около двайси-трийси шъ изядеш инъ с кустичкъ шъ намириш.

– Ъм вотъ, ни дунеси и на нас ва?

– Авъ нъ грък чиряши колку сь дуносът. Околу двайси-трийси и тий зъ майкъ.

Къде е хлопката?

Докарва Иван козите в къщи, а хлопката я няма.

– Иване – пита повторният му баща, – дей хлопкатъ ва?

– Ми знам ли... уткраднахъ ли я, де утиди ни знам.

Следва „стивасване" т. е. бой и го пращат да намери хлопката. Иван отива у Кавала, на когото е дал за тютюн хлопката, взима я и на въпроса къде е намерил хлопката, дава следното обяснение:

– Кату си вървя пу пътя, нъ хуриштиту, ду Тодурчувъ дугянь, ино придрънкъ, нахлузи сь нъ кракъ ми. Пугледнъх – то хлопкатъ.

Какво поръча баща ти?

Като козарче, което всяка вечер си ходи в селото, Иван носи хляб на овчарите сутрин, а те го питат:

– Иваня, ко заръча тейку ти ва?

– Ам ко шъ заръча – дъ ни мъ пруваждати дъ враштам хцетя, дън мъ карати да ви нося удъ, дън мъ бъхтити.

А най-старшият сред овчарите, Рашков Васил отговаря:

– Тей, чи ку шти стани къ тъ ударим ва? – И – шат един шамар. – Скору дъ вриш дъ ни дунсеш удъ ут Палашкатъ чушме!

Пия бакър вино наведнъж.

Еркèчлията заявява в кръчмата, че ако някой му поръча бакър вино ще го изпие „нъ идин пъть". Хващат се на бас. Той взима бакъра с виното, излиза вън, сяда „нъ идин пъть" т. е. на улицата, и почва да пие.

Пия вино нито в кръчмата, нито вън от нея.

При друг подобен случай, той като няма пари да си купи вино, заявява, че ако някой му поръча вино, ще го изпие нито вън, нито вътре в хоремага. Поръчват му шише с вино и той го изпива, стъпил на прага.

Причести ли се буля ти?

Преди, когато младите жени са говеели, не са пущали мъжете при себе си. Малкото братче на еркѐчлията отива да му занесе хляб. Ето техния диалог между два баира.

– Ей, батьооо, а ва ляп ти дунесух ваaa!

– Авъ буля ти комкъ ли съ вааа?

Мерак.

Влиза еркѐчанинът в магазина в града и продължително гледа младата продавачка, която го пита защо я гледа и какво иска.

– Ти ль ни знаш вотъ тъ гледам, ти ль ни знаш къко искам? – клати глава еркѐчлията.

Вино и вода.

Еркѐчлията е на гости. Стопанинът предлага да пият вода, понеже виното му вече било кисело.

– Дай нъ меня кисалу вину, пьт ти пий хубавтъ удъ!

Чужди зъби.

Еркѐчлията си поставя изкуствено чене. Жена му констатира:

– Веки зъп пуне немъ тъ забули.

А когато се счупил зъб, еркѐчанинът заключава:

– Дъ падат, дъ съ чупят, тий пуне чузди!

Свои и чужди цигари.

– Какви цигари пушиш? – питат еркѐчлията.

– Чузди, вотъ ут мойтя млогу кашля.

Ние не бързаме.

Отиват на гости. Стопанката казва, че нямат хляб и „сига шъ меся инъ питкъ". А еркѐчлията добавя:

– Ний ни бързами булкъ, шъ глождим дурде стани.

Пипер туршия.

Подобна на описаната по-горе ситуация. Стопанката към еркѐчлията.

– Ам то немъми никаку. Салъ идин пиперь и то хчерь гу направих (туршия, която ще втаса, ще бъде готова след около месец).

– Авъ ний ни бързами и шъ чаками дурде хтасъ ва.

Женихи.

Еркѐчанинът е изпратен жених в съседно село. Пият и говорят. Става късно. Майката на момичето подхвърля:

– Ам къко шъ рчеш зъ мумчету? Знаш ли гу ?

– Авъ дай дъ пием, пък зъ мумчету шъ рче муматъ.

Женихи в Бърдарево.

Трима еркѐчани отиват женихи в Бърдарево, Варненско. Гостят ги с печени дробчета в тава и вино в бакър. След първата почерпка стопанинът излива виното в тавата и казва:

– При нас тъй правим – виното и мезету на ино мясту. Хъ сига пийти.

Ще става нещо.

Седят еркѐчани и пият вино. Най-възрастният постоянно повтаря: „Тя шъ ставъ инъ..." След няколко повтаряния и питане какво ще става, еркечлията казва:

– Шъ смянят паритя и дън стани инъ рапть и дън умрът тяс пари (вади и показва купчина пари) дъ ми купиш инъ шевнъ мъшинъ.

„Обич" към общината.

Еркѐчани по принцип избягват да ходят в общината. Когато ги викат там, пращат жените си: „Иди, моув, иди виш воть мъ викът ух упштинать". Ако трябва да се плащат някакви суми или търсят стопанина на къщата, отговорът е: „Немъ гу х кътти. Х кьрь й и ни знам га шъ си доди!"

„Уважение" към закона.

При залавяне на добитък в нарушение, общинските пазачи го карат в общинския (селски) капан. При такива случаи пак жените биват изпращани да освободят добитъка си преди да бъде „запрян" в капана. Пазачът е недоволен, заплашва еркечлийката, която иска да си вземе добитъка. Той показва плочката, на която пише „законъ" и която той носи на колана си с думите: „Ти шъ ги забиреш, амъ ъглеш ли законъ?" А еркѐчлийката през това време е отделила своя добитък и го кара в къщи си.

За да бъде разбран смисълът на разказаната случка, следва да припомня историческата действителност: с подписването на Ньойския мирен договор на България са наложени редица ограничения, в т. ч. ограничаване размера на българската войска, на въоръжението и оттук липсата на оръжие за общинските пазачи. Затова те от 1925 година са „въоръжени" с железни или бронзови плочници с надпис „законъ".

Добре дошли!

Отиват повече хора на гости на еркѐчанина. Ръкувайки си с тях, той подхвърля:

– Дубря сти душли! Дубря сти душли! Хем убаждайти сь, някуй дън устани нисдубрясан.

Кой е този човек?

Група еркѐчани седят на пейката на мегдана в селото. С файтон пристига непознат началник. Баш еркѐчлията отива спокойно и се ръкува с него. Останалите го гледат учудено и го питат:

– Какъх й тос ва?

– И... ль маму какъх й. Ти му ричи здрасти, пък то ни бъркъ!

Ние сме натоварени.

Група агитатори от околийския комитет на БКП, околийския съвет и

представители на съответните органи на комсомола отиват, през периода на т. нар. Балканска колективизация, при еркѐчанина, който седи и си обува навущата и цървулите. Той се обува, а те го „агитират".

– Ние сме натоварени – започва най-авторитетният – от ръководството на... – Изпява той своя речитатив, но ефект няма никакъв. Той повтаря. – Ние сме натоварени...

А еркѐчлията, до когото е подпряна брадвата, приключва разговора, поглеждайки към брадвата, с думите:

– Ас шъ ви растуваря, чакъйти дъ си вържъ ремъчките и нъ другия царуль и многу бързо шъ ви растуваря.

Потайност.

Голичанин среща еркѐчанин и го пита:
– Нъкъдя си тръгнал ва?
– Пу пътя.
– Утде идиш ва?
– Ут пътя.
– Како правиш ва?
– Гледам.
– Къко гледаш ва?
– Пътя ва.

Хвалба.

Бащата на еркѐчлията се хвали:
– Наш Радя х срядъть мурету на камък гу сложи, пак шъ са гичени.
Майка му говори пред съседите:
– Наш Ради сякаку си имъ. Куят гу зъмни саль ша съ изуй и шъ хлязи.
Години след сватбата, снаха ѝ допълва:
– Късту съ изух, чи босъ си устанъх.

Риза в сандък.

Отива при еркѐчанина новодошлият учител по литература и му казва:
– Разправят интересни неща за теб. Искам да си поговорим.
– Даскале, даскалеее, ти си ми кът пранъ ризъ х сандък – гат пуискам, тугас штъ ублекъ.

Нарязан и изяден хляб.

Еркѐчлията има гости. Режи хляба на големи филии, а съпругата му го поучава:
– Авъ какой туй рязани ут тебя ва? Вотъ тъй йедру гу ряжиш?
– Ут нарязанту, жина, зарарь немъ. Утъ изядениту имъ.

Присмех и отговор.

Жена от полето, от Горица, (пульченка) се присмяла на еркѐчанката, че била тънка и слаба. Ето отговорът, предаден по селския телефон:
– Чумъ със чумъ таквас! Идин день никаку дън прави, саль вързанъ пудиря ми дъ върu, пак немъ дъ издържи.

Пушка-тояга.

Като чобанин, еркѐчлията е свикнал да борави с тоягата. След образуване на ТКЗС е назначен за въоръжен пазач. През нощта забелязва човек край склада и вика: „Стой! Стой!" – и хвърля по него пушката.

Научавайки за тази случка, съседът му казва:

– Хътря си комшу, хътря си!

– Дън съм хлязъл х доръ ти, чи дъ съм хътря?

Кръстник и лъжица.

Еркѐчлийката подава лъжици на гостите. На кръстника се паднала дървена „лъйць с утчекнат край". Кръстникът я оглежда и си мисли дали няма да си одраска устните, а стопанката обяснява:

– Ни я гледъй крьсник, то ино пусту бясну куценци, кът я грабнъ хчерь, влячи я из доръ, влячи я из доръ, ни могъ дъ гу стигнъ дъ я утъмнъ.

Една лъжица за всички.

След полунощ еркѐчанинът води в къщи си пийнали приятели (кавадари), за да ядат курбан. Жена му е сърдита, сипва курбан, поставя на синията само една лъжица и на въпроса за други отговаря:

– Инъ ви стигъ! Късайти съ! Каква вий раптата цялъ нош?

Батко ли си?

Еркѐчлията няма пари, пуши му се и се обръща към продавача Панайот:

– Бать Панайодя, бать Панайодя! Дай ине цигари нъ вирасия!

След като получава цигарите добавя:

– Батю ли, батю ли си, ам немъм пъри!

Съвет.

Бирникът казва на влезлия еркѐчлия:

– В тази книга пише, че имаш да даваш 50 лева.

– Ъм ти напиши, чи немъм дъ давам и раптатъ шъ съ управи!

Повторна размяна.

Поделена е между двама братя наследствена нива. След известно време по-малкият брат иска да разменят нивите. Разменят ги. След определено време той иска да се върнат към предишното положение, защото нивата на брат му раждала повече. Този път вече не е постигнато съгласие и по-малкият брат се обръща към селския арбитър. Разговорът става през зимата, когато вече няма работа на полето.

– Коя – обръща се арбитърът към по-малкия брат, – вотъ пак искаш да смянити нивитя ва?

– Вотъ ли батя, вотъ буля пей и жени, пък ас тъпча бабитя зъби.

Арбитърът иска да уточни:

– Коя, ъм куйя песенъ пеяши буля ти ва?

– Ни повня песенъ!

– Кът ни повниш песентъ, нем дъ размяняти нивитя! – отсякъл арбитърът.

Колхоз не гори.

Председателят на ТКЗС-то подканва еркечани да излизат по-рано на работа на полето и им подхвърля: Текезесето да изгори няма мръднете! Еркѐчанинът отговаря:

– Кулхоз ни гури! Тос ку изгури шъ идим х Паницухскиа (в съседното село).

Колхоз хубав няма.

Колективизацията в Еркѐч се извърши през 1958/59 година. Агитират еркечлията да се запише, защото ТКЗС-то е много хубаво нещо. Еркѐчлията отговаря на агитацията:

– То куй хубаву, шъ гу направят х срядъть селту! Ти видял ли си кулхоз х центъръ на селту? Немъ. Се съ вън ут силата".

Венчавка.

Еркечлията казва на сина си:

– Зоря шъ тъ женим, яль си ут ухцетя дъ тъ вянчяим.

– Воть дъ си духодям ва тейкъ, вянчяйти я с батя!

Разговор на хорото.

– Петро, шъ мъ зъмниш ма?

– Нема ва Куртя.

– Воть мъ Петро?

– Воть ни крадеш ва Куртя.

– Ъхъ, ни крам ли, ни крам ли! Питъй тейкъ си де муй дибельть бурмъ?

Пари за месо.

След 09.09.1944 г. кражбите постепенно се ограничават. Веднъж в хоремага, след като си е пийнал, еркѐчанинът възкликва:

– Къкай тъс влас, къкой туй няшту ва? Къко врями доди, зъ месу пари дъ харчим!

Цигулка и мечка.

Циганин развежда мечка из Еркѐч. Еркечлийче му се моли:

– Бать мичкадарь, дай дъ си цугнъ пуне идин пъть нъ цигулкъта!

След като му подават цигулката, грабва я и побягва. Циганинът вика:

– Върни цигулката или ще пусна мечката след тебе!

– Пусни я, ку искъш дъ си прихиниш и зъ нея, пускъй я!

Познал си ножа.

Еркѐчани обичат ножовете и те са тяхната гордост. Влиза еркѐчанинът в огнената (задвижвана с мотор) мелница, където турците от околните села мелят брашно. Взима ножа на един от тях и казва:

– Туй ношчи ут де гу имъш? То млогу мазъ нъ мойту.

Прибира ножа и излиза.

Набеждаване.

Левтер Коев – Церкуту от Малкия Еркѐч казва:

– Гат ни съм крал, никуй ни ми думъ воть уткраднъ? Пък гът крам, се меня напаштът!

Едра сол.

Еркечлията отива в града и търси морска сол. Влиза в магазина и казва:

– Дай ино кило крухче соль!

Магазинерката го гледа и нищо не разбира.

Детето знае.

Учителят казва на еркечлийката да помага на детето си, защото то не всичко знае.

– Низнаялу! Къше ни знай! То ут меня и ут тейкъ си по-млогу знай – отвръща неграмотната еркѐчлийка.

Указание.

Еркечлийката дава указания на брат си, който гони оттатък реката крадец от сливите:

– Гудъъъ, бягъй прястърнъ, се прястърнъ! Ууутиди нагоря към Узунскитя лузя.

Желание за работа.

Двама братя търсят рано сутрин конете, за да вършеят. Те разговарят, намирайки се на два баира (Малката и Голямата габарливи чуки):

– Ей, батьооо, яла ва, яла вай! Намярих контя.

– Ава карьй ги х селту и почвайти дъ вършети, пък ас шъ идъ дъ видя дъль ни съ ух Жебия дол, ваaa!

Яйце за цигари.

Еркѐчлията няма пари за цигари. Взима едно яйце в ръка, за да не го счупи в джобовете си и отива в магазина. Понеже го е срам, че няма пари за цяла пачка цигари, чака момента, когато няма да има други хора, но все има клиенти. Тогава изрича думите:

– Авъ дай ми два цигаря зъ туй яйце, вотъ шъ съ извиде (излюпи) х ръкатъ ми ва.

Вино за един лев.

Отива в хоремага, подава един лев и казва:

– Дай ми вину зъ идин лех!

Кръчмарят му налива и казва, че чашата вино струва лев и двадесет стотинки и след като изпива виното му иска още 20 стотинки, еркечлията отсича:

– Ас ти рекъх зъ идин лех! – и си излязъл.

Бърза глоба.

Еркѐчанинът кара мотор без книжка. Спира го катаджията и му казва, че ще го глоби.

– Ку мъ глубяваш, бързу мъ глубявай, вотъ имъм бързъ рапта.

Не ме посрамвай.

Катаджията спира еркѐчанина в центъра на селото и му иска документи, каквито еречанинът никога не е имал и той казва на представителя на КАТ:

– Абе ти акъл имъш ли ва? Кък шъ мъ спиръш х срядъть селту дъ мъ срамиш

прът хорътъ!

Удар с куц крак.

Скарали се Грацки и Топала. Последният се заканва:

– Стига си дрънкъл, чи кът тъ сритам!

Грацки му отговаря:

– Шъ сритъш, ти крака немъш дъ върши, шъ ритъш!

Бюрократизъм.

След решението на ЦК на БКП за подобряване на битовото обслужване на гражданите, на еркèчанина е разрешено да пусне дарака си за влачене на вълна. Нужни са определени документи. Кметът му дава писмо и го изпраща в Окръжния съвет в Бургас. Връщайки се, еркèчлията разказва:

– Хлязъх при идин начелник и му думам, думам. Пък той ми думъ, думъ и речи с тос въпрос иди х стая нумер двя. Хлязъх при другия и той ми думъ, думъ... иди х стая нумер петь. И там идин ми думъ, думъ. Пък ас излязъх навън и си думъм: Панайоде, земъй си шапкътъ и си утодяй и другий пъть ни духодяй. Тяс хоръ рапть немъ вършъпт.

Разказ за фронта.

Еркèчанинът разказва за Войната от 1945 година:

– Стреля тос германец, хич ни гледъ биля ачи ух укото шъ тъ удари.

Къде кацат гарваните.

Присмиват се на еркèчлията, че е нисък, а той отговаря:

– Гарвантя се нъ мисокитя дърветъ серът.

Познаване на живота.

За да подчертае пред събеседника си, че е по-опитен и познава по-добре живота, еркèчанинът изрича следните думи:

– Ко ми расправяш ва? Ти тугас си гледал на бъща си пръз голия джоб.

Чужд калпак.

Надсмиват се на еркèчанина, заради калпака му:

– Тос калпакь нъ пътя дъ гу намеря немъ гу зъмнъ.

– Ава чус калпакь кък шъ гу земъш – отговаря невъзмутимо той.

„Измити" крака.

Поради липса на вода, а и на хигиенни навици, еркèчани не се къпят редовно. Жената на еркечлията, чиито крака са мръсни поради работата му през деня в двора, пита съпруга си:

– Куртя, ти с тях крака ль шъ лягаш ва?

– Ам с тяс ам, ас другиа немъм.

Кокали и месо.

Младият еркèчанин е калфа при известния майстор-шивач дядо Петър. Те обикалят околните села, за да са по-близко до клиентите си. Отиват в село Паницово, отсядат в определена къща, в която приемат клиенти и шият. Еркèчлията е ерген, а хазаите имат мома. Сядат да обядват печено пиле. Дядо

Петър, за да уязви калфата си, поставил оглозганите кости на масата пред калфата. След приключване на обяда, майсторът-шивач, обръщайки се към калфата си, казва:

– Тей, ти цялото пиле си изял ва – сичките кокали са пръд тебя!

– Ас – отговаря еркѐчанинът – поне кокалите съм оставил, тък ти и тях си изял.

И за председателя говорят.

След кооперирането, еркѐчлията работи като ковач-каруцар и през свободното време прави каруци и на частно. В тази връзка отива при него председателят на ТКЗС и му казва, че чува за него някои недобри работи. Без да мисли, еркѐчлията го парира:

– Ава председател! Ти дън мислиш, чи за тебя ни думат хората, ъм аз ни ти казвам!

Еркѐчки сентенции.

Преди от три кожи един калпак ставаше.

Сега от всяка кожа и калпак, ако не е калпак, то лашталка.

Определение за кражба.

Едно посягане – сто метра бягане.

Определение за кмет.

Кметът е сухо дърво насред селото. Мине говедо – почеше се. Мине куче – препикае го, а после се обърне, та го лае.

Другите за еркѐчани.

Еркѐчани, ако не откраднат не могат да се оженят.

Еркѐчанин, ако не открадне, не може да заспи. И за да спи спокойно, хвърля калпака си в двора на съседа и после отива да го краде.

Еркѐчани режат главата на вола, за да не развалят „каишката" на звънеца.

ЕРКЀЧКИ ЛИЧНИ ИМЕНА

Аврам, Аврамка, Аглика, Адам, Адамка, Албена, Ангел, Ангелина, Алекса, Александър, Алексей, Алекси, Анта, Анто, Антон, Апостол, Атанас, Атанаса, Атанаска.

Байо, Байчо, Балаза, Баласка, Баю, Бистра, Богдан, Богданка, Божил, Божила, Божилка, Божур, Божура, Божурка, Бойко, Бойо, Бона, Бонка, Борис, Бою, Бърна.

Ваньо, Васил, Василка, Васка, Васко, Велика, Велико, Величка, Величко, Весела, Веселка, Вида, Видко, Виня, Винка, Вихра, Войно, Вълкан, Вълкана, Вълка, Вълко, Вълчан, Вълчо, Върба, Върбан, Върбанка, Вяра, Вярка.

Гана, Ганка, Ганко, Ганчо, Ганьо, Гачо, Тенчо, Гергина, Георги, Гина, Горан, Горана, Горанка, Горанчо, Граматка, Гроздан, Гроздана, Грозданка, Грозданчо, Грози, Грозка, Грозко, Грозю.

Дана, Данка, Данчо, Дафин, Дафина, Дафинка, Дельо, Дена, Денко, Демир, Демира, Димитър, Димитра, Димо, Димка, Добра, Добри, Добрин, Добрина, Дойна, Дойно, Дойчо, Дона, Донка, Дончо, Драган, Драгана, Драгуша, Друми, Друмка, Душка, Душко, Душо, Дяко.

Едри, Едрю, Елена, Еленка, Елица, Елка, Еньо, Енчо.

Жеко, Жела, Железна, Желка, Желчо, Жельо, Желю, Желяза, Желязка, Желязко, Жеча, Жечка, Жечо, Живка, Живко.

Зафира, Зафирка, Здравка, Здравко, Злата, Злати, Златин, Златина, Златинка, Златко, Златю.

Иван, Иванка, Иванко, Иванчо, Иглика, Иленка, Илиян, Илия, Ирина, Иринка.

Йова, Йовка, Йовчо, Йоргак, Йорго, Йордан, Йордана, Йорданка.

Калин, Калина, Калуд, Калуда, Калудка, Калуша, Калушка, Каля, Касандра, Кера, Кераца, Керачка, Керка, Кина, Киня, Кираца, Кирил, Кирилка, Киро, Койка, Койна, Койо, Койчо, Кольо, Колю, Коста, Костадин, Костадинка, Крум, Крумка, Крумчо, Кръста, Кръстинка, Кръстьо, Куцар, Кънчо, Кънью, Кюро.

Лазар, Лазарина, Лазаринка, Ламби, Ламко, Левтер, Левтера, Лекса, Лекси, Леча, Лечка, Лечо, Леляна, Липчо, Любка, Любо, Ляза, Лязко.

Малучка, Манол, Манолка, Мануш, Мануша, Манушка, Мара, Марга, Марин, Марина, Маринчо, Мария, Марийка, Марко, Матьо, Мержан, Милица, Милка, Милко, Милчо, Мильо, Минка, Минчо, Мирьо, Митра, Михал, Михна, Младен, Младена, Момка, Момко, Момчи, Момчил, Момчо, Мяна, Мянка.

Надежда, Надка, Наса, Наско, Неда, Неделчо, Неделя, Недка, Недялка, Недялко, Нейка, Нейко, Нейчо, Ненка, Ненко, Никола, Николай, Николина, Николинка, Нушка, Нягул.

Павел, Павли, Павлин, Павлина, Павльо, Пана, Панура, Паун, Пауна, Паунка, Пейо, Пейко, Пейка, Пеличка, Пенка, Перун, Перуника, Петка, Петко, Петра, Петър, Петърчо, Петьо, Питанак, Пламен, Постол, Продан.

Рада, Ради, Радка, Радко, Радой, Радю, Райка, Райко, Райчо, Радул, Рашо, Рашко, Ройка, Росица, Ружа, Руса, Руси, Руска, Руско.

Сава, Сашо, Светла, Светлю, Сийка, Симо, Сирма, Слави, Славка, Стайка, Стайко, Станка, Станчо, Стати, Стефан, Стефанка, Стойка, Стойко, Стойна, Стоян, Стоянка, Съба, Съби, Събин, Събина, Събка, Събчо.

Танас, Танаса, Танаска, Ташка, Ташко, Тодор, Тодора, Тодорка, Тонка, Тончо, Тоньо, Трендафил, Трендафила, Трендафилка, Тунка, Тяна, Тяни, Тянка.

Хараламби, Хараламка, Христо, Христина, Христинка, Хрусаф, Хрусава, Хрушия, Хрушийка.

Цани, Цанко, Цаньо, Цветана, Цветанка, Цвятко, Цона, Цонка, Цонко, Цоньо.

Чавдар, Ченка, Ченко.

Щерьо, Щерион, Щерионка, Щилиян, Щилияна.

Юрдан, Юрдана, Юрданка, Юрданчо.

Яна, Янка, Яница, Янко, Янчо, Яньо, Яню.

СПИСЪК
НА КМЕТОВЕТЕ И ДЛЪЖНОСТНИТЕ ЛИЦА ПО ГРАЖДАНСКОТО СЪСТОЯНИЕ В ОБЩИНА, КМЕТСТВО, КМЕСТКО НАМЕСТНИЧЕСТВО И ОТ 2007 г. КМЕСТВО ЕРКѐЧ И КОЗИЧИНО ЗА ВРЕМЕТО ОТ 01.01.1900 ДО 31. 12. 2007 г.[97]

Дойно Икономов	от 01.01.1900 г.	до 30.10.1900 г.
Алекси Стоянов	от 01.11.1900 г.	до 29.07.1904 г.
Желязко Стойков	от 30.07.1904 г.	до 29.09.1904 г.
Кою Иванов	от 30.09.1904 г.	до 31.12.1905 г.
За 1906 година – няма регистър.		
Алекси Стоянов	от 01.01.1907 г.	до 31.12.1907 г.
За 1908 година – няма регистър.		
Дойно Икономов	от 01.01.1909 г.	до 31.03.1911 г.
Яню Кръстев	от 01.04.1911 г.	до 06.10.1911 г.
Неделчо Георгиев	от 07.10.1911 г.	до 10.04.1912 г.
Щерю Стоянов	от 11.04.1912 г.	до 31.12.1913 г.
Желязко Нейчев	от 01.01.1914 г.	до 30.06.1914 г.
Едри Колев	от 01.07.1914 г.	до 30.06.1918 г.
Пею Грозев (председател на общинска тричленна комисия и длъжностно лице по гражданското състояние).	от 01.07.1918 г.	до 31.12.1918 г.
Петър Демирев (председател на общинска тричленна комисия и длъжностно лице по гражданското състояние).	от 01.01.1919 г.	до 31.05.1919 г.
Петър Липчев – кмет	от 01.06.1919 г.	до 27.07.1924 г.
Колю Стоянов Кожеклиев	от 28.07.1924 г.	до 24.08.1924 г.
Петър Демирев	от 25.08.1924 г.	до 09.05.1926 г.
Желю Милков	от 20.05.1926 г.	до 18.02.1932 г.
Петър Демирев	от 18.05.1932 г.	до 13.09.1932 г.
Кръстю Янев Чолаков	от 16.09.1932 г.	до 31.04.1933 г.
Желю Милков	от 22.04.1933 г.	до 31.10.1934 г.
Георги Желязков Стойков	от 01.11.1934 г.	до 17.11.1934 г.
Кръстю М. Пангалов (външен)	от 18.11.1934 г.	до 21.09.1935 г.
Коста Д. Тодоров (външен)	от 04.10.1935 г.	до 04.10.1935 г.
Желю Милков	от 05.10.1935 г.	до 10.10.1935 г.
Коста Петров Желязков	от 11.10.1935 г.	до 02.02.1939 г.
Васил Мих. Георгиев (външен)	от 06.02.1939 г.	до 22.08.1939 г.
Димитър Т. Гудев (външен)	от 23.08.1939 г.	до 31.12.1939 г.
Нейчо Димов Христов (външен)	от 01.01.1940 г.	до 31.12.1941 г.
Иван Петров Кънчев (външен)	от 01.01.1942 г.	до 03.03.1942 г.
Васил Михайлов (външен)	от 04.03.1942 г.	до 07.03.1942 г.
Николай Александров Дживизов (външен, т. е. не е родом от Еркѐч, построил водопровода „Белница").	от 08.03.1942 г.	до 01.12.1943 г.
Демир Димов Демирев	от 02.12.1943 г.	до 29.06.1944 г.

[97] Списъкът е подготвен от Кръстинка Кръстева, служител в кметство с. Козичино (Еркѐч).

Йордан Драгнев Йорданов (външен)	от 30.06.1944 г.	до 08.09.1944 г.
Стоян Найденов Стоянов	от 09.09.1944 г.	до 15.07.1945 г.
Петър Колев Липчев	от 19.07.1945 г.	до 09.11.1948 г.
Димитър Хрусафов Колев	от 27.11.1948 г.	до 19.05.1949 г.
	от 08.07.1950 г.	до 31.12.1952 г.
	от 11.08.1953 г.	до 04.03.1962 г.
Станю Неделчев Станев	от 10.06.1949 г.	до 05.06.1950 г.
Вълко Янев Вълков	от 09.01.1953 г.	до 28.07.1953 г.
Желязко Тодоров Желязков	от 05.03.1962 г.	до 28.02.1988 г.
Златин Янков Кънев	от 29.02.1988 г.	до 28.10.1995 г.
Кръстю Борисов Кръстев	от 29.10.1995 г.	до 31.12.2003 г.
Димо Янев Димов	от 01.01.2004 г.	до 28.10.2007 г.
Неко Стоянов Пеев	от 13.11.2007 г.	до ...

ПОСЛЕСЛОВ

Драги читатели! Скъпи еркѐчани!

Вие държите необикновена по съдържание книга. Тя е посветена на историята, културата, бита, душевността и най-вече на хората от прабългарското село Еркѐч с днешно име Козичино, община Поморие, Бургаска област. Тя същевременно е разказ за нашите деди, дали начало на толкова много села в Североизточна България. „Еркѐч" е разказ за прабългарското у всеки от нас. Съдържанието на тази книга аз носех и нося през целия си живот. Нейното писане започна преди 45 години, когато юношата от Еркѐч попадна в Поморие и изпита „срам и гордост" от родното си място. Особено ползотворен период за събирането на материали за Еркѐч бе моето учителстване в родното ми село през годините 1963-1965, когато успях да обиколя селата Козичино, Паницово, Булаир, Голица, Бърдарево, Солник, Сини рид, Просеник, Козница, Мрежичко, Долни чифлик и други. Бяха проведени срещи и беседи с над 120 възрастни хора и са записани техните спомени. Тези разкази са надлежно оформени и представляват ценен извор за историята на Еркѐч. По-късно, през 2005-2007 г., успях да обиколя същите и други населени места, да разговарям със синовете и внуците на разпитваните по-рано хора. Събраните документи, разкази, спомени, описания на отделни обичаи, танци, на отделни събития ми даде възможност да сравня динамиката на промяната в езика, празниците и обичаите на еркѐчани и вайковци.

В известен смисъл автори на този труд са всички еркѐчани, особено тези, с които по-често съм общувал, разпитвал и слушал техните разкази и най-вече моите близки и роднини – майка ми Тяна, баща ми Жеко и братята ми Куцар, Тодор и Стоян и техните съпруги, които са родом от Еркѐч или родителите им са се преселили от селото.

Още от малък се интересувах и записвах разкази и случки, с жив интерес слушах гостите в къщи, които през есента и зимата идваха всеки ден, тъй като баща ми беше известен майстор шивач. Често оставах с гостите до късно, но и бивах изпращан да си лягам с думите: „ний сичкуту шъ ти разкажим зоря". Самият аз съм коледувал и съм водил куда, ходил съм на предачки, женихи, седенки, валянки, годи, сватби, погребения, кръщенета, молебени и други. Интересът към песните и традициите на Еркѐч прерасна в интерес към всичко писано за селото. Така започнах да събирам книги и документи, свързани с историята на Еркѐч. С тази цел съм водил кореспонденция, както в страната, така и в чужбина, проучил съм архивните документи в архивите в Бургас, в Ориенталския отдел на библиотека „Св. св. Кирил и Методий" в София, в Архива на външната политика на Руската империя в Москва, руския периодичен печат и особено изданията в Югоизточна Русия, където са живели българите от Велика България, от Волжка България, където са били настанявани преселилите се наши деди и прадеди и други. По този начин постепенно бе събран богат материал за историята на Еркѐч, създаден бе богат личен архив, включващ както посоченото погоре богатство, така и събраните от стари хора документи и материали за Еркѐч. По време на своето учителстване в Еркѐч ръководех с учениците кръжок, провеждахме разкопки, бяха събрани отделни материални документи, намерени

бяха материални и архивни документи, книги и носители на еркѐчкия бит и култура. Четейки книгите, посветени на Еркѐч, неволно достигнах до извода, че авторите им се интересуват от говора на еркѐчани и изучават техните танци. За носителите на езика, за еркѐчани, за техните песни, бит и обичаи, за тяхната история се казваше много малко или въобще нищо.

Ето защо тази книга е разказ най-вече за историята на селото и на еркѐчани. Тя носи частица от всеки еркѐчанин. Тези отделни частици и еркѐчки елементи, събрани и записани в едно дават възможност на нашите деца и внуци да се запознаят с миналото на Еркѐч. Да разберат и осмислят факта, че нашите деди са знаели къде да посеят здравите семена, за да изникнат достойни продължители и хранители на тяхното дело.

Драги читатели, скъпи еркѐчани!

Ако за Вас този труд представлява интерес, то трябва да знаем и помним не само древнобългарския корен на селото. Специално място заслужава епопеята на Еркѐч: заобиколено отвсякъде с турски села, то е успяло, въпреки нападенията и безобразията на турците, въпреки че е изгаряно и разтуряно три пъти, въпреки асимилаторските стремежи на гръцката патриаршия, да съхрани и пренесе през вековете българския национален характер, език и култура. Трябва да знаем, че Еркѐч е дало извънредно много на цяла България и най-вече на Североизточна България. Главното оръжие на еркѐчани е било правенето на деца – всяко семейство се радва по на 10-15 деца. Благодарение на този факт Еркѐч не само се възстановява, но и възвръща българския характер на обезбългарени по време на турското робство населени места. Затова Еркѐч ще се запомни като село-колонизатор, село-майка на многобройни други населени места, както у нас, така и зад граница. То е завоювало съвсем справедливо името на село Водач.

Другата особено важна заслуга на Еркѐч към България е фактът, че то става средище на култура и просвета. Придобитата в Еркѐч любов към учението и училището, към знанието кара преселниците от Еркѐч да продължат традицията за откриване на български църкви и училища в новообразуваните от тях селища. Не е случаен фактът, че в първите години на Третата българска държава Еркѐч дава на Поморие, на Айтос и други селища не само главни учители, но и други подготвени за онова време кадри.

Нека с общи усилия осигурим бъдеще за Еркѐч. Нека се окажем достойни да носим името еркѐчанин. Защото ще дойде време, когато хората ще се надпреварват да изтъкват своите заслуги, за да получат званието „заслужил Еркѐчанин", което ще бъде нещо много повече от „почетен гражданин на София или Бургас". Дано доживеем това време и не допуснем Еркѐч да бъде обезлюдено и заличено от картата на Република България.

Богата е историята, фолклорът, битът и животът на еркѐчани. Богатствата са толкова много, толкова големи, та никой досега не се е сетил да ги спастри, да ги съхрани за сетнешните поколения. Нека ние го сторим, за да си заминем от този свят с чувство за изпълнен дълг пред нашите деди и бащи, пред нашите синове и внуци.

И още нещо. Щастие е да се отнасяш с разбиране, с уважение и с любов към хората. Щастие е да се отдадеш на безвъзмездна служба на своите сънародници. Щастие е да се грижиш за духовната и душевна хармония на хората. През 2006 и 2007 г. се реализира част от инициативата „Еркѐчки Великден" и беше издаден сборник с доклади от международната научна дискусия, пос-

ветена на същата тема. Работейки за разгласата и пропагандата на идеята „Еркѐчки Великден", аз обиколих населените места на община Поморие, срещнах се с много хора от предприятия и учреждения или на общоселски събрания. Удиви ме факта, че хората искат толкова малко – да се сдобият с монографията за Еркѐч, да научат, разберат и опознаят всичко свързано с Еркѐч, с песните, преданията, езика и обичаите на това древно селище и неговите жители, тоест своите предци. А същевременно те правят толкова много – стремят се да опознаят своя род и история. За мен беше истинско щастие да бъда свидетел с каква всеотдайност, безвъзмездно и с любов работят за каузата Еркѐч хора като Василка Стойкова и Стойка Лечева, Тодор Желязков Тодоров и д-р Ц. Борисова, Лечо Пеев и Вълко Душев, Тодор Чолаков и Димитър Тодоров от квартала в Поморие, Павли Липчев и Кръстьо Коев от Бата, Лефтер Иванов от Горица и Павли Янков от Порой, Ради Липчев и Желязко Тодоров от Гълъбец, Стоян Душев и Георги Николов от Медово, Станьо Демирев, Михна Лечева и Добрина Петрова от Козичино, Димитър Вощев, Валентин Карталов, Георги Събев от Поморие, Иван Паисков и Стоянка Тодорова от Ахелой, Златин Златев и Жельо Куцаров от Каблешково и много, много други. Пример за всички споменати и не споменати от мен служители на каузата Еркѐч е Лечо Желев от Поморие. Много млади хора биха могли да се поучат и да завидят на този 80 годишен еркѐчанин, на неговия плам, любов и активност както при съставянето на родословното дърво на рода на Опърлаците, така и при разгласата и активното участие в различните мероприятия.

Еркѐч е като океан – ако плуваш няколко дни по повърхността му, оставаш с впечатление, че всичко знаеш и познаваш океана. Но ако се спуснеш по-дълбоко или на дъното, веднага ще забележиш онова, което липсва на повърхността. Ето защо, за да се обясни и разбере цялостният самостоятелен живот и функциониране на живота в океана е нужно цялостно проучване на всички съществуващи видове флора и фауна. Тази констатация с пълна сила важи за историята, фолклора, езика, етнографията, топонимията, топографията и топологията на Еркѐч – за да бъдат разбрани и осмислени, трябва да се потопим в битието и конкретните дадености на това древно българско населено място. Цялостното изследване на еркѐчката празнична система, на еркѐчката носия, на обичаите, фолклора, на бита и душевността на еркѐчани показва, че животът на тези люде е много строго организиран. Той е в пълна хармония с природата. Еркѐчкият празничен календар, наред с естетическите задачи, преследва и решава също така и определени възпитателни цели. Наблюденията върху еркѐчкото битие: раждане, бабин ден, петльов ден, лазари, сватба, седенки, валянки, коледуване, погребение показват, че еркѐчката празнична организация е присъща на традиционно подредените и организирани общности с богат опит в областта на културата.

И накрая. Всеки, който живее на този свят, трябва да се радва, че има Учители, от които може да се учи. Моят Учител е Еркѐч. Възхищавам се от еркѐчката природа, от горите и поляните, рекичките и баирите, кладенчета и локвите, цветята и растенията. Сутрин и вечер, по обяд и среди нощи, те блестят от росата, сякаш плачат. Вгледайте се в клоните и листата до

Вас, в зелените и червени цветове, в багрите по всяко годишно време и вие ще получите такава информация, каквато няма да намерите в учебниците, защото Природата е нашият Учител. Човек се ражда на този свят, за да докаже с годините на своята възраст колко струва пред хората. През своя живот еркѐчанинът е изправен пред изпитанието на роднините, на еркѐчкия род, на Еркѐч като цяло, подложен е на изпитания, обич и укори. Целта е да достигне до оня далечен житейски бряг, на който да поседне и да може да каже: оттук, от това място мога да огледам пътя, който съм извървял. И на всеки се иска да достигне до своя бряг, там да седне за размисъл и равносметка.

Защото има у човека нещо, което е по-високо от стремежа към материални блага. Това е неговата пътека, която той тъче цял живот от бяло платно, по нея той върви, на нея той отбелязва изпитанията на своя живот. Тази духовна пътека не дава мир и покой на човека, а постоянно го тласка напред и напред към неговото усъвършенстване. Моята пътека ме отведе към Вас, скъпи еркѐчани и вайковци, за да Ви разкажа всичко, което съм издирил и научил за Еркѐч, еркѐчани и тяхната история и култура. Моят дълг е изпълнен. На Вас остава да разширите тези знания и да ги предадете на Вашите деца и внуци.

А над Еркѐч все така дните и нощите си подават ръце, сплитат се в едно и отлитат. Дните бягат, седмиците текат, месеците вървят, годините пълзят, вятърът духа по Голямото Еркѐчко градище, чуките и баирите се прегъват и предвещават и хубаво и лошо време. Селската река, остъклена от студената зимна ранина, тече скрито към морето, еркѐчката вода се влива в морето и океана и като че ли подсказва, че по същия начин еркѐчани се вливат в рода български и разнасят семето древно българско низ България, Европа и света.

Амин!

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА И ДОКУМЕНТИ ЗА ЕРКЀЧ

Д-р Л. Милетич. Старото българско население в Североизточна България, С.,1902 г.

Д-р Л. Милетич. Das Ostbulgarische, Виена, Академия, 1889 г.

Д-р Л. Милетич. Източните български говори, СБНУ, кн. XXI, 1901 г.

Д-р Л. Милетич. Най-нови изследвания по етнографията на гагаузите, ПСп, кн. 66, С., 1907 г., с. 133-200.

Г. Георгиев. Еркѐчаните и техния говор. Известия на семинара по славянска филология, кн. II, 1965.

Ст. Стойков. Днешното състояние на еркѐчкия говор. Известия на института за български език, кн. 4, 1956, с. 339-369.

Ст. Стойков. Българска диалектология. С., 1956.

Еркѐчките хора, сп. „Танцова самодейност", кн. 8-9, 1958.

Л. Йорданова. За обичая лазаруване в България, Известия на етнографския институт и музей при БАН, кн. IX. С., 1965.

Петър Куцаров. Еркѐчки хумор, в. „Черноморски фронт", 13.05.1965 г.

Петър Куцаров. Посещението на Левски в Еркѐч, в. „Черноморски фронт", 30.04.1966 г.

Петър Куцаров. „Везиртарла", в. „Учителско дело", 05.05.1966 г.

Петър Куцаров. За етимологията на думата „Еркѐч", в. „Черноморски фронт", 06.12.1967 г.

Петър Куцаров. Походът на Дибич Задбалкански и Освобождението на България в историята на Еркѐч, в. „Черноморски фронт", 20.02.1968 г.

Петър Куцаров. За вяра на народа, за страх на врага. Легенди за Вълчан войвода, „Народна младеж", 21.12.1968 г.

Петър Куцаров. Еркѐч значи водач, сп. „Отечество", 1978, №10, с. 32-33.

Петър Куцаров. Отживелица от Еркѐч, в. „Черноморски фронт", 10.04.1978 г.

Петър Куцаров. Еркѐчка епопея, „Нова светлина", 13 и 15.04.1989 г.

Петър Куцаров. Монах Паисий Габровски, в-к „Черноморски фар",11. 10. 1989.

Петър Куцаров. Следовник на народополезно дело, „Отечествен фронт", 26. 05. 1989 г.

Петър Куцаров. Древно българското село Еркеч. Най-старият български говор, запазен до днес. В-к „Черноморски фар", Бургас, 26.08.1989 г.

Петър Куцаров. Руската империя и Съединението в Североизточна България. „Черноморски фар", 2000, по една цяла страница в броевете от 3 до 6 септември, 2000 г.

Петър Куцаров. Еркѐч. Историко-етнографско изследване. Бургас, 2001, с. 266.

Петър Куцаров. Вайковци дирят корените си. В-к „Черноморски фар", Бургас, 04.08.2006, с. 6 и 2.

Петър Куцаров. Еркѐч не вярва на властта. В-к „Черноморски фар", Бургас, 01.09.2006, с. 6.

Петър Куцаров. „Бръснатите глави" – поредно доказателство за древността на Еркѐч, в Еркѐчки Великден, сборник с материали от международна научна дискусия „Еркѐчки Великден", Бургас, 2006, с. 15-25.

Петър Куцаров. Трети март в народопсихологията и в документите. Сп. „Хепи уекенд", бр. 3/2007 г., с. 30-33 .

Петър Куцаров. Лазаруване в Еркѐч. Сп. „Хепи уекенд", бр. 4/2007 г., с. 42 – 43.

Петър Куцаров. Депортацията на кримските българи. Сп. „Хепи уекенд", бр. 6/2007 г.

Петър Куцаров. Анекдоти от Еркѐч. В-к „България плюс", бр. 20/26.05 – 01.06.2007 г., с. 38.

Петър Куцаров. Анекдоти от Еркѐч. Сп. „Хепи уекенд", бр. 6/2007 г., с. 86.

Петър Куцаров. Депортацията на кримските българи. В-к „България плюс", бр. 23/16 – 22.06.2007 г., с. 12.

Петър Куцаров. Петльов ден в Еркѐч – празник на момчето. В-к „Черноморски фар", Б-с, 01.02.2008 г.

Петър Куцаров. Полузабравени учители, опазили българския дух в Еркеч. В-к „Черноморски фар", 30.10.2008 г.

Петър Куцаров. Коледуването в Еркеч. В-к „Черноморски фар", 29.12.2008 г.
Петър Куцаров. Генерал Радко Димитриев бил зверски убит от болшевиките. В-к „Черноморски фар",12.09.2008 г.
Петър Куцаров. 3-ти март избран за слава на императора. В-к „Черноморски фар", Б-с, 24.02.2009 г.
Петър Куцаров. Секретен руско-английски договор разделя Санстефанска България. В-к „Черноморски фар", Б-с, 26.02.2009 г.
Петър Куцаров. Походът на Дибич донесъл глътка свобода край морето. В-к „Черноморски фар", Б-с, 10.03.2009 г.
Петър Куцаров. Бесарабските преселници стават първи опълченци. В-к „Черноморски фар", Б-с, 11.03.2009 г.
Петър Куцаров. Турция и Западът опитали да създадат румелиотска нация. В-к „Черноморски фар", Б-с, 12.03.2009 г.
Петър Куцаров. Айтоският край пропищял от шайката на Чобан Хасан. В-к „Черноморски фар", Б-с, 13.03.2009 г.
Петър Куцаров. Генерал Обручев: Босфорът да бъде в наши ръце. В-к „Черноморски фар", Б-с, 25.05.2009 г.
Петър Куцаров. Обручев чертае границите на Санстефанска България. В-к „Черноморски фар", Б-с, 26.05.2009 г.
Петър Куцаров. Бургас особено ценен от руските стратези. В-к „Черноморски фар", Б-с, 27.05.2009 г.
Петър Куцаров. Еркѐчката епопея. В-к „Черноморски фар", Б-с, 7,8 и 9 април 2009 г.
Феноменът Еркеч – духът прабългарски. В-к „Черноморски фар", Б-с, 17, 18 и 19 юни 2009 г.
Братя Шкорпил. Стратегически постройки в Черноморската област на Балканския полуостров. С., 1930, ч. II.
Димитър Мамарчев. Звезделин Цонев. Родословията на трима дейци от заверата в 1835 година. С., 1935.
Г. Димитров. Княжество България, I и II ч. С., 1889.
К. Иричек. История на българите. С., 1894.
Д-р Б. Цонев. Поправки и допълнения към Милетичувия труд „Das Ostbulgarische", СБНУ, кн. XX, 1904, с. 1-96.
Н. Попов. Юридически обичаи във Варненско, СБНУ, кн. X, с. 4-34.
И. Гълъбов. Ахело=Анхиало, Атия=Антея (топонимични приноси), Известия на Ибез., кн. V, 1957, с. 407-409.
Р. Стойков. Наименования на български селища в турски документи на ориенталския отдел на НБКМ от XV, XVI, XVII и XVIII век. Известия на НБКМ за 1959, т. I. С., 1961.
Р. Стойков. Български селища с населението им в турски регистри за джизие от XVII в. Известия на държавни архиви, т. 8, 1964.
Р. Стойков. Селища и демографски облик на Североизточна България и Южна Добруджа през втората половина на XVI в. ИВАД, XV, 1964, с. 97-118.
Р. Стойков. Нови сведения за миналото на българските селища през XV и XVI в. Сп. „Исторически преглед", г. XV, 1959, кн. 6.
В. Тонев. Бележки по учебното дело в Североизточна България през епохата на Възраждането, Известия на НМВ, т. III, 1967, с. 71-98, т. IV, 1968, с. 75-113.
Проф. М. Арнаудов. Из миналото на Котел. С., 1931.
Проф. М. Арнаудов. Български народни празници. С., 1943.
М. Велева. Преглед на проучванията на българските народни носии, Известия на Етнографския институт с музей, кн. III, С., 1958.
Мария Николова. Обичаят Петльов ден. Известия на НМВ, кн. IX, 1973.
И. Дуриданов. Южнославянските речни названия и тяхното значение за славянския топонимичен атлас. Славянска филология, III. С., 1963.
И. Дуриданов. Езикът на траките. С., 1976.
Хр. Вакарелски. Етнография на България. С., 1977.
Х. Кесяков. Пътуване през Българско в 1636 г. ПСп, 1886, кн. 19-20, 1887,кн. 21-22.

Д. Г. Гаджанов. Пътуване на Евлия Челеби из българските земи през средата на XVII в. ПСп, 1909, кн. 70.

М. Дринов. Историческо осветление върху статистиката на народностите в източната част на Българското княжество. Съчинения, т. I, С., 1909.

М. Дринов. Хуни ли сме? По повод „История българска от Г. Кръстевич". Периодическо списание, г. I, 1871, кн. 5-6.

Ради Патронски. Летописна книга. В училището в с. Водица, Варненско.

Н. Ганев. Провадия в своето минало и настояще. С., 1929.

Село Аспарухово-Ченге и кратка биография на войводата Хр. Патрев, в. „Провадийски ек", г. I, бр. 43 и 44 от 14 и 21. 01. 1939.

Съселов Д. Пътят на българите. С., 2000.

Г. Кръстевич. История българска, сочинена от Гавраила Кръстьовича, член на Върховното Ц. судилище Диван-и ахкям-и адлие, том първий, Цариград, 1869/1871.

В. Н. Златарски. История на българската държава през средните векове, т. I, ч I, С., 1918.

В. Н. Златарски. Потекло на Петра и Асеня, водачите на въстанието от 1185 г. Сп БАН, кн. 45/22/. С. 1933.

П. Мутафчиев. Произходът на Асеневци. Избрани произведения, т. II. С.,1973.

И. Узунов. Някои страни на въпроса окончателно ли е отмрял езика на прабългарите. Известия на института за военна история при генералния щаб и военноисторическото научно дружество, т. XXIII. С., 1977

Н. Милев. Кубрат от историята и Кубер от чудесата на св. Димитрий Солунски, Пер. сп., кн. 71/1910.

Извори за българската история, т. VI, С., 1960.

Йордан Андреев. Българските ханове и царе VII-XIV век. С. 1988,

Ж. Въжарова. Славяни и прабългари по данни от некрополите от VI-XI в. на територията на България. С., 1976.

Ал. Бурмов, П. Петров. Христоматия по история на България. I. От най-стари времена до средата на XVIII в. С., 1964.

Д. Ангелов. История на Византия. Ч. I. С, 1976.

Е. Боев. За предосманското тюрско влияние върху българския език. Още няколко прабългарски думи. Сп. Български език, 1965, кн. 1.

Ст. Младенов. Потекло и състав на среднобългарското Белгун, прякор на цар Асен I, Сп. БАН, кн. 45/22. С., 1931.

Ст. Младенов. Положението на аспаруховите българи в реда на тюркския клон на арио-алтайските народи. Българска историческа библиотека, т. I. С., 1928, кн. 1.

Райко Ил. Блъсков. Спомени из ученическия, учителския и писателския ми живот. София, 1907 г.

Френски пътеписи за Балканите XV – XVIII в. Съст. и ред. Б. Цветков. С., 1975.

Стр. Димитров. За класовото разслоение сред селяните в Североизточна България през 70 години на XIX в. Известия на института за история, т. 8. С., 1960.

П. Петров. По следите на насилието. С., 1972.

П. Петров. Съдбоносни векове за българската народност. С., 1975.

Й. Иванов. Богомилски книги и легенди. С., 1970.

М. Москов. Към въпроса за печенежко-куманския субстрат в българския език. Известия на Ибез., кн. VIII, 1962.

Г. Занетов. Българските колонии в Русия. Колониите в Бесарабия. Период. сп на бълг. Кн. дружество в Средец, г. IX. Средец, 1895, кн. 48.

Йов Титоров. Българите в Бесарабия. С., 1903.

С. Табаков. История на град Сливен. С., 1924, т. II.

Акад. Цветан Кристанов, д-р Стоян Маслов, д-р Иван Пенаков „Д-р Иван Селимински като учител, лекар и общественик". С., 1962.

„Библиотека д-р Ив. Селимински", кн. IX. Разни статии. С.,1929.

Вл. Дякович. Българската Бесарабия. Историко-етнографски очерк и спомен за генерал Иван Колев. С. 1918.

Вл. Дякович. Българската Бесарабия. Кратък исторически очерк. С., 1930.

Г. С. Раковски. Преселение в Русия или руската убийствена политика за болгари-ты. Букурещ, 1861.
П. Кисимов. Принос към историята на руско-турската война от 1828 г. „Българска сбирка", г. IX. С., 1902, кн. IX.
П. Кисимов. Ръкописите на д-р Ив. Селимински. „Българска сбирка", С., 1902, кн. VII.
Сборник за народни умотворения, наука и книжнина. С., 20, 1904.
И. И. Мещерюк. Переселение болгар в Бессарабию 1828 –1832 гг. Кишинев, 1965.
В. Теплов. Материалы для статистики Болгарии, Фракии и Македонии, С-Пб., 1887.
А. Скальковский. Болгарские колонии в Бессарабии и Новороссийском крае, Одесса, 1848.
Н. С. Державин. Болгарские колонии в России. „Сборник за народни умотворения и народопис", изд. БАН, кн. XXIX, С., 1914.
И. С. Иванов. Краткий очерк болгарских колоний в Бессарабии. В сб. „Записки Бессарабского областного статистического комитета", т. III, Кишинев, 1864.
Воспоминания Ф. П. Фотона (Юмористические, политические и военные из Главного штаба Дунайской армии в 1828-1829 гг.), т. I-II, Лейпциг, 1862.
Ф. Ф. Торнау. Воспоминания о кампании 1828 г. в Европейской Турции. „Русский Вестник", 1867, № 6-7.
Ф. Каниц. Дунайская Болгария и Балканский полуостров. СПб. 1876.
Воспоминания доктора К. И. Зейдлица о турецком походе 1828 г., „Русский архив", 1878, кн. 1 и 4.
Фельдмаршал граф И. Дибич в его воспоминаниях, записанных в 1830 году бароном Тизенгаузеном, „Русская старина", 1891,т. 70.
И. Липранди. Отряд волонтиров-партизан в 1829 г. (Воспоминания ветерана), „Русская старина", 1874, № 81.
П. Н. Батюшков. Бессарабия. Историческое описание. СПб. 1891.
Н. А. Баскаков. Тюркские языки, М. 1960.
Л. Н. Гумилев. История Гунов, М., 1967.
Оболенский Дмитрий. Византийское содружество наций. Шесть византийских портретов, М., 1998.
Окръжен държавен архив Бургас, ф. 717 К, арх. ед. 8, опис 1.
АВПРИ (Архив внешней политики Российской империи), Главный архив, V-А2, опис 181, дело 204, год 1879.
АВПРИ, Фонд 146 „Славянский стол", опись 495.
АВПРИ, Фонд 192, Миссия в Софии, опись 527, 527/2.
АВПРИ, Фонд 149 „Турецкий стол", опись 502,6.
АВПРИ, Фонд 192/Б – дела Генерального консульства России в Пловдиве и вице консульства в Бургасе, Варне, Видине, Рущуке.
АВПРИ, Фонд 340. Коллекция документальных материалов, опись 866, опись 584, опись 857 „А", опись 858, опись 805, опись 811.
АВПРИ, Фонд 322. „Дипломатическая канцелярия при главнокомандующем действующей армии в русско-турецкую войну 1877-1878 гг., опись 181.
АВПРИ, Фонд 325, Спб ГА V Бу „Дела агента МИД в Одессе", 1872-1899, опис 181/8.
Министерство Иностранных Дел Российской Федерации. Внешняя политика России XIX и начала XX века. Серия Вторая 1815-1830 гг., Т. Восьмой (Шестнадцатый), октябрь 1828 – июль 1830. Документы, М. 1995.
Ярулина Татяна. Величието на Волжка България, С.,2001.
Голийски Петър. В кн.: Звези, от които са Българите. Предхристиянска и предмюсюлманска религия и митология. ТАНГРА ТанНакРа ИК, С., 2003.
Българи и арменци – заедно през вековете. ТАНГРА ТанНакРа ИК, С., 2001.
Риза Бариев. Философские аспекты этногенеза волжских болгар. С. -Пб., 1997.
Плетнева С. А. Хазары. „Наука", Москва, 1976.
Олжас Сулейменов. АЗиЯ. „Български писател", София, 2007.
Еркѐчки Великден. Сборник с материали от международна дискусия „Еркѐчки Великден" 2006. ЛИБРА СКОРП. Бургас, 2007.

РОДОСЛОВИЕ НА ЕРКЀЧКИ РОДОВЕ

САРХОШКИ РОД, издънка от който е Павли Потурнака.

Дойчо и Мануша Сархошеви са известните родоначалници на рода, като са установени имената само на следните им деца:

Митьо Дойчев Сархошев, който от първата си жена има Лефтер, Дойка, Станка и от втората си съпруга – Панура и Янка. Деца на Лефтер са Иван, Митьо, Ирина.

Пейко Дойчев Сархошев с деца Стойко, Васил, Дойчо, Каля, Маринка, Желязко, Рою, Душо, Неделчо.

Желю Дойчев Сархошев с деца Георги ...

Павли Дойчев Сархошев, потурнак. От първата си жена има три деца, от втората три или пет, като няма сведения за пола и имената.

Демир Дойчев Сархошев с деца: Дойка, Желяза, Милка, Станка, Димо, Неделчо, Лечо. Деца на Дойка: Петър, Колю, Демир, Йова, Марийка. На Желяза: Иванка, Йова, Желяза, Янка, Душо, Демир. На Милка: Михал, Демир, Кръста, Станка. На Станка: Рою, Ройка, Желяза, Георги, Йова. На Димо: Демир, Желю. На Неделчо: Стоян, Васил, Мяна, Йова, Петър, Куцар ...

Вълчо Дойчев Сархошев с деца: Атанас, Кръстю, Велико, Янка, Станка. Деца на Атанас са Добри, Кръста, Иванчо.

Петра Дойчева Сархошева с деца Желяза, Станка, Мира, Мария, Неделчо.

Ще проследим родата на едно от децата на Демир Дойчев Лечо. Той взима за жена Елена Маркова и имат деца:Атанаска, Демир, Дена, Марко, Павли, Еленка, Янко.

Деца на Атанаска са Рада, Едри, Еленка; Внуци и правнуци: Михна, Васил, Велико, Красимира, Рада, Силвия, Гергана, Алекси, Желязко, Рада, Йова и т. н.

Деца на Демир са Лечо и Станьо. Лечо има деца Демир и Желязко и Внуци: Силвия, Петър, Лина, Калина. Деца на Станьо са Тодорка и Петър; Внуци – Павлина, Милена, Стиляна, Стоян.

Деца на Дена са Стою, Елена, Лечо, а Внуци и правнуци: Лефтер, Иван, Петя, Кръстина, Станислав, Димка, Денка, Димка, Диляна, Денка, Иван, Ирина, Любо, Ралица.

Деца на Марко са Елена, Михна и Васил, а Внуци и правнуци: Мара, Киро, Златина, Елка, Хрусав, Елена, Нела, Виктория, Борислава, Нина, Георги.

Деца на Павли са Елена, Пана, Петрана и Внуци и правнуци: Добрин, Янчо, Павлин, Ваня, Мария, Симона, Павел.

Деца на Еленка са Желязка и Тодор и Внуци Тодор, Илия, Яни, Косьо.

Деца на Янко са Крум и Петър, а Внуци и правнуци: Генка, Неделчо, Ралица, Кристиян, Янко, Живко.

РОДЪТ НА ПЕТЪР КУЦАРОВ – по бащина линия (непълни данни).

Нейчо и Кераца – прадядо и прабаба. Те имат деца: Недялка, Тодора, Злата, Куцар, Стоян ...

Недялка ражда Нейка, Кераца, Желязко...; Тодора ражда: Стойко, Нейчо, Александър, Димка...; Злата ражда: Нейчо, Кюро, Никола, Яни, Кераца, Калина...;

Стоян ражда: Нейчо, (който има Стоян, Бона, Вълкана), Злати, (който има

Иван, Стоян, Стойко, Жеко, Бона, Велика, Велико, Гергина), Митю, Кою, Жеко, (който има Бона, Ивана, Рада, Стоян, Георги, Щерю, Кераца, (която има Петра, Стоян, Цоню, Бона, Димо, Недялка).

Дядо Куцар (1858 -1946) и баба Пеличка имат деца: Аврам (съпруга Дена), Нейчо (Велика), Кераца, Анта (съпруг Неделчо), Бърна, Велико (съпруга Димитра) и Жеко (– 01. 02. 1906 – + 10. 04. 1988, съпруга Тяна – 18. 01. 1911 – + 23.02. 1991).

Аврам и Дена раждат: Куцар, Ваню, Станка, Пеличка, Тодор, Ляза. Децата на Куцар са Аврам (съпруга Марийка с деца Бонка и Красимир), Тодор (съпруга Дена и деца Красимир и Нина); Ваню има Дена (1954) (съпруг Киро, с деца Дида и Иван); Станка ражда Вълко (Дена), Сьбка (Демир); Пеличка ражда Петко (1946) (с деца Женя и Таня) и Аврам (1948), с деца Стоян (1986) и Таня (1992); Тодор (Атанаска) ражда Желязко (1953) [Вълкана (1953) с деца Атанаска (1976) [съпруг Слави (1964) и внуци Велика (2000) и Борис (2002)] и Дена (1956). Ляза има деца Друми (1964) и Димитра (1957).

Нейчо и Велика раждат Пеличка (Кьню с деца Нейчо, Злата), Яни (има едно момиче), Рада (има две момчета), Недялка (Рою и Велика) и Куцар (в Плевен).

Кераца се омъжва в Солник, ражда Желяза, която има Христо (във Варна), Симо и Кераца.

Анта и Неделчо раждат Велика (1921), Кръстина (1922), Пеличка, Ивана (1927), Неда (1934) и Момчо (1931-1980), съпруга Денка (1932) и деца Валентин (1964) и Недялко (1974), живеят в Гюльовца, работят в Слънчев бряг.

Бърна ражда Пеличка (която има Кера, Бърна, Стойка, Ляза) и Рада (която има Тодор и Бона).

Велико и Димитра раждат Желязко, Куцар, Колю, Коста и ...

Жеко и Тяна раждат Куцар (1935 – +2003), съпруга Петка (1935 – +1993) с деца Тянка (1960) [съпруг Киро (1959) и внуци Катя (1987) и Силвия (1984)] и Любо (1966), [съпруга Незабравка (1966) и внуци Пламен (1984), Мартин (1985) и Калина (1987)]; Тодор (1937), съпруга Иванка (1943), с деца Живко (1966), съпруга Гинка (1969), внуци Ваня (1989), Жанет (1994) и Петя (1971), съпруг Тодор (1965), внуци Витко (1989) и Теодора (1992); Стоян (1938 – +1948); Петър (1940), съпруга Йовка (1947) и деца Тяна (1969, съпруг Йенс (1964), Марга (1971) и Камен (1984) и Стоян (1949 – +2007), съпруга Каля (1950) и деца Тяни (1973) с внук Сашо (1995) и Жельо (1976), съпруга Сияна (1975) и внук Стоян (2005).

По майчина линия (непълни данни).

Колю и Милка (прадядо и прабаба по майчина линия). Те раждат деца Злата, Йордана, Стоян, Тодор ...

Злата ражда Недялка (тя има деца Митю, Липчо – в Голица, Петка и Златка – в Пещерско), Стойко (с деца Петър, който има Стойко, Щерю, Георги и Танаска, Кьню – в Поморие с деца Нейчо и Злата, Янко – в Медово с две деца и Василка с две деца), Янко (с деца Златин – две момичета и Кьню...).

Йордана ражда Руса (с деца Димитър в Горица, Петърчо, Йордана в Солник, Върба...), Петър (с деца Йордана, Мара, Стоян, Станка), Неда, Колю, Желю и още двама.

Тодор ражда Колю, Грози, Стойка и още други.

Стоян (дядо по майчина линия) и баба Петра раждат Велика, Трендафил, Милка, Матю, Тяна (майка на П. Куцаров) и Демир.

Велика има само едно дете, тъй като се удавила – Неда (Марко), които раждат Елена (Сашо, с две деца), Михна (Станьо – в Кошарица) и Васил (с едно дете – в Св. Влас).

Трендафил (Милка) раждат Стоян (в Ахелой), Васил (+), Митю (+), Добри (всички в Просеник), Милка (в Надър, едно от децата ѝ е в Ябълчево).

Милка (починала в Просеник) ражда Еню (+), Стоян (+), Рада, Липчо (+), (всички в Просеник), Матьо и Калуд живеят в Айтос.

Матю (Злата) раждат Ташка (Долен Чифлик), Петра (Несебър), Велика, Тяна (Солник), Ганка (Варна), Минчо (+) и Стоян (Варна).

Демир (Петра) имат Стоян (Поморие), Петрана (Камено) и Иванка (Просеник).

РОДОСЛОВНО ДЪРВО НА ОПЪРЛАЦИТЕ

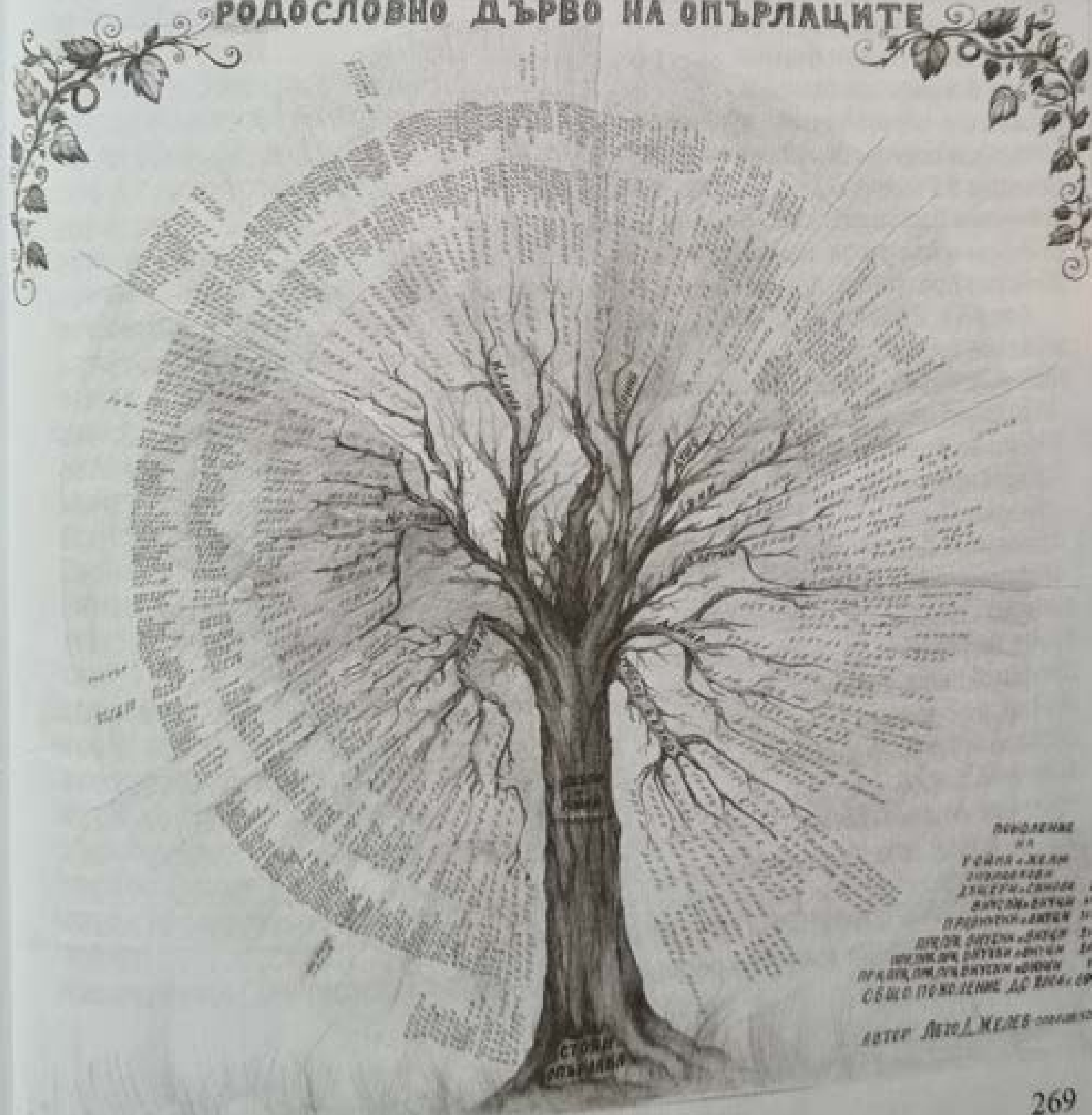

СОДЕРЖАНИЕ

INHALTSEITENZAHL

ПЕТЪР КУЦАРОВ

ЕРКЕЧ И ЕРКЕЧАНИ

Българска
Второ разширено и допълнено издание

Корица *Владимир Марков, 2009*
Предпечат *„Графика“* *ООД*

Формат 60/90/16
Печатни коли 17

ИК „Анимар“
bulgariabooks@abv.bg
тел.: 088 888 60 90

ДАННИ ЗА АВТОРА

Професор **Петър Жеков Куцаров** е дипломат от кариерата – пълномощен министър с филологическо и историческо образование – доктор на историческите науки.

Роден е на 02 юли 1940 г. в село Еркѐч (Козичино), община Поморие, Бургаска област. Гимназия завършва в Поморие; полувисш учителски институт в Бургас – преподавател по български и руски език и история; висше образование в СУ „Климент Охридски" – руска филология, София; Дипломатическа академия в Москва – магистър по международни отношения; гръцки език в Солун, Гърция; различни езикови курсове и специализации. От 1986 г. е доктор по история, през 2002 г. защитава в Руската академия на науките званието доктор на историческите науки по тема „Съединението на България през 1885 г. и Руската империя".

Работи: учител в родното си село, в системата на Комсомола, директор на дирекция в Окръжен съвет в Бургас, от 1974 г. е в системата на Министерството на външните работи – отдел „Трети", „Първи", „Печат", „Страни от ОНД", „Европа – III" и други. Бил е на задгранична работа в различни дипломатически представителства на България.

Член е на Съюза на българските журналисти.

Автор е на монографиите: Руската империя и Съединението, София, 2001, изд. „Св. Климент Охридски"; Киприан Българин, митрополит Московски и на цяла Русия, София, ТАНГРА ТанНакРа ИК, 2001; „Еркѐч". Историко-етнографско изследване, Бургас, а също така и на статиите: Основен белег на българо-руските отношения – имитацията, сп. „Международни отношения, С., 2/2006, с. 65-74; Причины разрыва дипломатических отношений между Болгарией и Россией в 1886 году. (Из истории Болгаро-российских отношений на рубеже XIX и XX веков). Юбилеен сборник на Ставрополския държавен университет „Исследования по истории и историографии России и зарубежных стран", Ставропол, 2004; Накануне Восстановления дипломатических отношений в 1896 году. 125 лет дипломатических отношений Россия – Болгария. Москва, сп. „Международная жизнь, № 6, 2004; Киприан Болгарин. Москва, 2003, ж. „Сенатор", № II – III; Киприан Болгарин митрополит Московский и Всея Руси. Москва, 2003, сборник на РАН „Славянские культуры европейской цивилизации"; Негативизмът като елемент на външнополитическата теория и практика на елита на Руската империя. // Сб. „XX Век. Елити и доктрини". Доклади от научна конференция. Варненски свободен университет „Черноризец Храбър", Варна, 2002; Фердинанд и Россия. Ж. „Международная жизнь", Москва, 2001, № 9-10; Руската империя и Съединението. Военноисторически аспекти на българо-руските отношения. // Военноисторически сборник, София, 2001, № 1; Николай Павлович Игнатиев и Сан Стефано. // Славянски летописи, София, 2000. Т. VII; Руската империя и Съединението в Североизточна България. // Черноморски фар 2000, 3 – 6 септември; General Ignatiev and the Trety of San Stefano // International Affairs, USA, Minneapolis, 1998, № 1, Vol. 44, 0,5 п. л. ; Независимость Болгарии и русская дипломатия (1908 год). Москва, 1998, // „Международная жизнь", № 8; Генерал-дипломат Игнатьев и Сан-Стефанская Болгария. Москва, 1997 // „Международная жизнь", № 11-12 и на над 150 други публикации в българския, руския и белоруския печат.

Владее руски, гръцки и френски език.

Семеен е с три деца.

ПЕТЪР КУЦАРОВ

ЕРКЕЧ И ЕРКЕЧАНИ

Проф. **Петър Куцаров** е роден на 02 Юли 1940 г. в село Еркеч, община Поморие, Бургаска област. Завършва руска филология в СУ „Климент Охридски“, магистър по международни отношения от Дипломатическата академия в Москва. От 1986 г. е доктор по история, а през 2002 г. защитава в Руската академия на науките званието доктор на историческите науки.

Еркѐч е като океан – ако плуваш няколко дни по повърхността му, оставаш с впечатление, че всичко знаеш и познаваш океана. Но ако се спуснеш по-дълбоко или на дъното, веднага ще забележиш онова, което липсва на повърхността. Ето защо, за да се обясни и разбере цялостният самостоятелен живот и функциониране на живота в океана, е нужно цялостно проучване на всички съществуващи видове флора и фауна. Тази констатация с пълна сила важи за историята, фолклора, езика, етнографията, топонимията, топографията и топологията на Еркеч – за да бъдат разбрани и осмислени, трябва да се потопим в битието и конкретните дадености на това древно българско населено място. Цялостното изследване на еркечката празнична система, на еркечката носия, на обичаите, фолклора, на бита и душевността на еркечани показва, че животът на тези люде е много строго организиран. Той е в пълна хармония с природата.

ISBN 978-954-9323-35-1

ЦЕНА
9.99 лв.

ИЗДАТЕЛСКА КЪЩА АНИМАР